HÖGSTA DOMSTOLENS

DOM

Mål nr

meddelad i Stockholm den 23 januari 2020

T 853-18

PARTER

Klagande och motpart

Staten genom Justitiekanslern

Box 2308

103 17 Stockholm

Ombud: Advokaterna Hans Forssell och Jonas Löttiger

Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB

Box 14055

104 40 Stockholm

Klagande och motpart

Girjas sameby, 897900-1347

Box 130

981 22 Kiruna

Ombud: Advokaterna Peter Danowsky och Andreas Eriksson

Danowsky & Partners Advokatbyrå KB

Box 16097

103 22 Stockholm

HÖGSTA DOMSTOLEN
Riddarhustorget 8

Postadress
Box 2066
103 12 Stockholm

Telefon 08-561 666 00
Telefax -
E-post:
hogsta.domstolen@dom.se
www.hogstadomstolen.se

Expeditionstid
08:45–12:00
13:15–15:00

SAKEN

Bättre rätt till småviltsjakt och fiske m.m.

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Hovrätten för Övre Norrlands dom 2018-01-23 i mål T 214-16

Hovrättens dom se Bilaga

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

DOMSLUT 4
YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN 4
DOMSKÄL 5
Bakgrund 5
Parternas talan i Högsta domstolen 6
Frågan om avvisning av ny omständighet i Högsta domstolen 8
Utredningen i Högsta domstolen 8
Allmänt om renskötselrätt 8
Den nuvarande rättsliga regleringen av samernas rätt till jakt och fiske 10
Allmänt om jakträtt och fiskerätt 10
Rennäringslagens bestämmelser om jakt och fiske 12
Omfattningen av Högsta domstolens prövning 13
Jakträtt och fiskerätt grundad på rennäringslagen 15
Bakgrund och förarbeten till rennäringslagen och motsvarande äldre lagstiftning 15
Högsta domstolens bedömning av rennäringslagens innebörd 30
Sammanfattande slutsats i denna del 40
Jakträtt och fiskerätt grundad på sedvanerätt eller urminnes hävd 40
Inledning 40
Sedvanan och dess betydelse 41
Urminnes hävd 43
Frågor om bevisbörda, beviskrav och bevisvärdering 51
Högsta domstolens bedömning av frågan om urminnes hävd i detta mål 54
Kan Girjas sameby göra gällande de rättigheter som tidigare hade upparbetats av samer på området? 68
Betydelsen av 31–34 §§ rennäringslagen i detta mål 69
Sammanfattande slutsats i denna del 70
Högsta domstolens slutsatser i målet 70
Rättegångskostnad 71

DOMSLUT

Med ändring av hovrättens dom i huvudsaken fastställer Högsta domstolen följande såvitt gäller den mark inom Girjas samebys nuvarande byområde som avses i 32 § rennäringslagen (området).

- Girjas sameby får utan hinder av 31–34 §§ rennäringslagen upplåta rätt till småviltsjakt och fiske på området utan statens samtycke.
- Staten får inte upplåta rätt till småviltsjakt och fiske på området.

Staten ska ersätta Girjas sameby för rättegångskostnad i Högsta domstolen med 5 056 644 kr, varav 4 937 500 kr avser ombudsarvode, samt ränta enligt 6 § räntelagen från dagen för denna dom.

Högsta domstolen avvisar statens påstående att jakträtten och fiskerätten på området tillhör staten därför att det utgör en riksallmänning.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

Girjas sameby har yrkat att Högsta domstolen, med ändring av hovrättens dom, fastställer

dels att samebyn i förhållande till staten ensam har rätt till småviltsjakt och fiske inom samebyns område på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, vilket enligt beskrivning i 32 § rennäringslagen (1971:437) utgör sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition,

dels att staten, som en konsekvens av samebyns ensamrätt, inte får upplåta rätt till småviltsjakt och fiske på området,

dels att samebyn får upplåta rätt till småviltsjakt och fiske på området utan statens samtycke.

Samebyn har i andra hand yrkat att Högsta domstolen fastställer att rätt till jakt på småvilt och fiske inom området, med undantag för den rätt som följer av 31 § andra stycket rennäringslagen, får upplåtas endast av samebyn och staten gemensamt.

Staten har yrkat att Högsta domstolen ogillar samebyns talan i dess helhet, befriar staten från skyldigheten att ersätta samebyn för rättegångskostnader i tingsrätten och hovrätten och förpliktar samebyn att ersätta staten för rättegångskostnader i tingsrätten och hovrätten med där yrkade belopp.

Parterna har motsatt sig varandras ändringsyrkanden.

Parterna har yrkat ersättning för rättegångskostnader i Högsta domstolen.

Sedan staten i Högsta domstolen påstått att staten har jakträtten och fiskerätten på området därför att det utgör en s.k. riksallmänning, har samebyn gjort gällande att påståendet utgör en ny omständighet som ska avvisas. Staten har motsatt sig avvisningsyrkandet.

DOMSKÄL

Bakgrund

1. Girjas är en sameby som genom sina medlemmar bedriver renskötsel på vissa marker i Norrbottens län, bl.a. på det område som detta mål gäller. Detta område – som ingår i samebyns byområde – sträcker sig från den s.k. odlingsgränsen[1] i öst till gränsen mot Norge i väst. Området ligger i nära anslutning till Kaitumälven och dess tillflöden och avgränsas i norr främst av Kebnekaisemassivet och Kalixälven. Det är i sin helhet beläget inom fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, som staten år 1956 beviljades lagfart på. Det är väsentligen obebyggt.

[1] Beträffande begreppet odlingsgränsen, se p. 47.

2. Girjas sameby väckte år 2009 talan mot staten med yrkanden som avsåg rätten till småviltsjakt och fiske. Samebyn ville i första hand få fastställt att samebyn hade ensamrätt till småviltsjakt och fiske på området, att staten inte hade rätt att upplåta jakt och fiske där och att samebyn hade rätt att göra sådana upplåtelser utan statens samtycke. Staten bestred samebyns talan.

3. Tingsrätten biföll samebyns talan i dess helhet.

4. Hovrätten har fastställt att samebyn har bättre rätt än staten till småviltsjakt och fiske på området och att staten inte i egenskap av fastighetsägare får upplåta småviltsjakt och fiske där. Hovrätten har ogillat samebyns yrkande om rätt för samebyn att utan statens samtycke upplåta småviltsjakt och fiske.

Parternas talan i Högsta domstolen

5. Samebyn har till grund för sin talan gjort gällande följande. Samerna har ensamma jagat och fiskat samt bedrivit renskötsel på området. Nyttjandet har skett under lång tid, kontinuerligt och utan konkurrens. Det har också skett i god tro och utan protester från andra. Samernas bruk har medfört att samebyn i förhållande till staten ensam har rätt till småviltsjakt och fiske på området.

6. Enligt samebyn följer en ensamrätt till jakt och fiske direkt av rennäringslagen. I vart fall har samernas renskötsel på området – i vilken jakt och fiske utgör en del – gett upphov till en ensamrätt till jakt och fiske genom sedvana eller urminnes hävd. Under alla förhållanden har samernas jakt och fiske på området genom sedvana eller urminnes hävd lett till en sådan ensamrätt. I anslutning till påståendena om sedvana och urminnes hävd har samebyn framhållit att samebyns rättigheter måste bedömas med beaktande av att samerna utgör ett urfolk.

7. Till stöd för sitt andrahandsyrkande – om att upplåtelse av småviltsjakt och fiske får ske enbart av samebyn och staten gemensamt – har samebyn

gjort gällande att samebyn åtminstone har en med staten delad rätt till jakt och fiske. Staten kan därför inte upplåta jakt och fiske annat än gemensamt med samebyn.

8. Samebyn har gjort gällande att de särskilda upplåtelsereglerna i 31–34 §§ rennäringslagen ska åsidosättas. Reglerna – som innebär att samebyn är förhindrad att upplåta jakt- eller fiskerätt och att det i stället är länsstyrelsen som beslutar om upplåtelser – strider enligt samebyn mot *dels* diskrimineringsförbudet och egendomsskyddet i 2 kap. 12 § respektive 2 kap. 15 § regeringsformen, *dels* diskrimineringsförbudet i artikel 14 i Europakonventionen och egendomsskyddet i artikel 1 i första tilläggsprotokollet till samma konvention.

9. Staten har till grund för sitt bestridande av samebyns talan gjort gällande att den äger den aktuella fastigheten och såsom fastighetsägare innehar jakträtten och fiskerätten, dvs. rådigheten över jakten och fisket, och därmed upplåtelserätten. I vart fall tillkommer jakträtten och fiskerätten staten därför att området utgör en riksallmänning. Den rätt som samebyn har är endast en rätt att utöva jakt och fiske. Enligt staten kan rennäringslagen inte förstås så att jakträtten och fiskerätten i stället tillkommer samebyn. Samebyn innehar inte heller jakträtten eller fiskerätten till följd av sedvana eller urminnes hävd.

10. Skulle det anses att staten inte innehar den jakträtt och fiskerätt på området som normalt följer med äganderätten till en fastighet, är det statens inställning att 31–34 §§ rennäringslagen som en konsekvens av detta inte ska tillämpas för området.

11. Samebyn har förklarat *dels* att den inte vitsordar att staten är ägare till den del av fastigheten som målet gäller, *dels* att den jakträtt och fiskerätt som görs gällande i målet inte är beroende av att samebyn själv är ägare till området.

Frågan om avvisning av ny omständighet i Högsta domstolen

12. Staten har gjort gällande att det område som tvisten avser har tillhört staten åtminstone sedan år 1683. I Högsta domstolen har staten tillagt att området i vart fall ska bedömas som en riksallmänning, där staten till följd av sin höghetsrätt har samma jakträtt och fiskerätt som en fastighetsägare.

13. Samebyn har hävdat att statens påstående om att området i vart fall är en riksallmänning utgör en ny omständighet, att staten inte har haft giltig ursäkt för att inte åberopa denna omständighet tidigare och att den därför ska avvisas.

14. Statens påstående att området ska bedömas som en riksallmänning på vilken jakträtten och fiskerätten tillkommer staten utgör en först i Högsta domstolen åberopad omständighet. Denna omständighet hade kunnat åberopas redan i lägre rätt och staten har inte angett någon giltig ursäkt för att så inte skedde. Omständigheten ska därför avvisas (55 kap. 13 § rättegångsbalken).

Utredningen i Högsta domstolen

15. Parterna har i Högsta domstolen åberopat samma skriftliga och muntliga bevisning som i tingsrätten och hovrätten. De har också redovisat ett omfattande skriftligt material framför allt till belysning av rättsutvecklingen.

Allmänt om renskötselrätt

16. Bestämmelser om samers rätt att bedriva renskötsel finns i dag i rennäringslagen. I 1 § föreskrivs att den som är av samisk härkomst (same) får använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar enligt bestämmelserna i lagen. Denna rätt (renskötselrätt) tillkommer, enligt paragrafens andra stycke, den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd. Den får emellertid utövas endast av den som är medlem i en sameby. Rättigheten, som har beskrivits som en ”starkt skyddad bruksrätt av speciellt slag” (se ”Skattefjällsdomen” NJA 1981 s. 1, närmare berörd i p. 142 ff.), är av

civilrättslig karaktär och omfattas därmed av bl.a. reglerna om egendomsskydd i 2 kap. 15 § regeringsformen.[2]

17. I renskötselrätten ingår, utöver rätten att bedriva renskötsel, vissa ytterligare rättigheter, däribland en rätt att jaga och fiska (se närmare 15–25 §§ rennäringslagen).

18. En sameby utgör en juridisk person, besläktad med associationsformen ekonomisk förening. Den har till ändamål att för medlemmarnas gemensamma bästa ombesörja renskötseln inom byns betesområde (9 § rennäringslagen) och företräder medlemmarna i frågor som rör renskötselrätten eller medlemmarnas gemensamma intressen inom rennäringen i övrigt (10 § andra stycket).

19. I 11 och 12 §§ rennäringslagen uppställs vissa begränsningar i fråga om vem som kan vara medlem i en sameby. En förutsättning är att personen är same. Ytterligare en förutsättning är att personen deltar eller har deltagit i byns renskötsel. Lagen tillåter dock även att vissa närstående till samer som bedriver eller har bedrivit renskötsel antas som medlemmar.

20. I 3 § rennäringslagen regleras på vilken mark och under vilken del av året som renskötsel får bedrivas. Viss mark utgör s.k. åretruntmark, där renskötsel får bedrivas under hela året. Det gäller bl.a. de s.k. renbetesfjällen i Jämtlands län samt Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker[3] ovanför odlingsgränsen. Enligt 6 § ska den mark som får användas för renskötsel fördelas mellan samebyarna i särskilda byområden. Dessa utgör tillsammans med övriga områden som samebyn nyttjar för renskötsel byns betesområde.

---

[2] Om renskötselrätten och dess särskilda karaktär, se vidare Bertil Bengtsson, Samerätt, 2004, s. 45 ff. och densamme, Om kollektiv renskötselrätt, i Fastighetsrättsliga studier till minnet av Sten Hillert, 2002, s. 47 ff.

[3] Lappmarkerna är en historisk benämning på det som i dag utgör landskapet Lappland.

Den nuvarande rättsliga regleringen av samernas rätt till jakt och fiske

Allmänt om jakträtt och fiskerätt

21. Jaktlagen (1987:259) innehåller enligt 1 § bl.a. bestämmelser om rätten till jakt och jaktens bedrivande. I 10–35 §§ regleras jakträtten m.m. Regleringen i 10–13 §§ avser enligt rubriken "Vem som har jakträtten".

22. Av 10 § jaktlagen framgår att jakträtten på mark som hör till en fastighet som huvudregel tillkommer fastighetens ägare. Vid jordbruksarrende gäller ett undantag från huvudregeln. Arrendatorn har då jakträtten på den arrenderade marken, om inte annat har avtalats. I 10 § finns också en erinran om att det finns särskilda bestämmelser om samernas rätt att jaga. Denna erinran syftar på de bestämmelser om samers rätt att jaga som finns i rennäringslagen (se vidare p. 30). I 13 § regleras särskilt jakträtten på en samfällighet. Där får delägarna som huvudregel bara utöva sin jakträtt för egna behov.

23. I tidigare jaktlagstiftning – lagen (1938:274) om rätt till jakt – fanns bestämmelser om att urminnes hävd kunde grunda rättigheter avseende jakt. Den nuvarande jaktlagen innehåller inte några motsvarande bestämmelser. Av övergångsbestämmelserna till jaktlagen följer emellertid att den rätt som har förvärvats med stöd av urminnes hävd behåller sin giltighet.

24. Jaktlagen definierar inte vad som avses med "rätt till jakt" (1 §) eller "jakträtt" (10 §). Med begreppet jakträtt bör emellertid förstås rätten att råda över jakten på ett visst område (jfr Pehr von Seth, Svensk jakträtt, 1940, s. 13). Med denna rådighet följer normalt flera olika befogenheter, varav de främsta är rätten att själv utöva jakt för husbehov, rätten att själv utöva jakt för avsalu och rätten att genom upplåtelse till andra förfoga över jakten. Den som saknar den sistnämnda befogenheten får anses ha enbart en jaktutövningsrätt.

25. Regler om ”rätten till fiske” och om fisket finns i fiskelagen (1993:787). Varje svensk medborgare får fiska i allmänt vatten, dvs. huvudsakligen vatten i havet och de större sjöarna. Bestämmelser om rätten till fiske i enskilt vatten finns särskilt i 9 och 16 §§. Särskilda regler gäller enligt 14 och 15 §§ för tillgodogörande av fiskerätt som hör till häradsallmänning eller som annars är samfälld. I lagen förekommer också begreppet ”fiskerätt” utan att någon skillnad synes vara avsedd i jämförelse med ”rätten till fiske”. Även i fråga om fiske innehåller rennäringslagen särskilda bestämmelser om samers rätt att fiska. En erinran om dessa bestämmelser – i fiskelagen beskrivna som bestämmelser ”om samernas rätt till fiske i vissa delar av landet” – finns i 3 § fiskelagen.

26. Även rätt till fiske kunde tidigare förvärvas genom urminnes hävd (se senast 5 § lagen, 1950:596, om rätt till fiske). Så är inte längre fallet. Enligt fiskelagens övergångsbestämmelser kan emellertid den rätt som har förvärvats med stöd av urminnes hävd fortfarande göras gällande.

27. Vad som har sagts om innebörden i begreppet jakträtt (se p. 24) får anses gälla även i fråga om rätten till fiske (fiskerätt). För att fiskerätt – och inte enbart fiskeutövningsrätt – ska föreligga får sålunda förutsättas att rättighetsinnehavaren råder över fisket i det aktuella vattnet.

28. Begreppen jakträtt och fiskerätt kommer i det följande att användas i de här angivna betydelserna.

29. Jakträtt och fiskerätt är vanligen ensamrättigheter i så måtto att en rättighetsinnehavares rådighet över jakten eller fisket normalt medför att ingen annan har motsvarande rådighet. Det är emellertid inte uteslutet att rådigheten över jakten eller fisket på ett visst område kan tillkomma flera samtidigt, exempelvis på grund av lagstiftning eller hävd.

Rennäringslagens bestämmelser om jakt och fiske

30. Enligt 25 § rennäringslagen får en medlem i en sameby jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där. Denna rätt att jaga och fiska anses vara en del av renskötselrätten och gäller för såväl husbehov som avsalu. Rätten kan utövas oberoende av vem som äger marken.

31. Enligt 31 § rennäringslagen får varken en sameby eller en medlem i en sameby upplåta rättighet som ingår i renskötselrätten. Lagen innehåller endast ett undantag från detta förbud; enligt 31 § andra stycket får en sameby göra avgiftsfria jakt- eller fiskeupplåtelser till en tidigare medlem. Paragrafen är, liksom 25 §, tillämplig oavsett vem som äger den fastighet där renskötselrätten utövas.

32. Rennäringslagen innehåller särskilda bestämmelser om nyttjanderättsupplåtelser på renbetesfjällen och på sådan kronomark[4] ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition (32–34 §§). I fråga om dessa marker får regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer besluta om upplåtelse av nyttjanderätt. En allmän förutsättning är att upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln. Avser upplåtelsen rätt till jakt eller fiske krävs det dessutom att upplåtelsen är förenlig med god viltvård eller fiskevård och att den kan ske utan besvärande intrång i rätten till jakt eller fiske enligt 25 §. Upplåtelsen ska ske mot avgift, om det inte finns särskilda skäl för avgiftsfrihet. Influtna medel ska fördelas mellan Samefonden[5] och den sameby som berörs av upplåtelsen.

---

[4] Med kronomark avses enligt 3 § rennäringslagen mark som antingen tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten.

[5] Samefonden ska enligt 16 § rennäringsförordningen lämna bidrag för att främja och stödja rennäringen, den samiska kulturen och samiska organisationer.

33. Närmare bestämmelser om upplåtelser av småviltsjakt och fiske finns i rennäringsförordningen (1993:384). Av förordningen följer bl.a. att beslut om upplåtelse som huvudregel fattas av länsstyrelsen. Bestämmelserna om upplåtelse av småviltsjakt och fiske är utformade så att upplåtelse *ska* ske under vissa närmare angivna förhållanden. När bestämmelserna tillkom år 1993 innebar det en betydande utvidgning av allmänhetens möjligheter att, efter tillstånd från länsstyrelsen, utöva småviltsjakt och fiske på mark och vatten ovanför odlingsgränsen. År 2007 skedde en utvidgning till förmån för medborgare i EES. Lagligheten i de genomförda förändringarna har genom åren ifrågasatts både av företrädare för samiska organisationer och i den juridiska debatten.[6]

Omfattningen av Högsta domstolens prövning

34. Som redan har konstaterats innefattar såväl jakträtt som fiskerätt flera olika befogenheter (jfr p. 24 och 27). Det finns särskilt anledning att skilja på rätten att *utöva* jakt och fiske och rätten att *upplåta* jakt och fiske. Högsta domstolen har uppfattat samebyns talan så att den avser enbart den del av jakträtten respektive fiskerätten som rör rätten att göra upplåtelser.

35. Frågorna i målet är därför i första hand om Girjas sameby har rätt att upplåta jakt och fiske på området och, om så är fallet, om denna rätt utgör en ensamrätt i förhållande till staten. Eftersom samebyn till grund för talan har gjort gällande att befogenheten att upplåta jakt och fiske kan härledas från samer på området, aktualiseras även frågor om vem eller vilka som har eller tidigare har haft de olika befogenheter som ingår i jakträtten och fiskerätten.

---

[6] Jfr bl.a. Bengtsson, Samerätt, s. 92 ff. och densamme, Om jakt och fiske i fjällmarken, SvJT 2010 s. 78 ff.

36. Som redan har framgått är rätten till jakt och fiske som huvudregel knuten till äganderätten till mark och vatten. Svensk rätt utesluter emellertid inte att ett rättssubjekt har jakt- eller fiskerätten på ett område som tillhör någon annan. Detta blir bl.a. fallet om någon genom urminnes hävd har förvärvat jakt- eller fiskerätt på ett område som annan äger. Så kan också bli fallet om jakt- eller fiskerätten följer av särskild lagstiftning. Det sista kan få betydelse om den rätt att jaga eller fiska, som rennäringslagen tillerkänner medlemmar i en sameby, skulle anses innefatta en rätt för dessa och för samebyn att ensamma råda över jakten och fisket genom upplåtelser till andra. I båda fallen föreligger en jakträtt eller fiskerätt som inte är beroende av vem som äger marken.

37. I detta mål har samebyn inte påstått att den äger området. I stället har samebyn gjort gällande att den innehar en rätt att upplåta jakt och fiske som är oberoende av äganderätten till området och som utesluter att staten, även om staten skulle vara fastighetsägare, innehar motsvarande rättigheter.

38. Det finns mot den bakgrunden inte anledning för Högsta domstolen att ta ställning till vem som äger området. Det som domstolen i stället ska pröva är om samebyn har en – av äganderätten till området oberoende – rätt att upplåta jakt och fiske som är en ensamrätt i förhållande till staten och som grundas på rennäringslagen, sedvana eller urminnes hävd.

39. En fråga i målet är alltså om de rättigheter som samebyn gör gällande utgör *ensamrättigheter* i förhållande till staten. Eftersom samebyn har väckt talan enbart mot staten, får domstolens ställningstagande i målet rättskraft endast mot staten. Domstolen har därför inte anledning att gå in på samebyns rätt i förhållande till andra.

40. Som samebyn har utformat sin talan är det naturligt att först pröva om den rätt att upplåta jakt och fiske som görs gällande i målet kan grundas på en tillämpning av rennäringslagen. Om en sådan prövning inte leder till bifall, får det bedömas om det som är utrett om samers bruk av området medför att samebyn har en motsvarande rätt på grund av sedvana eller urminnes hävd.

41. Om samebyns förstahandsyrkande inte vinner bifall får det prövas om jakt och fiske på det aktuella området kan upplåtas enbart av staten och samebyn gemensamt.

Jakträtt och fiskerätt grundad på rennäringslagen

Bakgrund och förarbeten till rennäringslagen och motsvarande äldre lagstiftning

Rennäringslagen måste tolkas mot bakgrund av tidigare renbeteslagar

42. Rennäringslagen går i väsentliga avseenden tillbaka på tre tidigare renbeteslagar, utfärdade år 1886, 1898 respektive 1928. Även om den gällande lagen delvis har en annan utformning än de äldre lagarna ger varken lagtexten eller förarbetena anledning att anta att lagstiftaren har avsett att den i nu aktuella avseenden skulle ha någon annan innebörd än de tidigare lagarna. Vid tolkningen av rennäringslagen får det därför stor betydelse vilken innebörd renbeteslagarna kan ges.

Förhållandena i Norrland före tillkomsten av 1886 års renbeteslag

43. Vid en tolkning av den första lagen – lagen (1886:38) angående de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige – måste såväl samernas och rennäringens förhållanden vid tiden för lagens tillkomst som den då gällande allmänna rättsuppfattningen om rådigheten över de områden där renskötsel bedrevs beaktas. Vid tolkningen får också den vid denna tid gällande allmänna lagstiftningen om jakt och fiske betydelse.

44. Samer bedrev vid denna tid renskötsel från norra Dalarna till nordligaste Lappland. Även om det råder en hel del osäkerhet om samernas äldre historia (se vidare p. 168, 169 och 172 ff.) står det klart att samer hade vistats i dessa delar av Sverige under mycket lång tid och att det huvudsakliga näringsfånget för flertalet samer sedan länge hade varit renskötsel, i större eller mindre utsträckning förenad med jakt och fiske.

45. Tillkomsten av 1886 års lag hade ett direkt samband med den allt större ekonomiska betydelse som Norrland hade fått under 1700- och 1800-talen. Lagen ska också ses mot bakgrund av den fasta bebyggelsens utveckling i Norrlands inland. Den utvecklingen hade staten på flera sätt försökt främja, bl.a. genom utfärdande av olika nybyggarförfattningar. I fråga om Lappland utfärdades sådana författningar åren 1673, 1695 och 1749. Utvecklingen hade tagit fart från mitten av 1700-talet och lett till en ökande konkurrens mellan rennäringen och andra näringar. På flera håll hade utvecklingen fått till följd att samernas ställning, från 1700-talet och framåt, hade blivit alltmer trängd.

46. De olika delar av landet där renskötsel bedrevs skilde sig dock åt, t.ex. i fråga om klimat, växtlighet och historiska förhållanden. Skillnaderna var särskilt stora mellan å ena sidan Jämtland och Härjedalen och å andra sidan Västerbottens och Norrbottens län. Det fanns också skillnader inom den samiska befolkningen. Många samer var s.k. fjällsamer som ägnade sig åt en omfattande renskötsel. Det fanns vidare skogs- och fiskesamer för vilka renskötseln inte var det väsentliga näringsfånget. Det fanns slutligen samer som hade blivit nybyggare och bedrev jordbruk. Inom det område som lagen skulle reglera fanns det dessutom nybyggare, eller ättlingar till nybyggare, som inte hade samisk härkomst. Antalet nybyggare, liksom avståndet mellan de renskötande samerna och nybyggarna, växlade betydligt mellan de olika delar av landet där renskötsel bedrevs.

47. 1886 års lag hade föregåtts av andra statliga åtgärder med syfte att balansera olika gruppers intressen mot varandra. Redan i mitten av 1700-talet hade den s.k. lappmarksgränsen dragits upp mellan å ena sidan Västerbottens och Norrbottens kustlandskap och å andra sidan Lappland. Avsikten med denna gräns hade framför allt varit att motverka att Lapplands resurser togs i anspråk av kustlandets befolkning. År 1867 beslutades att det även skulle dras en s.k. odlingsgräns inom Lappland. Odlingsgränsen var avsedd att avskilja de områden i väster och norr där några ytterligare nybyggen inte skulle få anläggas. En provisorisk odlingsgräns blev färdig år 1871, men den definitiva gränsen fastställdes först år 1890. Områdena ovanför odlingsgränsen kom senare att betecknas som ”områden anvisade till lapparnas uteslutande begagnande”. Redan när gränsen fastställdes fanns det dock en hel del nybyggen på dessa områden och det skulle senare anläggas ännu fler.

48. Under 1800-talet inleddes också slutförandet av avvittringarna, dvs. avgränsandet av enskilda hemman från det som ansågs vara kronans marker. I Jämtland och Härjedalen genomfördes avvittringarna huvudsakligen under den första hälften av 1800-talet. Det skedde på ett sätt som gynnade jordbruksbefolkningen på samernas bekostnad. Detta var lagstiftaren medveten om när avvittringarna i Lappland kom igång under andra hälften av 1800-talet. Avvittringarna kom där att genomföras under större hänsynstagande till de renskötande samernas intressen. Det borde, sades det i förarbetena till de nya avvittringsbestämmelserna, inte komma i fråga ”att genom lagstiftningsåtgärder frånhända Lapparne någon rätt, hvaraf de fortfarande äro i laglig besittning” (se prop. 1873:4 s. 13).

49. Till grund för avvittringarna i Lappland låg 1873 års avvittringsstadga.[7] Enligt stadgan skulle hemman och nybyggen vid avvittringarna tilldelas

[7] Stadga (1873:26) om avvittring i Västerbottens och Norrbottens lappmarker.

”nödiga områden” av kronans mark. Förfarandet innebar att enskilda fastigheter kom att gränsbestämmas permanent. De marker som inte avvittrades avsattes till kronoparker eller blev s.k. kronoöverloppsmark.[8] För fastighetsägarna innebar avvittringarna vanligen att de befogenheter som de dittills hade haft avseende kringliggande mark begränsades till att gälla inom den gränsbestämda fastigheten.

50. I 8 § avvittringsstadgan angavs att samerna ”såsom hittills” skulle vara berättigade att begagna bete på all skogsmark inom lappmarkernas dåvarande område (med visst undantag för enskilda skogar nedanför odlingsgränsen). För de samer som inte själva var nybyggare synes avvittringarna inte ha rubbat några av de rättigheter som samer vid denna tid ansågs ha.

51. Avvittringarna i Lappland genomfördes successivt och avslutades först efter tillkomsten av 1886 års lag. I exempelvis Gällivare socken fattade länsstyrelsen beslut om avvittring år 1887.

Statens anspråk på Norrlands inland

52. Jämsides med att bebyggelsen hade utvecklats i Norrlands inland hade staten successivt ökat sina anspråk på överhöghet eller äganderätt.

53. I ett av Gustav Vasa år 1542 utfärdat brev hade det gjorts gällande att ”sådana äger som obygde liggie, höre Gud, oss, och Swerigis Crone till, och ingen annen”.[9] Brevet uppfattades fram till början av 1900-talet som ett kronans anspråk på äganderätt till obebyggda marker i Norrland. Senare har det emellertid vanligen tolkats som enbart ett anspråk på överhöghet (”dominium

---

[8] Benämningen kronoöverloppsmark avsåg sådan mark som vid avvittringen inte hade avskilts till enskilda eller för att tillgodose allmänna ändamål och som inte heller hade avsatts till kronopark.

[9] Bref den 20 april 1542 för menige man i Gestrikland, Helsingland, Ångermanland och Medelpad, att de fattige, som ingen jord ega, må upptaga sådan, hugga, rödja och svedja på alla lämpliga skogar, m.m.

eminens"). Höghetsrätten ansågs dock vara tillräckligt stark för att ge kronan rätt att upplåta mark för nybyggen.

54. Sedan början av 1900-talet har grunden för statens anspråk på äganderätt i stället ansetts vara en år 1683 utfärdad skogsordning.[10] Skogsordningen hänvisar till Gustav Vasas brev och ger uttryck för att obebyggda skogar "tillhör" kronan. Huruvida skogsordningens syfte var att grunda en äganderätt för kronan – och om detta i så fall gällde även fjälltrakterna – är omdebatterat. I "Skattefjällsdomen" diskuterade Högsta domstolen skogsordningens betydelse för skattefjällen i Jämtland och fann då att frågan om äganderätten inte kunde anses ha blivit slutgiltigt löst genom skogsordningen utan att avgörande blev den fortsatta utvecklingen och den tolkning som skogsordningen fick (s. 200 i avgörandet). Efter en genomgång av rättsutvecklingen under de följande århundradena fann domstolen att staten vid tiden för 1886 års renbeteslag måste anses som ägare till skattefjällen, ytterst på grund av 1683 års skogsordning (s. 229).

55. Det finns inte anledning att här ta ställning till om 1683 års skogsordning och den därefter följande utvecklingen har haft samma betydelse för det nu aktuella området som för skattefjällen. Klart är emellertid att den etablerade uppfattningen mot slutet av 1800-talet var att obebyggda marker i Norrlands inland typiskt sett ägdes av staten, fastän denna uppfattning snarare synes ha grundat sig på Gustav Vasas brev än på 1683 års skogsordning.

De utgångspunkter som låg till grund för 1886 års lag

56. Ett av syftena med 1886 års renbeteslag var att lösa de konflikter som kunde uppkomma till följd av den fasta bebyggelsens utveckling i Norrlands

---

[10] Förordning och Påbud angående Skogarne och hwad therwid i acht tagas bör. Stockholm then 19 December. Anno 1683.

inland (jfr p. 45). Lagens förarbeten – i synnerhet vissa remissyttranden i lagstiftningsärendet – ger ibland uttryck för en nedvärderande syn på samisk kultur och näring. Såväl propositionen som det utskottsutlåtande som upprättades vid riksdagsbehandlingen rymmer emellertid också en strävan att skydda samerna och rennäringen.

57. Några mer betydande förändringar av vad som ansågs vara gällande rätt synes inte ha varit åsyftade. I propositionen angavs att lagförslaget i många delar kunde karaktäriseras som en kodifiering och närmare bestämning av vad som redan tidigare hade föreskrivits genom olika stadganden eller vad som annars iakttogs av "gammal sedvana" (se prop. 1886:2 s. 36).

58. Det är oklart vilka kunskaper om äldre förhållanden som hade inhämtats i lagstiftningsärendet. De beskrivningar av samernas förhållanden i äldre tider som lämnas i förarbetena är mycket allmänt hållna. Det saknas t.ex. närmare uppgifter om karaktären av de sedermera så omdiskuterade lappskattelanden (om dessa, se vidare p. 176). Det framgår emellertid att lagens upphovsmän hade uppfattningen att samerna hade funnits i de berörda områdena under mycket lång tid och hade en på sedvana grundad rätt att använda områdena för sina näringar. Av central betydelse är vad riksdagens Särskilda utskott uttalade med anledning av den lagda propositionen:

> "Ty lappen eger verkligen en rätt att åberopa för utöfningen enligt urgammal sed af det näringsfång, hvaraf han lefver. Lappen var den som först tog de nordliga trakterna af vårt land i besittning. Innan den första nybyggaren fälde det första trädet i Norrlands skogar var lappen redan der. /...../ Men lappens besittningstagande var icke till sin natur sådant, att det i sig inneslöt alla de befogenheter, hvilka tillhöra eganderättens begrepp. Det sträckte sig icke till andra än dem, nomadlifvets inskränkta behof fordrade. Det afsåg endast jordens nyttjande dels till bete för renarne, under sommaren i fjelltrakterna

> och under vintern i skogslandet, dels till fyllande af de behof, hvilka voro en förutsättning för eller en följd af renbetets begagnande." [11]

59. Det är tydligt att lagstiftaren utgick från att områdena – i den utsträckning de inte redan hade avskilts som enskilda hemman – tillhörde staten. Särskilda utskottet uttalade sålunda, under hänvisning till Gustav Vasas brev från år 1542:

> "Lappens rätt till jorden var för den skull allt ifrån begynnelsen till sin natur sådan, att den icke hindrade uppkomsten, så att säga, bredvid sig af egande-rätt i kultursamhällets mening. Och en sådan eganderätt framträdde och utbredde sig med odlingen, samt omfattade till sist äfven de trakter, odlingen ej ännu tagit i anspråk, då för omkring 300 år sedan i vårt land började uttalas och tillämpas den grundsats, att 'sådana egor som obygda ligga höra Gud, konungen och Sveriges krona till'".[12]

60. Staten har i detta mål gjort gällande att de områden där samerna bedrev jakt och fiske hade utgjort riksallmänningar, innan staten förvärvade äganderätten till dem, och att samernas rätt att jaga och fiska var en följd av att var och en hade rätt att jaga och fiska på sådana allmänningar. Det finns dock ingenting i utredningen som tyder på att detta synsätt hade någon betydelse vid tillkomsten av 1886 års renbeteslag. Lagens förarbeten innehåller inte heller några hänvisningar till vad som vid denna tid gällde om rätt till jakt och fiske på andra slag av allmänningar.

Några huvuddrag i 1886 års lag

61. Genom lagen förbehölls samerna (i lagen benämnda "lappar") rätten att bedriva renbete. Lagen innehöll ett flertal bestämmelser som reglerade de befogenheter som samerna hade. I 1 § fanns bestämmelser om var, och när,

---

[11] Särskilda utskottets utlåtande nr 1 vid 1886 års riksdag s. 18, jfr även s. 31.
[12] Särskilda utskottets utlåtande s. 18.

samer fick uppehålla sig med sina renar. Bestämmelserna, som gav samerna rätt att på renbetesområdet "betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar", överensstämde väsentligen med nuvarande rätt men innehöll, till skillnad från 1 § rennäringslagen, ingen hänvisning till urminnes hävd. Andra rättigheter, som anknöt till renbetesrätten och som också reglerades i lagen, var rätten till skogsfång, jakt och fiske.

62. Enligt 5 § skulle – såvitt nu är av intresse – de områden i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker som särskilt bibehölls för samerna delas in i lappbyar. Lagen innehöll visserligen inte några närmare bestämmelser om lappbyarnas organisation men innebar ändå att ett delvis kollektivt system lades fast för de renskötande samerna.

Särskilt om rätten till jakt och fiske enligt 1886 års lag

63. Jakträtten var redan vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag som huvudregel knuten till äganderätten till marken (se 3 § i 1864 års jaktstadga[13]). Annat kunde dock följa av urminnes hävd eller särskilt stadgande (5 §). Jakträtten på kronan tillhörig odisponerad mark tillhörde kronan (1 §). Den bestämmelsen omfattade även oavvittrad skog och sådan överloppsmark som hade tillfallit kronan efter avvittring.[14] För sådan mark gällde emellertid också en särskild bestämmelse om att jakten tills vidare var fri för varje svensk man (4 §). Jaktstadgan innehöll också bestämmelser om jakträtt på bl.a. häradsallmänningar, sockenallmänningar och byallmänningar ("byaskogar"). På häradsallmänningar innehade kronan jakträtten, medan jakträtten på sockenallmänningar och byallmänningar tillkom delägarna i allmänningen.

---

[13] Jagt-Stadga, SFS 1864:68.

[14] Se Sammansatta Stats-, Lag samt Allm. Besv o. Ekon.-Utskottets betänkande nr 34 vid 1862 och 1863 års riksdag s. 6.

64. Rätten till fiske tillhörde, enligt 8 § i 1852 års fiskeristadga[15], som huvudregel strandägaren. Rätten kunde emellertid också tillkomma annan på grund av exempelvis urminnes hävd eller särskilt stadgande (9 §). I fiskevatten som låg på eller intill härads-, socken- eller byallmänningar (allmänningsfisken) hade var och en med rättighet i allmänningen rätt att fiska (7 §). Kronans fisken delades in i enskilda och allmänna. Ström- och insjöfisken vid kronans allmänningar,[16] som kronan inte hade förbehållit sig eller annan, utgjorde allmänna kronofisken. Sådana fisken fick alla som bodde inom häradet eller socknen nyttja, dock endast mot avgift (6 §).

65. Nybyggarna i Lappland hade länge haft särskilda jakt- och fiskerättigheter (se 1749 års lappmarksreglemente[17]). Genomförandet av avvittringarna medförde emellertid att dessa rättigheter föll bort så att fastighetsägarens rätt att jaga eller fiska begränsades till den mark och det vatten som låg inom fastighetens gränser (jfr p. 49).

66. Före 1886 års lag fanns det inte några författningsbestämmelser som särskilt tog sikte på samers rätt att jaga eller fiska. Kronan hade dock i olika dokument gett uttryck för att samerna hade rättigheter av dessa slag (se t.ex. 1749 års lappmarksreglemente). Att enskilda samer hade rätt till jakt och fiske avspeglades också i häradsrätternas behandling av tvister mellan enskilda om rätten till jakt eller fiske. I det kommittéförslag som låg till grund för 1886 års lag uttalades att samernas rätt till jakt och fiske i de trakter där de av ålder hade vistats hade varit snarare förutsatt än uttryckligen erkänd inom lagstiftningen. Omfånget av rätten till jakt och fiske ansågs emellertid vara obestämd.

---

[15] Fiskeri-Stadga, SFS 1852:30.

[16] Begreppet "kronans allmänningar" användes tidigare för att beteckna bl.a. kronoskogarna i Norrland.

[17] Kongl. Reglemente den 24 November 1749 för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland eller ock hädanefter till landets upbrukande derstädes sig nedsätta vilja.

Vad som avsågs med "obestämd" är inte helt klart men i den fortsatta texten behandlas i huvudsak enbart rättens geografiska utsträckning.[18]

67. I 1883 års kommittéförslag (s. 105) uttalades också att "i afseende å de för Lapparne afsatta land lärer väl rättighet till jagt och fiske böra utan tvekan Lapparne medgifvas". Särskilda utskottet framhöll att jakt och fiske fick betraktas som behövliga binäringar till renskötseln (s. 32). När det gällde samernas rätt att förfoga över de rättigheter som lagen skulle ge dem, bl.a. rätten till jakt och fiske, uttalade utskottet emellertid (s. 31):

> "Ehuru lapparnes befogenhet att till underhåll för sig och sina renar betjena sig af land och vatten å de trakter, der de ega att vistas, är grundad på deras naturliga rätt till de för deras existens nödiga förutsättningar, så är med afseende å dessas beskaffenhet denna rätt likväl icke ens inom de för lapparne afsatta land att anse som en eganderätt. Det är endast en nyttjanderätt till det omfång, som bestämmes af villkoren för renskötselns bedrivande. Hvad därtill icke erfordras, bör således falla utom gränsen för denna rätt."

68. Särskilda utskottet förordade utan närmare diskussion en ordning som innebar att Konungens Befallningshavande (länsstyrelsen) skulle kunna, efter samernas hörande, besluta om upplåtelse av jakt och fiske.

69. Förslaget om att länsstyrelsen skulle ha hand om upplåtelserna gick tillbaka på 1883 års kommittéförslag. Kommittén kom fram till att enskilda samer inte borde ges någon upplåtelserätt, eftersom en sådan upplåtelse kunde skada andra samer som också hade del i rättigheten. Det borde inte heller överlåtas till samerna som en samfällighet att förfoga över jakten och fisket. Detta motiverade kommittén med att ett "lappsamfund" var föga ägnat "att förhandla

---

[18] Se Förslag till förordning angående de svenska Lapparne och de bofaste i Sverige, 1883, s. 105.

till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel".[19]

70. Särskilda utskottet förordade vidare att upplåtelser skulle ske mot avgift och att medlen skulle användas till samernas förmån. Det senare motiverades bl.a. med att det skulle ge samerna ett incitament att hushålla med naturresurserna; av sammanhanget framgår att därmed avsågs även tillgången på jakt och fiske. Utskottet förutsåg att behållningen skulle användas för utgifter för fattigvård bland samerna. (Se s. 32 f.)

71. Övervägandena utmynnade i bestämmelser som togs in i 21 och 22 §§ i 1886 års lag.

72. Enligt 21 § skulle samerna ("lapparne") ha rätt "att till jagt och fiske betjena sig af land och vatten" på *dels* för dem avsatta land, *dels* sådana områden i Norrbottens och Västerbottens lappmarker "som för dem bibehållas", *dels* annan utmark inom lappmarkerna under den tid som de ägde att uppehålla sig där med sina renar.

73. I 22 § förbjöds samerna att upplåta rätt till jakt och fiske på "de för Lapparne afsatta land". Trots lagtextens avfattning får det sistnämnda uttrycket antas ha varit avsett att innefatta även kronomark ovanför odlingsgränsen i Lappland. Om upplåtelse av rätt till jakt och fiske kunde ske utan skada för samerna, fick länsstyrelsen, efter att ha hört de berörda samerna, tillåta annan att mot avgift utöva jakt och fiske. Influtna medel skulle användas till förmån för samerna.

74. Lagen definierade inte vem som var "lapp" i lagens bemärkelse. Bestämmelsernas sammanhang ger emellertid anledning att anta att begreppet omfattade enbart samer som bedrev renskötsel.

---

[19] Se 1883 års kommittéförslag, s. 106.

1898 års renbeteslag

75. Den andra renbeteslagen, lagen (1898:66) om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige, innebar inga större förändringar i förhållande till den tidigare lagen. Av viss betydelse i detta sammanhang är dock att bestämmelserna om lappbyar utvecklades, bl.a. genom krav på att varje lappby skulle ha en byordning med föreskrifter om ordningen för renskötseln och samernas inbördes förhållande (9 §). Förbudet för samer att upplåta jakt och fiske kvarstod med den justeringen att det nu angavs gälla ”områden, som blifvit till lapparnes uteslutande begagnande anvisade” (jfr p. 47). Också bestämmelserna om upplåtelse genom länsstyrelsen kvarstod i sak oförändrade. (Se 31 §.)

1928 års renbeteslag

76. Inte heller den tredje renbeteslagen, lagen (1928:309) om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige, innebar några större förändringar. För första gången togs det i lagstiftningen in bestämmelser om vem som var same (i lagen benämnd ”lapp”; se vidare 1 §). Lagen skilde mellan ”fjällappar” (samer som bedrev fjällrenskötsel) och ”skogslappar” (samer som bedrev skogsrenskötsel). De nya bestämmelserna tydliggjorde att det enbart var de samer som bedrev renskötsel som fick jaga och fiska (senare bekräftat i rättsfallen NJA 1944 s. 117 och NJA 1946 s. 94). Tidigare bestämmelser om jakt och fiske kvarstod i huvudsak oförändrade. Den möjlighet som länsstyrelsen hade att göra jakt- eller fiskeupplåtelser utformades dock på ett annat sätt. Sådana upplåtelser fick inte ske om de innebar fara för tillgången på vilt eller fisk eller ”besvärande intrång” för samerna (56 §).

Annat lagstiftningsarbete

77. Vid tillkomsten av 1928 års lag hade frågan om rätten till jakt och fiske i lappmarkerna behandlats även i andra sammanhang, bl.a. genom tillkomsten av och ändringar i nya jakt- och fiskelagar.

78. I lagen (1912:289) om rätt till jakt hade det skett en begränsning av den fria rätt att jaga som tidigare, enligt 4 § i 1864 års jaktstadga, hade gällt på vissa marker i norra Sverige. Med den nya lagen gällde sådan fri rätt till jakt endast på oavvittrad mark som inte hade blivit till samernas uteslutande begagnande anvisad (7 §); rätten kunde således inte längre åberopas ovanför odlingsgränsen. Genom en ytterligare lagändring år 1927 togs särregleringen för oavvittrad mark helt bort (se prop. 1927:120 s. 15 f.). Tillkomsten av 1912 års jaktlag innebar också att kronans jakträtt på häradsallmänningar utmönstrades.

79. Lagen (1896:42) om rätt till fiske hade däremot, såvitt nu är av intresse, inte inneburit någon förändring av betydelse. Även den lagen knöt som huvudregel rätten till fiske till strandäganderätten. Också enskildas rätt att mot avgift fiska i vissa allmänna vatten kvarstod, dock med tillägget ”der ej kronan dessa fisken sig eller annan enskildt förbehållit”. I lagen hade även tagits in en erinran om renbeteslagens bestämmelser om samers rätt till fiske. Det hade också tydliggjorts att delägare i vissa samfällda vatten kunde upplåta fisket till utomstående. En sådan upplåtelse förutsatte ett särskilt beslut bland delägarna.

80. Frågor om jakt och fiske i lappmarkerna togs därefter upp i en rad olika statliga utredningsbetänkanden, avgivna under 1920-talet och följande decennier. Inget av dessa betänkanden ledde dock till förändringar i regleringen av samers jakt och fiske. Från denna tid finns också ett avgörande från Högsta domstolen som gällde rätten till jakt på ett område ovanför odlingsgränsen i lappmarkerna (”Killinge” NJA 1942 s. 336). Domstolen tog dock i det avgörandet inte ställning till vilken rätt till jakten som samerna hade (se vidare p. 112).

1971 års rennäringslag

81. Vid tillkomsten av 1971 års rennäringslag fick rättighetsfrågor ett förhållandevis begränsat utrymme. Till detta bidrog att vid denna tid pågick den rättegång som ledde fram till "Skattefjällsdomen" och att man inte ville föregripa prövningen i det målet.

82. I propositionen behandlades, bl.a. mot bakgrund av remissynpunkter från Svenska Samernas Riksförbund (SSR), frågan om vem som borde ha hand om upplåtelser av jakt och fiske. Enligt SSR hade samerna en starkare rätt till marken än vad som framgick av 1928 års renbeteslag och denna rätt grundade sig på bl.a. urminnes hävd och en av svenska myndigheter erkänd, ständig och ärftlig besittningsrätt. SSR förordade därför att rätten att göra nyttjanderättsupplåtelser borde tillkomma samebyn. (Se prop. 1971:51 s. 60 och 67.) Departementschefen uttalade i denna del följande (s. 132).

> "Enligt min mening saknas anledning att nu frångå de principer som ligger bakom bestämmelserna om nyttjanderättsupplåtelser. Även i fortsättningen bör alltså bestämmelserna om upplåtelser på dessa marker – som i första hand är avsedda för de renskötande samerna – endast gälla mindre omfattande nyttjanderättsupplåtelser som inte medför skada för renskötseln. För nyttjanderättsupplåtelser av större omfattning får man falla tillbaka på de bestämmelser om upphävande av rätt till renskötsel som jag nyss behandlat. /...../ SSR:s yrkande att samebyarna själva skall få svara för alla slag av nyttjanderättsupplåtelser i de trakter det här är fråga om kan jag av flera skäl inte biträda. Yrkandet synes delvis grunda sig på SSR:s uppfattning att samerna har en starkare rätt till dessa marker än som framgår av renbeteslagen. Enligt de sakkunniga bör man vid frågans bedömande i första hand anlägga praktiska synpunkter. På vad sätt tillgodoses bäst de intressen som både samerna och övriga befolkningsgrupper numera har inom dessa vidsträckta områden? De sakkunniga anser det vara uppenbart att endast en statlig förvaltning kan komma ifråga för uppgiften. En samisk förvaltning

> torde i praktiken inte kunna utformas så att den innefattar tillräckliga garantier för att övriga befolkningsgruppers intressen blir tillgodosedda i skälig omfattning. Denna uppgift bör därför enligt de sakkunniga liksom f.n. handhas av en statlig myndighet. Jag finner inte skäl att föreslå ändring i det system som nu tillämpas."

83. Riksdagen instämde i denna bedömning. Samtidigt avslogs en motion om att möjligheten till nyttjanderättsupplåtelser skulle vara beroende av den berörda samebyns medgivande. (Se JoU 1971:37 s. 46 ff.)

84. Regleringen av rätten till jakt och fiske kom därför att utformas på väsentligen samma sätt som i 1928 års lag. Skyddet för samerna formulerades dock annorlunda. Dels uppställdes ett allmänt krav på att upplåtelsen kunde ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln, dels tillades ett krav på att upplåtelsen var förenlig med god jaktvård och fiskevård och kunde ske utan besvärande intrång i samernas rätt att jaga och fiska (se 31 och 32 §§ rennäringslagen).

85. Rennäringslagens bestämmelser om upplåtelse av jakt och fiske har inte genomgått några materiella förändringar sedan lagens tillkomst. Däremot gjorde regeringen år 1986, i anslutning till tillkomsten av den nuvarande jaktlagen, vissa uttalanden om bestämmelsernas innebörd. I propositionen om jaktlag m.m. konstaterades att den jakträtt som tillkommer medlemmarna i en sameby ingår i den bruksrätt som renskötselrätten utgör. Det uttalades också att samerna inte har ensamrätt till jakten, att markägaren har den jakträtt som följer med äganderätten till marken och att lantbruksnämnden[20] kan besluta om upplåtelse av markägarens jakträtt på kronomark ovanför odlingsgränsen. (Se prop. 1986/87:58 s. 45.)

---

[20] Vid denna tid fattade lantbruksnämnden de beslut om upplåtelse som länsstyrelsen i dag fattar.

86. Samma synsätt som kom till uttryck i den nyssnämnda propositionen låg också till grund för de ändringar i upplåtelsesystemet som skedde genom förordningsändringar år 1993 (jfr prop. 1992/93:32 s. 132 f., se även p. 33).

Högsta domstolens bedömning av rennäringslagens innebörd

Inledning

87. Girjas sameby bedriver, genom sina medlemmar, renskötsel på det aktuella området. Därmed följer också att samebyn för medlemmarnas räkning kan göra gällande vissa rättigheter som enligt rennäringslagen följer med renskötselrätten.

88. Parterna är oense om vilka dessa rättigheter är. Enligt staten kan medlemmarna i samebyn, och därmed också samebyn, enbart göra gällande en jakt- och fiskeutövningsrätt. Enligt samebyn ska rennäringslagen tillämpas så att det är samebyn – och inte staten – som har rätt att förfoga över jakten eller fisket genom upplåtelser till utomstående.

Lagtexten

89. Regelverkets uppbyggnad – med ett uttryckligt förbud för samebyar och medlemmar i samebyar att upplåta jakt eller fiske och en befogenhet för länsstyrelsen att besluta om upplåtelser (31–34 §§ rennäringslagen) – innebär att samebyn och dess medlemmar inte har någon rätt att förfoga över jakten och fisket genom upplåtelser.

90. Ordalydelsen är klar. Den ger inte samebyn någon sådan upplåtelserätt som den har gjort gällande i målet.

Betydelsen av regeringsformens bestämmelse om det samiska folket och av folkrättsliga principer om urfolks rättigheter

91. En särskild fråga är om lagtexten kan ges en annan innebörd än den ordalydelsen anger genom en omtolkning som grundas på 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen eller på vissa folkrättsliga principer om urfolks rättigheter.

92. I den angivna bestämmelsen i regeringsformen föreskrivs att det samiska folkets och etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas. Bestämmelsen ger uttryck för ett mål för samhällelig verksamhet men ger inte i sig upphov till några rättigheter för enskilda. Den kan ändå få viss materiell betydelse vid sådan rättstillämpning där det är fråga om att väga olika faktorer mot varandra. Samernas intresse av att kunna vidmakthålla sin kultur, däribland renskötseln, ska vid en sådan avvägning tillmätas särskild vikt. Det är framför allt i sådana avvägningssituationer som en bestämmelse av detta slag kan få betydelse.

93. Det som sägs i 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen avspeglar i viss mån folkrättsliga principer om tillvaratagandet av etniska minoriteters rättigheter. Principer av detta slag kommer till uttryck i bl.a. Europarådets ramkonvention den 1 februari 1995 om skydd för nationella minoriteter, särskilt artikel 5.1, FN:s konvention den 16 december 1966 om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, särskilt artikel 1.2, FN:s konvention den 16 december 1966 om medborgerliga och politiska rättigheter, särskilt artikel 1.2, samt FN:s deklaration den 13 september 2007 om urfolks rättigheter, särskilt artikel 26.

94. När det gäller folkrättens tillämpning i nationell rätt bygger svensk rätt på den s.k. dualistiska principen. Det innebär att folkrättsliga regler av nu aktuellt slag inte har någon omedelbar effekt utan förutsätts tillämpas av domstolarna först sedan de har införlivats med nationell rätt genom lagstiftning. Det är samtidigt naturligt att folkrättsliga principer ges betydelse vid tolkningen av gällande rätt, även om något införlivande genom lagstiftning inte har skett.

95. Däremot kan varken 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen eller en tillämpning av folkrättsliga principer av nu aktuellt slag leda till att bestämmelserna i 31–34 §§ rennäringslagen ges en helt annan innebörd än den som lagtexten ger uttryck för.

Kan 31–34 §§ rennäringslagen åsidosättas av annan anledning?

96. En del förarbetsuttalanden, särskilt sådana som härrör från tillkomsten av 1886 års renbeteslag, kan emellertid förstås så att lagstiftaren har tilldelat länsstyrelsen rollen av legal ställföreträdare för samebyns medlemmar. Med denna tolkning skulle medlemmarna i samebyn vara de egentliga jakt- och fiskerättsinnehavarna men länsstyrelsen ha fått till uppgift att förvalta rättigheterna, eftersom samerna har ansetts sakna förmåga att sköta dem på egen hand. Om så är fallet, kan det ifrågasättas om lagens upplåtelsebestämmelser kan upprätthållas i dag. Det kan nämligen hävdas att bestämmelser med denna innebörd står i strid med reglerna om förbud mot diskriminering i 2 kap. 12 § regeringsformen och artikel 14 i Europakonventionen och att bestämmelserna som en följd av detta ska åsidosättas (jfr p. 119 ff.).

97. En central fråga i målet blir därför huruvida bestämmelserna i 31–34 §§ rennäringslagen ger uttryck för en statens bestämmanderätt över egna rättigheter eller en bestämmanderätt över samers rättigheter.[21] Denna fråga behandlas i det följande.

Betydelsen av rättsläget före år 1886 för tolkningen av rennäringslagen

98. Rennäringslagens regler om jakt och fiske går tillbaka på tidigare renbeteslagar. Som redan har konstaterats var den första renbeteslagen, 1886 års lag, avsedd att utgöra en kodifiering av bl.a. "gammal sedvana" (se p. 57). Det rättsläge som gällde vid tillkomsten av 1886 års lag är därför ett viktigt tolkningsdatum för att bestämma innebörden i senare lagstiftning.

99. I förarbetena till 1886 års lag konkretiseras emellertid inte vad som enligt lagstiftaren utgjorde dittills gällande rätt. Som redan har konstaterats är det oklart vilka kunskaper om äldre förhållanden som hade inhämtats i lagstiftningsärendet och beskrivningarna av samernas förhållanden i äldre tider är mycket allmänt hållna (se p. 58). Det är tydligt att lagstiftaren utgick från att renskötande samer sedan gammalt hade en rätt att utöva jakt och fiske. Förarbetena ger däremot inte några besked om vad som dittills hade gällt i fråga om rådigheten över jakt och fiske, särskilt ifråga om rätten att göra upplåtelser till andra.

100. I avsaknad av närmare uppgifter om lagstiftarens uppfattning om de historiska förhållandena ligger det nära till hands att försöka tolka de aktuella bestämmelsernas innebörd i överensstämmelse med vad som på annat sätt går att få fram om rättsläget vid tillkomsten av 1886 års lag, särskilt i fråga om

---

[21] Frågan har berörts i en rad uppsatser, som publicerades i SOU 2005:17, däribland Bertil Bengtsson, Samernas jakt- och fiskerätt, s. 11 ff., Fredrik Bonde och Lars-Göran Lövgren, Jakt- och fiskerätt på kronomark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen, s. 47 ff., samt Mauritz Bäärnhielm, Jakt- och fiskerätten i renskötselområdet, s. 59 ff.

gammal sedvana. En tillämpning av en sådan tolkningsmetod möter dock svårigheter, särskilt som lagens bestämmelser är generella och tolkningen följaktligen måste inriktas på att identifiera en sedvana som är gemensam för hela det område som upplåtelsebestämmelserna tar sikte på. Det kan ifrågasättas om detta är möjligt. Det gäller i synnerhet som det område där bestämmelserna är avsedda att tillämpas – renbetesfjällen i Jämtlands län samt områdena ovanför odlingsgränsen i Västerbottens och Norrbottens län – är mycket vidsträckt. Eftersom förhållandena inom olika delar av detta område vid slutet av 1800-talet skilde sig åt måste man räkna med att flera sedvanor kan ha gällt parallellt.

101. Bestämmelserna i rennäringslagen får därför tolkas utifrån lagens ordalydelse och förarbeten tillsammans med tidigare renbeteslagar och förarbeten, lästa i det sammanhang där lagarna tillkom.

En tillämpning av rennäringslagen grundad på lagtext och förarbeten

102. Frågan är alltså om regleringen i rennäringslagen, läst utifrån lagtext och förarbetena till lagen och tidigare renbeteslagar, bör tolkas så att den avser jakt- och fiskerättigheter som – enligt lagstiftarens synsätt – i grunden tillkommer samerna. En sådan tolkning får stöd bl.a. av att lagstiftaren ända sedan 1886 års lag har ansett att berörda samer ska ges tillfälle att yttra sig innan upplåtelse sker och att behållningen av upplåtelserna bör användas för samerna och det samiska samfundet. Också tillkomsten av odlingsgränsen, uppdragen i nära anslutning till 1886 års lag, och flera uttalanden i förarbetena till 1873 års avvittringsstadga (jfr p. 48) tyder på att lagstiftaren vid denna tid ansåg att samerna hade starka rättigheter till de områden som de traditionellt hade bebott.

103. Även de historiska förhållandena bakom 1886 års renbeteslag – så långt som de redovisas i lagstiftningsärendet – ger ett visst, om än begränsat, stöd för att lagstiftaren den gången utgick från att jakträtten och fiskerätten egentligen tillhörde samerna. Det gäller särskilt det förhållandet att, såsom flera gånger uttalades i förarbetena, samerna utövade jakt och fiske i enlighet med urgammal sedvana.

104. Det finns emellertid också omständigheter – utöver upplåtelsebestämmelsernas utformning – som talar i motsatt riktning.

105. En sådan omständighet är det synsätt i fråga om äganderätten till marken som framträder i förarbetena till 1886 års lag. Det finns ingenting som tyder på att lagstiftaren uppfattade renbetesfjällen eller områdena ovanför odlingsgränsen som allmänningsmark i vilken samerna var delägare. I stället utgick lagstiftaren från att marken, i den mån den inte tillhörde enskilda hemman, utgjorde kronans egendom. En tillämpning av den huvudregel som redan vid denna tid gällde inom svensk jakt- och fiskelagstiftning medförde därmed att jakträtten och fiskerätten tillhörde kronan. Den då gällande jakt- och fiskelagstiftningen gav också tydligt uttryck för att jakträtten och fiskerätten på bl.a. kronoöverloppsmark utgjorde kronans egendom. Lagstiftningen innebar dessutom att staten disponerade över denna jakträtt och fiskerätt, bl.a. genom att låta envar jaga och, under vissa förutsättningar, fiska på sådan mark (jfr p. 63 och 64). Förarbetena till 1886 års lag ger inte uttryck för att lagstiftaren förutsåg att dessa bestämmelser skulle behöva ändras.

106. Till detta kommer att lagens allmänna utgångspunkt var att de rättigheter som lagen tillerkände samerna avsåg endast en rätt för dessa att själva använda sig av land och vatten. De rättigheter som reglerades innebar alltså inte någon befogenhet att råda över mark och vatten på annat sätt än vad renskötseln krävde eller lagen annars angav. I 1 § i 1886 års lag talas, såvitt gäller renbetesrätten, om en rätt att ”betjena sig af land och vatten till underhåll för

sig och sina renar" och i 21 § sägs att samerna är berättigade "att till jagt och fiske betjena sig af land och vatten". Detta ligger väl i linje med vad Särskilda utskottet uttalade om att samernas befogenheter, såsom utskottet uppfattade dem, inte omfattade "andra än dem, nomadlifvets inskränkta behof fordrade" (jfr p. 58).

107. Det förhållandet att lagstiftaren avsåg att behållningen av upplåtelserna skulle komma samerna och det samiska samfundet till del kan inte tillmätas någon avgörande vikt. Det kan lika väl vara ett uttryck för en strävan att stödja den samiska befolkningen.

108. Övervägande skäl talar därför för att lagstiftaren vid tillkomsten av 1886 års renbeteslag utgick från att renskötande samer visserligen av ålder hade rätt att utöva jakt och fiske på de aktuella områdena men att det var staten som hade rådigheten över jakten och fisket. Lagstiftarens synsätt var därmed att det var fråga om jakträtt och fiskerätt som i grunden tillkom staten.

109. I förarbetena till 1898 och 1928 års renbeteslagar görs inga uttalanden om hur lagstiftaren då såg på dessa frågor.

110. I olika statliga utredningsbetänkanden, avgivna under 1920-talet och följande decennier, förekommer det flera uttalanden som synes bygga på uppfattningen att jakträtten och fiskerätten ovanför odlingsgränsen i Lappland i grunden tillhörde de renskötande samerna.[22] Uttalandena, som talar om eller ger uttryck för att samerna har en ensamrätt till jakt och fiske, är emellertid svårbedömda. Det gäller särskilt som de, med ett par undantag, inte förefaller i första hand handla om statens rätt utan om hur tredje mans rätt till jakt och fiske förhöll sig till samernas. Uttalandena klargör inte heller den närmare karaktären av samernas rätt, t.ex. om denna var av civilrättsligt eller annat

[22] Se särskilt SOU 1922:16 s. 89, SOU 1923:58 s. 42 och 44, SOU 1939:78 s. 75, SOU 1947:47 s. 197 och SOU 1952:13 s. 99.

slag. De bidrar därför inte nämnvärt till förståelsen av lagstiftarens synsätt vid lagstiftningens tillkomst.

111. Av uttalandena framgår visserligen att det vid den tid då uttalandena gjordes fanns en utbredd uppfattning att statens rätt till jakt och fiske på de aktuella områdena var av annat och mer begränsat slag än den rätt som staten hade i fråga om statlig mark i allmänhet. Uttalandena föranledde emellertid inte några ändringar i de aktuella upplåtelsebestämmelserna och kan inte anses ha gett upphov till några ändringar av lagstiftningens innebörd.

112. Ett liknande uttalande gjordes av kronans företrädare i rättsfallet "Killinge". I det målet – där en fastighetsägare tvistade med kronan om rätten till jakt – hävdade kronans företrädare att rätten till jakt och fiske efter avvittringarnas genomförande tillkom samerna ensamma. Uttalandet är dock av samma skäl som gäller beträffande utredningsbetänkandena svårbedömt. Rättsfallet ger inte heller på annat sätt någon ledning i detta mål, eftersom Högsta domstolen inte hade skäl att uttala sig om samernas rätt i förhållande till staten.

113. Förarbetena till rennäringslagen ger inte uttryck för någon annan syn från lagstiftarens sida än den som framträder i förarbetena till 1886 års lag. Det som sägs i propositionen om samernas rätt till jakt och fiske är visserligen inte entydigt. De uttalanden om en ensamrätt för samerna som återspeglades i de nyss nämnda utredningsbetänkandena (jfr p. 110) har emellertid ingen motsvarighet i propositionen. Departementschefens uttalande med anledning av SSR:s synpunkter i ärendet (jfr p. 82) förefaller snarast bekräfta att lagstiftaren utgick från att de renskötande samerna hade enbart den jakt- och fiskeutövningsrätt som framgick av då gällande renbeteslag. Riksdagens beslut att avslå en motion om att upplåtelser skulle förutsätta berörd samebys samtycke synes vila på samma grundsyn.

114. Lagstiftaren får alltså vid tillkomsten av rennäringslagen anses ha intagit samma synsätt som tidigare, dvs. att bestämmelserna om upplåtelse av jakt och fiske avsåg rättigheter som i grunden tillhörde staten.

Betydelsen av 1 § andra stycket rennäringslagen

115. En särskild fråga är vilken betydelse det har att det numera, efter en år 1993 genomförd lagändring, i 1 § andra stycket rennäringslagen anges att renskötselrätten grundar sig på urminnes hävd. Lagändringen var närmast föranledd av de uttalanden som Högsta domstolen hade gjort i "Skattefjällsdomen". Domstolen hade där konstaterat – såvitt gäller de omtvistade skattefjällen i Jämtland – att samerna redan före 1886 års lag hade rättigheter som avsåg renbete, jakt, fiske och visst skogsfång och att dessa från början hade vilat på urminnes hävd (s. 233 i avgörandet).

116. Syftet med lagändringen var bl.a. att klarlägga arten av samernas rättigheter. Konstaterandet av att renskötselrätten byggde på urminnes hävd – och inte på upplåtelse eller lagstiftning – ansågs också vara av betydelse för de renskötande samernas ställning och trygghet i sin näring. (Se prop. 1992/93:32 s. 90.)

117. Att renskötselrätten grundar sig på urminnes hävd medför att de rättigheter som renskötande samer tillerkänns i rennäringslagen inte utan vidare kan tas ifrån dem; rättigheterna skyddas enligt bestämmelserna om egendomsskydd i 2 kap. 15 § regeringsformen. Bestämmelsen i 1 § andra stycket rennäringslagen får därmed betydelse för rättigheternas beständighet. Den säger däremot ingenting om hur omfattande de rättigheter som ingår i renskötselrätten är. De ger således inte anledning att tolka innebörden i rennäringslagens bestämmelser om jakt och fiske på annat sätt än tidigare.

118. Frågan om Girjas sameby kan grunda en särskild rätt till jakt och fiske – mer långtgående än den som rennäringslagen ger – på sedvana eller urminnes hävd återkommer domstolen till (se p. 125 ff.).

Betydelsen av 2 kap. 12 § regeringsformen m.m.

119. Enligt 2 kap. 12 § regeringsformen får lag eller annan föreskrift inte innebära att någon missgynnas därför att han eller hon tillhör en minoritet med hänsyn till bl.a. etniskt ursprung. Samer utgör en sådan minoritet som avses i paragrafen. Av 11 kap. 14 § följer att en domstol, som finner att en föreskrift står i strid med en bestämmelse i grundlag eller annan överordnad författning, inte får tillämpa föreskriften.

120. Det står klart att den motivering som lämnades i 1883 års kommittéförslag till att upplåtelserna inte borde skötas av samer eller samebyar hade inslag som framstår som nedsättande (jfr p. 69). En bestämmelse kan emellertid inte anses diskriminerande i den mening som avses i 2 kap. 12 § regeringsformen enbart därför att den, när den tillkom, motiverades på ett sätt som i dag måste uppfattas som olämpligt. Avgörande måste i stället vara om medlemmarna i minoritetsgruppen genom bestämmelsen faktiskt kan komma att behandlas sämre än befolkningens flertal i en motsvarande situation.

121. Som har framgått (jfr p. 102–117) får rennäringslagen anses bygga på uppfattningen att jakträtten och fiskerätten i grunden tillkommer staten. Under sådana förhållanden innefattar regleringen i 31–34 §§ rennäringslagen inte ett sådant missgynnande som avses i 2 kap. 12 § regeringsformen.

122. Ett liknande diskrimineringsförbud finns i artikel 14 i Europakonventionen. Där sägs att åtnjutandet av de fri- och rättigheter som anges i konventionen ska säkerställas utan någon åtskillnad på grund av – såvitt nu är av intresse – tillhörighet till nationell minoritet. Någon diskriminering i strid med artikeln aktualiseras inte i målet.

Sammanfattande slutsats i denna del

123. Det som nu har sagts innebär att den reglering av rådigheten över jakt och fiske som finns i 31–34 §§ rennäringslagen – och som förbjuder samebyar eller medlemmar i samebyar att upplåta jakt eller fiske och som lämnar till länsstyrelsen att besluta om sådana upplåtelser – behandlar vad som enligt lagen utgör statens egna rättigheter. Det saknas förutsättningar att åsidosätta regleringen med stöd av regeringsformen eller Europakonventionen.

124. Samebyns yrkande om ensamrätt att upplåta jakt och fiske på området kan alltså inte bifallas på den i första hand angivna grunden.

Jakträtt och fiskerätt grundad på sedvanerätt eller urminnes hävd

Inledning

125. Girjas sameby har vidare gjort gällande att den – oavsett innebörden i rennäringslagen – har en i förhållande till staten exklusiv rätt att upplåta jakt och fiske, grundad på sedvana eller urminnes hävd. Enligt samebyn har de samer som vid var tid har levt och verkat på området upparbetat en jakträtt och en fiskerätt på området och dessa rättigheter har inbegripit en ensamrätt att upplåta jakten och fisket till andra. Upparbetandet av rättigheterna har skett genom att området har brukats långvarigt och kontinuerligt och utan protester. Rättigheterna har genom rennäringslagstiftningen övergått till samebyn. Staten har å sin sida bestritt att samerna har förvärvat rådighet över jakten och fisket genom sedvana eller urminnes hävd. Enligt staten kan de rättigheter som enskilda samer eventuellt har upparbetat i vart fall inte åberopas av samebyn.

126. Frågan är alltså om på området verksamma samer har förvärvat en på sedvana eller urminnes hävd grundad exklusiv jakträtt och fiskerätt. Om denna fråga besvaras jakande, blir nästa fråga om samebyn kan åberopa rättigheterna och därmed har rätt att upplåta jakt och fiske på området.

Sedvanan och dess betydelse

127. Begreppen sedvana och sedvanerätt har under olika tidsepoker och i olika länder getts varierande innebörd. Allmänt sett är sedvana en beteckning på ett handlingsmönster som följs av många. Rättsregler som har sitt ursprung i sedvana brukar betecknas som sedvanerätt. Sedvanerätten spelade tidigare en inte obetydlig roll i svensk rätt, framför allt som utfyllande rättskälla (se t.ex. de domarregler som brukar tillskrivas Olaus Petri). Allt eftersom författningsregleringen ökat har sedvanerätten som rättskälla minskat i betydelse. Det illustreras av att den hänvisning till "landssed" som fanns i 1 kap. 11 § i den äldre rättegångsbalken inte har förts över till den nuvarande rättegångsbalken. (Jfr Christina Allard, Renskötselrätt i nordisk belysning, 2015, s. 169 ff.)

128. I dag tillmäts sedvanan huvudsakligen betydelse där det i lag hänvisas till sed, sedvana, sedvänja eller brukande "av ålder". Ett exempel på en sådan hänvisning finns i 3 § rennäringslagen enligt vilken vinterbetesområdets omfattning bestäms av var renskötseln bedrivs "av ålder" (jfr "Nordmalingdomen" NJA 2011 s. 109). Utan lagstöd torde förekomsten av en sedvana numera inte kunna åberopas som självständig grund för förvärv av nya rättigheter. En annan sak är att en existerande sedvana kan få betydelse när en domstol tillämpar en viss anknytande rättsregel eller när en prejudikatinstans antar nya rättsgrundsatser. (Jfr om sedvanan som rättskälla i nutida rätt, Stig Strömholm, Rätt, rättskällor och rättstillämpning, 5 uppl., 1996, s. 235 ff.)

129. Det bör emellertid – mot bakgrund av den vikt som sedvanan har tillmätts i äldre rätt – vara möjligt att utan särskilt lagstöd hävda rättigheter under påstående att dessa har etablerats i äldre tid genom den sedvana som då tillämpades. Det förutsätter dock att det går att klarlägga såväl den tidigare förekomsten av en viss sedvana som den rättsliga relevans som denna sedvana hade.

130. Som riksdagen flera gånger har uttalat utgör samerna ett urfolk (se t.ex. KrU 1976/77:43 s. 4). Enligt artikel 8.1 i ILO:s konvention nr 169[23] ska vid tillämpningen av nationell lagstiftning vederbörlig hänsyn tas till urfolks sedvänjor och sedvanerätt. Konventionen har inte ratificerats av Sverige men får i denna del anses ge uttryck för en allmän folkrättslig princip. En tillämpning av denna princip vid lösandet av tvister med koppling till markrättigheter som berör samer medför alltså att en samisk sedvana som har konstaterats ska beaktas.

131. Enligt artikel 26 i FN:s deklaration om urfolks rättigheter[24] har ett urfolk rätt till de land, territorier och resurser som det traditionellt har ägt, besuttit eller på annat sätt använt eller förvärvat. Frågan behandlas också i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter[25]. Av artikel 27 följer att medlemmar av minoritetsgrupper har rätt att utöva sin kultur. Om det utgör en förutsättning för vidmakthållandet av kulturen, kan det därför vara nödvändigt att tillförsäkra dem fortsatt tillgång till mark som de traditionellt har brukat. I internationell praxis har sedvanerättsliga principer tillmätts särskild betydelse vid fastställandet av sådana markrättigheter. Även detta medför att den sedvana som har tillämpats vid samernas utnyttjande av lappmarkerna måste beaktas.

132. Det som nu har sagts om den betydelse som de internationella dokumenten tillägger sedvanan kan väl förenas med tankarna bakom bestämmelsen i 1 kap. 2 § sjätte stycket regeringsformen (jfr p. 92).

133. Som redan nämnts har emellertid sedvanerätten tidigare haft betydelse främst som utfyllande rättskälla. I den mån det i äldre tider har funnits

---

[23] ILO:s konvention (nr 169) om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder.
[24] FN:s deklaration om urfolks rättigheter (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples), 2007.
[25] FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, 1966.

särskilda rättsinstitut som har reglerat en viss fråga är det därför naturligt att i första hand söka ledning i dessa. I svensk rätt har frågor om markrättigheter på grund av långvarigt brukande främst behandlats inom ramen för rättinstitutet urminnes hävd. Bedömningen av om samer genom långvarigt brukande har förvärvat rättigheter till mark bör därför utgå från förutsättningarna för urminnes hävd. Det är också det synsätt som lagstiftaren har antagit genom att i rennäringslagen uttala att lagens rättigheter grundar sig på urminnes hävd. En tillämpning av äldre sedvanerätt bör mot denna bakgrund aktualiseras först om principerna om urminnes hävd inte går att tillämpa på ett rimligt sätt.

134. Det bör samtidigt tilläggas att det knappast går att upprätthålla någon helt klar gräns mellan sedvanerätt och principerna om urminnes hävd. I båda fallen är den bakomliggande tanken att förhållanden som under lång tid har varit etablerade och respekterade inte ska rubbas. Även vid en tillämpning av principerna om urminnes hävd finns det anledning att ta hänsyn till den sedvanerätt som vid var tid har gällt, i den mån denna är känd. Ett sådant beaktande kan också, som redan har framgått, vara en förutsättning för att rättstillämpningen ska motsvara folkrättens krav.

Urminnes hävd

Allmänt om urminnes hävd

135. Rättsinstitutet urminnes hävd är numera avskaffat. Äldre rättigheter som har tillkommit genom urminnes hävd består emellertid fortfarande (se 6 § lagen, 1970:995, om införande av nya jordabalken, punkten 4 i övergångsbestämmelserna till jaktlagen och punkten 2 i övergångsbestämmelserna till fiskelagen). Vid bedömningen av om en rättighet har uppkommit genom urminnes hävd blir 15 kap. 1 § äldre jordabalken av betydelse. Där angavs:

> ”Det är urminnes hävd: där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och ohindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes,

eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångesmän först därtill komne äro."

136. Denna bestämmelse härrör från tillkomsten av 1734 års lag. Begreppet urminnes hävd förekommer emellertid redan i Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar, tillkomna på 1300-talet respektive 1400-talet.[26] Rättsinstitutet torde ha haft särskilt stor betydelse under 1600-talet.

137. Bestämmelserna om urminnes hävd var i första hand avsedda att tillämpas när tidigare uppodlad jord hade blivit öde och därefter på nytt tagen i bruk. Den som sist hävdade jorden kunde då göra gällande äganderätt till jorden framför tidigare innehavare. Avsikten synes däremot inte ha varit att urminnes hävd skulle kunna grunda rätt till tidigare obruten och oskiftad mark. I 15 kap. 3 § äldre jordabalken föreskrevs särskilt att urminnes hävd inte skulle gälla "uti öppen skog och mark, byar emellan, utan rå och rör eller annan bolstada skillnad". Vanligtvis blev urminnes hävd därför aktuell endast i fråga om mindre markområden.

138. I vilken utsträckning det gick att förvärva rätt till obruten och oskiftad mark reglerades varken i landslagarna eller i äldre jordabalken. Före landslagarnas tid hade det varit möjligt att bli ägare till sådan jord genom s.k. ockupation. En nybyggare kunde då förvärva äganderätt till jord som saknade tidigare innehavare genom att odla upp den och därigenom öka dess värde ("specifikation").

---

[26] Se Magnus Erikssons landslag, Jordabalken, flock 1: "Ty lagligt fånget är rätt fånget, och allt olagligt fånget är såsom icke fånget, till dess att urminnes hävd kommer till".

139. Bestämmelserna om urminnes hävd ansågs länge inte kunna tillämpas i fråga om kronojord.[27] Denna uppfattning kom emellertid med tiden att frånfallas i rättspraxis (se NJA 1885 s. 357 och "Stora Arten" NJA 1932 s. 314).

140. Kriterierna i 15 kap. 1 § äldre jordabalken för när urminnes hävd föreligger får, allmänt sett, anses vara vaga. Klart är dock att urminnes hävd förutsätter att någon under en längre tid har brukat och besuttit den fasta egendomen utan att detta har ifrågasatts av någon annan. I kravet på besittning har i rättspraxis ansetts ligga att objektet för hävden måste vara bestämt avgränsat, dock inte nödvändigtvis med fasta gränsmärken (jfr "Stora Arten"). Brukandet förutsätts vidare ha varit kontinuerligt och av viss intensitet. Detta har dock inte ansetts utesluta att återkommande användning av mark för t.ex. bete har kunnat läggas till grund för urminnes hävd (jfr "Slätholmen" NJA 1952 s. 199). Lagtexten preciserar inte hävdetidens längd men i litteraturen har det ansetts att den bör vara ca 90 år (jfr Östen Undén, Svensk sakrätt II, Fast egendom, 6 uppl., 1969, s. 146, jfr även "Nordmalingdomen" p. 12).

Urminnes hävd till jakträtt och fiskerätt

141. Det är tydligt att bestämmelserna i 15 kap. 1 § äldre jordabalken utformades för sådan mark som brukades förhållandevis intensivt, framför allt genom odling. Också jakträtt och fiskerätt har emellertid kunnat grundas på urminnes hävd (se p. 135). Även i de fallen får frågan om urminnes hävd prövas mot de kriterier som angavs i 15 kap. 1 § äldre jordabalken. Det krävs alltså att jakten eller fisket har pågått kontinuerligt, med viss intensitet och under en längre tid samt att nyttjandet har avsett ett avgränsat område och inte mötts av några invändningar från andra rättsinnehavare. I rättspraxis har dock,

---

[27] Jfr Christina Allard, Urminnes hävd som förklaringsmodell för uppkomst av samiska rättigheter och dess tillämpning, i Forskningsutmaningar för fastighetsrätten, red. Margareta Brattström och Peter Strömgren, 2010, s. 15.

såvitt gäller fiske, även ett mer extensivt nyttjande ansetts tillräckligt (se "Fisket i Torringen" NJA 1984 s. 148).

Särskilt om urminnes hävd i fjälltrakterna

142. Högsta domstolen diskuterade i "Skattefjällsdomen" förutsättningarna för urminnes hävd i vissa fjälltrakter i Jämtland. Det var i det målet i första hand frågan om ett antal samebyar skulle anses som ägare till de s.k. skattefjällen. Det var ostridigt att fjällen, innan samerna tog dem i anspråk, hade varit herrelös mark och att det inte hade kommit till stånd vare sig uppodling eller fast bosättning där. Domstolen behandlade därför först förutsättningarna för förvärv av herrelös fjällmark genom ockupation. Ledning torde, sades det, få hämtas från reglerna om ägarbesittning vid urminnes hävd. Det fick rimligen antas att minst lika mycket fordrades i fråga om markens utnyttjande vid ockupation. Enligt domstolen gick det inte att klart hålla isär förutsättningarna för ockupation och för urminnes hävd; vad som sades om det ena gällde i stor utsträckning också det andra. Domstolen påpekade dock samtidigt att det i målet inte var fråga om den typiska situation då reglerna om urminnes hävd aktualiseras, eftersom skattefjällen var herrelöst land när samer började nyttja dem.

143. I den fortsatta analysen påpekade domstolen, med hänvisning till rättsfallen "Stora Arten" och "Slätholmen", att urminnes hävd har ansetts under vissa förhållanden kunna grunda äganderätt, när markområden visserligen inte uppodlats men nyttjats på det sätt som varit naturligt med hänsyn till markens art. Det hade därför i äldre tid varit möjligt att förvärva en motsvarighet till skattemannarätt[28] genom att bruka marken för renbete, jakt och fiske. Domstolen fortsatte dock (s. 190 f.):

---

[28] Med skattemannarätt avses den rätt till jord som skattebönder hade innan den moderna äganderätten utvecklades från slutet av 1700-talet och framåt.

"Emellertid är det oklart vilka de närmare förutsättningarna var för att en rätt av angivet slag skulle uppkomma på detta sätt. Det är här fråga om ett undantag från eljest gällande fastighetsrättsliga regler, och avvikelsen blir särskilt påtaglig i fråga om så vidsträckta områden som de omtvistade. Den redovisade bevisningen ger inte stöd för att man från statsmakternas sida velat generellt tillförsäkra samerna en skattemannarätt eller liknande till varje fjälltrakt som de brukade."

144. Domstolen uttalade vidare (s. 191):

"Det är alltså tveksamt, vad som allmänt sett fordrades för att samer genom sin markanvändning skulle förvärva en rätt motsvarande skattemannarätt. När de var fast bosatta på området är det naturligt om det inte krävdes en lika markerad besittning i övrigt; men när ett sådant kärnområde för besittningen saknades, får man anta att det bruk som med dåvarande betraktelsesätt kunde jämställas med uppodling av landet i princip måste ha varit intensivt, stadigvarande och väsentligen ostört av utomstående. Det kan inte gärna ha ansetts tillräckligt för förvärv av stora fjällvidder, att bara en mindre del av dem användes mer regelbundet. – Vidare får man utgå från att någorlunda fasta gränser fordrades för det brukade området. När inte äganderättsanspråket framgick av utsatta gränsmärken, måste rimligen ha krävts att områdets utsträckning klart framgick av terrängförhållandena."

145. Slutsatsen blev att samerna inte ansågs ha brukat fjällen under sådana förhållanden att det kunde grunda förvärv av skattemannarätt eller liknande enligt reglerna om urminnes hävd (s. 227).

146. När det gäller rätten till renbete, jakt och fiske uttalade domstolen, utan närmare motivering, att dessa rättigheter från början hade vilat på urminnes hävd (s. 233). Det är detta uttalande som sedermera har föranlett lagstiftaren att i 1 § rennäringslagen föra in en erinran om att renskötselrätten vilar på urminnes hävd. Huruvida denna hävdvunna rätt innefattade en rätt att upplåta jakt och fiske tog emellertid domstolen inte bestämt ställning till. Domstolen

uttalade dock, ifråga om de fjäll som målet gällde, att övervägande skäl talade för att kronan inte hade någon rätt att upplåta jakt och fiske (s. 237).

147. "Skattefjällsdomen" ger tydligt uttryck för att det har varit möjligt att förvärva rättigheter till jakt och fiske i fjälltrakterna enligt principerna om urminnes hävd. Domen illustrerar samtidigt de svårigheter som uppkommer vid en tillämpning av principerna om urminnes hävd i deras traditionella form. Möjligheten att göra gällande ett förvärv av detta slag får inte bli endast teoretisk. Förutsättningarna för urminnes hävd bör därför – särkilt när det gäller förvärv av nyttjanderätt till mark – utformas på ett sätt som ger utrymme för en friare bedömning (jfr SOU 2006:14 s. 378 och 386). Ett särskilt skäl för detta är att det ger bättre möjligheter att tillgodose de legitima anspråk på markutnyttjande som samerna som urfolk kan ha (jfr p. 130 ff.).

148. När förutsättningarna för urminnes hävd av detta slag närmare preciseras finns det skäl att beakta de kriterier som Högsta domstolen angav i "Nordmalingdomen". I det målet var det fråga om en tillämpning av 3 § rennäringslagen. Domstolen skulle ta ställning till om det "av ålder" hade bedrivits vinterrenskötsel i jordbruksbygd i Västerbottens kustland. Enligt domstolen kunde viss ledning hämtas från bestämmelserna om urminnes hävd. Emellertid fick en friare bedömning göras med utgångspunkt i hur renskötsel faktiskt bedrivs. Domstolen fann att tidsperspektivet borde vara detsamma som det som brukar tillämpas i fråga om urminnes hävd, dvs. ca 90 år. Vid bedömningen borde emellertid renskötselns särdrag beaktas. Domstolen framhöll här flera faktorer, såsom de långa förflyttningar som ingår i renskötseln samt de biologiska och vädermässiga förhållanden som påverkar renarnas vandringsmönster.

149. I "Nordmalingdomen" var det visserligen fråga om renskötsel, inte om jakt och fiske. Det står emellertid klart att renskötande samers jakt och fiske sedan gammalt har en nära anknytning till renskötseln, bl.a. på så vis att jakten

eller fisket vanligen har utövats i samband med de förflyttningar som renskötseln nödvändiggör. Vad som sägs i domen om rätten till renskötsel har därför relevans även i fråga om rätten till jakt och fiske.

150. I linje med detta bör en jakt- och fiskeutövning som bedrivs i anslutning till renskötsel kunna grunda rättigheter till jakt och fiske även om utövandet, i fråga om sättet för och graden av nyttjandet, är förhållandevis extensivt och omfattar ett vidsträckt område. Detta bör dock förutsätta att nyttjandet har varit i någon mening återkommande.

151. I "Nordmalingdomen" uppställdes också det för urminnes hävd typiska kriteriet rörande "okvald och ohindrad" besittning. Ett sådant kriterium kan vara naturligt att uppställa när det – såsom i den domen – är fråga om mer befolkade områden, där frånvaron av protester kan tolkas så att besittningen har godtagits. Kriteriet bör emellertid gälla även i fråga om mycket glest befolkade områden.

152. Också ett markutnyttjande som bedrivs på ett i övrigt obebott område, bör alltså kunna läggas till grund för det särskilda slag av urminnes hävd som det här är frågan om. Detta gäller även om avsaknaden av protester beror på att området inte är befolkat i övrigt. Det innebär givetvis inte att det i en sådan situation alltid finns förutsättningar för urminnes hävd. I det enskilda fallet kan upparbetandet av urminnes hävd till t.ex. jakt eller fiske hindras av att staten eller någon annan på ett tydligt sätt protesterar mot nyttjandet.

Är en på urminnes hävd grundad nyttjanderätt exklusiv?

153. En särskild fråga är om en på urminnes hävd grundad nyttjanderätt utesluter att fastighetsägaren har en motsvarande rätt och om den därmed utgör en ensamrätt i förhållande till ägaren.

154. Frågan har inte något generellt svar. I rättspraxis rörande en tillämpning av reglerna om urminnes hävd i traditionell form har det ansetts att den hävdvunna nyttjanderättens geografiska precisering är av betydelse. Om nyttjanderätten avser en tydligt angiven befogenhet på ett klart avgränsat område, talar det för att nyttjanderätten är exklusiv (se justitierådet Sjögrens särskilda yttrande i NJA 1911 s. 257, jfr NJA 1878 s. 113). Om rättigheten inte är tydligt avgränsad, talar det i motsatt riktning. Det handlar emellertid här enbart om presumtioner. I varje särskilt fall får det, på grundval av utredningen, avgöras vilka rättigheter som hävden har gett upphov till.

155. Det får då beaktas vilken, om någon, konkurrerande markanvändning som har förekommit under den tid då hävden upparbetades. Om det nyttjande som grundas på urminnes hävd har varit det helt dominerande under mycket lång tid, talar det för att den hävdvunna nyttjanderätten är en ensamrätt.

156. I det enskilda fallet kan även nyttjarens behov av att råda över rättigheten behöva vägas in. Nyttan av en hävdvunnen nyttjanderätt kan begränsas avsevärt om även andra än nyttjanderättshavaren använder sig av den resurs som rätten avser. Om möjligheten att utöva den hävdvunna rättigheten har varit av stor betydelse för rättighetsinnehavarens försörjning, kan det därför vara ett särskilt skäl att uppfatta rättigheten som en ensamrätt.

Innefattar en på urminnes hävd grundad nyttjanderätt en befogenhet att upplåta rättigheten?

157. En annan, anknytande fråga är i vad mån en på urminnes hävd grundad nyttjanderätt, t.ex. en rätt att jaga, innefattar en befogenhet att upplåta rätten till andra.

158. Vid prövningen av den frågan får det beaktas i vilken utsträckning nyttjandet faktiskt har varit förenat med upplåtelser till andra. Om upplåtelser till andra har varit vanliga och godtagits av omgivningen, talar det för att det en befogenhet att göra sådana upplåtelser har uppkommit. Har andra presumtiva rättighetsinnehavare gjort upplåtelser i någon omfattning av betydelse, talar det mot att den hävdvunna rätten innefattar en rätt att ensam råda över nyttjandet genom upplåtelser.

159. Förekomsten av konkurrerande markanvändning kan indikera att den hävdvunna nyttjanderätten inte är så stark att den innefattar en upplåtelserätt.

160. Om den hävdvunna rätten utgör en ensamrätt får den dock normalt anses innefatta en befogenhet att upplåta rätten till andra.

Frågor om bevisbörda, beviskrav och bevisvärdering

Bevisbörda

161. Vid tillämpningen av 15 kap. äldre jordabalken ansågs det att den som gjorde gällande urminnes hävd hade bevisbördan för sitt påstående. Det finns inte anledning att placera bevisbördan på ett principiellt annat sätt i en tvist av nu aktuellt slag. Samebyn bör alltså som utgångspunkt ha bevisbördan för de omständigheter som grundar urminnes hävd för samer på området. Däremot får staten anses ha bevisbördan för omständigheter som skulle kunna medföra ett upphörande av en rätt som har uppkommit genom urminnes hävd. Till detta kommer att den s.k. falska bevisbördan kan växla mellan parterna (se Per-Olof Ekelöf m.fl., Rättegång IV, 7 uppl., 2009 s. 87 f.).

Beviskrav

162. Målet gäller en talan som en sameby för mot staten. Samebyn representerar ett urfolk. Utgången är beroende av äldre förhållanden som till stora delar är svåra att utreda. Utredningssvårigheterna accentueras av att samernas

historia länge inte fanns dokumenterad i några samiska skriftliga källor. Det är tydligt att staten genom historien har haft avsevärt större möjligheter att dokumentera äldre förhållanden. En viss bevislättnad är därför nödvändig för att en sameby ska ha rimliga möjligheter att tillvarata de rättigheter som kan vara knutna till av samer traditionellt brukade områden. (Jfr särskilt artikel 27 i FN:s deklaration om urfolks rättigheter, jfr även artikel 14.2 i ILO:s konvention nr 169 som ger uttryck för samma synsätt.)

163. De beviskrav som ska ställas på samebyn bör mot denna bakgrund anpassas till de särskilda omständigheter som föreligger i ett mål av detta slag. Det innebär bl.a. att det får godtas att vissa ofullständigheter i utredningen om förhållandena på det aktuella området under en viss tidsepok fylls ut genom rimliga antaganden, grundade främst på vad som är känt om förhållandena i andra delar av lappmarkerna eller under näraliggande tidsepoker. Det innebär vidare att det inte kan krävas att det genom utredningen preciseras vilka enskilda individer som har upparbetat rättigheter av det slag som det här är fråga om. Det kan inte heller krävas att utredningen preciserar hur i äldre tider upparbetade rättigheter har övergått till efterföljande generationer.

Frågor om bevisvärdering

164. I "Skattefjällsdomen" har Högsta domstolen behandlat flera av de svårigheter som möter vid bevisvärderingen rörande frågor om samers rätt till mark. Vad som uttalats där (se särskilt s. 179 ff.) gäller även i detta mål. Av särskild betydelse är att den tillgängliga dokumentationen av äldre förhållanden huvudsakligen består av handlingar från domstolar och administrativa myndigheter. Det finns skäl att räkna med att förekommande samiska sedvanor inte avspeglas i dessa handlingar eller att de återges på ett bristfälligt eller felaktigt sätt. Man måste också räkna med att i synnerhet material från administrativa myndigheter kan ha påverkats av en benägenhet hos dessa myndigheter att tolka vad som har uppfattats som ett oklart rättsläge till statens

förmån, t.ex. för att tillgodose fiskala intressen. Handlingarna ger därför inte alltid en rättvisande bild av rättsutvecklingen, något som manar till försiktighet vid bedömningen.

165. En särskild svårighet är att den historiska utredning som särskilt tar sikte på det aktuella området är förhållandevis begränsad. Av det material som har presenterats i målet är det enbart en skrift – Peter Sköld, Samisk bosättning i Gällivare 1550–1750 (1992) – som innehåller mer än enstaka uppgifter om området. Annan utredning behandlar i första hand andra områden, däribland Kaisa Korpijaakko-Labba, Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland (1989, svensk översättning 1994), Nils Arell, Rennomadismen i Torne lappmarker – markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken (1977), Filip Hultblad, Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken (1968) och Nils-Johan Päiviö, Från skattemannarätt till nyttjanderätt (2011). Ytterligare annan litteratur avser helt eller delvis lappmarkerna i stort. Så är fallet med bl.a. Åke Holmbäck, Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling (SOU 1922:10), Lennart Lundmark, Samernas skatteland (2006), Lennart Lundmark och Lars Rumar, Mark och rätt i Sameland (2008) samt det längre utlåtande av Matti Enbuske som staten har gett in i målet. Olika författare har också skilda tidsmässiga fokus.

166. Som har nämnts bör dock även material som i första hand tar sikte på andra områden och andra tidsperioder kunna tillmätas betydelse. Det är emellertid då nödvändigt att beakta de skillnader som kan finnas mellan olika områden, mellan olika grupper av samer och mellan olika tidsperioder. Exempelvis behöver vad som gäller om markanvändning och om samers sedvanor i utpräglade skogsregioner inte gälla i fråga om markanvändning och sedvanor i fjälltrakter. Av särskild betydelse är att det aktuella området tillhör de mest avlägsna delarna av Lappland, dit svensk maktutövning måste antas ha nått senare än på andra håll och där konkurrensen mellan samers och andra folkgruppers intressen sannolikt har varit mindre än i andra delar av Lappland.

167. Till det sagda kommer att det inom den forskning som under det senaste seklet har bedrivits om Lapplands historia finns betydande meningsskiljaktigheter om bl.a. vilka rättigheter samerna har förvärvat genom historien. Även detta ger anledning till försiktighet vid värderingen av det åberopade forskningsmaterialet.

Högsta domstolens bedömning av frågan om urminnes hävd i detta mål

Förhållandena på området fram till medeltidens slut

168. Det är uppenbart att det sedan mycket lång tid har funnits en samisk befolkning i Lappland. Lars Östlunds vittnesmål och i målet ingivna utlåtanden ger ett starkt stöd för att det redan i slutet av järnåldern vistades samer också på det i målet aktuella området. Utredningen medger emellertid inga närmare slutsatser om förhållandena på området före medeltidens slut, t.ex. om vilka normer om användningen av mark och vatten som gällde inom det samiska samfundet. Inte heller medger utredningen några slutsatser om huruvida det förekom andra folkgrupper på området.

169. Det är tydligt att den svenska kungamakten under senmedeltiden hade som ambition att utsträcka sitt inflytande till lappmarkerna. Det framstår emellertid som osäkert om svensk maktutövning nådde fram till det aktuella området före medeltidens slut. Ännu mindre går det att säga att svensk rätt faktiskt tillämpades där.

Rättsläget vid medeltidens slut

170. Utredningen ger alltså inte stöd för att svensk rätt tillämpades på området före medeltidens slut. Särskilt mot bakgrund av vad som är känt om rättstillämpningen i lappmarkerna under senare tidsepoker kan det antas att samerna under medeltiden använde sig av samisk sedvanerätt för att reglera sina förhållanden. För att sedvanerätt ska kunna tillmätas någon vikt måste

dock dess innebörd klarläggas (se p. 129). Vad som närmare gällde enligt samisk sedvanerätt under medeltiden är emellertid oklart.

171. Det går därmed inte att säga om det före medeltidens slut hade utvecklats några rättigheter för enskilda samer eller samiska kollektiv som skulle kunna ha rättslig relevans i dag.

Förhållandena på området från medeltidens slut till mitten av 1700-talet

172. Mer konkreta uppgifter om de rättsliga förhållandena i Lappland föreligger först för tiden från mitten av 1500-talet, då Gustav Vasa införde ett system för direkt beskattning. Den maktutövning som detta föranledde – och som hanterades genom kungliga fogdar – berörde också det aktuella området.

173. När det gäller befolkningen i Lappland i stort bestod den i slutet av 1500-talet av allt att döma enbart av samer. Det finns ingen anledning att anta att det förhöll sig annorlunda på det aktuella området. Det står visserligen klart att Lappland också besöktes av kustbönder och av s.k. birkarlar[29]. I vilken utsträckning dessa uppehöll sig så långt inne i landet som på området – och i vilken utsträckning detta i så fall skedde annat än tillfälligt – går inte att säga; de geografiska förhållandena talar närmast för att sådana besök var fåtaliga. Några nybyggare förekom över huvud taget inte på området under 1500-talet.

174. Kungamakten övertog från andra hälften av 1500-talet vissa rättsvårdande funktioner i Lappland och från första hälften av 1600-talet övergick delar av tidigare samisk rättskipning till svenska häradsrätter. I dessa förblev dock det samiska inflytandet betydande, eftersom häradsrättens nämnd helt eller delvis utgjordes av samer. Allt talar för att samisk sedvanerätt länge tillmättes stor betydelse i häradsrätternas rättskipning.

---

[29] Birkarlarna brukar vanligen beskrivas som ett slags handelsmän.

175. Det samiska samhället i Lappland var organiserat i samebyar (i äldre dokument benämnda ”lappbyar”). Utredningen i målet ger inga närmare besked om lappbyarnas inre organisation. Det har emellertid inom forskningen tagits för givet att det inom lappbyarna fanns funktioner för gemensamt beslutsfattande och gemensam rättskipning. Det måste antas att förhållandena var desamma i den lappby, som området under den nu aktuella perioden förefaller ha ingått i (Sirkas och efter år 1647 Kaitum).

176. Det förekom också en ytterligare uppdelning genom ordningen med s.k. lappskatteland. Av de lappskatteland som finns upptagna i 1695 års jordebok förefaller sju ha varit belägna på det i målet aktuella området. De förhållanden som förelåg i den relativt närbelägna samebyn Rounala (beskrivna av Korpijaakko-Labba, se p. 165) får antas ha gällt även här, dvs. marken var i stor utsträckning uppdelad mellan samefamiljer och man skilde, när det gäller t.ex. renbetesmarker och fiskevatten, på ”mitt och ditt”. Mellan lappskattelanden fanns allmänningar som, likt lappskattelanden, användes för renbete.

177. I målet har redovisats olika uppfattningar om huruvida den nu berörda uppdelningen hade rent samiskt ursprung eller om den tillkom först genom åtgärder från svenska fogdars eller domstolars sida. Den uppfattning som redovisas av Holmbäck i SOU 1922:10 (s. 27 f.), nämligen att indelningen gick tillbaka på samiska sedvänjor och således var ett uttryck för ett gammalt samiskt markanvändningssystem, framstår emellertid som övertygande.

178. Indelningen i lappskatteland kom så småningom att avspeglas i häradsrätternas protokoll och från mitten av 1600-talet var det, såvitt gäller lappmarkerna i stort, häradsrätterna som beslutade om att godkänna någon som innehavare av ett lappskatteland (”inrymning”). Det förekom också att häradsrätterna hanterade tvister om nyttjande av lappskattelanden. Prövningen skedde under beaktande av samisk sedvänja. Den närmare innebörden av denna sedvänja är inte utredd i målet. Det står dock klart att ett anspråk på ett

lappskatteland kunde grundas på t.ex. arv eller hävd men det finns också enstaka exempel på att häradsrätten tog hänsyn till den enskilde samens behov. Det finns ingenting som tyder på att frågor av detta slag hanterades annorlunda inom det aktuella området än i andra delar av lappmarkerna.

179. Såväl i parternas argumentation som inom den forskning som har presenterats i målet förekommer olika uppfattningar om huruvida lappskattelanden utgjorde skattejord eller kronojord.[30] Det är tydligt att häradsrätterna ibland tillämpade de rättsregler som gällde för skattejord även på lappskattelanden. Kronans företrädare förefaller ibland ha behandlat lappskattelanden som skattejord, ibland som kronojord. Innehavaren av ett lappskatteland förutsattes betala skatt. Det är omdebatterat om den skatt som togs ut utgjorde en jordskatt eller en personell skatt. Det är dock klart att skatten från år 1695 togs ut genom samebyarna och inte från de enskilda samerna. Den jordebok som upprättades det året tyder på att samer på området beskattades på samma sätt som samer i andra delar av lappmarkerna.

180. Från andra hälften av 1600-talet uppmuntrade kronan kolonisation av lappmarkerna genom anläggande av nybyggen. Det skedde bl.a. genom utfärdande av särskilda förordningar som reglerade villkoren för nybyggarna, särskilt 1673 och 1695 års lappmarksplakat.[31] Kolonisationen tog fart först under 1700-talet och föranledde då en ytterligare nybyggarförordning, 1749 års lappmarksreglemente (jfr p. 65). På området kom dock endast två nybyggen

---

[30] Med skattejord avses jord som innehades med det slag av äganderätt som en skattebonde vid denna tid hade till sin jord (skattemannarätt). Kronojord utgjorde jord som ägdes av kronan. Skattejorden kännetecknades bl.a. av att jordinnehavet var förenat med skattskyldighet.

[31] Kongl. Plakat den 27 September 1673, angående lappmarkernas bebyggande, och Kongl. Maj:ts förnyade Plakat den 3 September 1695, om lappmarkernas bebyggande och de förmåner och friheter, som de, hvilka sig der nedsätta, åtnjuta skola.

att anläggas, Neitisuando (ca 1680) och Killingi (1725), båda belägna i områdets östra del.

Särskilt om jakten och fisket på området fram till mitten av 1700-talet

181. Samernas huvudsakliga näringsfång synes fram till i vart fall 1500-talet ha varit jakt och fiske, med visst inslag av renskötsel. Det står klart att även birkarlar och kustbönder under 1500-talet bedrev jakt och fiske i Lappland. Omfattningen av och förutsättningarna för sådan jakt- och fiskeutövning på området är oklara men det får antas att det normalt skedde med samtycke från samerna.

182. Successivt övergick samerna i fjällområdena till ett mer nomadiskt levnadssätt som utmärktes av längre flyttningar, ett större antal tamrenar och renskötsel som huvudnäring. Inom det aktuella området torde denna process ha inletts i början av 1600-talet. Av utredningen framgår att jakten och fisket fortsatte att vara viktiga näringsfång. Det belyses av häradsrätternas protokoll, där det – ifråga om angränsande områden – finns åtskilliga exempel på tvister om rätt att fiska och några exempel på tvister om jakt. Det får ytterligare stöd av vad Lars Östlund har uppgett i ett sakkunnigutlåtande i målet.

183. Av Bror Saittons vittnesmål framgår att jakten och fisket på området under 1900-talet utgjorde ett viktigt komplement till renskötseln i samband med förflyttningarna av renhjordarna, särskilt under den del av året då man inte kunde få någon föda från renarna. Han har också berättat om den särskilda betydelse som jakten och fisket fick under renskötselns ”nödår”, dvs. de år då exempelvis dåliga renbetesförhållanden medförde att man inte kunde få sin försörjning av renskötseln. Det saknas anledning att anta annat än att förhållandena var likartade under 1600- och 1700-talen.

184. Utredningen utvisar att kronan, när den började uppmuntra kolonisation i lappmarkerna, var mån om att värna samernas möjligheter till jakt och fiske.

De båda lappmarksplakaten från år 1673 och 1695 synes inte ha gett nybyggarna några jakt- eller fiskerättigheter; i den mån nybyggarna ville jaga eller fiska förutsattes de komma överens med samerna om detta (jfr Lundmark, Samernas skatteland, s. 88). I praktiken blev dock jakt och fiske betydelsefullt även för nybyggarna. Det får antas att det gällde även för de fåtaliga nybyggare som fanns på det aktuella området.

185. Från kronans sida uppställdes på ett generellt plan aldrig några begränsningar i fråga om samernas rätt att jaga eller fiska. Det finns inget som talar för att myndigheterna över huvud taget ingrep mot den jakt eller det fiske som samer bedrev, vare sig genom talan vid domstol eller på annat vis. När frågor om jakt och fiske kom upp vid häradsrätterna, gällde det vanligen tvister mellan å ena sidan samer och å andra sidan nybyggare eller kustbönder eller tvister mellan samer. I målet förekommer ingenting som tyder på att det förhöll sig på annat sätt på området.

186. Det är tydligt att den rätt att jaga och fiska som en same kunde ha inte gällde över en samebys hela område. Praxis från häradsrätterna tyder i stället på att rättigheterna ansågs vara begränsade i så måtto att ingen hade rätt att jaga eller fiska på annans lappskatteland. Vad som gällde i fråga om jakt och fiske på allmänningarna mellan lappskattelanden ger utredningen inget uttryckligt besked om. I den historiska litteraturen har konstaterats att det inte finns några exempel på att någon dömdes för olaga jakt eller fiske på allmänningsmark (se Lundmark, Samernas skatteland, s. 157). Det ligger mot den bakgrunden nära till hands att anta att det var fritt för alla som vistades på allmänningsmarken och kringliggande marker att jaga och fiska där. Inget talar emot att vad som nu har sagts gällde också för området.

187. Några exempel på jakt- eller fiskeutövning från kronans sida har inte presenterats, vare sig vad gäller det aktuella området eller de intilliggande områdena. Materialet i målet innehåller inte heller några exempel på att

kronan själv upplät jakt eller fiske till andra. Det förekom däremot i andra delar av lappmarkerna att exempelvis en viss sjö skattlades för en nybyggare; denne ansågs då i häradsrätternas praxis ha rätt att vid sidan av samerna bruka sjön för fiske. Materialet innehåller inga upplysningar om att det fanns motsvarande skattlagda sjöar även på området. Så kan emellertid ändå ha varit fallet.

188. I 1749 års lappmarksreglemente togs det in bestämmelser om att nybyggare dels hade rätt att fiska för husbehov (9 §), dels hade rätt att jaga inom en halvmil från sin hemvist (8 §). Kronan synes ha varit införstådd med att detta innebar ett visst intrång i samernas rätt för vilket samerna borde kompenseras. I 10 § i 1760 års lappfogdeinstruktion[32] föreskrevs därför att, i de fall ett lappskatteland togs i anspråk för nybyggen, så skulle den lappskatt som samebyn var skyldig att betala reduceras.

Rättsläget vid mitten av 1700-talet

189. Utredningen ger stöd för slutsatsen att samer vid mitten av 1700-talet hade bedrivit jakt och fiske på området kontinuerligt och under lång tid, i vart fall från 1500-talet. Det finns inga uppgifter om att kronan hade ifrågasatt samernas rätt att jaga och fiske. Den bild som utredningen i detta avseende förmedlar stämmer därför väl överens med vad som numera följer av rennäringslagen, nämligen att de renskötande samerna hade upparbetat en på urminnes hävd grundad rätt att jaga och fiska.

190. En central fråga i målet är om denna rätt inbegrep en rätt att göra upplåtelser till andra och om den uteslöt att även kronan gjorde motsvarande upplåtelser.

---

[32] Lappfogdeinstruktion den 5 augusti 1760.

191. I vart fall från andra hälften av 1500-talet hade den svenska kungamakten etablerat överhöghet över det aktuella området. Från denna tid måste rättsläget därför bedömas med utgångspunkt i då gällande svensk rätt. Det innebär bl.a. att frågan om samers långvariga brukande av området under 1600- och 1700-talen gav upphov till en ensamrätt till jakten och fisket, inbegripet en rätt att upplåta till andra, bör avgöras med ledning av inom svensk rätt tillämpade principer om urminnes hävd. När dessa principer tillämpas bör, som tidigare har angetts, en friare bedömning göras (se p. 147 ff.).

192. Det material som avser området ger inte mycket ledning när det gäller den närmare karaktären av samernas brukande under denna tid. Det säger inte heller så mycket om kronans inställning till brukandet eller om vilka andra anspråk på jakt eller fiske som kan ha förekommit. Också material som avser andra områden inom lappmarkerna bör emellertid kunna beaktas. Då framträder i huvudsak följande bild.

193. Befogenheten att fiska – ibland beskriven som rätten till vatten – ansågs i häradsrätternas rättstillämpning vara en sådan egendomsrätt som kunde överlåtas, ärvas eller pantsättas;[33] det måste antas att detsamma gällde i fråga om befogenheten att jaga. I häradsrätternas protokoll finns också exempel på att rättigheter av detta slag upplåts till andra[34] eller att man kom överens om hur rättigheten skulle delas.[35] Det finns också exempel på att häradsrätterna ingrep när någon hade gjort intrång i en sames rätt till jakt eller fiske.[36] Det är tydligt att den vid denna tid rådande uppfattningen bland befolkningen i Lappland var

---

[33] Se t.ex. Arell, a.a., s. 95, 96, 140 och 151, Sköld, a.a., s. 22, 159 och 160 samt Holmbäck, a.a., s. 39 ff.

[34] Se Göthe, a.a., s. 277 ff. och Arell, a.a., s. 134.

[35] Se Arell, a.a., s. 151 och Sköld, a.a., s. 160.

[36] Se t.ex. Göthe, a.a., s. 322 och 325, Arell, a.a., s. 131, 135, 136 och 145 ff., Päiviö, a.a., s. 141 f., 174 och 175 samt Korpijaakko-Labba, a.a., s. 252.

att den rätt att jaga eller fiska som enskilda samer hade i allt väsentligt utgjorde en ensamrätt och att det i denna ingick en rätt att bestämma om upplåtelser av jakten respektive fisket till andra.

194. Den uppfattningen framstår också som naturlig med hänsyn till den betydelse som jakten och fisket hade för samerna i fjälltrakterna. Visserligen är området till ytan förhållandevis vidsträckt. Områdets resurser måste likväl, som en följd av geografin och det stränga klimatet, antas ha varit knappa och osäkra. För de enskilda samerna skulle det därför kunna få allvarliga följder om deras marker och vatten mer allmänt kunde nyttjas av andra. De tvister som förekom i jämförbara områden visar att man var mån om att hävda sina rättigheter mot andra, oavsett om det var andra samer, nybyggare eller kustbönder.

195. Det nu sagda – att rätten att jaga och fiska uppfattades som en ensamrätt och innefattade en rådighet över jakten och fisket – gäller i första hand mark och vatten som ingick i lappskatteland. När det gäller förfoganderätten över jakt och fiske på allmänningsmark är slutsatsen mindre självklar. Det är emellertid rimligt att anta att jakten och fisket på allmänningsmarken uppfattades som en ensamrätt för dem som vistades där eller på kringliggande marker (jfr p. 186).

196. När det gäller kronans inställning finns det ingenting som tyder på att kronan vid denna tid mer allmänt ifrågasatte att samerna hade rådighet över jakten och fisket. Tvärtom uttalade flera av kronans företrädare – vad gäller lappmarkerna i allmänhet – att jakten och fisket utgjorde samernas näringar (jfr t.ex. landshövdingen i Västerbottens län Gabriel Gyllengrips uttalande från år 1742 att nybyggarna inte skulle ägna sig för mycket åt jakt och fiske ”vilket näringssätt dock allena lappmännen tillhörer”[37]). Från kronans sida agerade

[37] Yttrandet återgivet i Lundmark, Samernas skatteland, s. 89.

man för att nybyggare och kustbönder inte skulle göra intrång i samernas jakt- och fiskeutövning och gav uttryck för att sådan utövning förutsatte samtycke från samerna. Av allt att döma accepterade kronan också att samer upplät jakt och fiske till andra.

197. Såvitt utredningen utvisar ingrep kronans företrädare inte heller mot samernas jakt och fiske på allmänningsland (jfr Lundmark, Samernas skatteland, s. 157).

198. Det som nu har sagts talar för att samerna på området hade en så stark rätt att den svarade mot vad som i dag utgör jakträtt respektive fiskerätt (jfr p. 24 och 27). Det finns samtidigt några omständigheter som talar i motsatt riktning.

199. En sådan omständighet är att en sames rätt att råda över ett lappskatteland inte var helt oinskränkt. Det finns exempel på att en same, om han hade mer mark och vatten än vad som svarade mot hans behov, fick finna sig i att häradsrätten tillät annan att jaga eller fiska på hans land. Dessa exempel är emellertid, vad gäller den nu aktuella perioden, fåtaliga[38] och rubbar inte helhetsbilden av att det var samen som rådde över jakten och fisket på lappskattelandet.

200. En omständighet av liknande slag är att en same under denna tid hade att räkna med att en kustbonde eller en nybyggare genom skattläggning tillades en rätt att ta del i jakten eller fisket. Det fanns också en risk för att det kunde tillkomma ett nybygge på det land där en same utövade jakt och fiske. Under denna period synes visserligen skattläggning respektive anläggande av nybygge ofta ha skett – i vart fall såvitt gäller lappskattelanden – först efter det

[38] Se Sköld, a.a., s. 155.

att samen hade lämnat sitt samtycke. Det finns emellertid också några exempel på att sådant samtycke inte ansågs nödvändigt.[39]

201. Vilken betydelse som omständigheter av det sist angivna slaget har blir dock beroende av vilka effekter som de fick på respektive område. Det får anses att om skattläggningar eller kronans godkännanden av nybyggen gav upphov till en konkurrerande markanvändning, som var av någon omfattning, så kunde detta förhindra utvecklandet av en rådighet för samerna över jakten och fisket, grundad på urminnes hävd.

202. På det i målet aktuella området anlades emellertid, fram till år 1750, bara två nybyggen. Om det överhuvudtaget förekom några särskilda skattläggningar till förmån för nybyggare eller kustbönder måste dessa antas ha varit få. Det finns därför inte anledning att räkna med att vare sig nybyggen eller skattläggningar gav upphov till någon beaktansvärd konkurrerande markanvändning på området före mitten av 1700-talet. Tvärtom får den samiska jakt- och fiskeutövningen antas ha varit den helt dominerande på området.

203. En sista fråga i denna del är vilken betydelse det har att kronans företrädare från och med andra hälften av 1600-talet återkommande gjorde gällande att lappmarkerna tillhörde kronan. Frågan får särskild betydelse mot bakgrund av att jakträtten och fiskerätten redan vid denna tid i princip kopplades till äganderätten till marken respektive stranden (låt vara att skattebönder i södra och mellersta Sverige länge saknade rätt till jakt på småvilt).

204. Det förhållandet att staten gjorde gällande att lappmarkerna utgjorde kronans egendom får emellertid anses sakna betydelse. Att staten framställde äganderättsanspråk kan inte i sig anses ha inneburit att staten protesterade på ett sätt som skulle kunna hindra uppkomsten av en på urminnes hävd grundad

---

[39] Se Arell, a.a., s. 128 f. och 145 f.

jakträtt eller fiskerätt. När det särskilt gäller anspråken i 1683 års skogsordning (jfr p. 54) var dessa av obestämd karaktär och konkretiserades först genom en rättsutveckling som ännu inte var avslutad vid utgången av den nu aktuella perioden, dvs. vid mitten av 1700-talet. De anspråk som framställdes under 1600- och 1700-talen var inte heller inriktade på jakt och fiske.

205. Den samlade bedömningen måste bli att det i vart fall vid mitten av 1700-talet hade utvecklats en rätt för enskilda samer att råda över jakten respektive fisket på området. Rätten grundade sig på *att* samerna under lång tid, kontinuerligt och utan protester från vare sig kronan eller andra hade utövat jakt och fiske på området, *att* detta brukande hade varit det helt dominerande i förhållande till jakt- och fiskeutövning av andra, *att* brukandet hade varit förenat med upplåtelser av jakt och fiske *och att* samernas rätt att göra sådana upplåtelser inte hade ifrågasatts.

206. Kronan gav under denna period inte uttryck för några egna anspråk på att råda över jakten och fisket. Den rätt att råda över jakten och fisket som samerna hade upparbetat måste därför bedömas som en ensamrätt i förhållande till kronan.

207. Jakträtten och fiskerätten tillkom de enskilda samer som vid var tid nyttjade området. Det kan, som har framhållits, inte krävas att det i målet närmare klarläggs vilka dessa samer var (se p. 163).

208. I det följande behandlas frågan om rättigheterna påverkades av de förändrade förutsättningar som inträdde under perioden fram till ikraftträdandet av 1886 års renbeteslag.

Förhållandena från mitten av 1700-talet till år 1886

209. Från mitten av 1700-talet gjorde länsstyrelserna i ökande grad gällande att lappskattelanden utgjorde kronojord och från ca år 1800 kom denna uppfattning också att få fullt genomslag i häradsrätterna. Vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag var, som redan har konstaterats, den etablerade uppfattningen att lappmarkerna tillhörde kronan.

210. Frågan om någon skulle godkännas som innehavare av ett lappskatteland (dvs. beslut om inrymningar, jfr p. 178) kom som en följd av detta att avgöras av länsstyrelserna i stället för av häradsrätterna. I Norrbottens län, där området är beläget, utvecklade länsstyrelsen en praxis som innebar att inrymningar gällde enbart för innehavarens livstid och att någon arvsrätt till lappskattelanden inte erkändes. Antalet lappskatteland kom sedan att minska och i slutet av 1800-talet förefaller det inte ha funnits några lappskatteland på området.[40] Detta berodde av allt att döma inte bara på länsstyrelsens agerande utan hade också andra orsaker. En sådan var att lappskattelanden var alltför små för den mer extensiva renskötsel med större förflyttningar som samerna successivt övergick till.

211. Under den nu aktuella perioden fortsatte kolonisationen av Lappland och länsstyrelserna kom så småningom att tillåta ytterligare nybyggen utan att inhämta berörda samers tillåtelse. Nybyggarna hade, genom 1749 års lappmarksreglemente, tillerkänts en uttrycklig rätt att jaga och fiska, låt vara att rätten att fiska bara gällde till husbehov och att rätten att utöva jakt var begränsad till ett område inom en halvmil från nybygget (se p. 188). För det

[40] Se 1883 års kommittéförslag, s. 32; jfr dock 1876 och 1896 års jordeböcker som redovisar ett lappskatteland.

aktuella området synes kolonisationen i och för sig ha haft begränsad betydelse, eftersom det inte tillkom några ytterligare byar efter år 1750. Man måste emellertid räkna med att antalet nybyggare ändå ökade.

212. Den nu angivna utvecklingen synes emellertid inte ha fått några påtagliga effekter för renskötseln, jakten eller fisket på området. Renskötseln fortsatte; i 1883 års kommittéförslag anges att det vid den tiden fanns sammanlagt 45 000 renar i samebyarna Norrkaitum[41] och Sörkaitum (s. 30). Av 1876 års jordebok framgår att samebyn fortsatte att betala skatt. Det får antas att när ordningen med lappskatteland upphörde så fortsatte samerna ändå att bruka mark och vatten på området, även om detta brukande till följd av förändringar av renskötseln i högre grad skedde gemensamt. Som vittnesförhöret med Bror Saitton utvisar var jakten och fisket fortfarande viktiga för samerna på området.

213. Inte heller i fråga om denna period finns det några uppgifter om att kronan uppställde begränsningar i samernas rätt att jaga eller fiska. Det förekommer inte heller några uppgifter om att kronan utövade jakt eller fiske på vare sig området eller intilliggande områden. Materialet i målet innehåller inte heller något som tyder på att kronan gjorde några upplåtelser av rätt till jakt eller fiske.

Slutsatser om rättsutvecklingen från mitten av 1700-talet till år 1886

214. Frågan är då hur den nu angivna utvecklingen påverkade den rådighet över jakt och fiske på området som samer – enligt vad som tidigare har konstaterats (se p. 205 ff.) – hade vid mitten av 1700-talet.

215. För att redan etablerade rättigheter ska upphöra att gälla krävs antingen att rättighetsinnehavaren efterger sin rätt eller att rättigheten utsläcks genom

---

[41] Norrkaitum är en tidigare benämning på Girjas sameby.

lagstiftning eller expropriation. Såväl ett eftergivande som ett utsläckande måste vara tydligt och definitivt.

216. Det finns ingenting i utredningen som tyder på att de samer som vistades på området eftergav rådigheten över jakten och fisket. De samer som var verksamma i samebyn fortsatte att bedriva renskötsel, jakt och fiske på området. Detta påverkades av allt att döma inte av att ordningen med lappskatteland upphörde.

217. Kronans agerande under 1700- och 1800-talen innebar i och för sig på flera sätt att samernas rådighet över området ifrågasattes. Ett exempel är att länsstyrelsen, under hänvisning till att jorden utgjorde kronojord, övertog ansvaret för besluten om inrymningar av lappskatteland från häradsrätterna. Det tillkom också nya författningar där rätten till jakt och fiske på oavvittrad mark och kronoallmänning reglerades på särskilt sätt (jfr p. 63 f.). Ingen av dessa åtgärder utgjorde dock ett sådant tydligt och definitivt ianspråktagande av samernas jakträtt eller fiskerätt som hade krävts för att de redan etablerade rättigheterna skulle upphöra.

218. Av det som nu har sagts följer att rätten att råda över jakten och fisket vid tiden för tillkomsten av 1886 års renbeteslag tillhörde enbart de samer som då verkade på området.

Kan Girjas sameby göra gällande de rättigheter som tidigare hade upparbetats av samer på området?

219. 1886 års lag innebar en väsentlig nyhet genom att de rättigheter som genom lagen knöts till renskötseln, däribland rätten att jaga och fiska, kom att gälla enbart renskötande samer (jfr p. 74). Detta uttrycktes visserligen inte i lagtexten men framgick av sammanhanget och tydliggjordes genom senare renbeteslagar. Det infördes också en obligatorisk indelning i lappbyar (senare

benämnda samebyar). Genom de efterföljande renbeteslagarna fick samebyarna en fastare organisation och de tillerkändes slutligen, genom 1971 års rennäringslag, rättskapacitet med behörighet att företräda sina medlemmar. Effekten av lagstiftningen får anses vara att den rätt till renbete som före ikraftträdandet av 1886 års lag tillkom enskilda samer på området kom att övergå till medlemmarna i den sameby där området är beläget, dvs. Girjas sameby.

220. På motsvarande sätt får de jakt- och fiskerättigheter som samerna på området hade vid tillkomsten av 1886 års lag genom lagstiftningen anses ha övergått till medlemmarna i Girjas sameby. Visserligen är dessa rättigheter mer omfattande än den rätt att jaga och fiska som kommer till uttryck i 1886 års lag och följande lagar. Det finns emellertid inte anledning att i detta hänseende göra någon åtskillnad på den rätt att jaga och fiska som följer av rennäringslagen och den mer omfattande rätt avseende jakten och fisket som samerna i Girjas sameby kunde göra gällande.

221. Den jakträtt och fiskerätt som samerna på området hade vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag får alltså anses ha övergått på medlemmarna i samebyn. När det gäller de befogenheter som ingår i jakträtten och fiskerätten kan medlemmarna själva utöva jakten respektive fisket. Befogenheten att upplåta jakt respektive fiske till andra kan de däremot – i enlighet med allmänna principer om förfogande över samfälld egendom – inte utöva på egen hand. Rätten att göra upplåtelser får i stället anses tillkomma den association som har tillskapats för att tillgodose medlemmarnas gemensamma intressen, dvs. samebyn.

Betydelsen av 31–34 §§ rennäringslagen i detta mål

222. Det är alltså i dag samebyn som för medlemmarnas räkning innehar rätten att upplåta jakt och fiske på området. Det innebär att staten inte innehar

den jakträtt och fiskerätt som normalt följer med äganderätt till mark och vatten. Staten har förklarat att den, under sådana förhållanden, inte gör gällande att 31–34 §§ rennäringslagen utgör hinder mot att bifalla talan i målet.

223. Statens förklaring utgör en för domstolen bindande processhandling. Det finns därför inte anledning att i detta mål pröva betydelsen av 31–34 §§ rennäringslagen.

Sammanfattande slutsats i denna del

224. Högsta domstolen har i det föregående gjort bedömningen att det i vart fall vid mitten av 1700-talet hade utvecklats en i förhållande till kronan exklusiv rätt för samer på området att råda över jakten respektive fisket. Från mitten av 1700-talet och fram till tillkomsten av 1886 års renbeteslag försvagades samernas faktiska position genom olika statliga åtgärder. Ingen av dessa åtgärder var dock av det tydliga och definitiva slag som skulle ha kunnat utsläcka rätten att råda över jakten och fisket.

225. Den jakträtt och fiskerätt som samerna på området sålunda hade vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag har genom den lagen och följande renbetes- och rennäringslagar övergått till medlemmarna i samebyn. I dag är det alltså samebyn som för medlemmarnas räkning innehar rätten att upplåta jakt och fiske på området.

226. Av det nu sagda följer *att* samebyn får upplåta rätt till jakt och fiske på området utan statens samtycke *och att* staten inte får göra sådana upplåtelser.

Högsta domstolens slutsatser i målet

227. Samebyn har i målet gjort gällande att den har en rätt att upplåta jakt och fiske på området och att denna rätt utgör en ensamrätt i förhållande till staten. Högsta domstolen har funnit att rennäringslagen inte ger samebyn

någon sådan rätt (jfr p. 42 ff.) men att en motsvarande rätt – avseende det aktuella området – har etablerats genom de rättigheter som enskilda samer tidigare har förvärvat genom urminnes hävd (jfr p. 125 ff.).

228. Följaktligen ska samebyns förstahandsyrkande avseende rätten till upplåtelse på området bifallas. Området utgörs av sådan kronomark som är belägen ovanför odlingsgränsen och som står under statens omedelbara disposition. Det motsvarar därmed den del av samebyns nuvarande byområde som omfattas av 32 § rennäringslagen. Domslutet bör formuleras i enlighet med detta.

Rättegångskostnad

229. Vid denna utgång ska staten ersätta samebyn för rättegångskostnad även i Högsta domstolen. Om beloppet råder inte tvist.

(se bil.) Agneta Bäcklund (skiljaktig)

I avgörandet har deltagit: justitieråden Anders Eka, Johnny Herre (skiljaktig), Agneta Bäcklund (skiljaktig), Ingemar Persson och Sten Andersson (referent)
Föredragande justitiesekreterare: Maria Ulfsdotter Klang

SKILJAKTIG MENING

Justitieråden Johnny Herre och Agneta Bäcklund är skiljaktiga beträffande motiveringen och anför följande.

Vi ansluter oss till majoritetens domskäl t.o.m. punkten 97. Vi anser att domskälen därefter ska ha följande innehåll.

Inledande utgångspunkter

98. Samerna är ett urfolk i den mening som avses i exempelvis FN:s deklaration om urfolks rättigheter. Av folkrättsliga principer följer att urfolk typiskt sett har rätt att få sitt traditionella land definierat, avgränsat och erkänt samt skyddat från intrång.

99. Sedvanor har präglat samernas liv och de områden där de verkat. Samernas kultur – inbegripet hur samerna bedrev och organiserade renskötseln och annan verksamhet – har i äldre tid endast i mycket begränsad utsträckning nedtecknats av dem själva. Det skiljer sig från vad som gällt för statens beslut och agerande i övrigt. Mycket av dokumentationen rörande relevanta omständigheter har alltså upprättats av staten. Vid prövning av frågor i en tvist som den aktuella beträffande rätten att utnyttja naturresurser i form av jakt och fiske finns det som utgångspunkt anledning att ta hänsyn till folkrättsliga principer och till den bristande jämvikt som råder mellan parterna.

HÖGSTA DOMSTOLEN
Riddarhustorget 8

Postadress
Box 2066
103 12 Stockholm

Telefon 08-561 666 00
Telefax -
E-post:
hogsta.domstolen@dom.se
www.hogstadomstolen.se

Expeditionstid
08:45–12:00
13:15–15:00

100. En annan utgångspunkt är att lagstiftaren på olika sätt har haft problem med att passa in samernas rättigheter i rättssystemet i övrigt. Gängse begrepp och konstruktioner har ofta ansetts passa mindre väl när det varit fråga om att reglera samerättsliga frågor. Till detta kommer att lagstiftaren kan ha haft ofullständiga kunskaper om samiska förhållanden och att regleringen även i övrigt har haft och fortfarande har brister i fråga om stringens. Som exempel kan nämnas att det i 1886 års lag var oklart vilka områden som omfattades av regleringen i 22 § och bestämmelserna om statens rätt att upplåta jakt och fiske i vissa fall (jfr 31 § i 1898 års lag, jfr även Tomas Cramér och Gunnar Prawitz, Studier i renbeteslagstiftning, 1970, s. 21 ff.).

101. Det råder ingen tvekan om att samerna enligt ordalydelsen i 1886 års lag saknade och i nuvarande lag, 1971 års rennäringslag, saknar rätt att upplåta jakt och fiske till andra. Utformningen av lagtexten i 1886 års lag kan dock inte tas till intäkt för att lagstiftarens uppfattning var att samerna vid lagens tillkomst inte hade rätt att upplåta jakt och fiske på de för samerna avsatta områdena. Frågan är om upplåtelsebestämmelserna ger uttryck för statens bestämmande över egna rättigheter eller ett bestämmande över samernas rättigheter.

102. Statens argumentation i målet bygger på att staten som fastighetsägare har rätt att upplåta jakt och fiske på de aktuella områden som regleras i lagen och att det är den rätten som utövas genom regleringen i rennäringslagen. I 1886 års lagstiftningsärende gavs också uttryck för uppfattningen att staten var ägare till de aktuella markerna.

103. Vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag kan dock inte sägas att äganderättsbegreppet entydigt hade samma innebörd som i dag, särskilt beträffande kopplingen mellan ägandet av mark och de rättigheter till jakt och fiske som förelåg. Att staten var ägare till mark betydde inte självklart att staten innehade alla de rättigheter som i dag tillkommer en fastighetsägare.

Det sagda gör sig särskilt gällande i sådana områden som nu diskuteras, där samerna vistats under lång tid.

104. En ytterligare utgångspunkt som måste beaktas är att den som innehar ensamrätt till att jaga och fiska normalt också har rätt att upplåta jakt och fiske till andra och att den som saknar rätt att jaga eller fiska normalt saknar rätt att göra upplåtelser.

Tolkning av nuvarande reglering i ljuset av 1886 års lag och de förhållanden som rått dessförinnan

105. Rennäringslagens bestämmelser om jakt och fiske går tillbaka på tidigare renbeteslagar. 1886 års lag var avsedd att utgöra en kodifiering av bl.a. "gammal sedvana". Lagstiftaren ger uttryck för att sedvanan ("av ålder") grundade rättigheter för samerna. I förarbetena ger lagstiftaren också uttryck för att samernas nyttjande levde upp till kraven på urminnes hävd. Det rättsläge som rådde vid tillkomsten av 1886 års lag, bl.a. beträffande vad som gällde i fråga om rådigheten över markerna, är därför ett tolkningsdatum för att bestämma innebörden i 1886 års lag och senare lagstiftning. Vid en tolkning av 1886 års lag måste också samernas och rennäringens förhållanden vid tiden för lagens tillkomst beaktas. Även den då gällande lagstiftningen om jakt och fiske har betydelse för bedömningen av regleringen.

Förhållanden vid tillkomsten av 1886 års lag

106. Det är uppenbart att det sedan mycket lång tid har funnits en samisk befolkning på de områden i Sverige som målet avser. Utredningen ger inte stöd för att svensk rätt tillämpades på samiska områden före medeltidens slut. Det kan antas att samerna under medeltiden använde sig av samisk sedvanerätt för att reglera sina förhållanden.

107. Från andra hälften av 1500-talet måste rättsläget där samerna verkade bedömas med utgångspunkt i då gällande svensk rätt (för Jämtland och Härjedalen först sedan dessa områden blev svenska år 1645). Kungamakten övertog rättsvårdande funktioner och från första hälften av 1600-talet övergick delar av tidigare samisk rättskipning till svenska häradsrätter. I dessa förblev dock det samiska inflytandet betydande, eftersom häradsrätternas nämnder helt eller delvis utgjordes av samer. Allt talar för att samisk sedvanerätt länge tillmättes stor betydelse i häradsrätternas rättsskipning.

108. Det samiska samhället var i stor utsträckning organiserat i samebyar (i äldre dokument benämnda ”lappbyar”). Indelningen gick tillbaka på samiska sedvänjor och var således ett uttryck för ett gammalt samiskt markanvändningssystem (jfr Åke Holmbäck, Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling, SOU 1922:10, s. 27 f.).

109. Det förekom en ytterligare uppdelning genom en ordning med lappskatteland. De förhållanden som förelåg under den tiden i Rounala (jfr Kaisa Korpijaakko-Labba, Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland, 1989, svensk översättning 1994) får antas ha gällt generellt. Marken var alltså i stor utsträckning uppdelad mellan samefamiljer och man skilde på "mitt och ditt" vad gäller t.ex. renbetesmarker, jaktmarker och fiskevatten.

110. Befogenheten att fiska ansågs vara en sådan egendomsrätt som kunde överlåtas, ärvas eller pantsättas; det måste antas att detsamma gällde i fråga om befogenheten att jaga. Den före år 1750 rådande uppfattningen var att den rätt att jaga eller fiska som enskilda samer hade typiskt sett utgjorde en ensamrätt och att det i denna ingick en rätt att bestämma om upplåtelser av jakten respektive fisket till andra.

111. Under 1800-talet inleddes slutförandet av avvittringarna (se p. 48). I samband därmed uttalades i förarbetena att det inte kom i fråga ”att genom

lagstiftningsåtgärder frånhända Lapparne någon rätt, hvaraf de fortfarande äro i laglig besittning" (se prop. 1873:4 s. 13).

112. Från kronans sida uppställdes på ett generellt plan inte några begränsningar i fråga om samernas rätt att jaga eller fiska under perioden fram till år 1886. Det finns inget som talar för att myndigheterna över huvud taget ingrep mot den jakt- eller fiskeverksamhet som samer bedrev, vare sig genom talan vid domstol eller på annat vis. Tvärtom får kronan anses ha accepterat att samer bland annat upplät jakt och fiske till andra. När exempelvis frågor om jakt och fiske kom upp vid häradsrätterna, gällde det vanligen tvister mellan samer och nybyggare eller bönder eller tvister mellan samer.

113. Några tydliga exempel på jakt- eller fiskeutövning från kronans sida fram till 1886 års lag har inte presenterats i målet. Materialet innehåller inte heller några exempel på att kronan själv gjorde några privaträttsliga upplåtelser av jakt- eller fiskeutövningsrätt till andra. Till det kommer att utredningen inte ger stöd för att sådan jakt och sådant fiske eller privaträttsliga upplåtelser var befogenheter som staten ansåg sig ha på aktuella områden.

114. I 1808 års jaktstadga föreskrevs exempelvis att kronan hade jakträtten på kronoallmänningar. Det framgår dock av förarbetena till 1864 års jaktstadga att den bestämmelsen aldrig efterlevdes på oavvittrad mark eller kronoöverloppsmark i norra Sverige. De boende ansåg sig tvärtom ha rätt att jaga på sådan mark och de hade även efter 1808 års stadga fortsatt med sin jakt utan att detta påtalades av kronan. Det föreskrevs därför i 1864 års jaktstadga att jakten på sådan mark tills vidare skulle vara fri för varje svensk man. I princip motsvarande bestämmelser fanns i 1852 års fiskeristadga. Dessa förhållanden betecknades som undantag från kronans jakträtt eller undantag från den allmänna principen om strandägarens fiskerätt.

115. Statens agerande under 1700- och 1800-talen innebar i och för sig åtgärder som kunde förstås som ett ifrågasättande av att samernas hade all den rådighet som följer med en äganderätt som begreppet i dag får förstås. Ingen av dessa åtgärder utgjorde dock ett ianspråktagande av samernas jakträtt eller fiskerätt.

116. Den samlade utredning som presenterats i målet talar för att rätten på de aktuella områdena – dvs. områdena ovanför odlingsgränsen i Västerbottens och Norrbottens län samt renbetesfjällen i Jämtlands län – att råda över jakten och fisket vid tiden för tillkomsten av 1886 års renbeteslag faktiskt tillkom samerna. Det skulle innebära *att* samerna hade ensamrätten – och därmed den exklusiva rätten i förhållande till staten – till jakten och fisket, *att* de ensamma fick jaga eller fiska på markerna för husbehov och avsalu *samt att* de hade en rätt att upplåta jakt eller fiske till andra.

117. Det finns med dessa utgångspunkter om förhållandena vid tiden för när 1886 års lag utarbetades skäl att göra en närmare granskning av lagtexten i och förarbetena till den lagen.

Allmänt om upplåtelser av jakt och fiske i 1886 års lag

118. I 1, 2, 4, 5, 13, 21, 22 och 24 §§ användes uttrycket för samerna ”afsatta land”. Vad som avsågs med begreppet angavs inte närmare i lagtexten. Uttrycket antyder dock att det ansågs vara fråga om land som reserverats, ”vikts”, för samerna. Det antyder också att det var fråga om land som enbart skulle kunna brukas av samerna; marken hade alltså avsatts bara för dem. Det konstaterades i allmänmotiveringen i 1883 års kommittéförslag att landet ovan den odlingsgräns som man då höll på att dra upp skulle bli vad lagstiftaren åsyftat, nämligen ”ett åt Lapparne förbehållet område” (s. 65). Beträffande samerna i Jämtlands län konstaterades att dessa genom avvittringen ”fått sig för uteslutande bruk tilldelade särskilda områden” (s. 66).

119. Samens rätt till jorden hindrade enligt Särskilda utskottet 1886 inte "uppkomsten, så att säga, bredvid sig af eganderätt i kultursamhällets mening" (s. 18). Utskottet angav vidare att samens besittningstagande "icke till sin natur [var] sådant, att det i sig inneslöt alla de befogenheter, hvilka tillhöra eganderättens begrepp" (s. 18), utan det sträckte sig endast till dem som ”nomadlivets inskränkta” behov fordrade. Vad som avsågs var främst jordens nyttjande för renbete samt andra behov som var en förutsättning för eller en följd av renskötseln. En äganderätt hade enligt utskottet framträtt och utbrett sig med odlingen. Enligt utskottet var samens rätt inte ens inom för samerna avsatta land att anse som en äganderätt utan endast en nyttjanderätt till det omfång, som bestämdes av villkoren för renskötselns bedrivande. (Se s. 31.) Vad som inbegreps i den angivna rätten redovisades dock inte närmare. Det finns dock inget som utesluter att den rätt som samerna ansågs ha innefattade också en komplett jakt- och fiskerätt, inklusive upplåtelserätt.

120. De centrala bestämmelserna för den nu aktuella frågan var 21 § och 22 § andra stycket om rätten att jaga och fiska och om upplåtelser av jakt och fiske.

121. I 21 § angavs att ”Lapparne äro berättigade att till jagt och fiske betjena sig af land och vatten icke allenast å de för dem afsatta land”. Någon egentlig skillnad mellan uttrycken ”betjäna sig av” som används i lagen och de begrepp som användes i jakt- och fiskelagarna för att beskriva en jakt- och fiskerätt som innefattade en upplåtelserätt – ”idka” jakt eller ”nyttja” fiskevattnet eller ”fiska” – finns inte (jfr 3 § 1864 års jaktstadga och 8 § 1852 års fiskeristadga).

122. I lagen saknades bestämmelser som reglerade statens rätt till jakt och fiske och den frågan gavs inte heller något egentligt utrymme i förarbetena.

123. Samernas rätt att betjäna sig av land och vatten för jakt och fiske begränsades inte till det egna behovet (21 §). Det innebär att jakt och fiske också

fick bedrivas för avsalu; samerna hade alltså rätt att själva bedriva jakt och fiske i försäljningssyfte utan några egentliga begränsningar. Om någon har rätt att jaga eller fiska för avsalu har det typiskt sett begränsad betydelse om rätten att jaga eller fiska också får upplåtas till annan.

124. Ordalydelsen ger närmast vid handen att den rätt som gavs samerna i 21 § begränsades på särskilt sätt av 22 §. Bestämmelsernas ordalydelser kan alltså tolkas så, att den rätt till jakt och fiske – eller med andra ord den jakträtt respektive fiskerätt – som samerna tillerkändes enligt 21 § inte enligt 22 § av dem fick upplåtas till annan, utan att upplåtelserna i stället skulle tas om hand av staten.

125. I 1883 års kommittéförslag angavs att samerna på de trakter de vistades hade "af ålder utöfvat jagt och fiske" och att samernas befogenhet beträffande jakten och fisket inom lagstiftningen hade "varit snarare förutsatt än uttryckligen erkänd" (s. 105). Det senare uttalandet hade koppling till regleringen i 1864 års jaktstadga och 1852 års fiskeristadga, där lagstiftaren underlåtit att ta in bestämmelser om att samerna hade sådana rättigheter beträffande jakt och fiske.

126. Det finns inget i argumentationen i kommittéförslaget som antyder att samernas rätt i något avseende skulle ha ansetts vara begränsad eller att de under tidigare perioder (jfr "av ålder") inte utövat någon del av jakträtten eller fiskerätten. Inte heller nämns det att staten uppfattade markägarskapet som en grundläggande förutsättning när det gällde innebörden i samernas rätt att "till jagt och fiske betjena sig af land och vatten å de för dem afsatta land". Det finns inte heller något i förslaget som antyder att lagstiftaren med uttrycket "betjena sig" av land och vatten avsåg en begränsning till eget bruk.

127. Det ska noteras att lagstiftaren vid flera tillfällen angav att renskötselrätten endast är en nyttjanderätt bestämd av villkoren för renskötselns bedrivande (se i det föregående). Rätten till jakt och fiske är vidare kopplad till vad som följer av renskötselns behov. Frågan är emellertid om uttalanden av det slaget kan tolkas som en begränsning av de rättigheter samerna ansågs ha. I så fall hade det funnits skäl att förvänta sig att rätten till jakt och fiske hade begränsats till samernas egna behov, dvs. husbehovet; det var ju den användningen som var omedelbart kopplad till och en direkt förutsättning för att samerna skulle kunna verka på markerna med sina renar även när renen inte gav den mat som erfordrades (jfr Bäärnhielm, Jakt- och fiskerätten i renskötselområdet, s. 92). Argument kan också anföras för att samerna faktiskt hade behov inte bara av att jaga och fiska för husbehov och avsalu utan också av att göra upplåtelser.

Jakt på samfälld mark och fiske i samfällt vatten

128. Regleringen i 1886 års lag innebar att den rätt till renskötsel, jakt och fiske som hade funnits för enskilda samer som verkade på ett område övergick till en gemensam rätt för de samer som verkade inom en lappby (sedermera sameby) att jaga och fiska inom ett gemensamt område.

129. En viktig fråga för 1883 års kommitté var risken att en enskild sames upplåtelser av rätt till jakt eller fiske på ett område där flera samer hade rätt att gemensamt verka kunde skada övrigas möjligheter att jaga och fiska samt bedriva renskötsel. Det ansågs därför av kommittén angeläget att

> ”uppställa den grundsats, att någon upplåtelse af rätt till jagt och fiske å de för Lapparne afsatta land ej må komma till stånd, med mindre de Lappar, hvilka ega rätt att å landet uppehålla sig, dertill samtycka” (s. 106)

130. En same – alltså en rättighetshavare – skulle således inte till skada eller risk för skada för övriga samer – andra rättighetshavare – rörande samma

område få upplåta rätt till jakt eller fiske om inte samtliga rättighetshavare, dvs. alla samer inom området, samtyckte till en sådan upplåtelse. Denna princip benämndes som en grundsats av kommittén.

131. Det kan noteras att samma princip infördes för samfälligheter i 1912 års lag om rätt till jakt, där det i 3 § angavs följande:

> "Å sockenallmänning, byaskog eller annan dylik samfällighet må delägarna, där de ej annorledes åsämjas, allenast för egna behof utöfva jakträtt".

Av regleringen följer att upplåtelser fick ske endast om delägarna var eniga om detta.

132. Regleringen i jaktlagen motiverades bl.a. med att det torde vara uppenbart att om ett flertal personer var för sig är berättigade att jaga på visst område så kan detta knappast undgå att leda till vanvård eller misshushållning med jakten. Att utan vidare tillerkänna någon eller några delägare rätt att mot de andras bestridande bestämma om jakträttens utarrendering och villkoren för denna kunde lätt leda till kränkning av vissa delägares rätt. Bedömningen gjordes därför att utarrendering av jakten inte borde kunna ske om inte alla delägare var eniga om detta. (Se 1909 års förslag rörande revision av jaktlagstiftningen s. 33 och prop. 1912:98 s. 13.) En motsvarande reglering återfinns sedan i 4 § i 1938 års jaktlag och i 13 § i nuvarande jaktlag från 1987 (se SOU 1936:38 s. 111 f. och prop. 1938:36 s. 47 samt prop. 1986/87:58 s. 51).

133. Beträffande fiske gällde på i princip motsvarande sätt enligt 10 § i 1852 års fiskeristadga att i fiskevatten som för "flere gemensamt och odeladt är" (oskiftat fiskevatten) fick en delägare inte upplåta fiskerätten till någon som inte redan var delägare om inte de flesta övriga samtyckte. En liknande reglering gavs sedan i 10 § andra stycket i 1896 års lag om rätt till fiske (ändrad i samband med att 1913 års lag om gemensamhetsfiske antogs; jfr där 11 §) och i 24 § i 1950 års lag om rätt till fiske.

134. Med avseende på samfälligheter, där alltså flera har en individuell rätt, finns vidare sedan 1734 års lag i 10 kap. 1 § byggningabalken en reglering som klargör att delägare i samfällighet får tillgodogöra sig det som finns på marken endast för husbehov. Någon rätt att tillgodogöra sig resurserna för avsalu eller att upplåta rätten till annan finns inte ("ej ... åt annan sälja eller upplåta"). Den principen har under lång tid ansetts gälla generellt för samfälligheter också utanför det som regleras i byggningabalken. Regleringen i jaktlagarna för samfälligheter om att upplåtelserätten kräver enighet bland delägare har därför beskrivits som uttryck för en generell grundsats (jfr von Seth, Svensk jakträtt, s. 30).

135. Motsvarande huvudregel gäller också enligt 2 § lagen (1904:48 s. 1) om samäganderätt, där det anges att för förfogande över det samfällda godset i dess helhet eller för vidtagande av åtgärd i godsets förvaltning erfordras samtliga delägares samtycke. Med förfogande avses här varje rättslig disposition, t.ex. försäljning, pantsättning eller uthyrning.

136. Det synsätt som kom till uttryck i 1883 års kommittéförslag om att enskilda inte fick upplåta jakt eller fiske låg alltså helt i linje med vad som under lång tid hade gällt och som sedermera fick sitt uttryck också i jaktlagstiftningen för samfällt disponerad mark. När 1883 års kommitté – vars överväganden i egentlig mening inte nyanserades eller ändrades av Statsrådet eller Särskilda utskottet – motiverade upplåtelseförbudet med ett resonemang som hade direkt bäring på samfälld mark och som stämde väl överens med vad som i övrigt gällde för sådan mark, kan ställningstagandet inte gärna tolkas som att staten avsåg att disponera över sin egen jakt- och fiskerätt.

Övriga begränsningar i upplåtelserätten

137. Det förbud som föreslogs av 1883 års kommitté och som kom att bli 22 § i 1886 års lag skulle dock gälla inte bara för enskilda samer utan generellt

för samerna inom samebyn. Detta motiverades av kommittén med följande (s. 106):

> "Men ej heller åt Lapparne såsom en samfällighet synes det böra vara öfverlåtet att derutinnan förfoga. Betänker man, huru föga egnadt ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel, så torde finnas lämpligast att åt Konungens Befallningshafvande uppdraga ärenden af dylik art; och synes Konungens Befallningshafvande rätt i förevarande fall böra sträcka sig derhän att, äfven om samtliga Lappar kunde finnas villige medgifva upplåtelse, Konungens Befallningshafvande dock må pröva, huruvida sådan må ega rum".

138. Det generella förbudet, som sålunda skulle gälla även om samerna var eniga om hur och i vilken omfattning upplåtelser skulle ske, motiverades alltså inte med att staten ansåg sig disponera över den egna jakt- och fiskerätt som skulle följa med den äganderätt till marken staten ansåg sig ha utan med lämplighetsöverväganden baserade på främst den antagna oförmågan hos samerna att hantera sådana frågor. Hade det varit fråga om att staten avsåg att disponera över sin egen upplåtelserätt skulle det ha saknats skäl att avgöra frågan med stöd enbart i sådana lämplighetsöverväganden.

139. Den begränsning som staten angav i 22 § andra stycket för statens rätt att göra upplåtelser av jakt eller fiske var att sådana bara fick ske om detta kunde ske "utan skada" för samerna. Frågan berördes inte närmare i 1883 års kommittéförslag, av Högsta domstolens ledamöter i deras yttrande, av Statsrådet eller av Särskilda utskottet. En tolkning av vad som låg bakom detta krav för eventuella upplåtelser kan därför bara ske utifrån lagtexten och det sammanhang bestämmelsen gavs i. Begränsningen framstår som långtgående. Uttrycket "utan skada" måste i sammanhanget tolkas som att upplåtelserna inte fick inverka menligt på samernas renskötsel, jakt eller fiske.

140. Av 22 § följde också att de medel som inflöt från upplåtelser av jakt eller fiske skulle ”till förmån för Lapparne användas” enligt närmare reglering härom. I 1883 års kommittéförslag angavs beträffande den frågan endast att samerna var föga ägnade att till samfällt gagn använda inflytande medel och att det därför skulle uppdras åt Konungens Befallningshafvande (dvs. länsstyrelsen) att hantera dessa ärenden. Det förefaller alltså som om det för kommittén var en given utgångspunkt att medlen var samernas men att staten bättre kunde hantera frågan för samernas räkning.

141. Det ligger här närmast till hands att tolka regleringen – mot bakgrund av de uttalanden som gjordes av kommittén och som inte i något betydelsefullt avseende nyanserades eller modifierades i det fortsatta lagstiftningsarbetet – på så sätt att ersättningen avsåg att kompensera samerna för att upplåtelser skedde av jakt och fiske trots att samerna egentligen hade rätten till all jakt och fiske inom området. Redan lagtexten talar för en tolkning av det slaget eftersom en sådan rätt till intäkter utgjorde ett avsteg från vad som annars typiskt sett gäller.

Slutsatser rörande lagregleringen i 1886 års lag

142. En naturlig läsning av lagregleringen är att det av 21 och 22 §§ i lagen följde *att* samerna hade en långtgående rätt att jaga och fiska på de avsatta landen och att den rätten baserades på det bruk som samerna tidigare hade haft på nu aktuella områden utan en egentlig jakt- och fiskerätt för staten, *att* upplåtelserätten dock undantogs och att staten självt tog på sig att i förekommande fall upplåta jakten och fisket med den begränsningen att upplåtelse inte fick ske om detta kunde skada samernas jakt och fiske *samt att* intäkterna från dessa upplåtelser skulle tillfalla samerna. Den samlade lagregleringen kan tolkas på två skilda sätt.

143. Det finns utrymme för tolkningen att staten, som betraktade sig som fastighetsägare, klargjorde det som redan följde av huvudreglerna i 1864 års jaktstadga och 1852 års fiskeristadga, nämligen att markägaren, dvs. staten enligt de redovisade antagandena, hade jakt- respektive fiskerätten och därmed förfogade över eventuella upplåtelser av jakten respektive fisket. Formuleringarna i 1 och 21 §§ om att samerna var berättigade att "betjena sig" av land och vatten till underhåll för sig och sina renar samt till jakt och fiske, skulle då betyda att lagstiftaren avsåg att klargöra att samerna inte fick låta andra personer jaga och fiska för deras räkning och inte heller fick använda land och vatten till upplåtelser av jakt och fiske. Regleringen i 22 § vore i så fall endast en erinran om vad som angavs i de allmänna bestämmelserna om jakt och fiske i Sverige. Att samerna som kollektiv fick rätten till upplåtelseersättning skulle då bara ha utgjort en del av statens omsorg om samerna som folk.

144. En annan tolkning av regleringen är att 22 § innebar att staten disponerade över en jakt- och fiskerätt som tillkom samerna.

145. Uttrycket betjänande av land och vatten, som var formuleringen i 1 §, uteslöt inte någon form av betjänande och begränsades inte till att avse exempelvis rätten att jaga eller fiska för eget bruk eller avsalu. Begreppet inrymde också rätten att låta andra mot avgift jaga eller fiska. Att "betjäna sig av" – dvs. bruka, nyttja, tillgodogöra sig – land och vatten skulle med detta synsätt omfatta även användning genom att göra upplåtelser.

146. Vid tolkningen av lagregleringen bör vidare beaktas att staten i olika sammanhang hade angett att samerna hade ensamrätt till jakt och fiske. Det finns en grund för slutsatsen att dessa uttalanden faktiskt avser ett ställningstagande till innehavet av en exklusiv rätt och inte avser att samerna bara har en bättre rätt i förhållande till nybyggare eller andra samer. En naturlig slutsats av dessa uttalanden är vidare att staten inte ansåg sig ha motsvarande rätt och att samernas rätt därför ansågs exklusiv också i förhållande till staten.

147. Att det var samernas rätt att upplåta som staten förfogade över genom upplåtelseregleringen i 22 § får också stöd i att detta skulle vara väl förenligt med gällande reglering om jakt och fiske på samfälld mark med dess krav på enighet mellan rättighetsinnehavarna på området för jakten och på majoritetsbeslut för fisket. När förbudet för samer mot upplåtelser och statens rätt att upplåta motiverades av att "lappsamfund" var föga ägnade att förhandla till gemensamt beslut och att det därför var mindre lämpligt att etablera en sådan ordning när det gäller upplåtelser av jakt och fiske på aktuella områden, talar också detta för att staten tog på sig uppgiften att hantera samernas upplåtelserätt.

148. Också samernas rätt till intäkterna från eventuella upplåtelser kan tolkas som en bekräftelse på att det inte var statens jakträtt eller fiskerätt som reglerades.

149. Slutsatsen av det anförda är att mer talar för att upplåtelseregleringen i 1886 års lag innebar att staten inskränkte och disponerade över den jakt- och fiskeupplåtelserätt som tillkom samerna än att regleringen utgjorde statens disposition av de rättigheter som följde med statens antagna äganderätt till marken.

Fortsatt lagstiftning ändrar inte slutsatserna rörande 1886 års lag

150. I 1898 års lag skedde inga betydelsefulla förändringar rörande regleringen av jakt och fiske (se 30 och 31 §§ samt till dessa 1895 års förslag till lag om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige samt till lag om renmärken, s. 69). Det principiella förhållningssättet ändrades inte heller i 1928 års lag (se 55 och 56 §§). Regleringen i 1971 års rennäringslag bygger också på samma principiella synsätt.

Uttalanden under 1900-talet i frågan om samernas jakt- och fiskerätt

151. Frågan om samernas rätt till jakt och fiske har berörts i flera olika utredningar under 1900-talet. Den samlade bilden är att utredningarna ger uttryck för bedömningen att samerna hade en ensamrätt och att staten på samernas vägnar upplät jakt och fiske. I SOU 1922:16 anfördes exempelvis att enligt 1898 års renbeteslag tillkom "jakträtten å dylika marker lapparna ensamt, ej blott så att de själva därstädes äga fri jakträtt, utan äger länsstyrelsen, i den mån så kan ske utan intrång eller skada för lapparna, att till deras förmån utarrendera jakt" (s. 72 f.). Det anfördes vidare att samerna ägde ”å de för deras uteslutande begagnande anvisade områden … ensamma tillgodogöra sig jakten, dels så att de själva där äga utöva jakt och dels så att inkomsten av de upplåtelser av jakträtt till andra personer, som i viss ordning må av länsstyrelsen verkställas, skall användas till förmån för lapparna” (s. 82).

152. Synsättet bekräftades också i SOU 1923:58 s. 50 och 51, SOU 1947:47 s. 197 samt SOU 1952:13 s. 116 och 166 f. Som exempel kan nämnas SOU 1923:58, där det angavs att samerna ”med andras uteslutande helt [ägde] förfoga över de allmänna kronofiskena” med den begränsningen att det överlämnats till länsstyrelserna att om detta kunde ske utan skada för samerna tills vidare tillåta annan att mot avgift jämte samerna utöva fiske (s. 50 och 51).

153. Utredningarna syftade bland annat till att kartlägga vid respektive tidpunkt gällande rättsläge och föreslå eventuella ändringar i jakt- och fiskelagstiftningen också beträffande områdena ovan odlingsgränsen med dess kronovatten. Utredningsuppdragens utformning och utredningarnas uppgifter medför att uttalandena i betänkandena om vid var tid gällande rätt har ett betydande rättskällevärde (jfr om utredningarna Bengtsson, Samernas jakt- och fiskerätt, s. 22 ff.).

154. I flera offentliga utredningar och i propositioner har det vidare getts uttryck för att staten inte hade någon egen jakträtt. I en förordning om vem som hade rätt att utöva kronans jakträtt uttalades exempelvis att den inte var tillämplig på sådana områden där jakten upplåtits åt annan, något som gällde bland annat de områden som räknades upp i renbeteslagstiftningen. Av detta följde att även konungen, som utövade statens jakträtt, var förhindrad att jaga på sådana marker om jaktutövningen inte föregicks av en beviljad ansökan om jakträttsupplåtelse. Det fanns till och med förslag på att ändra detta förhållande men förslagen ledde inte till lagstiftning. (Se kungörelsen 1927:437 angående grunder för tillgodogörande av kronans jakträtt, jfr även SOU 1922:16 s. 92 ff., prop. 1927:120 s. 14 ff., prop. 1928:43 s. 135 f. och s. 170 ff. samt NJA II 1980 s. 412.)

155. En naturlig tolkning är att utredningarna uppfattat att jakträtten och fiskerätten redan vid ikraftträdandet av 1886 års lag och även i tiden därefter tillkom samerna ensamma. Med detta avsågs såväl rätten att jaga för husbehov och för avsalu som upplåtelserätten – även om den senare disponerades av länsstyrelserna till samernas förmån – samt att staten inte själv ansåg sig ha någon rätt till jakt eller fiske. Det är också tydligt att man i utredningarna dels uppfattat upplåtelseförbudet som ett skydd för samerna som kollektiv inom området, dels uppfattat placeringen av upplåtelserätten på länsstyrelserna som en praktisk ordning.

156. I sammanhanget bör även rättsfallet ”Killinge” nämnas, där en hemmansägare hade stämt staten med yrkande om förklaring att han ägde obehindrad jakträtt inom ett visst område på statens mark ovan odlingsgränsen. Staten genom Kammarkollegiet, som hade genomfört en rättsutredning i målet, anförde att det av lagregleringen följde att ”ensamrätt tillförsäkrats lapparna till renbete å marken ovan odlingsgränsen. Men man har fullt skäl att anse att även rätten till jakt och fiske därstädes tillkomma lapparna ensamma”. (Se

även Bäärnhielm, Jakt- och fiskerätten i renskötselområdet, s. 74 f.) Inte heller i "Skattefjällsdomen" gjorde staten gällande en egen jakt- och fiskerätt.

157. Som anförts i det föregående (se p. 81 ff.) diskuterades i förarbetena till rennäringslagen frågan om rätten att göra nyttjanderättsupplåtelser borde tillkomma samebyarna. Departementschefen anförde att det inte fanns skäl att föreslå någon ändring av det system som tillämpades. Någon förändring av gällande system genomfördes inte heller. Ställningstagandet – som skedde med hänvisning till vad de sakkunniga anfört om att frågan om upplåtelserätten borde bedömas med anläggande av praktiska synpunkter om vad som bäst kunde tillgodose de intressen som samerna och övriga befolkningsgrupper numera hade – innebär inte nödvändigtvis att lagstiftaren ansåg att det som anförts i de tidigare nämnda statliga utredningarna var felaktigt. Inte heller talar ställningstagandet för tolkningen att utgångspunkten var att samerna enbart hade en jakt- och fiskeutövningsrätt. Skulle dock lagstiftaren ha haft en sådan utgångspunkt kunde detta inte ändra gällande rättsläge utan ett klarare ställningstagande i lagtexten.

158. Det var först i förarbetena till den nu gällande jaktlagen som det uttalades att den jakträtt som tillkommer samerna i en sameby ingår i den bruksrätt som renskötselrätten utgör men att samerna inte har ensamrätt till jakten (jfr SOU 2005:17 s. 7 f.). Enligt dessa förarbeten har markägaren den jakträtt som följer med äganderätten och samerna kan därför till stöd för sin jakträtt hänvisa till att den ingår i renskötselrätten. (Se prop. 1986/87:58 s. 45.) Ett tydligt ställningstagande från statens sida med detta argument hade inte kommit till uttryck i perioden efter antagandet av 1886 års lag.

159. Av det som anförts framgår således att uttalandena i de statliga utredningarna och statens position i rättsprocesser under 1900-talet också talar för tolkningen att det är samernas rätt som disponeras genom regleringen om statens upplåtelser av jakt- och fiskerätten.

Slutsatser

160. Det anförda kan sammanfattas på följande sätt.

- Vid tiden för tillkomsten av 1886 års lag hade samerna sannolikt ensamrätt att jaga och fiska på aktuella områden. Samerna hade också upplåtit jakt och fiske och mycket talar för att de även hade rätt att upplåta jakt och fiske på dessa marker.

- Inget talar för att staten hade rätt att jaga och fiska på aktuella marker när lagen antogs, vilket talar emot att staten skulle ha haft en rätt att upplåta jakt och fiske vid den tidpunkten.

- Regleringen i 1886 års lag syftade i stor utsträckning till en kodifiering av vad som tidigare hade gällt för samerna. Även om lagtexten är i viss mån oklar kan den tolkas som att det var samernas rätt att upplåta jakt och fiske som reglerades. Resonemangen i förarbetena till lagen talar för att samerna vid den tidpunkten ansågs ha upplåtelserätten och att bestämmelserna innebar att staten förfogade över samernas upplåtelserätt.

- Att så var fallet vinner också stöd i att detta skulle vara väl förenligt med gällande reglering om jakt och fiske på samfälld mark med krav på enighet mellan rättighetsinnehavarna för jakten och majoritetsbeslut för fisket. Lagstiftaren bedömde det emellertid – med hänvisning till att ”lappsamfund” var föga ägnade att förhandla till gemensamt beslut – vara mindre lämpligt att etablera en sådan ordning när det gäller upplåtelser av jakt och fiske på aktuella områden. I stället tog staten på sig den uppgiften.

- Härtill kommer att huvudregeln om att jakt- och fiskerätt följde med ägandet inte, såvitt framgår av vad som angavs i lagförarbetena, synes ha varit styrande vid utformningen av regleringen.

- Tolkningen att det var samernas rätt som disponerades genom statens upplåtelser får också stöd av senare uttalanden i bland annat statliga utredningar och av den position staten intog i rättsprocesser under 1900-talet.

161. Övervägande skäl talar därför för att lagstiftaren vid tillkomsten av 1886 års renbeteslag avsåg att reglera den jakträtt och fiskerätt som i grunden tillhörde samerna. Några väsentliga förändringar i lagstiftningen som påverkar denna tolkning har inte skett. Det talar för att det är samernas rätt som fortfarande regleras men som disponeras av staten på sätt som följer av regleringen i 31–34 §§ rennäringslagen.

Den rätt samerna hade att upplåta jakt och fiske har övergått till samebyarna

162. De jakt- och fiskerättigheter som samerna hade vid tillkomsten av 1886 års lag får genom lagstiftningen anses ha övergått till medlemmarna i samebyarna. När det gäller de befogenheter som ingår i jakträtten och fiskerätten kan medlemmarna själva utöva jakten respektive fisket. Befogenheten att upplåta jakt respektive fiske till andra kan medlemmarna däremot – i enlighet med allmänna principer om förfogande över samfälld egendom – inte utöva på egen hand. Rätten att göra upplåtelser får i stället anses tillkomma den association som har tillskapats för att tillgodose medlemmarnas gemensamma intressen, dvs. samebyn.

Diskrimineringsfrågan

163. Av det föregående kan den slutsatsen dras att statens förfogande över upplåtelserna ska betraktas som att staten hanterar samernas upplåtelserätt.

Med det synsättet kan det, som anförts, ifrågasättas om lagens upplåtelsebestämmelser kan upprätthållas eller om bestämmelserna, med de skäl som uppbär dem, står i strid med reglerna om förbud mot diskriminering i 2 kap. 12 § regeringsformen och artikel 14 i Europakonventionen (jfr p. 96 med ytterligare hänvisningar) och att de som en följd av detta ska åsidosättas.

164. Det nu sagda innebär emellertid att staten inom det område som målet gäller inte innehar den jakträtt och fiskerätt och därmed inte den upplåtelserätt som normalt följer med äganderätten till mark och vatten. Staten har förklarat att den, under sådana förhållanden, inte gör gällande att regleringen i 31–34 §§ rennäringslagen ska tillämpas i målet med avseende på jakten och fisket. Statens förklaring utgör en för domstolen bindande processhandling. Den uttryckliga lagregleringen utgör alltså i detta mål inget hinder mot att bifalla talan i målet. Det finns därför inte anledning att i detta mål pröva om regleringen i sig ska åsidosättas till följd av att den är diskriminerande.

Slutsatser i målet

165. Samebyn har i målet gjort gällande att den har en rätt att upplåta jakt och fiske på området och att denna rätt utgör en ensamrätt i förhållande till staten. Rennäringslagen får – tillsammans med statens inställning rörande tillämpningen av 31–34 §§ rennäringslagen – anses ge samebyn en sådan rätt.

166. Följaktligen ska samebyns förstahandsyrkande bifallas.

– – –

Med denna avvikande uppfattning i lagtolkningsfrågan ansluter vi oss till majoritetens skäl i punkterna 125–229 och anser alltså, i likhet med majoriteten, att samebyn också har en ensamrätt i förhållande till staten att upplåta jakt och fiske på området som är grundad på urminnes hävd.

JP AB

EVERSHEDS SUTHERLAND

HOVRÄTTEN FÖR ÖVRE NORRLAND
2018 -02- 15

HÖGSTA DOMSTOLEN
R 23
INKOM: 2018-02-21
MÅLNR: T 853-18
AKTBIL: 3

Inges till Hovrätten för Övre Norrland

Till Högsta domstolen

HÖGSTA DOMSTOLEN
Ink. 2018 -02- 21
Dnr T 853 /20 18
Aktbil. nr 3

Stockholm den 15 februari 2018

Överklagande

Klagande: Staten genom Justitiekanslern, Box 2308, 103 17 Stockholm

Ombud: Advokaterna Hans Forssell och Jonas Löttiger, Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB, Box 14055, 104 40 Stockholm; telefon: 08-545 322 00; e-post: fornamnefternamn@eversheds-sutherland.se

Motpart: Girjas sameby (nedan Samebyn), 897900-1347, Box 130, 981 22 Kiruna

Ombud: Advokat Peter Danowsky och jur.kand. Ulrika Lundgren, Danowsky & Partners Advokatbyrå KB, Box 16097, 103 22 Stockholm; telefon: 08-555 677 00; e-post: fornamn.efternamn@danowsky.se

Överklagad dom: Hovrättens för Övre Norrland dom den 23 januari 2018 i mål T 214-16

I egenskap av ombud för staten genom Justitiekanslern överklagar vi härmed hovrättens dom med följande yrkanden och grunder.

A. YRKANDEN

1. Staten yrkar att Högsta domstolen ska, med ändring av hovrättens domslut i punkt 1 a., ogilla Samebyns talan även i den delen.

Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB
Box 14055, Strandvägen 1
SE-104 40 Stockholm

Tel +46 8 545 322 00
Fax +46 8 545 322 01

Org nr 556878-2774

A member of Eversheds Sutherland (Europe) Ltd

eversheds-sutherland.se

EVERSHEDS SUTHERLAND

2. Staten yrkar också att Högsta domstolen ska befria staten från skyldighet att ersätta Samebyn för dess rättegångskostnader i tingsrätten och hovrätten.

3. Staten yrkar vidare att Högsta domstolen ska tillerkänna staten ersättning för dess rättegångskostnader i tingsrätt och hovrätt med där yrkade belopp och i Högsta domstolen med belopp som kommer att anges senare.

B. SKÄL FÖR PRÖVNINGSTILLSTÅND

4. Det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen.

C. BEGÄRAN OM ANSTÅND

5. De frågor som hovrättens ställningstaganden ger upphov till är komplexa. Staten ansöker därför om anstånd med utvecklandet av skälen för överklagandet, angivandet av bevisuppgift och utvecklandet av skälen för prövningstillstånd till och med den 20 mars 2018.

Som ovan

Hans Forssell

Jonas Löttiger

DANOWSKY & PARTNERS

HOVRÄTTEN FÖR ÖVRE NORRLAND
2018 -02- 19

HÖGSTA DOMSTOLEN
R 23
INKOM: 2018-02-21
MÅLNR: T 853-18
AKTBIL.: 5

Till
Högsta domstolen

Stockholm 16 februari 2018

HÖGSTA DOMSTOLEN
Ink. 2018 -02- 21
Dnr T 853 /2018
Aktbil.nr 5

ÖVERKLAGANDE

Klagande:	Girjas Sameby ("Samebyn"), 897900-1347 Box 130, 981 22 Kiruna
Ombud:	Advokat Peter Danowsky Danowsky & Partners Advokatbyrå KB Box 16097, 103 22 Stockholm Tel: 08-555 677 00, fax: 08-678 09 25
Motpart:	Staten gm Justitiekanslern ("Staten") Box 2308, 103 17 Stockholm
Ombud:	Advokaterna Hans Forsell och Jonas Löttiger Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB Box 14055, 104 40 Stockholm Tel: 08-545 322 00, fax: 08-545 32201
Överklagat avgörande:	Hovrätten för Övre Norrlands, rotel 4, dom den 23 januari 2018 i mål nr T 214-16.
Saken:	Bättre rätt till småviltjakt och fiske m m

1. YRKANDEN

1.1 I egenskap av ombud för samebyn får jag härmed överklaga hovrättens dom enligt nedan och hemställa att prövningstillstånd meddelas.

1.2 Samebyn yrkar att Högsta domstolen meddelar prövningstillstånd och med ändring av hovrättens dom fastställer *i första hand* att Staten inte får upplåta jakt- och fiskerätt på området samt att Samebyn har rätt att utan Statens samtycke upplåta jakt och småvilt på Samebyns område eller om detta yrkande skulle ogillas *i andra hand* att det ska fastställas att rätt till jakt på småvilt och rätt till fiske inom området, med undantag av den rätt som följer av 31 § andra stycket rennäringslagen, endast får upplåtas gemensamt av Samebyn och Staten.

1.3 Samebyn åberopar samma grunder som i tingsrätten och i hovrätten. Häri ligger bland annat att Samebyn hävdar ensamrätt till jakt och fiske i förhållande till staten.

1.4 Med anledning av hur hovrätten i punkten 1 a förhållit sig till Samebyns förstahandsyrkande får Samebyn ange följande.

Samebyns förstahandsyrkande är:

Girjas yrkar i första hand att det ska fastställas att Girjas i förhållande till Staten ensam har rätt till jakt på småvilt och fiske inom Girjas område på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, vilken enligt beskrivning i 32 § rennäringslagen (1971:437) utgör sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under Statens omedelbara disposition, och att Staten som en konsekvens av Girjas ensamrätt inte får upplåta jakt- och fiskerätt på området samt att Girjas får upplåta jakt- och fiskerätt på området utan Statens samtycke.

1.5 Det är inte klart hur hovrättens domslut förhåller sig till Samebyns förstahandsyrkande. Det kan inte utläsas vilken rätt det är som ger Samebyn bättre rätt än Staten, men som inte utesluter Staten från att själv upplåta rätten till jakt och fiske.

2. SKÄL FÖR PRÖVNINGSTILLSTÅND

2.1 Skälen för prövningstillstånd är flera och avser såväl att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att Högsta domstolen prövar saken, som att det finns synnerliga skäl till sådan prövning.

2.2 I korthet kan några av skälen anges enligt följande:

- Den fråga som målet avser har inte tidigare prövats och saken har stor principiell och praktisk betydelse.
- Den rättsliga följden av traditionellt bruk har inte tidigare prövats och har stor principiell och praktisk betydelse.
- Hur kulturanpassning av vederfarna rättsliga begrepp som urminnes hävd och sedvana ska göras är inte prövat i ett sammanhang som det förevarande.

- Att hovrätten, till skillnad från tingsrätten, inte funnit att upplåtelserätten ingår i den ensamrätt (i vart fall i förhållande till motparten i målet; Staten) som Samebyn har strider mot egendomsskyddet och diskrimineringsförbudet enligt Regeringsformen.
- Hovrättens dom är svårtolkad och leder inte till den klarhet som hela den omfattande processen syftat till.

2.3 På grund av målets omfattning och att jag för närvarande är engagerad i ett annat omfattande mål, där huvudförhandling i hovrätten pågår fram till mitten av maj månad samt andra redan gjorda åtaganden nödgas jag hemställa om anstånd med att utveckla skälen för prövningstillstånd till den 30 maj 2018.

3. SÄRSKILT YRKANDE

Under sin plädering hänförde sig Staten till och ingav material i målet som tidigare inte hade åberopats. Samebyn invände mot detta och yrkade avvisning. På fråga från hovrätten medgav Samebyn att avvisningsfrågan skulle prövas i samband med domen. Så har emellertid inte skett. Hovrätten har bara noterat att det av Staten under slutpläderingen presenterade nya materialet har saknat betydelse för hovrättens prövning. Samebyn vidhåller att det nya materialet ska avvisas och således inte tillåtas utgöra processmaterial om prövningstillstånd meddelas.

Som ovan

Peter Danowsky

EVERSHEDS SUTHERLAND

HÖGSTA DOMSTOLEN
R 14

INKOM: 2018-03-19
MÅLNR: T 853-18
AKTBIL: 11

Till Högsta domstolen

Stockholm den 19 mars 2018

Mål T 853-18; staten ./. Girjas sameby

Innehåll

STOCKHOLM DEN 19 MARS 2018 1
A. ANSÖKAN OM PRÖVNINGSTILLSTÅND 2
B. KORT SAMMANFATTNING AV HOVRÄTTENS DOM 3
B.1 Terminologi 3
B.2 Varför har staten enligt hovrätten ingen jakt- eller fiskerätt i sin egenskap av fastighetsägare? 4
B.3 Hovrättens underlag för påståendet att staten inte ansåg sig ha jakträtt eller fiskerätt på marken ovanför odlingsgränsen 4
C. OM JAKTRÄTT OCH FISKERÄTT 6
C.1 Sammanfattning 6
C.2 Justitierådet von Seths beskrivning av begreppen jakträtt och jaktutövningsrätt utan verklig jakträtt med utgångspunkt i 1938 års jaktlag 6
C.3 Jakträtt och rätt att jaga enligt 1987 års jaktlag 8
C.4 Fiskerätt och rätt att utöva fiske 8
C.5 Äganderättens elasticitet 9
D. STATENS KRIKTIK MOT HOVRÄTTENS DOM 10
D.1 Inledning 10
D.2 Den äldre jaktlagstiftningen 11
D.2.1 Inledning 11
D.2.2 1683 års skogsordning 11
D.2.3 Jakt- och fiskerätten enligt 1852 års fiskestadga och 1864 års jaktstadga 11
D.3 1886 års renbeteslag 12
D.3.1 Inledning 12
D.3.2 Vems rätt var det som upplåts av länsstyrelsen enligt 1886 års lag? 13
D.3.3 Vad gjorde staten gällande i skattefjällsmålet? 17
D.4 1928 års renbeteslag 18

Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB
Box 14055, Strandvägen 1
SE-104 40 Stockholm

Tel +46 8 545 322 00
Fax +46 8 545 322 01

Org nr 556878-2774

A member of Eversheds Sutherland (Europe) Ltd

eversheds-sutherland.se

D.5 1971 års rennäringslag ... 19
D.6 Sammanfattande beskrivning av renskötselrätten ... 20
D.7 Rättsläget på områden som "anvisats till lapparnas uteslutande begagnande" ... 21
D.7.1 Odlingsgränsen ... 21
D.7.2 Justitierådet von Seth om jakten ovanför odlingsgränsen ... 22
E. VISS LAGSTIFTNING M.M. EFTER 1971 ÅRS RENNÄRINGSLAG ... 22
E.1 Inledning ... 22
E.2 1987 års jaktlag ... 23
E.3 Prop. 1992/93:32 om samerna och samisk kultur m.m. ... 24
E.4 Jakt- och fiskerättsutredningen ... 25
F. BEVISUPPGIFT ... 25

***

Som ombud för staten utvecklar vi här statens skäl för ansökningen om prövningstillstånd samt skälen för överklagandet av hovrättens dom. Avslutningsvis anger vi också statens bevisuppgift.

A. ANSÖKAN OM PRÖVNINGSTILLSTÅND

1. Hovrätten har i domslutets punkt 1 a. fastställt att Samebyn har bättre rätt än staten till jakt efter småvilt och till fiske inom Området och att staten inte i egenskap av fastighetsägare får upplåta rätt till jakt efter småvilt eller rätt till fiske inom Området.

2. Domslutet har varit överraskande inte endast för staten utan också för Samebyn. Det framgår av Samebyns överklagande av hovrättens dom att Samebyn ifrågasätter hur domslutet förhåller sig till Samebyns förstahandsyrkande.

3. Staten gjorde genom 1683 års skogsordning anspråk på äganderätt till den mark som inte tidigare hade någon ägare. I samband med avvittringarna under senare delen av 1800-talet reserverades marken ovanför odlingsgränsen för renskötsel genom att upptagande av nybyggen ovanför den gränsen i princip förbjöds. Förhållandena på marken ovanför odlingsgränsen har reglerats rättsligt genom olika typer av lagstiftning. Syftet med den statliga politiken har varit att göra en avvägning mellan å ena sidan de renskötande nomadernas intressen, å andra sidan övriga befolkningsgruppers intressen, så att naturens resurser kunnat utnyttjas på bästa sätt. I den avvägningen har också den bofasta befolkningens och friluftslivets behov av tillgång till jakt och fiske varit faktorer att beakta.

4. En utgångspunkt för den statliga politiken har varit att staten äger marken och att staten med markägarens jakt- och strandägarens fiskerätt haft befogenhet att reglera bl.a. jakten och fisket. Hovrättens dom innebär att den utgångspunkten nu ifrågasatts. Hovrättens dom skapar därmed oklarhet om

statens möjligheter att även fortsättningsvis reglera jakten och fisket på marken ovanför odlingsgränsen på det sätt som hittills skett.

5. Staten ifrågasätter således den bedömning som hovrätten gjort med avseende på statens jakt- och fiskerätt på egen mark. I strid med vedertagna äganderättsprinciper och konsekventa uttalanden i förarbetena till renbeteslagstiftningen, ända sedan antagandet av den första renbeteslagen, synes hovrättens bedömning lämna ett rättsligt vakuum, eftersom staten inte ansetts inneha markägarens jakt- och strandägarens fiskerätt trots att Samebyn inte ansetts ha förvärvat en ensamrätt. Vilken rättslig grund finns det, med hovrättens utgångspunkt, för rennäringslagens reglering av upplåtelserna till tredje man?

6. Samebyn har fört sin talan med stöd av Svenska Samernas Riksförbund. I flera sammanhang har det framhållits att Samebyns talan ska uppfattas som ett pilotmål. Om hovrättens dom får vinna laga kraft finns det därför anledning att tro att andra samebyar kommer att utmana staten på motsvarande sätt.

7. Av angivna skäl gör staten gällande som grund för sin ansökan om prövningstillstånd i Högsta domstolen, att det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen.

8. Staten vill tillägga att de olika frågorna i målet har ett sådant samband att Högsta domstolen, om någon fråga anses böra prövas, bör pröva målet i dess helhet.

B. KORT SAMMANFATTNING AV HOVRÄTTENS DOM

B.1 Terminologi

9. Hovrätten anmärker inledningsvis – på sidan 4 i domen – att distinktionen mellan "lapp" och "same" förefaller sakna betydelse i målet. Så är inte fallet.

10. I centrum för konflikten står parternas olika uppfattning om grunden för renskötselrätten, och därmed om grunden för den rätt att jaga och fiska som tillkommer medlemmar i samebyarna. Medan Samebyn grundar sitt anspråk på exklusiv rätt på att samer i egenskap av urfolk har bedrivit renskötsel, d.v.s. ett etniskt grundat anspråk, anser staten att renskötselrätten har sin grund däri, att renskötseln bedrivits av nomader – alltså personer som inte betraktats som fast bofasta - på mark som ursprungligen och långt fram i tiden betraktats som allmänningsmark. Ordet "lappar" har i historisk tid, då renskötselrätten upparbetats, i dessa sammanhang betecknat "nomader" utan att ta i beaktande etnicitet.

11. Rätten att jaga och fiska enligt bestämmelserna i rennäringslagen har således inte upparbetats på etnisk grund utan av nomaderna, i deras näring. De flesta renskötare torde i äldre tider, liksom dagens renskötare, ha varit samer men det var inte deras etnicitet utan deras näringsverksamhet,

renskötseln, som förutsatte en nomadiserande tillvaro och som motiverade att de hade rätt att jaga och fiska. Det var fråga om särrättigheter för nomader. Att renskötarna själva inte längre är nomader utan fast bosatta, saknar betydelse. Det är renarnas vandringar över större områden som är den yttersta orsaken till renskötselrättens konstruktion och som alltjämt motiverar den särbehandling som gäller.

12. Mot denna bakgrund anser staten det vara angeläget att i målet upprätthålla distinktionen mellan näringsverksamheten, nomadiserande renskötsel, och etniciteten. Staten kallar därför inte renskötarna för "samerna", eftersom det ger ett felaktigt intryck av att det fråga om rättigheter som har upparbetats på etnisk grund. De rättigheter som Samebyn för sina medlemmars räkning gör gällande i målet avser de ju inte heller ska tillkomma alla samer, utan endast de individer som ingår i Samebyn på grund av att de utövar sin näring: renskötseln.

B.2 Varför har staten enligt hovrätten ingen jakt- eller fiskerätt i sin egenskap av fastighetsägare?

13. Hovrätten har funnit att staten inte i sin egenskap av fastighetsägare har någon jakt- eller fiskerätt på Området. Som skäl härför anförs

- att staten inte ansett sig ha jakträtt eller fiskerätt på de områden som anvisats till "lapparnas uteslutande begagnande", och
- att staten under åtminstone hundra år underlåtit att hävda någon egen jakträtt eller fiskerätt.

14. Hovrätten uttalar således nederst på sidan 8 och överst på sidan 9 i domen följande:

> "De förarbetsuttalanden och författningar som staten har hänvisat till leder alltså närmast till slutsatsen att staten inte ansåg sig ha jakträtt eller fiskerätt på de områden som anvisats till "lapparnas uteslutande begagnande". Något tydligt uttryck för inställningen att staten har sådan jakträtt och fiskerätt finner man inte förrän i förarbetena till 1987 års jaktlag. Vid den tidpunkten – då staten alltså tycks ha underlåtit att hävda någon egen jakträtt eller fiskerätt i åtminstone hundra år – kan staten inte genom förarbetsuttalanden ha tillgodogjort sig samernas jakträtt och fiskerätt med någon rättslig verkan. – Staten har alltså ingen rätt till jakt efter småvilt eller fiske inom Området."

(En egendomlighet i hovrättens domskäl är att den slutsats som hovrätten uttalar överst på sidan 9 i domen är att staten inte genom uttalanden i förarbetena till 1987 års jaktlag kan ha tillgodogjort sig *samernas* jakträtt och fiskerätt. Något sådant anspråk har staten dock aldrig framställt.)

B.3 Hovrättens underlag för påståendet att staten inte ansåg sig ha jakträtt eller fiskerätt på marken ovanför odlingsgränsen

15. I sin slutsats uttalade hovrätten att staten inte ansett sig ha jakträtt eller fiskerätt på de områden som anvisats till "lapparnas uteslutande begagnande", varmed avses marken ovanför den odlingsgräns som drogs upp i samband med avvittringen enligt 1873 års avvittringsstadga och 1886 års renbeteslag. Hovrätten går emellertid längre tillbaka och ifrågasätter inled-

ningsvis om staten alls förvärvat jakt- och fiskerätt på den mark som staten gjorde anspråk på att äga genom 1683 års skogsordning, alltså all sådan mark som till dess betraktats som herrelös.

16. Hovrätten framhåller att den betydelse som på den tiden lades i att någon "ägde" mark var mindre klar än i dag. Att någon var ägare till viss mark betydde inte att han innehade alla de rättigheter till marken som enligt nu gällande rätt tillkommer en fastighetsägare. Syftet med skogordningen var inte, framhåller hovrätten, att tillförsäkra staten jakträtt eller fiskerätt, utan framför allt att bevara skogarna för bergsbrukets behov. Skogsordningen ger därför, menar hovrätten, inte nödvändigtvis staten någon rätt utöver vad som vid denna tid kunde läggas i begreppet "ägande", vilket som sagt var oklart. Mot den bakgrunden kan den omständigheten att staten 1683 förklarade sig som ägare av Området "inte omedelbart leda till slutsatsen att staten därigenom också tillägnade sig jakträtten och fiskerätten".

17. Hovrätten ger sig också in på en tolkning av 1852 års fiskestadga och 1864 års jaktstadga. Visserligen föreskrev 1808 års jaktstadga att kronan hade jakträtten på "kronoallmänningar", men av förarbetena till 1864 års jaktstadga framgår, framhåller hovrätten, att denna bestämmelse aldrig efterlevdes på oavvittrad mark eller kronoöverloppsmark i norra Sverige. Istället ansåg sig de boende ha rätt att jaga och fiska på sådan mark, och de hade fått fortsätta att göra det opåtalat. I 1864 års jaktstadga legaliserades detta tillstånd genom att det föreskrevs att jakten på sådan mark tills vidare skulle vara fri för varje svensk man. Motsvarande bestämmelser med i huvudsak överensstämmande innebörd fanns i 1852 års fiskestadga. I olika förarbetsuttalanden betecknades detta, framhåller hovrätten, som undantag från kronans jakträtt eller undantag från de allmänna principerna om strandägarens fiskerätt.

18. Hovrätten noterar också att föreskriften om fri jakträtt på oavvittrad mark under början av 1900-talet (1912 års jaktlag) försågs med förbehåll om att detta inte gällde sådana mark "som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisad".

19. Enligt hovrätten uttrycktes i olika offentliga utredningar och propositioner under 1900-talet uppfattningen att staten inte hade någon "egen" jakträtt på "samernas marker". Förordningen om vem som kunde utöva kronans jakträtt var inte tillämplig på de områden som räknades upp i renbeteslagstiftningen. I olika utredningar om jakt och fiske uttalades att "samerna ensamma får tillgodogöra sig" dessa nyttigheter, dels genom att själva jaga och fiska, dels genom att upplåtelser för deras räkning görs av länsstyrelserna. Man skilde också mellan "upplåtelser för kronans räkning", vilket sägs knappast ha förekommit, och "upplåtelser för lapparnas räkning", vilket sägs ha förekommit i viss omfattning.

20. Innan staten redogör för sin kritik mot hovrättens dom måste klargöras vad som i olika sammanhang menas med jakträtt respektive fiskerätt och hur dessa rättigheter förhåller sig till äganderätten.

C. OM JAKTRÄTT OCH FISKERÄTT

C.1 Sammanfattning

21. Svensk rätt innehåller alltsedan medeltiden regeln att det är fastighetsägaren respektive strandägaren som har *jakträtten* och *fiskerätten* på sin mark[1]. Jakträttens respektive fiskerättens innehåll, som en till äganderätten hörande befogenhet, är rätten att råda över jakten på ett visst jaktområde eller bestämma vem som skall få fiska på hans vatten.

22. För att någon annan än jordägaren ska kunna erkännas ensam eller vid sidan av jordägaren vara subjekt för jakträtten eller fiskerätten, fordras att denne andre äger utöva åtminstone det väsentliga av de befogenheter som utgör rättighetens innehåll: att upplåta rätt att jaga eller fiska.

23. Jakträtten och fiskerätten i denna mening måste hållas isär från en *jaktutövnings-* respektive *fiskeutövningsrätt* utan verklig jakt- eller fiskerätt. Det är en befogenhet att utöva jakt och/eller fiske på visst område.

24. Om någon annan än fastighetsägaren på grund av lag eller avtal har erhållit en mer begränsad rätt än den som normalt tillkommer fastighetsägaren, har fastighetsägaren de befogenheter den andre inte erhållit. Det följer av den grundläggande *principen om äganderättens elasticitet*.

25. Den rätt som hovrätten har ansett att Samebyn innehar utgör inte en verklig jakt- eller fiskerätt, eftersom hovrätten har funnit att Samebyn inte har en ensamrätt och att Samebyn saknar upplåtelserätt. Den rätt som hovrätten har ansett att Samebyn har är därför en jaktutövnings- och fiskeutövningsrätt. Detta innebär att staten innehar jakträtten och fiskerätten i egenskap av markägare.

26. Det framgår också av rennäringslagen att staten utövar det väsentliga av de befogenheter som utgör jakträttens och fiskerättens innehåll. Eftersom staten är fastighetsägare finns en rättsgrund för statens rätt att utöva sin äganderätt genom att upplåta rätt att jaga och fiska.

C.2 Justitierådet von Seths beskrivning av begreppen jakträtt och jaktutövningsrätt utan verklig jakträtt med utgångspunkt i 1938 års jaktlag

27. Begreppsbildningen jakträtt och jaktutövningsrätt utreds på ett klargörande sätt i justitierådet Pehr von Seths kommentar till 1938 års jaktlag, Svensk jakträtt (1940), ur vilken följande hämtats.

> "I subjektiv bemärkelse avser jakträtt den *rättsligt skyddade befogenheten för någon att råda över jakten på ett visst område*. ...

[1] De inskränkningar i ofrälses jakträtt som gällde mellan slutet av 1400-talet och 1789 saknar betydelse i målet.

Den subjektiva jakträtten är i allmänhet en ensamrätt, men kan i vissa fall, såsom t.ex. då det gäller samfälligheter ... tillkomma ett flertal subjekt vid sidan av varandra.

Från själva jakträtten har man att hålla isär *jaktutövningsrätten*, d.v.s. befogenheten att utöva jakt. Jakträtt och jaktutövningsrätt behöva nämligen icke alltid sammanfalla, och detta kan bero på både personliga och sakliga grunder.

Man kan visserligen icke tänka sig en jaktutövningsrätt, som ej hänför sig till ett visst område, men det är icke nödvändigt att den jagande råder över jakten däråa. Så gör varken jaktgästen eller ens den, som fått rätt att för en eller annan dag jaga å området. Någon rådighet över jakten kan ej heller anses tillkomma den, som ... äger jaga å öppna havet och vissa klippor och skär, och knappast ens lapparna å områden, där de äga jaga."[2]

Von Seth utvecklar också – med utgångspunkt i 1938 års jaktlag - vad som är jakträttens innehåll, nämligen att *råda över* jakten på ett *visst jaktområde*.[3] Von Seth beskriver jakträtten som en *beståndsdel av jordäganderätten*. Därav följer att subjektet för jakträtten i regel måste vara *jordägaren*.[4] Regeln att jordägaren är subjektet för jakträtten är dock icke undantagslös. För att en annan än jordägaren ska kunna erkännas ensam eller vid sidan av jordägaren vara subjekt för jakträtten fordras, att denne andre äger utöva åtminstone det väsentliga av de befogenheter som utgör jakträttens innehåll. Enligt lag tillkommer jakträtten på vissa marker som innehas under nyttjanderätt nyttjanderättshavaren. Hit hör alltsedan 1864 års jaktstadga jordbruksarrende. Jordägaren har dock även i detta fall kvar vissa befogenheter, såsom när det gäller att företräda jaktintresset vid träffandet av avtal om fastighetens inträde i jaktvårdsområde, och att agera som målsägande i fråga om intrång i jakträtten, i det senare fallet jämsides med nyttjanderättshavaren.

Upplåtelse av jakträtt enligt avtal är i lagens mening rätt och slätt en nyttjanderättsupplåtelse, enligt gängse språkbruk men oegentligt kallat "jaktarrende", vars huvudsakliga syfte är upplåtelse av jakträtten. Som jaktarrende vill von Seth dock inte betrakta helt tillfälliga upplåtelser:

"För att ett jaktarrende, en verklig nyttjanderättsupplåtelse, skall anses föreligga, måste förfoganderätten över jakten på upplåtarens område, åtminstone för någon ej allt för obetydlig, sammanhängande tid, överlämnas åt den, till vilken upplåtelsen sker, och innefatta åtminstone det väsentliga av de befogenheter, som ingå i jakträtten. Att jakträttsinnehavaren undantager jakten efter en eller annan djurart eller förbehåller sig att även själv få jaga lärer däremot ej betaga avtalet dess karaktär av jaktarrende."[5]

Senare i framställningen återkommer von Seth till en beskrivning av fall av jaktutövningsrätt utan verklig jakträtt:

"Att en person visserligen äger jaga på ett visst område men likväl icke kan anses äga jakträtt där, kan bero antingen på en rättshandling enskilda emellan eller direkt på ett lagstadgande. ...

... Den, som inbjuder en annan att jaga på sin mark, avhänder sig naturligtvis icke i någon mån rådigheten över jakten på området. Detta gör säkerligen ej heller den jakträttsinnehavare, som till annan mot betalning utlämnar kort, berättigande till en eller annan dags jakt eller till fällandet av ett angivet antal djur.

Den, som sålunda fått inbjudning eller tillstånd att jaga, har icke något att säga till om i fråga om jakten på området. Han har endast befogenhet att begagna sig av in-

[2] Svensk jakträtt s. 13.

[3] Svensk jakträtt s. 18.

[4] Svensk jakträtt s. 27.

[5] Svensk jakträtt s. 47.

bjudningen eller tillståndet. Han är särskilt icke att anse som målsägare i fråga om olovlig jakt på området."[6]

Jaktutövningsrätt kan alltså grundas på rättshandlingar, men von Seth beskriver också hur en jaktutövningsrätt kan grundas på lagstadgande. Författaren hänvisar till den tidigare gällande friheten för envar svensk man att jaga i skärgård på klippor och skär, som ej hörde till visst hemman, samt på öppna havet.

Von Seth redogör också för den då – enligt 1938 års jaktlag – gällande regeln, enligt vilken å dessa områden icke fick utan tillstånd av kronan idkas annan jakt än sådan som "den bofasta befolkningen av ålder bedrivit efter säl eller sjöfågel". Von Seth kritiserar otydligheten i rekvisiten i denna regel men konstaterar också att varken den som fått tillstånd att jaga eller den som kunde anses berättigad till fri jakt för den bofasta befolkningen förvärvat någon jakträtt till det område där det tillåtits honom att jaga.[7]

28. Vi återkommer nedan till von Seths beskrivning av rättsförhållandena beträffande jakten på marken ovanför odlingsgränsen.

C.3 Jakträtt och rätt att jaga enligt 1987 års jaktlag

29. I 10 § första stycket i nu gällande 1987 års jaktlag uttalas följande, som även gäller för staten och den i målet aktuella fastigheten och på Området:

"Fastighetsägaren har jakträtten på den mark som hör till fastigheten. ..."

30. Jakträtten i denna mening utgör en befogenhet som enligt gällande rätt ingår i äganderättsbegreppet. Omfånget av markägarens jakträtt vid varje enskild tidpunkt bestäms av principen om äganderättens elasticitet.

31. I 10 § tredje stycket jaktlagen uttalas:

"Om samernas rätt att jaga finns särskilda bestämmelser."

32. Denna rätt att jaga kallar von Seth jaktutövningsrätt utan egen jakträtt.

33. Tyvärr används ibland termen "jakträtt" också när det endast är den mera begränsade rätten att jaga som avses. Således uttalas exempelvis under rubriken "Överlåtelse av jakträtt m.m." i 14 § jaktlagens första stycke:

"Jakträtt som har upplåtits i andra fall än i samband med jordbruksarrende får inte överlåtas eller upplåtas utan fastighetsägarens samtycke."

C.4 Fiskerätt och rätt att utöva fiske

34. Enligt 9 § första stycket i nu gällande 1993 års fiskelag, som även gäller för staten och den i målet aktuella fastigheten och på Området, tillhör fisket i enskilda vatten fastighetsägaren men har varje svensk medborgare rätt att fiska i sådana vatten i den omfattning och på det sätt som framgår av en bi-

---

[6] Svensk jakträtt s. 63.

[7] Von Seth, a.a. s. 63-65.

laga till lagen. Vidare framgår av 3 § i 1993 års fiskelag att särskilda bestämmelser gäller om "samernas rätt till fiske i vissa delar av landet".

35. Enligt förarbetena till 9 § i 1993 års fiskelag är det på "enskilt vatten enligt huvudregeln fastighetsägaren som bestämmer vem som skall få fiska på hans vatten"[8]. I likhet med jakträtten bestäms omfånget av markägarens fiskerätt av principen om äganderättens elasticitet.

36. Fastighetsägarens fiskerätt i denna mening, rätten att råda över fisket, måste skiljas från en rätt att utöva fiske utan sådan rådighetsrätt. En sådan rätt att utöva fiske kallas i fiskelagen "rätt att fiska" och "rätt till fiske". I likhet med termen "jakträtt" används tyvärr termen "fiskerätt" även när det endast är fråga om en rätt att utöva fiske, en rätt att fiska.

37. Fiskelagen innehåller inte något stadgande om att fisket *tillhör* samerna. Samebyns rätt kan därför inte heller innefatta en sådan rätt att råda över fisket.

C.5 Äganderättens elasticitet

38. Vilka befogenheter som tillkommer fastighetsägaren kan variera över tid. Dels kan legala inskränkningar i fastighetsägarens befogenheter uppkomma och förändras, dels kan fastighetsägaren mer eller mindre tillfälligt begränsa sin egen befogenhet genom nyttjanderättsupplåtelser. När legala inskränkningar avskaffas eller nyttjanderätten upphör ökas ägarens befogenhet *automatiskt*. Man talar här om *äganderättens elasticitet*.

Förhållandet mellan äganderätt och nyttjanderätt till jord har teoretiskt och pedagogiskt utvecklats i en uppsats av dåvarande docenten, sedermera professorn i civilrätt, Svante Bergström, i SvJT 1956 s. 145 ff.: *Om begreppet äganderätt i fastighetsrätten*. Det huvudsakliga innehållet i vad som här intresserar kan refereras på följande sätt.

Bergström analyserar begreppet äganderätt till jord i gällande svensk rätt. Det gäller att bestämma vilka befogenheter som tillkommer ägaren, vilket förutsätter en avgränsning åt två håll. Den ena avgränsningen är att någon annan person kan ha viss rätt till egendomen, en s.k. begränsad rätt, exempelvis nyttjanderätt, servitut etc. Den andra gränsdragningen gäller de s.k. legala inskränkningarna, d.v.s. generella inskränkningar av ägarens rätt, exempelvis regleringen av jakt och fiske till vissa tider.

Enligt Bergström finns bl.a. vad han kallar ett lagtekniskt problem, nämligen frågan hur äganderättsbegreppet är konstruerat till skillnad från begränsade rättigheter och legala inskränkningar.

Bergström postulerar en allmän, i lagen underförstådd regel, nämligen principen om äganderättens enhet. Ett stycke jord kan visserligen ha flera ägare, men det finns alltid bara *en* äganderätt. Äganderätten kan inte delas upp i två eller flera *äganderätter*. Om man delar upp ägarbefogenheterna betraktas ett komplex av befogenheterna som äganderätt och övriga befogenheter som begränsad rätt.

---

[8] Prop. 1992/93:232 s. 65.

Ett annat utmärkande drag i äganderättsbegreppet är att ägandet är en negativt bestämd, principiellt obegränsad rätt, medan annan rätt till egendomen är positivt bestämd och begränsad, ibland kallad *särskild* rätt. Hela lagen är uppbyggd enligt detta grundschema. Man får inte låta sig förledas av att ägarens befogenheter ibland är positivt bestämda i lag – så exempelvis jaktlaglagens föreskrift om att jakträtten tillkommer jordägaren. Jakträtten på marken skulle, påpekar Bergström, tillkomma jordägaren, även om den uttryckliga bekräftelsen av detta i jaktlagen togs bort.

Med den beskrivna lagtekniken sammanhänger enligt Bergström vad som brukar kallas *äganderättens elasticitet.* Med elasticiteten avses att ägaren, när en begränsad rätt upphör, automatiskt återfår de befogenheter som han inte har kunnat utöva under tiden för den begränsade rättens bestånd. Denna elasticitet är, framhåller Bergström, endast en konsekvens av den lagteknik man i visst fall har använt. Har man en huvudregel, positivt angiven eller inte, och förser den med undantag, så ökar huvudregelns tillämpningsområde automatiskt, om man tar bort ett undantag. Detta är ju självklart och härvidlag intar äganderätten ingen särställning.

D. STATENS KRIKTIK MOT HOVRÄTTENS DOM

D.1 Inledning

39. Hovrätten påstår alltså att staten inte ansett sig ha jakträtt eller fiskerätt på de områden som anvisats till "lapparnas uteslutande begagnande", och att staten under åtminstone hundra år underlåtit att hävda någon egen jakträtt eller fiskerätt.

40. Staten bestrider båda dessa påståenden. Hovrätten har misstolkat den äldre jakt- och fiskelagstiftningen och utredningsmaterialet genom att inte uppmärksamma skillnaden mellan jakträtten (fiskerätten) i rättslig mening, som tillhör fastighetsägaren, och rätten att jaga (fiska). Hovrätten har också bortsett från att staten i samband med renbetes- och rennäringslagstiftningen alltid uppträtt, och alltjämt uppträder, som ägare av marken ovanför odlingsgränsen med anspråk på fastighetsägarens jakt- och fiskerätt, och att denna inställning ligger till grund för den statliga politiken i markfrågorna. Det är således en felaktig slutsats av hovrätten att staten först under förarbetena till 1987 års jaktlag gjort anspråk på egen jakträtt. Hovrätten har även misstolkat förarbetena till 1886 års renbeteslag och felaktigt kommit till slutsatsen att det är renskötarnas jakt- och fiskerätt som upplåts av länsstyrelsen enligt reglerna i rennäringslagen.

41. Dessutom bestrider staten den av hovrätten uttryckta rättsföljden, att staten av angivna skäl skulle ha förlorat möjligheten att i sin egenskap av fastighetsägare göra gällande att staten har jakträtt och fiskerätt på fastigheten. Det är enligt statens uppfattning inte möjligt att frånkänna en fastighetsägare jakträtten och fiskerätten på fastigheten – alltså de i äganderätten ingående befogenheterna - enbart med hänvisning till passivitet. Som redan framhållits slår förändringar i ägarens befogenheter igenom automatiskt en-

ligt principen om äganderättens elasticitet. Förutsättningen för att kunna frånkänna en fastighetsägare jakträtten och fiskerätten är att någon annan har förvärvat denna rätt, dvs. fastighetsägarens ensamrätt. En annan sak är att rätten att utöva jakten eller fisket kan vara upplåten till annan, med eller utan exklusivitet.

D.2 Den äldre jaktlagstiftningen

D.2.1 Inledning

42. Statens inställning är alltså att hovrätten misstolkat den äldre jaktlagstiftningen. Staten har inte avstått från den jakträtt eller fiskerätt som tillkommer markägaren, endast medgivit andra att jaga eller fiska, utan att ha någon rådighet över jakträtten.

D.2.2 1683 års skogsordning

43. Enligt statens uppfattning måste man vid en bedömning av vilken betydelse 1683 års skogsordning hade för statens jakt- och fiskerätt börja med att fråga sig vad som gällde dessförinnan. Det står klart att den höghetsrätt över Lappmarken som kungamakten gjorde gällande på medeltiden innefattade en rätt att hos nomaderna beskatta markens avkastning i form av fisk och villebråd och ett avvisande av alla anspråk på ensamrätt från enskilda. 1683 års skogsordning innebar en förtätning av kronans rätt. Den innebar att statens anspråk kom att inriktas, inte endast på markens avkastning, utan på ägande av marken som sådan.

44. Att ifrågasätta om kronan härigenom gjorde anspråk på fastighetsägarens jakt- och fiskerätt är felaktigt. Ett anspråk på äganderätt innebär ett anspråk på det komplex av befogenheter som äganderätten ger. Redan under medeltiden utvecklades den alltjämt gällande regeln att jakträtten och fiskerätten tillkommer markägaren. På den punkten var äganderättsbegreppet för mark i Norrland alltså inte alls otydligt år 1683.

45. Den osäkerhet om tolkningen av 1683 års skogsordning i här aktuellt avseende som hovrätten ger uttryck för är alltså ogrundad. Anspråket på äganderätt omfattade alla de befogenheter som då följde äganderätten. Man kan till skillnad från hovrätten inte utgå ifrån att en ägare särskilt behövde framföra anspråk på äganderättens olika enskilda befogenheter. Det är en annan sak att någon annan möjligen kunde förvärva sådana befogenheter under vissa förutsättningar men härom är här icke fråga.

D.2.3 Jakt- och fiskerätten enligt 1852 års fiskestadga och 1864 års jaktstadga

46. Hovrätten beaktar i sin tolkning av materialet inte den ovan beskrivna distinktionen mellan å ena sidan jakträtten, respektive fiskerätten, som en i äganderätten till marken enligt gällande rätt ingående befogenhet, och å andra sidan den jakträtt, respektive fiskerätt, som kan tillkomma en nyttjanderättshavare och som mera precist bör kallas jaktutövningsrätt (eller rätt att jaga), respektive fiskeutövningsrätt (rätt att fiska).

47. Således innehåller exempelvis 1864 års jaktstadga både en 1 §, med föreskrift om att jakträtten tillkommer K.M:t och kronan på bl. a. all odisponerad mark, och en 4 §, med föreskrift om fri jakt tills vidare för varje svensk man på oavvittrad mark och överloppsmark i de norra länen. Det är tydligt att 1 § syftar på markägarens jakträtt och att 4 § syftar på rätten att utöva jakt. Alltså, även om man beskriver regeln i 4 § som ett "undantag" från kronans jakträtt kan man inte tolka undantaget som så att kronan inte överhuvudtaget gjort anspråk på markägarens jakträtt. Detta förhållande följer redan av principen om äganderättens elasticitet.

48. Här kan hänvisas till Kammarkollegiets yttrande i Killingemålet, som utgör processmaterial. Där lämnas en redogörelse för äldre jaktlagstiftning. Yttrandet är undertecknat av Lennart Berglöf, då generaldirektör för Kammarkollegium. Berglöf var väl förtrogen med jakt- och fiskelagstiftningen efter att ha deltagit i flera utredningar om förbättrat utnyttjande av kronans jaktmarker och fiskevatten. I yttrandet redogör Berglöf för den äldre jaktlagstiftningen – 1749 års lappmarksreglemente, 1808 års jaktstadga och 1864 års jaktstadga. Därav framgår att bestämmelserna om fri jakt för envar i 1864 års jaktstadga tillkom för att "förlika" kronans i stadgan bestämda jakträttighet med den som skäligen kunde förutsättas "på grund av hävd vara menigheten för varje socken efterlåten". Därför hade "denna förmån blivit dem förbehållen tills vidare".

49. Sedan drar Berglöf följande slutsats:

> "Av det anförda lärer framgå, att jakträtten å de oavvittrade kronomarkerna och efter avvittring uppkomna överloppsmarkerna tillhört kronan även om kronan icke varit i stånd eller ens funnit skäl att i äldre tider hävda dessa anspråk på annat sätt än genom beskattning. Lapparna hava hela tiden fått utöva en i senare lagstiftning närmare reglerad jakträtt å kronans områden. Vad nybyggarna beträffar synes jakt hava idkats i stor omfattning och torde i många fall jakten utgjort en oundgänglig förutsättning för nybyggarnas existens. Att nybyggarna skulle få idka jakt på de oavvittrade markerna blev emellertid icke rättsligen erkänt förrän genom den i 1864 års jaktstadga medgivna jakträtten för envar å oavvittrad mark och kronoöverloppsmark, vilken för övrigt endast medgavs tillsvidare."

50. Den bestämmelse i 1852 års fiskestadga som hovrätten hänvisat till ger än mindre stöd för hovrättens uppfattning än 1864 års jaktstadga. Det framgår nämligen redan av beteckningen "allmänt kronofiske" att kronan hade fiskerätten. Innebörden av den reglering hovrätten hänför sig till var att kronan endast kunde upplåta rätt att fiska till vissa enskilda. Dessa upplåtelser skedde alltså med stöd av den kronan tillhöriga fiskerätten.

D.3 1886 års renbeteslag

D.3.1 Inledning

51. Statens inställning är att lagen som utgångspunkt har att staten även på marken ovanför odlingsgränsen har den jakt- och fiskerätt som följer med markägandet, medan den rätt att jaga och fiska som följer med renskötselrätten är personlig och inte innefattar någon rätt att upplåta motsvarande

rättigheter till tredje man. Det är därför statens rätt som upplåts av länsstyrelsen.

52. Hovrätten anmärker nederst på sidan 7 i domen att det i 1886 års renbeteslag inte fanns några bestämmelser som reglerade statens rätt till jakt och fiske, och att frågan inte heller gavs något större utrymme i lagens förarbeten.

53. Hovrätten behandlar därefter, som en fråga om statens jakt- och fiskerätt, frågan vems rätt det var som upplåts av länsstyrelsen enligt bestämmelserna i 1886 års lag. Hovrätten uttalar att det, såsom Samebyn påpekat, finns vissa inslag i 1886 års lag – liksom i de följande renbeteslagarna och rennäringslagen – som starkt talar för att det var samernas jakträtt och fiskerätt som reglerades. Hovrätten anför överst på sidan 8 i domen:

> "Sålunda skulle samerna höras innan beslut om upplåtelse fattades och de ersättningar som betalades för upplåtelserna skulle tillfalla samerna. Vidare var det länsstyrelsen som beslutade om upplåtelse, inte den myndighet som förvaltade statens fastigheter i övrigt. Om utgångspunkten verkligen var att det var statens – och inte samernas – jakträtt och fiskerätt som skulle upplåtas, är det svårt att förstå varför man under förarbetena uppehöll sig vid frågan om det var lämpligt att anförtro åt samerna att svara för upplåtelserna."

54. Längre fram i domskälen – sidan 13 y – uttalar hovrätten också att staten inte i skattefjällsdomen gjorde gällande att det var någon annans rätt än "samernas" som upplåts.

55. Staten har i båda hänseendena en annan uppfattning. Av förarbetena till 1886 års lag framgår klart att den rätt som skulle upplåtas till tredje man var statens, inte renskötarnas. Frågan vems rätt det är som upplåts formulerades aldrig i skattefjällsmålet på det sättet som hovrätten genom sitt uttalande synes mena.

D.3.2 <u>Vems rätt var det som upplåts av länsstyrelsen enligt 1886 års lag?</u>

56. Genom 1886 års lag skedde vad som kan kallas ett paradigmskifte. Den stora nyheten i 1886 års lagstiftning var att renskötselrätten förklarades grundad på sedvanerätt. Frågan var dock hur rätten skulle definieras.

57. Den kommitté som utredde frågan och skrev 1883 års motiv tog initiativ till en omorganisation av betesmarken. Medan dittills en stor del av betesmarken varit uppdelad i individuellt utnyttjade renbetesland, som ansågs upplåtna av staten på avtalsrättslig grund i utbyte mot betalning av "lappskatt", infördes nu en indelning av betesmarken i kollektivt utnyttjade "lappbyar".[9]

58. I ett sådant system fanns inte utrymme för enskilda renskötares vidareupplåtelse av betesrätt, jakt eller fiske på det sätt som tidigare förekommit i viss omfattning. Sådana vidareupplåtelser ville kommittén i fortsättningen förbjuda.

59. I kommittémotiven anfördes bl.a. följande:

[9] Kommittémotiven s. 71 ff.

"Den mark, der Lapparne vistades, var i regeln kronans, deras rätt en nyttjanderätt. Men ansåg man, att här kunde förekomma annat än en samfällighetens befogenhet, så låg ju nära, att staten genom uttrycklig upplåtelse åt den enskilde Lappen gaf eller bekräftade honom i hans rätt. Så blef ock förhållandet. Uttrycklig immission söktes och gafs. För måttet av den rätt, som dermed lemnades, bör väl i hvarje fall upplåtelsebrefvet vara bestämmande."[10]

60. Efter att sedan ha diskuterat behovet av en fördelning av betesmarkerna anförde kommittén följande:

"I sammanhang med det senast anförda torde böra anmärkas, huruledes det funnits nödvändigt att i förslaget intaga föreskrift derom, att Lapparne ej må använda den mark, som af dem besittes, till upplåtelse af slåtter och beteslägenheter åt bofaste att användas för desses hemdjur. ... Dylika upplåtelser stå ej väl tillsammans med det ändamål, för hvilket renbeteslanden blifvit afsatta. För renskötseln, men ej för annat ändamål har staten afsatt mark åt Lapparne; och der särskilda inrymningsbref gifvits har ock i de flesta fall uttryckligen sagts, att marken skulle uteslutande för renbete användas. Att ändock det angifna missförhållandet kunnat ega rum är att tillskrifva det ofvan anmärkta förhållandet att medgifven inrymning allmänneligen ansetts medföra för den enskilde Lappen en vida större rätt i afseende å det upplåtna renbeteslandet än hvad inrymningshandlingen, rätteligen fattad, inneburit. Med de af komiterade föreslagna bestämmelserna om lappbyar och om de enskilde Lapparnes rätt derinom är en befogenhet för Lapparne att till bofaste bortlega någon del af marken alldeles oförenlig. Förbud mot dylika upplåtelser har blifvit intaget i förslagets 26 §"[11].

61. Kommittén ville visserligen inte helt utesluta upplåtelser till tredje man, men dessa skulle i så fall ske genom länsstyrelsens försorg.

"Fall kunna emellertid tänkas, då inom något Lapparnes område marken kunde för bofastes hemdjur användas utan att sådant lände Lapparne till förfång. Men pröfningen, när sådant lämpligen kan ske, bör tillhöra Konungens Befallningshafvande, och de medel, som för upplåtelsen kunna erhållas, böra användas till Lapparnes gemensamma bästa. ...

I enahanda syfte, att ej den ene Lappen må till skada för den andre *förfoga öfver förmåner, hvilka tillagts flera Lappar gemensamt*, har varit angeläget att uppställa den grundsats, att någon upplåtelse af rätt till jagt och fiske å de för Lapparne afsatta land ej må komma till stånd ... Enskilde Lappar må alltså ej ega att företaga dylika upplåtelser. Men ej heller åt Lapparne såsom en samfällighet synes det böra vara öfverlåtet att derutinnan förfoga." ..."[12] (kursiverat här)

62. Av citatet, och särskilt de kursiverade orden, framgår att vad som här diskuterades av kommittén var *ett förfogande över förmåner* som kommitterade föreslog att lagstiftningen skulle tillerkänna *de renskötande nomaderna,* nämligen att vederlaget som erhölls vid upplåtelser av rätt till jakt och fiske skulle användas till "Lapparnes gemensamma bästa".

63. I den följande lagstiftningsprocessen blev emellertid frågeställningen en annan, eftersom frågan inriktades på vems rättigheter det var som reglerades genom upplåtelsebestämmelsen. Enligt statens uppfattning framgår det mycket tydligt att uppfattningen var att de renskötande nomaderna inte hade rätt att upplåta jakt och fiske.

---

[10] Kommittémotiven s. 73.

[11] Kommittémotiven s. 74.

[12] Kommittémotiven s. 106.

64. Som staten utförligt redovisat under huvudförhandlingen i hovrätten, med hänvisningar till det skriftliga materialet, anmärkte tre justitieråd vid Högsta domstolens granskning av lagförslaget följande:

> "Med naturen af den rätt Lapparne ega att för renskötselns behof begagna mark, som ostridigt är kronans tillhörighet, låter det visserligen icke förena sig att Lapparna å nämnda mark upplåta rätt till bete, slåtter, jagt eller fiske åt bofaste, förutsatt att de Lapparna tilldelade inrymningsbref icke undantagsvis kunna innebära rätt till dylika upplåtelser; men då erforderlig rättelse af de missbruk, som ifrågavarande hänseende yppat sig, torde kunna ske utan att något lagstadgande derom är af nöden, och den föreslagna ordningen för dylika upplåtelser af kronans mark, der sådana anses kunna ega rum, icke faller inom civillagens område, torde denna § böra utgå".[13]

65. Departementschefen gjorde i propositionen inte någon invändning mot justitierådens uppfattning att renskötarna inte hade någon rätt att upplåta rätt till bete, jakt eller fiske på kronans mark. Han vidhöll emellertid att bestämmelsen, trots att den inte föll inom civillagens område (eftersom den avsåg privaträttsliga förhållanden för markägaren, staten), av praktiska skäl borde tas med i lagen:

> "Tre af Högsta Domstolens ledamöter hafva anmärkt, att denna paragraf borde utgå, enär den deri föreslagna ordningen för upplåtelse af rätt till bete, jagt eller fiske å de för Lapparne afsatta land, icke fölle inom civillagens område. Då emellertid det måste vara en synnerlig fördel att ifrågavarande bestämmelser, hvilka så nära beröra den rätt Lapparne ega till de för dem afsatta land, af dem kunna återfinnas i den lag, som ordnar deras förhållanden i öfrigt till befolkningen i de renbeteslanden angränsande trakter, synes stadgandet lämpligen kunna i lagen bibehållas".[14]

66. Av det anförda framgår klart att såväl de tre justitieråden som departementschefen utgick från att staten som markägare hade jakträtten och fiskerätten även på renskötselområdet, och att renskötarna inte hade någon befogenhet att upplåta betesrätt, jakträtt eller fiskerätt till tredje man. Vad diskussionen gällde var om det ändå var lämpligt att reglera upplåtelsefrågan i renbeteslagen, som var allmän civillag, trots att den avsåg ett privaträttsligt förhållande för staten. Departementschefen hade sista ordet och bestämde att reglerna skulle upptas i lagen.

67. Upplåtelsefrågan behandlades också utförligt i Särskilda utskottets memorial, varav det tydligt framgår att i förekommande fall fråga inte var om upplåtelse av de renskötande nomadernas jakt- och fiskerätt, utan av statens rätt som markägare.

68. I den principiella frågan om förhållandet mellan de renskötande nomadernas rättigheter och kronans rättigheter uttalade Särskilda utskottet:

> "Men lappens besittningstagande var icke till sin natur sådant, att det i sig inneslöt alla de befogenheter, hvilka tillhöra eganderättens begrepp. Det sträckte sig icke till andra än dem, nomadlifvets inskränkta behof fordrade. Det afsåg endast jordens nyttjande dels till bete för renarne, under sommaren i fjelltrakterna och under vintern i skogslandet, dels till fyllande af de behof, hvilka voro en förutsättning för eller en följd af renbetets begagnande. Lappens rätt till jorden var för den skull allt ifrån begynnelsen till sin natur sådan, att den icke hindrade uppkomsten, så att säga,

[13] HD s. 29.

[14] Prop. s. 45.

bredvid sig af eganderätt i kultursamhällets mening. ... Men derigenom kan lappens på det tidigare besittningstagandet grundade rätt till de nödvändiga förutsättningarne för sin existens såsom nomad så mycket mindre anses hafva förfallit, som denna rätt till sin natur var sådan, att den kunde bestå jemte såväl enskildes som statens sedermera tillkomna eganderätt".[15]

...

"1 § innehåller i allmänhet, att lapparne å de trakter, der de äga uppehålla sig, skola vara berättigade att betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar, således i första rummet hafva *rätt till bete för dessa*. Och i de andra ... paragraferna angifvas och begränsas öfriga dem tillkommande rättigheter. Det är tydligt, att den grundsats, som härvid bort följas, var den, att lapparne under sin vistelse i nämnda trakter böra njuta till godo de rättigheter, som för utöfning af rätten till renbete äro nödvändiga."[16]

69. Det är tydligt av detta uttalande att Särskilda utskottet utgick ifrån att de befogenheter som inte tillkom de renskötande "lapparna" tillkom staten i egenskap av markägare.

70. Särskilda utskottet uttalade också mycket tydligt att rätten att upplåta jakt och fiske föll utanför de renskötande nomadernas rättigheter:

"Uti 22 § äro uppdragna gränser för lapparnes rätt att förfoga öfver bete och slåtter samt jagt och fiske å de för dem afsatta land, hvilka gränser naturligtvis bort bestämmas efter den rätt lapparne i dessa hänseenden ega. Ehuru lapparnes befogenhet att till underhåll för sig och sina renar betjena sig af land och vatten å de trakter, der de ega att vistas, är grundad på deras naturliga rätt till de för deras existens nödiga förutsättningar, så är med afseende å dessas beskaffenhet denna rätt likväl icke ens inom de för lapparne afsatta land att anse såsom en eganderätt. Den är endast en nyttjanderätt till det omfång, som bestämmes af vilkoren för renskötselns bedrifvande. Hvar dertill icke erfordras, bör således falla utom gränsen för denna rätt. Det bör därför icke ligga i lapparnes fria skön att, på sätt hittills i vissa trakter i Jemtlands län egt rum, upplåta betes- eller slåtterlägenheter å skattefjellen åt bofaste, hvilket gifvit anledning till inrättande av fäbodar och dermed följaktig skogsförödelse. Om å något område finnes större tillgång på bete och slåtter, än som för de till området hörande lappar behöfves, så bör det vara den myndighet, hvilken har högsta tillsynen öfver lappväsendet inom länet och är i tillfälle att mera i stort öfverskåda lapparnes behof, som skall förfoga öfver den öfverskjutande tillgången. Jemte det att i 22 § förbjudits lapparne att å de för dem afsatta land åt bofaste upplåta bete eller slåtter eller upplåta rätt till jagt eller fiske åt annan, har det derför blifvit uppdraget åt Konungens Befallningshafvande att, der sådan upplåtelse mot lega kan utan skada för lapparne ske, densamma verkställa".[17]

71. Eftersom rätten att upplåta jakt och fiske till tredje man föll utanför de rättigheter som de renskötande nomaderna hade, tillhörde den staten som markägare. Uttalandet kan inte tolkas på annat sätt än att det enligt Särskilda utskottets uppfattning var statens rätt i dess egenskap av markägare som upplåts genom länsstyrelsens försorg.

72. Eftersom det var fråga om att upplåta statens rätt, var det inte självklart att intäkterna skulle tillgodoföras de renskötande nomaderna. För detta krävdes en särskild motivering. En sådan tillhandahölls också av Särskilda utskottet som menade att en sådan ordning skulle uppmuntra sparsamhet med natur-

[15] S. 18.

[16] S. 29.

[17] S. 31 f.

resurserna och även bidra till "lapparnes fattigvårdsutgifter". Följande anfördes i utskottets memorial:

"Under behandlingen af denna paragraf inom Utskottet har man ansett de medel, som inflyta genom sådana upplåtelser, som i paragrafen omförmälas, bör användas för vederbörande lappbys behof, enär däri skulle ligga en eggelse för lapparne att bättre hushålla med ifrågavarande tillgångar, hvilken skulle saknas, derest vinsten deraf icke odelad komme dem själfve till godo; hvarjemte man funnit det föga lämpligt att pålägga Kongl. Maj:t besväret med den administrativa detaljen att bestämma om användningen af dessa medel. Häremot kan anföras, att de medlen, som till följd af lokala förhållanden och andra omständigheter torde komma att inflyta med olika belopp för särskilda lappbyar, lämpligen och i första rummet torde böra tagas i anspråk för lapparnes fattigvårdsutgifter, men det ingalunda torde kunna på förhand tagas för afgjordt, att lappbyindelningen kommer att läggas till grund för framtida ordnande af lapparnes fattigvård, utan tänkbart är att socknar eller län bli de enheter, för hvilka ett sådant ordnande kommer att ske, så har Utskottet stannat vid den mening, att tryggheten för medlens ändamålsenligt och rättvisa användning vore bevarad genom att icke fastslå en allmän regel derför, utan i stället åt Konungen öfverlemna att derom meddela bestämmelse; dervid den tillförsigt torde kunna hysas, att sådana medel skola, i mån som det befinnes behöfvligt eller lämpligt, komma vederbörande lappby till godo. Eggelsen till sparsam hushållning med en lappbys tillgångar på bete m.m. skall visserligen icke, då fördelen deraf skall delas med andra, blifva lika stor som om samma fördel finge odelad tillfalla lappbyn, men den kan ingalunda anses komma att bortfalla."[18]

73. Utskottet motsatte sig samtidigt att upplåtelse av jakt eller fiske till någon annan skulle kunna ske med ensamrätt, eftersom jakten och fisket under alla omständigheter borde betraktas som behövliga binäringar till renskötseln. Upplåtelser skulle därför avse rätten att *"jemte dessa lappar* utöfva jagt eller fiske"[19].

74. Det står således klart att utskottet inte föreställde sig att de renskötande nomaderna hade någon jakt- eller fiskerätt att upplåta. Vad de hade var en rätt att utöva jakt och fiske, men den fick de inte upplåta till tredje man. I den mån det skedde upplåtelser genom länsstyrelsens försorg var det statens rätt i egenskap av markägare som upplåts.

D.3.3 Vad gjorde staten gällande i skattefjällsmålet?

75. Som påpekats ovan uttalar hovrätten på sidan 13 i domen att staten i skattefjällsmålet inte gjorde gällande att det var någon annans rätt än "samernas" som upplåts.

76. Det finns dock ingenting i referatet av rättsfallet i NJA 1981 s. 1 som tyder på att frågan alls formulerats på det sättet i skattefjällsmålet. I målet gjorde sameparterna i första hand gällande att de ägde skattefjällen, i andra hand att de hade bl.a. exklusiv rätt till jakt och fiske på dem. Staten bestred påståendet om äganderätt för sameparterna och påståendet om exklusiv rätt att jaga och fiska.

77. Statens inställning i skattefjällsmålet kan inte tolkas på annat sätt än att staten som en följd av sin äganderätt också ansåg sig inneha markägarens

[18] Utskottets memorial s. 32 f.

[19] S. 32.

jakträtt och fiskerätt på skattefjällen. Härpå tyder bl.a. följande. Sameparterna påstod att kronan genom landshövdingen Strijks s.k. frihetsbrev till Thomas Jonsson 1646 erkänt samernas äganderätt till fjällen på grund av urminnes hävd.[20] Staten anförde mot detta:

"Det bör uppmärksammas att frihetsbrevet för Thomas Jonsson särskilt nämner djurskjutning. Ett påpekande om jakträtt torde ha varit obehövligt, för den händelse Thomas Jonsson hade ansetts vara ägare till området i fråga."[21]

78. Statens ombud utgick således från att jakträtten var en naturlig konsekvens av äganderätten och inte behövde särskilt nämnas.

79. Högsta domstolen gick också i sin dom ingående igenom förarbetsuttalandena avseende upplåtelsereglerna i 1886 års lag, dock utan att frågan om det var "samernas" rätt eller statens som upplåts formulerades uttryckligen.

"Sameparterna har dessutom som nämnt särskilt gjort gällande, att lagens regler om befogenheter att upplåta rätt till jakt och fiske på skattefjällen innebar en otillåten ändring av rättsläget. Som framgått ... var emellertid rättsläget i detta hänseende delvis oklart före lagens tillkomst. Och samtidigt som lagen tillade länsstyrelsen beslutanderätten över upplåtelserna tillgodosåg den på flera sätt samernas intressen: upplåtelser skulle få förekomma endast om de kunde ske utan intrång eller skada för samerna och skulle inte få utesluta rätt för dessa att själva jaga och fiska, berörda samer skulle höras i ärendena och inflytande medel skulle användas till samernas förmån. Med lappbyarnas föga utvecklade organisation skulle det vidare uppenbarligen ha mött avsevärda praktiska svårigheter att upprätthålla en regel om att samerna på ett skattefjäll skulle gemensamt samtycka till varje upplåtelse. – Med hänsyn till vad som nu har anförts kan inrymningsrättigheternas upphörande och bestämmelserna om upplåtelserätt lika litet som lagens reglering i övrigt av samernas bruksrätt anses ha inneburit något grundlagsstridigt övergrepp mot samerna på skattefjällen."[22]

80. Det kan dock noteras att domstolen inte i sin dom redovisade Särskilda utskottets motivering för att intäkterna skulle komma vederbörande lappby till godo, nämligen att detta skulle vara en "eggelse" för lapparna att hushålla med resurserna, och att pengarna behövdes för lapparnas "fattigvård".

D.4 1928 års renbeteslag

81. Staten har i målet utförligt redovisat det reformarbete som ledde fram till revisionen av renbeteslagstiftningen genom 1928 års renbeteslag. I det reformarbetet demonstrerade staten på många olika sätt sin position som markägare och sina anspråk på att bestämma över jakt- och fiskeresurserna, inte minst på marken ovanför odlingsgränsen. I centrum för reformarbetet stod då bl.a. en reglering av rätten att jaga och fiska på statens mark. Det är uppenbart att staten då uppträdde i sin egenskap av markägare. Samtidigt med att rätten att jaga och fiska på statens mark begränsades till de renskötande samerna, tillgodosågs de icke renskötande samerna bl.a. genom att möjlighet öppnats för upplåtelse till dem av lägenheter på kro-

[20] Referatet s. 145.

[21] Referatet s. 154.

[22] Referatet s. 243 f.

nans mark och genom att behövande icke renskötande samer kunde, som det uttrycktes av departementschefen:

"erhålla vissa för deras utkomst nödiga rättigheter å kronans mark, såsom rätt till skogsfångst, jakt och fiske m.m."[23]

82. Staten vill också erinra om de två rättsfall angående olaga jakt och fiske som staten redovisade under huvudförhandlingen i hovrätten, nämligen NJA 1944 s. 117 (fiske på *kronomark* ovanför odlingsgränsen) och NJA 1946 s. 94 (jakt ovanför odlingsgränsen).

D.5 1971 års rennäringslag

83. Det synsätt som härskade under förarbetena till 1886 års renbeteslag genomsyrar alltjämt rennäringslagstiftningen, och det ligger till grund för den avvägning mellan olika konkurrerande intressen som står i centrum för den statliga politiken inom renskötselområdet. Av förarbetena till 1971 års lag framgår således tydligt att utgångspunkten var att staten skulle administrera upplåtelserna i sin egenskap av markägare och att renskötselrätten inte innefattar någon rätt att upplåta jakt eller fiske till tredje man. Påståendet om att staten först i förarbetena till 1987 års jaktlag skulle ha hävdat egen jakträtt på sin mark ovanför odlingsgränsen saknar således fog.

84. I Rennäringssakkunnigas betänkande i SOU 1968:16 Rennäringen i Sverige, som låg till grund för 1971 års rennäringslag, konstaterades således bl.a. följande:

"Omfattningen och beskaffenheten av de renskötande samernas ursprungliga rättigheter inom renskötselområdet utgör sedan gammalt en omtvistad fråga. Meningsskiljaktigheterna mellan samer och andra rättsägare har nyligen aktualiserats genom vissa rättegångar som av företrädare för samerna anhängiggjorts mot kronan. För utredningens vidkommande bör emellertid fastslås att vi enligt direktiven har att utgå från RBL:s huvudsakliga innehåll rörande samernas särskilda rättigheter i förhållande till kronan och andra rättsinnehavare ... Det klarläggande av samernas rättsställning som behöver ske i förevarande sammanhang skall således ske på grundval av den nu gällande lagstiftningen. Med denna begränsning av utredningsuppdraget anser vi oss sakna anledning att ingå i bedömning av frågan om innebörden av de rättigheter som de renskötande samerna av ålder haft inom skilda delar av det nuvarande renskötselområdet. Ända sedan antagandet av den första egentliga renbeteslagen, utfärdad den 4 juni 1886, har i lagstiftningen konsekvent hävdats att samernas rätt är inskränkt till sådant nyttjande av land och vatten som erfordras Åt denna ståndpunkt gavs klart uttryck redan av särskilda utskottet vid 1886 års riksdag (utlåtande nr 1, s. 31), när frågan om befogenhet för samerna att upplåta nyttjanderätt inom de för dem anvisade områdena behandlades"[24]

85. Under det arbete som ledde fram till 1971 års lag framställde Svenska Samernas Riksförbund (SSR) långtgående krav på att samerna skulle ges självbestämmande över de marker och nyttigheter som de förfogade över. De sakkunnigas förslag kritiserades för att förslagen saknade en samepolitisk målsättning.[25] Departementschefen ställde sig dock avvisande. De sak-

[23] Citerat från 1924 års lagrådsremiss, s. 17.

[24] S. 67.

[25] Prop. s. 34.

kunniga hade inte haft till uppgift att utarbeta ett samepolitiskt program, och han hänvisade till att andra sakkunniga skulle ges i uppdrag att utreda samiska kulturfrågor.[26]

86. Rennäringssakkunniga diskuterade också upplåtelsefrågorna:

> "Den första fråga som möter, när det gäller att avgöra vem som skall ha beslutanderätten i upplåtelsefrågorna, är givetvis om befogenheten skall tillkomma markägaren, dvs. staten (jfr kap. 4, avsnitt 4.2.2), eller innehavaren av rätten till områdenas »uteslutande begagnande», dvs. samerna. I båda fallen måste det därvid bli fråga om företrädare för de egentliga rättsägarna - för staten någon regional eller central myndighet och för samerna någon organisation, lokal eller mer riksomfattande. Enligt vår mening bör man vid frågans bedömande i första hand anlägga praktiska synpunkter: på vad sätt befordras bäst de intressen som både samerna och övriga befolkningsgrupper numera har inom dessa vidsträckta områden? Med detta synsätt framstår det för oss som uppenbart att endast en statlig förvaltning kan komma i fråga för uppgiften; medan en samisk förvaltning i praktiken inte torde kunna utformas så att den innefattar erforderliga garantier för att övriga befolkningsgruppers intressen blir i skälig omfattning tillgodosedda, bör det vara fullt möjligt att inom ramen för en statlig förvaltning taga vederbörlig hänsyn till alla gruppers berättigade intressen, däribland också samernas. Vad särskilt angår de samiska intressena bör också beaktas de svårigheter som måste uppkomma för en samisk förvaltning när det gäller att gentemot de nuvarande innehavarna av renskötselrätten tillgodose kommande generationer av renskötselberättigade (jfr härom kap. 8 i betänkandet, särskilt avsnitt 8.1.5 b). Vi anser därför att det nuvarande systemet i princip bör bibehållas och att således garantierna för de särskilt omfattande samiska rättigheterna inom de aktuella områdena även i fortsättningen bör lämnas inom ramen för en statlig förvaltning. Om ett sådant system skall bli effektivt, måste det emellertid sörjas för att de enskilda rättsägarna inte vidtager åtgärder som hindrar den statliga förvaltningsverksamheten. Liksom i gällande lag (56 § första stycket RBL) bör därför förbud gälla för privata förfoganden över rättigheter som ingår i renskötselrätten. På grund av de ovan gjorda övervägandena upptar 3 kap. 11 § i vårt förslag till rennäringslag dels - i första stycket - ett stadgande om förbud för renskötselberättigad eller renby att överlåta eller till annan upplåta rättighet, som är grundad på bestämmelse i lagen, dels - i andra stycket - en principförklaring, enligt vilken upplåtelse av särskilda rättigheter skall kunna meddelas av statlig myndighet."[27]

87. När det gällde organisationen av upplåtelser av jakt och fiske refererade departementschefen de sakkunniga på bl.a. följande sätt:

> "När det gäller frågan vem som skall ha beslutanderätten i upplåtelsefrågor står enligt de sakkunniga valet mellan markägaren, dvs. staten, eller innehavaren av rätten till områdenas 'uteslutande begagnande', dvs. samerna. ... De sakkunniga anser det vara uppenbart att endast en statlig förvaltning kan komma i fråga för uppgiften. Medan en samisk förvaltning i praktiken inte torde kunna utformas så att den innefattar erforderliga garantier för att övriga befolkningsgruppers intressen blir i skälig omfattning tillgodosedda ..."[28]

88. Såväl de sakkunniga som departementschefen utgick alltså från att staten skulle administrera upplåtelserna i egenskap av *markägare*.

D.6 Sammanfattande beskrivning av renskötselrätten

89. I rennäringslagen beskrivs renskötselrätten som en rätt att "använda marken till underhåll för sig och sina renar". Formuleringen var i sak densamma

---

[26] Prop. s. 114.

[27] SOU 1968:16 s. 210.

[28] Prop. s. 57.

redan i 1751 års lappkodicill och den har därefter med små variationer upprepats i renbeteslagarna och nu senast i rennäringslagens 1 §.

90. Renskötselrätten är en på sedvanerätt grundad rätt att i den organisation som samebyarna utgör använda marken inom renskötselområdet för renbete, jakt och fiske. Renskötselrätten är enligt statens uppfattning att uppfatta som en modern variant av forna tiders lappmannanäringar, som innebar att de renskötande nomaderna hade rätt att bedriva sin näring på den dåvarande riksallmänningen.

91. Renskötselrätten har ibland beskrivit som ett servitut på marken inom renskötselområdet. Enligt statens uppfattning är det dock mera adekvat att beteckna den som en slags allmänningsrätt. Liksom allemansrätten utgör den en rätt att använda marken på visst sätt, vid sidan av markägaren, och utan avseende på vem som äger marken.

92. I grunden bestäms renskötarnas befogenheter av rennäringens behov. Jakten och fisket betraktas som binäringar men omfattar också rätt till avsalu. Däremot ingår inte i renskötselrätten någon rätt att till utomstående upplåta betesmark, jakt eller fiske. Om det kan ske utan skada för renskötseln, kan länsstyrelsen emellertid upplåta bl. a. jakt och fiske till utomstående, varvid rättigheten kommer att bestå vid sidan av renskötarnas rätt. Intäkterna från upplåtelserna tillgodoförs då av särskilda skäl "den samiska befolkningen" (inte endast renskötarna).

93. Statens politik rörande utnyttjandet av markerna ovanför odlingsgränsen har förts och förs alltjämt med utgångspunkt i att staten äger marken och i sin egenskap av markägare kan bestämma över bl.a. jakten och fisket. Ett sätt för staten att utnyttja sitt markägande har varit att lämna utrymme för upplåtelser av jakt och fiske till allmänheten genom länsstyrelsens försorg i enlighet med reglerna i rennäringslagen. Från tid till annan har det i utredningar diskuterats om ett radikalare grepp skulle tas, men man har funnit att upplåtelsereglerna ger tillräckligt utrymme.

D.7 Rättsläget på områden som "anvisats till lapparnas uteslutande begagnande"

D.7.1 Odlingsgränsen

94. Odlingsgränsen inrättades för att man ville dra en gräns, ovanför vilken inga nybyggen skulle få anläggas. Syftet var att garantera tillräckliga betesmarker för renskötseln. Sedan odlingsgränsen fastställts i början av 1890-talet kom marken ovanför den att betecknas som anvisad till "lapparnas uteslutande begagnande".

95. Odlingsgränsen tillkom alltså för att garantera tillräckliga betesmarker. Gränsdragningen hade inte någon inverkan på gällande regler om jakt eller fiske. 1852 års fiskestadga fortfor att gälla tills den ersattes av 1896 års fiskelag. 1864 års jaktstadga ersattes genom 1912 års jaktlag.

D.7.2 Justitierådet von Seth om jakten ovanför odlingsgränsen

96. I det tidigare omnämnda arbetet Svensk jakträtt (1940) sägs följande om rättsförhållandena beträffande jakten med avseende på marken ovanför odlingsgränsen enligt 1938 års jaktlag.

> "Det är klart, att den rätt till jaktutövning, som under vissa förhållanden tillerkännes lapp nedanför odlingsgränsen, icke innefattar sådan rådighet över jakten, att man kan tala om någon lapparnas jakträtt i detta ords tekniska bemärkelse. Det är endast en jaktutövningsrätt, som de fått sig tillerkänd.
>
> Här är det ägaren till marken, kronan eller enskild, som råder över jakten med den inskränkning, som vållas av medgivandet åt lapparna.
>
> Det enda fall, då en vidsträcktare rätt kunde ifrågasättas tillkomma lapparna, är då det gäller områdena ovanför odlingsgränsen, d.v.s. de områden, som i den mån de ej särskilt disponerats gå under benämningen de till lapparnas uteslutande begagnande anvisade områdena.
>
> Ej ens över jakten å dessa områden har emellertid någon vidsträcktare rådighet tillerkänts lapparna. Lapp får sålunda enligt vad som anges i lagens 56 § första stycket ej upplåta jakt eller annan sådan nyttighet åt annan. Sker det är upplåtelsen ogill.
>
> Det är närmast KB, som har hand om ifrågavarande områden.
>
> Det lärer därför få anses, att ej ens på dessa områden det är annat än en viss jaktutövningsrätt, som tillerkänts lapparna."[29]

E. VISS LAGSTIFTNING M.M. EFTER 1971 ÅRS RENNÄRINGSLAG

E.1 Inledning

97. Den inställning i fråga om staten som innehavare av markägarens jakträtt som utvecklades av lagstiftaren i förarbetena till 1971 års rennäringslag har fullföljts i senare lagstiftning. Således utgick man både i förarbetena till 1987 års jaktlag och i förarbetena till 1993 års ändringar i rennäringslagen från att staten har jakträtten och fiskerätten även på sin mark ovanför odlingsgränsen. I båda fallen förekommer uttalanden om att det finns en "dubbel jakträtt", såtillvida som också "samerna" har jakt- och fiskerätt. Samma formulering återkommer i Jakt- och fiskeutredningens betänkanden i SOU 2005.

98. Enligt statens uppfattning i målet är det missvisande att tala om "dubbel jakträtt" på det sätt som skett i dessa lagförarbeten och offentliga utredningar, när man syftar på, å ena sidan statens jakträtt, och å andra sidan den rätt att jaga som ingår som en birättighet i renskötselrätten. Statens jakträtt är ett utflöde av markägandet och innefattar en rätt att förfoga över jakten, medan renskötarnas jakträtt rätteligen bör betecknas just som en *rätt att jaga*, en rätt som inte innefattar någon rätt att rättsligt förfoga över jakten.

---

[29] Von Seth, Svensk jakträtt s. 65 ff. Citatet från s. 66 f.

E.2 1987 års jaktlag

99. Hovrätten uttalar i sina domskäl att man först i förarbetena till 1987 års jaktlag finner tydligt uttryck för inställningen att staten har jakträtt och fiskerätt på marken ovanför odlingsgränsen. Att detta inte är korrekt framgår av vad som ovan redovisats. Staten vill tillägga följande.

100. Hovrätten redovisar i sina domskäl ganska översiktligt "olika offentliga utredningar och propositioner", vari enligt hovrätten uttryckts att staten inte hade någon "egen" jakträtt på "samernas marker", och vari skulle ha uttalats att "samerna 'ensamma får tillgodogöra sig' dessa nyttigheter, dels genom att själva jaga och fiska, dels genom att upplåtelser för deras räkning görs av länsstyrelsen". Av dessa uttalanden drar hovrätten slutsatsen att staten inte ansett sig ha jakträtt eller fiskerätt på de områden som anvisats till "lapparnas uteslutande begagnande".

101. Det framgår inte mera exakt vilka utredningar och propositioner som hovrätten syftar på, men det finns anledning att tro att materialet i vart fall inkluderar de utredningar om tillgodogörande av jakten och fisket på kronans marker under tiden 1915-1952 som staten redogjort för i målet.

102. Hovrätten har enligt statens uppfattning misstolkat detta material. Utgångspunkten för dessa utredningar har varit att staten äger marken och att markägaren tillkommande resurser, jakt och fiske, borde kunna utnyttjas bättre. En fråga har varit om den bofasta befolkningens försörjningsmöjligheter skulle kunna förbättras och en annan om det expanderande friluftslivet skulle kunna ges tillgång till en större del av tillgängliga resurser. I utredningarna har diskuterats hur detta skulle kunna ske under vederbörligt fortsatt hänsynstagande till renskötselns behov. Det är för staten obegripligt hur hovrätten har kunnat tolka detta som att staten inte har gjort anspråk på markägarens jakt- eller fiskerätt. Statens äganderätt till marken och den därmed förenade jakträtten och fiskerätten har varit en förutsättning för den politik som förts och de utredningar som gjorts.

103. Eftersom staten är en juridisk person krävs särskilda stadganden eller upplåtelser för att någon enskild ska kunna utöva statens jakträtt. De uttalanden hovrätten har hänfört sig till i det sammanhanget har alltså inte gällt frågan om kronan hade "egen" jakträtt, utan frågan vilka stadganden som krävdes för *utövande av kronans jakträtt*.

104. Ytterligare stöd för statens uppfattning finns i SOU 1983:67 Rennäringens ekonomi, en utredning av den s.k. Rennäringskommittén, där följande anfördes:

> "I renskötselrätten inom renbetesfjällen i Jämtland och inom hela landskapet Lappland ingår också jakträtt. Även till äganderätt av mark är knuten en jakträtt med undantag för statens marker ovan odlingsgränsen *där det är omtvistat huruvida det till statens äganderätt också hör jakträtt*. Inom stora delar av renskötselområdet existe-

rar således dubbla jakträtter, en jakträtt som utgår från äganderätten och en jakträtt som utgår från renskötselrätten."[30] (kursiverat här)

105. Hovrättens uttalande, att man först i förarbetena till 1987 års jaktlag finner tydligt stöd för inställningen att staten har jakträtt och fiskerätt ovanför odlingsgränsen, står även i strid med Rennäringskommitténs konstaterande att detta var en omtvistad fråga redan före 1983. Förklaringen till Rennäringskommitténs uttalande torde ha varit det förhållandet att samerna i skattefjällsmålet hade gjort gällande ensamrätt till jakt och fiske.

106. Uppfattningen att staten har markägarens jakt- och fiskerätt och att renskötarnas nyttjanderätt inte är en ensamrätt framträder även tydligt i proposition 1986/87:58 om jaktlag m.m., men det var som sagt inte något nytt anspråk som staten då framställde. Departementschefen anförde där bl.a. följande rörande förhållandena på marken ovanför odlingsgränsen:

> "Den jakträtt som tillkommer medlemmarna i en sameby ingår i den bruksrätt som renskötseln utgör. Emellertid har samerna inte ensamrätt till jakten. Markägaren har den jakträtt som följer med äganderätten till marken och samerna kan till stöd för sin jakträtt hänvisa till att den ingår i renskötselrätten. ...
>
> Såvitt gäller markerna på renbetesfjällen och markerna ovanför odlingsgränsen kan enligt rennäringslagen lantbruksnämnden besluta om upplåtelse av markägarens jakträtt på kronomarken. ... Nedanför odlingsgränsen förvaltas kronomarken av domänverket.
>
> ...
>
> Också inom de enskilt ägda markerna på ömse sidor om odlingsgränsen finns en 'dubbel jakträtt'"[31]
>
> och
>
> "Jag vill erinra om att för den som, enligt huvudregeln om jordägarens jakträtt, ... har jakträtt inom renskötselområdet är den rätten mera begränsad än den jakträtt som tillkommer jordägare ... i allmänhet."[32]

E.3 Prop. 1992/93:32 om samerna och samisk kultur m.m.

107. I denna proposition föreslogs en väsentlig utökning av upplåtelserna av jakt och fiske till allmänheten inom ramen för rådande bestämmelser i rennäringslagen. Statens rättigheter som ägare till marken var en utgångspunkt också för den lagstiftningen.

108. Departementschefen anförde bl.a. följande:

> "Fastighetsägaren har enligt 10 § första stycket jaktlagen (1987:259) jakträtten på den mark som hör till fastigheten. Enligt 5 § lagen (1950:596) om rätt till fiske får i enskilt vatten fiske enbart bedrivas av jordägaren ... Medlem i sameby har emellertid enligt 25 § rennäringslagen (1971:437) rätt att jaga och fiska ... Det finns således en dubbel jakt- och fiskerätt på utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna under den tid renskötsel är tillåten där. Markägaren har den jakt- och fiskerätt som följer av äganderätten och samernas jakt- och fiskerätt ingår i renskötselrätten."[33]

---

[30] S. 168.

[31] Prop. 1986/87:58 s. 45.

[32] Prop. 1986/87:58 s. 46.

[33] Prop. Bilaga 2 s. 132 f.

E.4 Jakt- och fiskerättsutredningen

109. Avslutningsvis bör nämnas den år 2003 tillsatta s.k. Jakt- och fiskerättsutredningen, som levererade tre betänkanden;

- SOU 2005:17 Vem får jaga och fiska? Rätt till jakt och fiske i lappmarkerna och på renbetesfjällen
- SOU 2005: 79 Vem får jaga och fiska? Historia, folkrätt och miljö
- SOU 2005:116 Jakt och fiske i samverkan

110. Utredningen tillsattes i ett försök att sammanjämka de olika konkurrerande intressen som gör sig gällande beträffande jakten och fisket inom renskötselområdet, och utredningen speglar de motsättningar som finns och som framträder också i detta mål. Bakgrunden var de problem som renskötarna ansåg hade uppkommit genom 1993 års lagändring om en utvidgning av allmänhetens rätt att jaga småvilt och fiska på marken ovanför odlingsgränsen.

111. Utredningens två första betänkanden innehåller utredningsrapporter skrivna av ett antal författare, som företräder olika intressen. Den konflikt som också är bakgrunden till detta mål presenteras i introduktionen till SOU 2005:17:

> "Den stora frågan i rapporterna är ... synen på statlig mark ovan odlingsgränsen i lappmarkerna och på renbetesfjällen. Det som är oklart är om samebymedlemmar har ensamrätt till jakt och fiske på denna mark eller om denna rätt är delad med staten. Samtliga författare är ense om att staten först 1987 direkt uttalat att den har en egen jakt- och fiskerätt till denna mark. Dessförinnan har staten i ett stort antal sammanhang uttryckt att denna mark var avsatt till samernas uteslutande begagnande. Man är även ense om att staten även före 1987 förfogat över jakt- och fiskerätten genom att upplåta den. Den stora frågan blir därefter om staten upplåtit den egna jakt- och fiskerätten eller om staten förfogat över samernas jakt och fiskerätt. Författarna drar olika slutsatser om detta, vilket beror på att de har skilda utgångspunkter.[34]

112. Utredningen framförde ett antal förslag, delvis av kompromisskaraktär, som dock inte lett till lagstiftning.

F. BEVISUPPGIFT

113. Staten åberopar samma bevisning som i hovrätten.

***

Som ovan

Hans Forssell

Jonas Löttiger

[34] S. 8.

Arkiverad: den 27 april 2018 12:01:40
Från: Registrator Högsta domstolen - HDO
Skickat: den 27 april 2018 10:51:21
Till: Enhet 1 Special Högsta domstolen
Ämne: VB: Mål nr T 853-18 R 14, Staten ./. Girjas sameby et vv
Svar krävs: Nej
Angelägenhetsgrad: Normal
Bifogade filer:
3048_001.pdf;

HÖGSTA DOMSTOLEN
R 14

INKOM: 2018-04-27
MÅLNR: T 853-18
AKTBIL: 20

T 853-18

Från: Peter Danowsky [mailto:peter.danowsky@danowsky.se]
Skickat: den 27 april 2018 10:46
Till: Registrator Högsta domstolen - HDO
Ämne: Mål nr T 853-18 R 14, Staten ./. Girjas sameby et vv

I rubricerade mål får jag härmed inge bifogade yttrande.
Med vänlig hälsning
Peter Danowsky

Från: scanner@danowsky.se [mailto:scanner@danowsky.se]
Skickat: den 27 april 2018 10:37
Till: Peter Danowsky <peter.danowsky@danowsky.se>
Ämne: Attached Image

3048_001.pdf

DANOWSKY & PARTNERS

Till
Högsta domstolen

Stockholm 27 april 2018

Endast via e-post

Mål nr T 853-18

Staten ./. Girjas sameby et vv

I skrivelsen den 16 februari 2018 till Högsta domstolen angav samebyn i fem korta punkter några skäl för prövningstillstånd.

Staten har i skrivelse den 19 mars 2018 huvudsakligen behandlat materiella frågor i målet. Staten anger några skäl för prövningstillstånd i avsnittet A. I punkten 2 i detta avsnitt anför staten att domslutet har varit överraskande inte endast för staten utan också för samebyn. På så sätt har staten rätt när den uttalar sig för samebyn, att det är överraskande att, sedan domstolen konstaterat att samebyn har bättre rätt än staten till jakt och fiske, det inte också följer att samebyn, och inte staten, har rätt att bestämma över upplåtelser av jakt och fiskerätt.

Varför staten valt att i sin skrift huvudsakligen ägna sig åt materiella frågor och inte åt skälen för prövningstillstånd, får väl välvilligt tolkas så att statens i skrivelsen framförda tolkningar av olika rättsförhållanden och historiska data har betydelse för angelägenheten i att målet prövas av Högsta domstolen. Oavsett hur det må förhålla sig med detta är situationen den att såväl samebyn som ursprunglig kärande och staten som ursprunglig svarande vill att Högsta domstolen tar upp målet.

Tingsrätten och hovrätten har gripit sig an målet på helt skilda sätt. Redan det förhållandet att hovrättens dom är utomordentligt kortfattad, trots målets omfattning och komplexitet och att domen av många, även jurister, uppfattas som svår att tyda, ger anledning till prövningstillstånd.

Det har i kommentarer efter hovrättens dom av flera antagits att hovrätten velat överlämna till lagstiftaren att lösa frågan om upplåtelserätten, sedan hovrätten i den väsentliga delen om bättre rätt dömt i enlighet med samebyns talan.

Det kan förstås inte uteslutas att hovrättens bedömning av rättsläget är korrekt, det vill säga att frågan om rätten att bestämma över upplåtelser av jakt och fiske, inte följer av den bättre rätt i jakt och fiske som samebyn har i förhållande till staten. En dom med sådan innebörd från Högsta domstolen skulle bli en än tydligare uppmaning till lagstiftaren att utforma upplåtelsereglerna så att det då bättre stämmer med sedvanlig egendomsrätt. En prövning av samebyns påstående att det av den rätt som samebyn har till jakt och fiske inom området i fråga, även följer den nu aktuella bestämmanderätten - och att detta har stöd i rättssystematiken - ger Högsta domstolen möjlighet att uttala sig i dessa frågor på ett sätt som är av vikt för rättstillämpningen.

Beträffande urminneshävd/sedvanerätt finns ett prejudikatvärde i att Högsta domstolen prövar hur dessa rättsinstitut ska förstås när de tillämpas i ett samiskt renskötsel-sammanhang, det vill säga hur så kallad kulturanpassning ska ske.

Hur hovrättens bedömning av urminneshävd förhåller sig till Högsta domstolens dom i det så kallade skattefjällsmålet, NJA 1981 sid 1, är inte helt klart och här skulle en prövning i Högsta domstolen kunna bidra till sådan klarhet.

Härutöver ska följande framhållas:

- Frågan om förhållandet mellan samebyns och statens jakt- och fiskerätt på mark ovan odlingsgränsen har varit omstridd sedan införandet av den fria småviltjakten år 1993.

- Samebyn vände sig tillsammans med andra samebyar till Europakommissionen efter beslutet 1993 för att få frågan prövad. Europakommissionen angav då att samebyn måste uttömma de rättsmedel som finns i Sverige för att få sin sak prövad där.

- Frågan om samebyns och statens jakt- och fiskerätt utreddes i jakt- och fiskeutredningen, SOU 2005:116. Utredningen tog inte helt ställning till denna fråga och har inte klargjort rättsläget. Den politiska processen har sedan dess stannat upp på grund av de intressemotsättningar som finns.

- Hovrättens bedömning synes avvika från den fastighetsrättsliga systematiken, där innehavet av en egendomsrätt vanligen även medför en rätt att fatta beslut om hur egendomen får användas.

Att målet rönt stor uppmärksamhet och innefattar så väl civilrättsligt, förvaltningsrättsligt och folkrättsligt intressanta frågor talar för att prövningstillstånd ska beviljas.

Som ovan

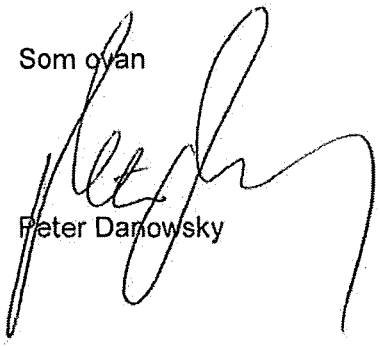

Peter Danowsky

HOVRÄTTEN FÖR
ÖVRE NORRLAND

rotel 4

DOM
2018-01-23
Umeå

Mål nr
T 214-16

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE
Gällivare tingsrätts dom 2016-02-03 i mål T 323-09, se bilaga A

PARTER

Klagande
Staten genom Justitiekanslern
Box 2308
103 17 Stockholm

Ombud: Advokat Hans Forssell
Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB
Box 14055
104 40 Stockholm

Ombud: Advokat Jonas Löttiger
Eversheds Sutherland Advokatbyrå AB
Box 14055
104 40 Stockholm

Motpart
Girjas sameby, 897900-1347
Box 130
981 22 Kiruna

Ombud: Advokat Peter Danowsky
Danowsky & Partners Advokatbyrå KB
Box 16097
103 22 Stockholm

Ombud: Jur.kand. Ulrika Lundgren
Danowsky & Partners Advokatbyrå KB
Box 16097
103 22 Stockholm

SAKEN
Bättre rätt till småviltsjakt och fiske m.m.

Postadress	Besöksadress	Telefon	Telefax	Expeditionstid
Box 384	Bankgatan 3	090-17 20 00	090-13 88 50	måndag – fredag
901 08 Umeå		**E-post**: hovratten.ovrenorrland@dom.se		08:00–16:00
		www.hovrattenovrenorrland.domstol.se		

HOVRÄTTENS DOMSLUT

1. Hovrätten ändrar på det sättet tingsrättens domslut att hovrätten
    a. fastställer att Girjas sameby har bättre rätt än staten till jakt efter småvilt och till fiske inom samebyns område på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 och att staten inte i egenskap av fastighetsägare får upplåta rätt till jakt efter småvilt eller rätt till fiske inom området, samt
    b. ogillar Girjas samebys yrkande om rätt att utan statens samtycke upplåta rätt till jakt efter småvilt och rätt till fiske inom samebyns område.

2. Staten ska ersätta Girjas sameby för rättegångskostnader i hovrätten med 4 343 285 kronor jämte ränta enligt 6 § räntelagen från domens dag tills betalning sker. I beloppet ingår ombudsarvode med 3 350 000 kronor jämte 837 500 kronor i mervärdesskatt.

YRKANDEN I HOVRÄTTEN

Staten har yrkat att hovrätten ska ogilla Samebyns talan.

Staten har vidare yrkat att hovrätten ska befria staten från skyldigheten att ersätta Samebyn för dess rättegångskostnader vid tingsrätten och i stället förplikta Samebyn att ersätta staten för rättegångskostnader vid tingsrätten med där yrkat belopp.

Samebyn har motsatt sig att tingsrättens dom ändras.

Parterna har yrkat ersättning av varandra för rättegångskostnader i hovrätten.

Samebyn har i hovrätten ändrat sitt andrahandsyrkande till följande lydelse.

”Om Samebyns förstahandsyrkande ogillas, yrkar Samebyn i andra hand att det ska fastställas att rätt till jakt på småvilt och rätt till fiske inom Området, med undantag för den rätt som följer av 31 § andra stycket rennäringslagen, endast får upplåtas gemensamt av Samebyn och staten.”

HOVRÄTTENS DOMSKÄL

Parterna har åberopat samma grunder som vid tingsrätten och har utvecklat sin talan på i huvudsak samma sätt som där. De har förklarat sig vara överens om att Området ingår i fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 och inte tvärtom.

Som framgår av tingsrättens dom har båda parter åberopat omfattande skriftligt material. Material har tillförts målet även i hovrätten. Så som hovrätten har lagt upp sitt resonemang har detta material behövt analyseras endast i begränsad utsträckning. Staten har under slutpläderingen presenterat nytt material som har saknat betydelse för hovrättens prövning.

Något om begreppen lapp och same

Staten har gjort gällande att orden "lapp" och "same" inte är synonymer, även bortsett från den nedsättande innebörd som ordet "lapp" numera har. Från 1300-talet användes enligt staten ordet "lapp" för att beteckna renskötande nomader till skillnad från bofasta, oavsett etnisk tillhörighet. Beteckningen "lapp" tog alltså sikte på en näringsverksamhet. Till stöd för detta har staten visat exempel på fall där en person har blivit bofast och då upphört att betecknas som "lapp". Staten har även påvisat fall där en bofast har övergått till en nomadiserande livsföring som renskötare. I gamla handlingar har då antecknats att personen i fråga har levt "som lapp".

Att etnicitet saknat betydelse i sammanhang där det varit tal om näringsverksamhet kan förklara att etniciteten då inte nämnts särskilt. Tystnaden i detta hänseende leder därför inte nödvändigtvis till slutsatsen att nomadiserande renskötare inte var av samisk härkomst. Inte heller en anteckning om att en tidigare bofast levde som lapp betyder att han faktiskt var lapp. Hovrätten utgår från att de flesta som i äldre tid betecknats som lappar var samer. Distinktionen mellan "lapp" och "same" förefaller sakna betydelse i målet.

Renskötselrätten

I 1 § första stycket rennäringslagen (1971:437) föreskrivs att den som är av samisk härkomst (same) får använda mark och vatten enligt bestämmelserna i lagen till underhåll för sig och sina renar. Enligt andra stycket tillkommer denna renskötselrätt den samiska befolkningen.

Det finns alltså en i lag föreskriven bruksrätt som tillkommer de renskötande samerna. Denna bruksrätt har följande huvuddrag.

Renskötsel får bedrivas hela året på året-runt-markerna och från den 1 oktober till den 30 april på vinterbetesmarkerna (3 §). Renskötselrätten är en ensamrätt; rätten får utövas av den som är medlem i sameby (1 § tredje stycket). Samebyn får inom byns betesområde utföra anläggningar som behövs för renskötseln (16 §). I 17 § finns föreskrifter om att skog får avverkas, om det behövs virke till en sådan anläggning.

Sameby har rätt att flytta byns renar mellan skilda delar av byns betesområde (23 §). En medlem i sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där (25 § första stycket).

Samebyns talan

Samebyns talan i målet går ut på att bruksrätten är mer omfattande än vad som kommer till uttryck i rennäringslagen; i den ingår en rätt framför staten att upplåta rätt till småviltsjakt och fiske. Enligt 31 § första stycket rennäringslagen får sameby eller medlem i sameby inte upplåta rättighet som ingår i renskötselrätten. I 33 § rennäringslagen, och i rennäringsförordningen (1993:384), finns vidare bestämmelser om att länsstyrelsen får eller ska upplåta rätt till jakt och fiske under vissa förutsättningar. Samebyn gör gällande att dessa bestämmelser ska sättas åt sidan med stöd av 11 kap. 14 § regeringsformen.

Som grund för sitt påstående om rätt framför staten till jakt och fiske på Området åberopar Samebyn att samernas långvariga bruk av området har medfört en ensamrätt i förhållande till staten. Om detta bruk har Samebyn anfört följande. Samerna har ensamma under lång tid jagat och fiskat samt bedrivit renskötsel kontinuerligt på Området utan konkurrens. Nyttjandet har skett i god tro och utan protester från andra. Samernas bruk – antingen genom renskötsel eller genom jakt och fiske – på Området har gett upphov till att Samebyn i förhållande till staten ensam har rätt att på Området bedriva jakt efter småvilt enligt 3 § rennäringsförordningen och fiske. I vart fall har bruket gett upphov till att Samebyn och staten gemensamt har rätt till jakt efter småvilt och fiske på Området.

Samebyn har gjort gällande i första hand att ensamrätten till jakt och fiske följer av rennäringslagen. Den lagen och de föregående renbeteslagarna utgör enligt Samebyn en kodifiering eller bekräftelse av den ensamrätt som samerna redan hade upparbetat genom urminnes hävd. I andra hand har Samebyn påstått att samernas renskötsel på Området genom sedvana eller urminnes hävd har gett upphov till en ensamrätt till jakt och fiske. I sista hand har Samebyn hävdat att samernas jakt och fiske på Området

genom sedvana eller urminnes hävd har gett upphov till ensamrätt till jakt och fiske på Området.

Samebyn har förklarat att dess talan inte berör äganderätten till Området och att talan förs mot staten i varje dess egenskap.

Med hänsyn till partsställningen får Samebyns talan uppfattas så att det som görs gällande är att Samebyn har bättre rätt än staten till jakt efter småvilt och till fiske inom Området och att den rätten innefattar en rätt för Samebyn framför staten att låta andra jaga och fiska inom Området.

Statens rätt

Staten har gjort gällande att det är staten som innehar jakträtten och fiskerätten inom Området, och därmed också innehar rätten att till andra upplåta rätt att jaga eller fiska inom Området. Att staten har dessa rättigheter påstås följa av att staten äger den fastighet där Området ligger. Enligt staten grundas statens äganderätt ytterst på 1683 års skogsordning. Eftersom jakträtten och fiskerätten enligt såväl nuvarande som tidigare gällande regler tillkommer markägaren respektive strandägaren, är det därför staten som innehar jakträtten och fiskerätten inom Området. Staten har i målet förklarat att den utgår från att det är fastighetsägarens jakträtt och fiskerätt som upplåts enligt rennäringslagen och att upplåtelsereglerna i den lagen annars inte är tillämpliga.

Enligt Samebyn är det Samebyns jakträtt och fiskerätt som regleras i rennäringslagen och de tidigare renbeteslagarna.

Ett problem med statens argumentation är att statens äganderätt påstås ha uppkommit i en tid när den betydelse som lades i att någon ”ägde” mark var mindre klar än den är i dag. Enligt uttalanden i litteratur som staten har åberopat erkändes före decennierna runt år 1800 flera ”lager” av anspråk till jorden. Att någon var ”ägare” till viss mark betydde inte utan vidare att han eller hon innehade alla de rättigheter till marken som enligt nu gällande rätt tillkommer en fastighetsägare. Det står klart att syftet med 1683 års skogsordning inte var att tillförsäkra staten jakträtt eller fiskerätt utan framför allt att bevara skogarna för bergsbrukets behov. Skogsordningen i sig ger därför inte

nödvändigtvis staten någon rätt utöver vad som vid denna tid kunde läggas i begreppet ”ägande”, vilket som sagt var oklart.

Mot bakgrund av det sagda kan den omständigheten att staten 1683 förklarade sig som ”ägare” av Området inte omedelbart leda till slutsatsen att staten därigenom också tillägnade sig jakträtten och fiskerätten där. Det blir då av intresse hur jakträtten och fiskerätten behandlades i den fortsatta rättsutvecklingen, när äganderättsbegreppet fick en tydligare innebörd.

Staten har hänvisat till författningar och förarbetsuttalanden från 1800-talet och början av 1900-talet i syfte att visa att staten betraktade sig som innehavare av jakträtten och fiskerätten på den mark som enligt 1683 års skogsordning tillhörde staten. Dessa författningar och uttalanden ger dock inte något entydigt sådant besked.

I jaktförfattningarna under 1800-talet fanns inga regler om samernas jakträtt. Enligt ett senare förarbetsuttalande skulle samernas rätt ha förbisetts vid tillkomsten av dessa författningar. I 1808 års jaktstadga föreskrevs visserligen att kronan hade jakträtten på ”kronoallmänningar”. Av förarbetena till 1864 års jaktstadga framgår emellertid att denna bestämmelse aldrig efterlevdes på oavvittrad mark eller kronoöverloppsmark i norra Sverige. I stället ansåg sig de boende ha rätt att jaga på sådan mark och de hade fått fortsätta att göra det opåtalat. I 1864 års jaktstadga legaliserades detta tillstånd genom att det föreskrevs att jakten på sådan mark tills vidare skulle vara fri för varje svensk man. Motsvarande bestämmelser med i huvudsak överensstämmande innebörd fanns i 1852 års fiskeristadga. I olika förarbetsuttalanden betecknades detta som undantag från kronans jakträtt eller undantag från de allmänna principerna om strandägarens fiskerätt.

I 1886 års renbeteslag fanns inga bestämmelser som reglerade statens rätt till jakt och fiske. Frågan gavs inte heller något större utrymme i lagens förarbeten.

Som Samebyn har påpekat finns det inslag i 1886 års lag – liksom i de följande renbeteslagarna och i rennäringslagen – som talar starkt för att det var samernas

jakträtt och fiskerätt som reglerades. Sålunda skulle samerna höras innan beslut om upplåtelse fattades och de ersättningar som betalades för upplåtelserna skulle tillfalla samerna. Vidare var det länsstyrelsen som beslutade om upplåtelse, inte den myndighet som förvaltade statens fastigheter i övrigt. Om utgångspunkten verkligen var att det var statens – och inte samernas – jakträtt och fiskerätt som skulle upplåtas, är det svårt att förstå varför man under förarbetena uppehöll sig vid frågan om det var lämpligt att anförtro åt samerna att svara för upplåtelserna.

I lagstiftningsärenden under början av 1900-talet uppmärksammades samernas jakträtt. Bestämmelsen om att jakten på oavvittrad mark var fri för varje svensk man försågs med ett förbehåll om att detta inte gällde sådan mark "som blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisad", eftersom det var samerna som hade jakträtten där.

I olika offentliga utredningar och propositioner uttrycktes också uppfattningen att staten inte hade någon "egen" jakträtt på samernas marker. Exempelvis uttalades att förordningen om vem som ägde utöva kronans jakträtt inte var tillämplig på sådana områden där jakten upplåtits åt annan, bl.a. de områden som räknades upp i renbeteslagstiftningen. Konungen, som utövade statens jakträtt, skulle alltså vara förhindrad att jaga på sådana marker, om han inte ansökte hos länsstyrelsen om jakträttsupplåtelse. Förslag om att ändra på detta förhållande ledde inte till lagstiftning.

Gällande både jakt och fiske uttalas i olika utredningar att samerna "ensamma får tillgodogöra sig" dessa nyttigheter, dels genom att själva jaga och fiska, dels genom att upplåtelser för deras räkning görs av länsstyrelserna. Man skiljer också mellan "upplåtelser för kronans räkning", vilket sägs knappast ha förekommit, och "upplåtelser för lapparnas räkning", vilket sägs ha förekommit i viss omfattning.

De förarbetsuttalanden och författningar som staten har hänvisat till leder alltså närmast till slutsatsen att staten inte ansåg sig ha jakträtt eller fiskerätt på de områden som anvisats till "lapparnas uteslutande begagnande". Något tydligt uttryck för inställningen att staten har sådan jakträtt och fiskerätt finner man inte förrän i förarbetena till 1987 års jaktlag. Vid den tidpunkten – då staten alltså tycks ha

underlåtit att hävda någon egen jakträtt eller fiskerätt i åtminstone hundra år – kan staten inte genom förarbetsuttalanden ha tillgodogjort sig samernas jakträtt och fiskerätt med någon rättslig verkan.

Staten har alltså ingen rätt till jakt efter småvilt eller till fiske inom Området. Som en konsekvens av det har staten inte rätt att som fastighetsägare upplåta småviltsjakt och fiske inom Området.

Samebyns rätt

Som har redovisats i det föregående föreskriver rennäringslagen att de renskötande samerna har en bruksrätt som innefattar bl.a. renskötsel samt jakt och fiske.

Enligt 9 § rennäringslagen har sameby till ändamål att enligt den lagen för medlemmarnas gemensamma bästa ombesörja renskötseln inom byns betesområde. Enligt 10 § företräder sameby medlemmarna i frågor som rör renskötselrätten eller medlemmarnas gemensamma intressen inom rennäringen i övrigt. I linje med denna reglering bör det vara en uppgift för Samebyn att svara för frågor som rör de renskötande samernas jakt och fiske inom Området, däribland att framställa och bevaka anspråk på ensamrätt till jakt och fiske inom Området.

Samebyns yrkande om bättre rätt än staten till småviltsjakt och fiske inom Området ska därför bifallas.

Ensamrätt och upplåtelserätt enligt sedvana och urminnes hävd

Enbart den omständigheten att staten saknar jakt- och fiskerätt på Området medför inte att Samebyns yrkanden såvitt de avser upplåtelserätten ska bifallas. Innebörden av den nu gällande rennäringslagen är att Samebyn saknar rätt att upplåta jakt och fiske på Området. Samebyn gör dock gällande att samerna inom Området har haft en rätt att upplåta jakt och fiske som rättsstridigt har berövats dem genom 1886 års renbeteslag. Frågan är om Samebyn har visat fog för detta.

Gemensamt för Samebyns grunder är ett påstående om att samers bruk av Området har gett upphov till en ensamrätt till jakt och fiske.

Staten har bestritt att samers bruk på Området kan ha gett upphov till en sådan ensamrätt.

Samebyn har hänvisat till regler om urminnes hävd och om sedvanerätt.

Regler om urminnes hävd utvecklades i svensk rätt under lång tid och fick sin slutliga utformning genom 15 kap. äldre jordabalken. Enligt 15 kap. 1 § äldre jordabalken krävdes för urminnes hävd att någon besuttit fast egendom eller rättighet "okvald och obehindrad". En förutsättning för att en rättighet skulle kunna uppkomma på grund av urminnes hävd var alltså att rättigheten hade utövats utan att någon hade lagt hinder i vägen eller protesterat; rättigheten skulle vara godtagen av dem som berördes. I Nordmalingsdomen (NJA 2011 s. 109) satte HD upp ett liknande villkor för samernas sedvanerätt till vinterbete: "Genom att framföra tydliga och välgrundade invändningar kan en markägare sålunda hindra att sedvanerätt uppkommer."

Enligt äldre jordabalkens regler om urminnes hävd och enligt de regler om sedvanerätt som Högsta domstolen tillämpade i Nordmalingsdomen kunde alltså en rättighet uppkomma genom att ingen protesterade mot rättighetens utövande. En förutsättning för det måste ha varit att anspråket på rättigheten var synligt för de berörda. För att samerna skulle få ensamrätt till jakt och fiske enligt dessa principer räckte det då inte – som Samebyn påstår – att samer ensamma under lång tid hade jagat och fiskat samt bedrivit renskötsel kontinuerligt på Området utan konkurrens. Samebyn har inte åberopat att samer har tydliggjort ett anspråk på ensamrätt. Det framstår också som verklighetsfrämmande att så skulle ske. Ytterst få människor vistades inom Området och det är inte troligt att frågan om ensamrätt aktualiserades i umgänget mellan människor inom Området i äldre tider.

Som argument för att anspråket på ensamrätt har godtagits har Samebyn anfört att det inte har förekommit några tvister i domstol om ensamrätten i Området. Alltså skulle

den vara godtagen. Argumentet övertygar inte. Avsaknaden av tvister kan lika gärna förklaras med att anspråk på ensamrätt inte har framförts av samer på Området på ett sådant sätt att anspråket har uppfattats av andra och gett anledning till protester.

Slutsatsen av det hittills anförda är att en ensamrätt till jakt och fiske inom Området inte kan anses ha uppkommit genom urminnes hävd eller genom sedvana enligt de nu behandlade reglerna.

Kan samiskt bruk ändå ha lett till ensamrätt?
Frågan är om samiskt bruk inom Området ändå kan ha lett till ensamrätt för samer till jakt och fiske där.

Samebyn har framhållit att jakt och fiske är en del av renskötselrätten, som får utövas endast av den som är medlem i sameby. Samebyn menar att det därför är tillräckligt att samerna, i egenskap av urfolk, har bedrivit renskötsel inom Området för att de ska ha en ensamrätt till jakt och fiske där.

De etablerade reglerna om urminnes hävd tar sikte på förhållandena i det gamla bondesamhället. Där levde människorna nära varandra. Reglerna om urminnes hävd tillämpades normalt i situationer där förhållandena var tydligt synbara för var och en. Att ställa upp ett krav på besittning var ett naturligt sätt att reglera behovet av synbarhet.

Utredningen i målet ger vid handen att samer har vistats kontinuerligt inom Området sedan många århundraden tillbaka. De har livnärt sig av renskötsel, jakt och fiske. Förutom ett par nybyggen i utkanten av Området har inga andra än samer varit bosatta inom Området. Det finns inga tecken på att andra än samer och de få nybyggarna har jagat eller fiskat inom Området. Har så skett, måste det ha varit i försumbar omfattning.

Som har framhållits i det föregående kan det knappast ha varit möjligt att uppfylla ett synbarhetskrav när det gällde ensamrätt till jakt och fiske på de öde vidderna i

Lappmarken. Frågan är om slutsatsen av detta konstaterande ska vara att en ensamrätt till jakt och fiske inom Området inte kunnat konstitueras genom att renskötsel eller jakt och fiske har utövats där. Alternativet är att samernas faktiska bruk inom Området – som Samebyn påstår – har kunnat leda till ensamrätt för dem.

Samebyn har åberopat ett omfattande skriftligt material till stöd för sitt påstående om ensamrätt, innefattande en rätt att upplåta jakt och fiske till andra. I materialet ingår förarbeten till olika lagstiftningsprojekt under 1800-talet, bl.a. 1886 års renbeteslag. Här finns inga tydliga uttalanden om att samerna skulle ha ensamrätt eller rätt att upplåta jakt och fiske. Vidare ingår vetenskapliga arbeten och utredningsbetänkanden från 1900-talet och 2000-talet där det finns uttalanden om ensamrätt för samerna. Uttalandena har emellertid karaktär av slutsatser på tämligen osäker grund. Den utredning som Samebyn har lagt fram tillåter sammantaget inte slutsatsen att det vid tillkomsten av 1886 års lag fanns en rättsregel som medförde att samerna inom Området genom sitt bruk hade upparbetat en rätt att upplåta jakt och fiske inom Området.

Frågan om ett historiskt bruk inom Området av andra samer än de som ägnade sig åt renskötsel kan medföra en ensamrätt för Girjas sameby behöver därmed inte prövas.

Normprövningen

Samebyn har gjort gällande att regleringen av upplåtelser av jakträtt och fiskerätt i rennäringslagen och rennäringsförordningen strider mot Samebyns fri- och rättighetsskydd enligt grundlagen. Samebyn har hänvisat dels till egendomsskyddet enligt 2 kap. 15 § regeringsformen och artikel 1 i första tilläggsprotokollet till Europakonventionen, dels till förbudet mot diskriminering enligt 2 kap. 12 § regeringsformen och artikel 14 i Europakonventionen. Enligt Samebyn kan regleringen inte upprätthållas vid en normprövning enligt 11 kap. 14 § regeringsformen.

Hovrätten har funnit att samerna på Området inte hade någon ensamrätt till jakt och fiske när 1886 års lag tillkom. Upplåtelsereglerna i den lagen innebar alltså inte att någon egendomsrätt berövades samerna. Reglerna har med i stort sett oförändrat

innehåll förts över till den nuvarande rennäringslagen, som alltså inte heller innebär någon kränkning av Samebyns egendomsskydd på Området. Lagregleringen kan inte underkännas på den grunden att den strider mot 2 kap. 15 § regeringsformen eller det första tilläggsprotokollet till Europakonventionen.

Ett underkännande av de ändringar som gjordes 1993 i rennäringsförordningen leder inte till att upplåtelsereglerna som sådana i rennäringslagen kan åsidosättas.

I Skattefjällsdomen (NJA 1981 s. 1) prövade Högsta domstolen om upplåtelsereglerna i rennäringslagstiftningen stred mot regeringsformens diskrimineringsförbud. Domstolen fann att de ursprungliga skälen för reglerna i 1886 års renbeteslag inte längre var hållbara. Däremot påpekade domstolen att bestämmelserna var ett led i en omfattande lagreglering som tillförsäkrade de renskötande samerna speciella befogenheter och särskilt skydd för deras rättigheter över vidsträckta områden i statens ägo. Denna lagstiftning ansåg domstolen i allt väsentligt utgöra en för den berörda gruppen positiv särbehandling. Det fanns inte heller några möjligheter att göra någon meningsfull jämförelse, faktisk eller hypotetisk, med någon annan grupp i samhället med hänsyn till de mycket säregna förhållandena som gällde för renskötseln. Eftersom lagen inte heller hade något diskriminerande syfte, fann domstolen att upplåtelsereglerna inte innebar någon otillåten diskriminering av samer.

Samebyn har inte i målet åberopat något objekt att jämföra med vid en prövning. Förhållandena i målet beträffande jakt och fiske är jämförbara med de förhållanden som prövades i Skattefjällsdomen. Staten gjorde inte i det målet gällande att det var någon annans rätt än samernas som upplåts. För att hovrätten ska komma till en annan slutsats än Högsta domstolen krävs att Samebyns rätt på Området är starkare än samernas rätt på skattefjällen eller att rättsläget har ändrats.

De argument som har framförts om att samer på Området hade en starkare rätt till jakt och fiske än vad som kommit fram om samerna på skattefjällen får anses i första hand bygga på den sentida forskningen om lappskattelanden. De konkreta förhållandena inom Området som har åberopats i målet leder dock inte till slutsatsen att jakträtten

och fiskerätten som görs gällande skulle vara starkare än den som Högsta domstolen prövade i Skattefjällsmålet.

Rättsläget beträffande förbud mot diskriminering har inte ändrats på något sätt som har betydelse för prövningen i målet

Med hänsyn till det anförda kan upplåtelsereglerna i rennäringslagen inte anses vara diskriminerande mot Samebyn.

Mattias Åhrén har i sitt sakkunnigutlåtande uttalat sig om folkrättsliga aspekter på omständigheterna i målet. Han uttalar att för den händelse Samebyn har upparbetat en bruksrätt till jakt och fiske inom Området så gäller att, om bruket i tillägg till att vara intensivt och kontinuerligt (i samisk förståelse) även har varit exklusivt under den tidsperiod då bruksrätten upparbetades, så har Samebyn etablerat en exklusiv rätt till jakt och fiske. Vidare torde enligt Mattias Åhréns sakkunnigutlåtande inte krävas att Samebyns medlemmar helt ensamma brukat Området för att bruket ska anses som exklusivt. Av förhöret med Mattias Åhrén vid huvudförhandlingen i tingsrätten framgår dock inte att det finns en folkrättslig princip med detta innehåll som skulle vara bindande för Sverige. Vidare är att märka att en regel i folkrätten ska införlivas med svensk rätt för att bli gällande här. Så har inte skett i detta fall. Nationella regler bör ändå i görligaste mån ges en tolkning som överensstämmer med folkrättsliga regler. Rennäringslagens bestämmelser om upplåtelse av rätt till jakt och fiske går emellertid i rakt motsatt riktning mot den här diskuterade principen. Då går det inte att ge principen en svensk tillämpning genom att tolka de svenska reglerna i enlighet med principen. Inte heller med stöd av folkrättsligt grundade principer om urfolks rättigheter kan rennäringslagens bestämmelser om upplåtelse av jakträtt och fiskerätt åsidosättas.

Slutsatser

Det anförda leder sammanfattningsvis till följande slutsatser. Samebyn har bättre rätt än staten till jakt efter småvilt och till fiske inom Området. Eftersom staten inte har någon rätt till jakt eller fiske inom Området, får staten inte i egenskap av

fastighetsägare upplåta rätt till jakt efter småvilt eller till fiske inom Området. Bestämmelserna om att det ankommer på länsstyrelsen att pröva frågor om upplåtelse av rätt till jakt och fiske inom Området strider inte mot de grundlagsfästa skydden för egendom och mot diskriminering eller mot svenska regler om urfolks rättigheter.

De två första leden i Samebyns förstahandsyrkande ska alltså bifallas på det sätt som framgår av domslutet. Det tredje ledet ska ogillas. Eftersom Samebyns förstahandsyrkande inte ogillas, blir det inte aktuellt att pröva andrahandsyrkandet.

Målet har i huvudsak rört de frågor som Samebyn har vunnit. Staten ska därför ersätta Samebyn för dess rättegångskostnader även i hovrätten. Yrkade belopp är skäliga.

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se bilaga B
Överklagande senast 20 februari 2018

Hovrättspresidenten Margareta Bergström, f.d. justitierådet Severin Blomstrand (referent), rådmannen Patrik Södergren och hovrättsassessorn Jon Karlsson har deltagit i avgörandet. Domstolen är enig.

GÄLLIVARE TINGSRÄTT

DOM
2016-02-03
Meddelad i
Gällivare

Mål nr
T 323-09

PARTER

KÄRANDE
Girjas sameby, 897900-1347
Box 130
981 22 Kiruna

Ombud: Advokat Peter Danowsky
Danowsky & Partners Advokatbyrå KB
Box 16097
103 22 Stockholm

Ombud: jur. kand. John Olsson
Danowsky & Partners Advokatbyrå KB
Box 16097
103 22 Stockholm

SVARANDE
Staten genom Justitiekanslern
Box 2308
103 17 Stockholm

Ombud: Advokat Hans Forssell
Eversheds Advokatbyrå AB
P.O.Box 14055
104 40 Stockholm

Ombud: Advokat Jonas Löttiger
Eversheds Advokatbyrå AB
P.O.Box 14055
104 40 Stockholm

DOMSLUT

1. Tingsrätten förklarar att Girjas sameby i förhållande till staten ensam har rätt till jakt på småvilt och fiske inom Girjas samebys område på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 och att staten inte får upplåta jakt- och fiskerätt på området samt att Girjas sameby har rätt att utan statens samtycke upplåta jakt på småvilt och fiske på Girjas samebys område.

Postadress	Besöksadress	Telefon	Telefax	Expeditionstid
Box 23 982 21 Gällivare	Lasarettsgatan 22	0970-758 00 **E-post**: gallivare.tingsratt@dom.se	0970-758 49	måndag – fredag 09:00-12:00 13:00-15:00

2. Staten ska utge ersättning för Girjas samebys rättegångskostnader med 7 253 263 kr, varav 5 300 000 kr avser ombudsarvode, 628 263 kr utlägg och 1 325 000 kr moms, jämte ränta enligt 6 § räntelagen på 7 253 263 kr från denna dag till dess betalning sker.

- - - - - -

Innehåll

1. INLEDNING 9

2. YRKANDEN 11

3. GRUNDER 11
Samebyn: 11
Staten: 12
Statens rätt och samernas rätt 12
Lagtolkningsgrunden och påståendet att det är samernas rätt som upplåts till andra 12
Samiskt bruk av Området genom renskötsel, jakt och fiske 13
God tro – invändningar från staten 14
Konkurrens 14
Jakten och fisket 14
Rättsregeln som antas ligga till grund för Samebyns påståenden 15
Förhållanden som Samebyn framför saknar betydelse i målet 16
Lappskattelanden 17

4. UTVECKLING AV TALAN 18
Girjas Sameby: 18
4.1 Historisk redogörelse för samers bruk av Samebyns område 18
4.2 Historiska administrativa benämningar på Samebyn 19
4.3 Jakt och fiske inom Samebyns område 20
4.3.1 Jakten 20
4.3.2 Fisket 21
4.3.3 Skinnhandeln 21
4.4 Storskalig renskötsel 22
4.5. Lappskattelanden 23
4.6 Lappmarksgränsen 26
4.7 Odlingsgränsen 27
4.8 Hur berördes Kaitumdalen (Samebyns område) av avvittringen? 27
4.9 Jakt och fiske i Samebyn under 1900-talet 28
4.9.1 Allmänt 28
4.9.2 Avsalufisket 29

4.9.3 Vinternätfiske 30
4.9.4 Utredarens sammanfattning 30
4.9.5 Avsalufiske med fraktstöd 31
4.10 Samers bruk av Området 32
4.11 Äganderättsfrågan 34
4.12 Skatt 37
4.12.1 Skinnhandel 37
4.12.2 Storskalig renskötsel 38
4.12.3 Skatteuttag 39
4.13 Lappskattelandens betydelse 40
4.14 Gällande rätt 42
4.14.1 Rennäringslagen och rennäringsförordningen 42
4.14.2 Upplåtelse av jakt- och fiskerätt 43
4.14.3 Jakt- och fiskelagstiftning 44
4.14.4 Ändringar i rennäringslagen 45
4.14.5 Ändringar i rennäringsförordningen 45
4.14.6 2007 års ändring i rennäringsförordningen - en anpassning till EG-rätten 46
4.15 Sedvana och urminnes hävd 47
4.15.1 Sedvana 47
4.15.2 Sedvana föreligger 47
4.15.3 Urminnes hävd 50
4.16 Vilken jakt avses? 54
STATEN: 54
4.17 Inledning 54
4.17.1. Området 54
4.17.2 Begreppen same – lapp 55
4.17.3 Ensamrätt 55
4.18 Vissa förhållanden i Lappmarken 56
4.18.1 Inledning 56
4.18.2 Behovsprincipen – Fullsuttenhetsprincipen 56
4.18.3 Konflikter mellan renskötare och nybyggare 58
4.18.4 Samer som etnisk grupp 58
4.18.5 Det arkeologiska materialet 58
4.19 Vissa förhållanden i Lappmarken 61

4.19.1 Inledning 61
4.19.2 Lapparna var inte ensamma i Lappmarken 74
4.19.3 Lapparnas olika näringar 75
4.19.4 Antalet samer 79
4.19.5 Antal samer på Området 80
4.19.6 Det fanns inga gränser i Lappmarken 80
4.20 Det medeltida rättssystemet 81
4.20.1 Det kollektiva samhället 81
4.20.2 Svensk rätt under 1500- och 1600-talen 83
4.21 Den svenska kolonisationen av Lappmarken 85
4.21.1 Inledning 85
4.21.2 Fram till 1500-talet 87
4.21.3 Nybyggesförordning på 1600-talet 87
4.21.4 Jordeboksprojektet 88
4.21.5 1749 års lappmarksreglemente 88
4.21.6 Lappmarksgränsen 89
4.22 Beskattningen av lapparna 90
4.22.1 Birkarlarna och lappskatten 90
4.22.2 Jordebok 1695 för Kaitumjaur 91
4.23 Från riksallmänning till kronans mark 92
4.24 Lappskattelanden 93
4.24.1 Lappbyar och lappskatteland i det äldre samiska samhället 93
4.24.2 Laestadius anteckningar från lappmarken cirka 1830 95
4.24.3 Lappskattelandens ursprung 96
4.24.4 Lappskattelandens gränser 99
4.24.5 Äganderätt eller nyttjanderätt till lappskatteland 100
4.24.6 Skatte eller krono? 102
4.24.7 Lappskattelandens försvinnande 105
4.25 Regleringen av renskötseln 106
4.25.1 1751 års kodicill 106
4.26 Utredningar om jakten och fisket 109

5. UTREDNINGEN I ÖVRIGT 109
Skriftlig bevisning 109
Muntlig bevisning 112

Bror Saitton 112
Per-Anders Rikko 118
Alfred Blind 121
Ingemar Blind 125
Patrik Lantto 127
Nils-Johan Päiviö 140
Lars Östlund 148
Mattias Åhrén 161
Matti Enbuske 167
Maria Ågren 188

6. DOMSKÄL 193
6.1 Inledning 193
6.2 Aktuella bestämmelser 194
6.3 Parternas talan 196
6.3.1 Girjas Sameby 196
6.3.2 Staten 197
6.4 Grunder 201
6.4.1 Samebyns grunder 201
6.4.2 Statens grunder 202
6.4.3 Tingsrättens prövning 202
6.5 Den skriftliga bevisningen 202
6.6 Vissa grundläggande utgångspunkter 203
6.6.1 Skilda samiska betingelser 203
6.6.2 Tvistens omfattning 204
6.6.3 Samebyns rätt till rättsskydd 204
6.6.4 Frågor i målet 205
6.7 Bevisbörda och beviskrav 205
6.7.1 Allmänt 205
6.7.2 Detta mål 206
6.8 Området 207
6.8.1 Områdets omfattning 207
6.8.2 Natur och klimat 207
6.9 Samers närvaro på Området 208
6.9.1 Inledning 208

6.9.2 Arkeologiska fynd 208
6.9.3 Stalotomter 209
6.9.4 Ingmar Jansson uppgifter 210
6.9.5 Lars Östlunds uppgifter 211
6.9.6 Ytterligare forskning 211
6.9.7 Samiska förhållanden på Området från 1500-talet 211
6.10 Fastigheten 213
6.11 När uppkom svensk överhöghet till norra Lappland? 213
6.11.1 Inledning 213
6.11.2. Statens påståenden 214
6.11.3 Kriterier för en statsbildning 214
6.11.4 Sveriges tillkomst 215
6.11.5 Norra Sverige 216
6.11.6 Höghet över Området 217
6.11.7 Birkarlarna 218
6.11.8 Beskattning 218
6.11.9 Slutsats 219
6.12 När har staten blivit ägare till Området? 219
6.12.1 Inledning 219
6.12.2 Statens ägande av mark 219
6.12.3 Äganderätt till mark 220
6.12.4 Hur har statligt ägande av mark uppkommit? 221
6.12.5 Allmänningarna i norra Sverige 221
6.12.6 Kronans fiskala intressen gällde 222
6.12.7 Regalrätterna 222
6.12.8 Gustav Vasas brev år 1542 223
6.12.9 Bergsbrukets utveckling 223
6.12.10 1683 års skogsordning 224
6.13 Vilken rättsordning har gällt på Området? 230
6.13.1 Landskapslagarna 230
6.13.2 Landslagarna 231
6.13.3 Sveriges lagfarenhet på 1400-talet och 1500-talets första hälft 231
6.13.4 Svensk lagfarenhet på 1600-talet 232
6.13.5 Jordeböckerna 232

6.14 Har samerna ägt "sina" marker? 233
6.14.1 Lappskattelanden 233
6.14.2 Åke Holmbäcks uppfattning i äganderättsfrågan 233
6.14.3 Äganderättsfrågan på 1600- och 1700-talet 234
6.14.4 Länsstyrelserna agerar 234
6.14.5 Lappskattelanden upphör 235
6.14.6 Lappmarksgränsen och odlingsgränsen 235
6.14.7 Avvittringen 236
6.15 Jakt och fiske 238
6.15.1 Jakten 238
6.15.2 Fisket 241
6.16 Urminnes hävd och sedvanerätt 244
6.16.1 Inledning 244
6.16.2 Institutet urminnes hävd 245
6.16.3 Skattefjällsmålet 247
6.16.4 Lagändringen år 1993 247
6.12.5 Rätt till jakt och fiske i Skattefjällsmålet 248
6.16.5 Ytterligare rättsfall gällande urminnes hävd 248
6.16.6 Sedvanerätt 249
6.16.7 Urminnes hävd eller sedvanerätt 251
6.16.8 Prövning enligt urminnes hävd 251
6.17 Har samerna ensamrätt till jakt och fiske på Området? 255
6.17.1 Rättighet enligt urminnes hävd 255
6.17.2 Rättigheter enligt 1886 års renbeteslag 255
6.17.3 " Lagtolkningsgrunden" 257
6.18 Upplåtelserätten 258
6.18.1 Girjas sameby disponerar över rätten till jakt och fiske 258
6.18.2 Länsstyrelsens upplåtelserätt 258
6.18.3 11 kap. 14 § regeringsformen 259
6.19 Sammanfattning 260
6.20 Rättegångskostnader 261

1. INLEDNING

Enligt de senaste vetenskapliga rönen torde den samiska folkgruppen ha kommit till Norden kort tid efter det att den senaste istiden upphört. I likhet med vissa andra urfolk försörjde samerna sig ursprungligen som halvnomader genom att jaga, fiska och samla växter och bär av olika slag.

Renen fick med tiden en allt större betydelse för samerna. Med början på 1600-talet övergick många samer till att försörja sig i huvudsak på renskötsel. Andra levde fortfarande på jakt och fiske.

I det område som så småningom benämndes Lule lappmark fanns i början på 1600-talet enligt då gällande skattläggning fyra samebyar; Sjokksjokk, Sirkas, Tuorpon och Jokkmokk.

År 1647 delades Sirkas lappby i två byar. Den ena behöll namnet Sirkas. Den andra samebyn fick namnet Kaitum, sannolikt efter det sjösystem som löper i området. Denna indelning bestod till år 1887 då Kaitums sameby delades i tre samebyar, nämligen Sörkaitum, Mellanbyn och Norrkaitum.

Genom beslut den 29 juni 1946 fastställde Kunglig Maj:ts befallningshavare i Norrbottens län Norrkaitum samebys gränser på följande sätt:
”i norr: från Ivarstensröset över Sälkatjåkko till mynningen av Kaskasa-vagge, över Kebnekaise-topparna till Ladtjojaure och vidare efter Jukkasjärvi-Gelivare sockengräns ned till odlingsgränsen,
i söder: från riksgränsen efter Sitasjaure till Ainajåkks (kartans Lietejokk) utlopp i sjön, denna bäck uppefter till Lietejåkks (kartans Ainajokk) inflöde och denna bäck uppefter till dess översta källsjö, härifrån över vattendelaren mellan Maitahattjåkko och Pattatjåkko till övre ändan av Kaitumjåkks västra gren, denna utefter till Kaitumsjöarna, dessa till Kaitumälven och efter denna till Killingi by, därifrån över sjöarna Saivo, Joukahaisjärvi, Kotijärvi, Ahvenjärvi och Paukijaure till Paukijåkk,

efter denna till Tjautjasjaure, därifrån efter flyttningsvägen till Kutjasjaure samt efter Kutjasjåkk till odlingsgränsen i närheten av Yli-Harrilompolo,
i öster sträcker sig lappbyn så långt som lapparna enligt sedvanerätt plägat utsträcka sina flyttningar." (se karta, domsbilaga 1).

Norrkaitums sameby bytte år 1971 namn till Girjas sameby.

Girjas samebys åretruntmarker ligger alltså i gränsområdet mellan Gällivare kommun och Kiruna kommun på fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1. Samebyns åretruntmarker omfattar 3 562 kvkm, varav 3 326,1 kvkm består av land och 235,9 kvkm är vatten.

Den aktuella fastigheten, som angetts i sin helhet ingå i Girjas samebys åretruntmarker, bildades år 1956 genom sammanläggning av ett av staten inköpt område och Gällivare kronoöverloppsmark 1:1.

Staten erhöll lagfart på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 den 14 december 1956.

I Girjas sameby finns f.n. 18 husbönder med husfolk. 120 personer är upptagna i renlängden för byn. Omkring 400 personer har tillhörighet till Giras sameby.

År 2009 väckte Girjas sameby talan mot staten angående rätten till jakt och fiske på Samebyns område ovanför odlingsgränsen, dvs. fastigheten Gällivare krono-överloppsmark 2:1. Sedan staten med åberopande av flera skäl yrkat att Samebyns talan skulle avvisas till följd av att rättegångshinder förelåg följde en relativt omfattande skriftväxling mellan parterna som ledde till bl.a. att Samebyn justerade sina yrkanden. Genom beslut den 17 februari 2011 ogillade tingsrätten statens invändningar om rättegångshinder. Sedan staten överklagat beslutet lämnade hovrätten inte prövningstillstånd. Tingsrättens beslut stod således fast.

2. YRKANDEN

Girjas sameby har yrkat att tingsrätten ska fastställa
i första hand
att Samebyn i förhållande till staten ensam har rätt till jakt på småvilt och fiske inom Samebyns område på Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, vilken enligt beskrivning i 32 § rennäringslagen (1971:437) utgör sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition, och
att staten som en konsekvens av Samebyns ensamrätt inte får upplåta jakt- och fiskerätt på området samt att Samebyn får upplåta jakt- och fiskerätt på området utan statens samtycke,

i andra hand, om förstahandsyrkandet ogillas,
att Samebyn och staten gemensamt innehar rätten till jakt på småvilt och fiske på det angivna området och att jakt- och fiskerätt inom området får upplåtas endast gemensamt av Samebyn och staten.

Staten har bestritt bifall till Samebyns talan.

Parterna har yrkat ersättning för rättegångskostnader.

3. GRUNDER

Samebyn:

Samer har under lång tid brukat det område som talan avser. Bruket har gett upphov till en exklusiv egendomsrätt i form av ensam rätt till jakt och fiske på Området. I vart fall har bruket gett upphov till att Samebyn och staten gemensamt har rätt till jakt på småvilt och fiske på Området.

Samebyns rätt har sin grund i följande alternativa omständigheter.
Samebyns ensamrätt eller med staten delade rätt följer direkt av rennäringslagen. Lagen erkänner alltså samernas ursprungliga rätt till jakt och fiske på Området.

Samebyns ensamrätt eller med staten delade rätt till jakt och fiske grundas på att samer som urfolk har bedrivit renskötsel inom Området.
Samebyns ensamrätt eller med staten delade rätt till jakt och fiske följer av samernas bruk av en viss fastighet – i detta fall Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, oavsett om detta bruk betecknas som urminnes hävd eller sedvana.

Den nuvarande regleringen utgör intrång i Samebyns ensamrätt och strider därmed mot egendomsskyddet i 2 kap. 15 § regeringsformen och diskrimineringsförbudet i 2 kap. 12 § samma lag. Under alla förhållanden strider regleringen mot egendomsskyddet i artikel 1 protokoll nr 1 i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna i förening med diskrimineringsförbudet i artikel 14.

Staten:

Statens rätt och samernas rätt

Staten är lagfaren ägare till fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 där Området befinner sig. I sin egenskap av fastighetsägare har staten jakträtten och fiskerätten på Området. Staten uppträder i målet som markägare. Målet handlar om påstådda inskränkningar i statens äganderätt till fastigheten.

Den samiska befolkningen har på det sätt som anges i rennäringslagen en sedvanerättsligt grundad rätt till renskötsel inom det s.k. renskötselområdet. I renskötselrätten ingår en rätt för den samiska befolkningen att jaga och fiska för att tillgodose sina behov.

Renskötselrätten har uttömmande reglerats i rennäringslagstiftningen.

Lagtolkningsgrunden och påståendet att det är samernas rätt som upplåts till andra

Samebyn har påstått att rennäringslagen ska tolkas så att Samebyn har ensamrätt till jakt och fiske på sitt område. Nära anslutning till denna tolkningsfråga har Samebyns

påstående att staten inte har någon egen rätt att jaga och fiska på Området, och att den upplåtelse av rätt att jaga och fiska som kan ske till tredje man enligt vissa bestämmelser i rennäringslagen avser samernas egen rätt. I anslutning till detta har Samebyn påstått att staten först år 1987 har gjort gällande egen jakt- och fiskerätt på marken ovan odlingsgränsen.

Staten bestrider angivna påståenden. Rennäringslagen har sin bakgrund i 1886 års renbeteslag och dess efterföljare, 1898 och 1928 års renbeteslagar. Varken lagstiftningshistorien, förarbetena eller lagtexten ger något stöd för påståendet att lagen ger Samebyn ensamrätt till jakt och fiske på Området, eller en med staten gemensam rätt. Tvärtom finns det i såväl lagstiftningshistorien som i lagtext och förarbeten ett starkt stöd för att renskötselrätten innehåller endast en mera begränsad rätt till jakt och fiske, inte bara på enskild mark inom renskötselområdet, utan också på statlig mark.

Vid olika tillfällen framställda anspråk från samisk sida på ensamrätt till jakt och fiske har konsekvent avvisats av lagstiftaren, tydligast i förarbetena till 1971 års lag.

Uttryck för statens anspråk på den jakt- och fiskerätt som tillkommer en fastighetsägare i allmänhet finns både i förarbetena till 1886 års rennäringslag och i en rad offentliga utredningar under tiden 1922 – 1952 rörande jakten och fisket på statens marker.

Samiskt bruk av Området genom renskötsel, jakt och fiske

Det saknas anledning till antagande att det har förekommit någon nämnvärd samisk aktivitet i Området före mitten av 1700-talet, då Kaitums sameby delades i byarna Norra Kaitum och Södra Kaitum.

Staten bestrider i allt fall att samer i nämnvärd omfattning har uppehållit sig på Området före expansionen av den storskaliga tamrenskötseln och således före omkring år 1600.

Fornfynd är svårtolkade när det gäller att fastställa samisk förekomst i förhistorisk tid i detta sammanhang.

God tro – invändningar från staten

Samebyn har påstått att samer genom renskötsel, jakt och fiske har brukat Området i god tro och utan invändningar från statens sida. Samebyn kan omöjligen ha föreställt sig att staten har varit införstådd med att Samebyn har haft ensamrätt till jakt och fiske på Området, eller en med staten gemensam rätt. Anspråk på ensamrätt har avvisats i olika sammanhang.

Konkurrens

Staten bestrider påståendet att samer inte har varit utsatta för konkurrens om jakten och fisket på Området genom tiderna. Om man ser till renskötselområdet i stort har lapparna under århundraden varit utsatta för konkurrens om jakten och fisket. Enligt härskande uppfattning var birkarlarna jägare och handelsmän. I denna egenskap konkurrerade de med lapparna. Redan under 1300-talet och långt in på 1700-talet förekom det att svensk befolkning vid Östersjökusten företog jakt- och fiskefärder upp längs älvarna. Det måste antas att detta gällt även inom Området.

Även om statens inställning genomgående har varit att resurserna räckte till för både lappar och nybyggare, har i praktiken en viss konkurrens om jakten och fisket funnits mellan dem, i nämnvärd omfattning från och med mitten av 1700-talet.

Jakten och fisket

Man måste i detta avseende skilja mellan skogssamer och fjällsamer. Dessa båda grupper hade i grunden olika levnadsförhållanden. Skogssamerna sysslade i viss utsträckning med jakt och fiske. För fjällsamerna, som var helnomader och sysslade

med storskalig tamrenskötsel, var jakten och fisket en binäring, som utövades endast i obetydlig omfattning eller i nödfall.

Medlemmarna i Kaitums sameby var fjällsamer och sysslade med storskalig tamrenskötsel. De var helnomader. Det saknas anledning att anta annat än att de endast i obetydlig omfattning ägnade sig åt jakt eller fiske.

I den mån renskötarna under senare tid blivit bofasta, kan jakten och fiskeresurserna ha kommit att utnyttjas mera, men det är i så fall en relativt modern företeelse.

Rättsregeln som antas ligga till grund för Samebyns påståenden

Staten bestrider att de omständigheter som påstås av Samebyn, även om de skulle visas föreligga, har gett Samebyn den ensamrätt eller med staten gemensamma rätt till jakt och fiske på Området som yrkas i målet. Det finns i svensk rätt ingen rättsregel som ger Samebyn den yrkade rätten.

Efter ikraftträdandet av 1886 års renbeteslag har Samebyn inte kunnat upparbeta någon ensamrätt eller med staten gemensam rätt till jakt och fiske på Området, eftersom det brukande som förekommit måste tolkas som utnyttjande av den i lagen föreskrivna renskötselrätten.

Den rättsregel som Samebyn utgår från förutsätter att kollektiva förhållanden – ”samernas” eller ”samers” brukande av Området – ska ge Samebyn individuella rättigheter. Det går inte ihop. ”Samernas” brukande kan endast tänkas ge ”samerna” en sedvanerättsligt grundad, kollektiv rätt, inte individuella rättigheter åt enskilda samer. Dessutom förutsätter Samebyns anspråk att urminnes hävd kan åberopas för att ge ett kollektiv (Samebyn) rättigheter på ett mycket stort, på administrativ grund avgränsat område. Så fungerar inte rättsinstitutet urminnes hävd. Urminnes hävd har kunnat förvärvas endast av enskilda rättssubjekt och endast till mindre, klart avgränsade områden.

Förhållanden som Samebyn framför saknar betydelse i målet

Eftersom tvisten gäller ett privaträttsligt förhållande mellan staten som markägare och Samebyn, som gör anspråk på nyttjanderätt till fastigheten, saknar såväl grundlagen som Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna betydelse i målet.

Även Samebyns påstående att samerna är ett urfolk saknar betydelse i målet. I sammanhanget kan noteras att krav på erkännande av ILO-konventionen 169 konsekvent har avvisats av den svenske lagstiftaren. Enligt konventionen ska ursprungsfolkens äganderätt och besittningsrätt till den mark som de traditionellt bebor erkännas. Sverige har inte några internationella förpliktelser att erkänna särskilda rättigheter för samerna, vare sig dessa anses vara ett urfolk eller inte.

Statens inställning är också att Samebyns påstående att samer bedrivit renskötsel, jagat och fiskat på Området under "mycket lång tid" saknar betydelse i målet. För uppkomst av urminnes hävd krävs en tidsperiod om cirka 90 år. Eventuellt brukande under längre tid saknar rättslig betydelse.

Staten anser vidare att Samebyn inte kan åberopa någon rätt på grund av att just "samer" har brukat Området. Viss etnicitet ger inte några särskilda rättigheter enligt svensk rätt; att den samiska befolkningen har getts rätt att bedriva renskötsel på annans mark har sin särskilda bakgrund, men kan inte utgöra grund för en analogi. Den etniska aspekten har inte varit relevant i ett historiskt perspektiv, då man skilde mellan nomader (lappar) och bofasta.

En konsekvens av det sagda är att hela det arkeologiska material som Samebyn har åberopat i målet saknar betydelse för tvisten.

Lappskattelanden

Förhållandena på lappskattelanden är inte av omedelbar rättslig betydelse i målet. Staten vill emellertid redan här deklarera sin inställning till Samebyns påståenden om lappskattelanden.

Den rätt som lapparna hade till sina lappskatteland var enskild, inte kollektiv. Den var beroende av att vederbörande lapp betalade skatt för sin näring.

Samebyn har påstått att lappskattelanden grundades på en ursprunglig samisk indelning av marken och innehades med en rätt som motsvarade skattemannarätt. Samebyn har också påstått att innehavaren av ett skatteland hade ensamrätt till jakt och fiske på skattelandet.

Påståendet om en ”ursprunglig samisk indelning” av landet är missvisande. Påståendet om att samerna hade ensamrätt till resurserna på skattelandet är felaktigt. Skattelandet inrättades enligt statens uppfattning av de svenska myndigheterna med ledning av samernas egna uppgifter om var de brukade uppehålla sig och söka sin försörjning. I terrängen avgränsades skattelanden, som ofta omfattade många kvadratmil, endast rudimentärt.

Innehavaren av ett skatteland hade på skattelandet företräde till de resurser som han behövde för att kunna försörja sig, men han kunde inte hindra andra från att använda de resurser som han själv inte behövde. Om han var ”fullsutten” kunde han inte hindra upptagande av ett nybygge på lappskattelandet.

4. UTVECKLING AV TALAN

Girjas Sameby:

4.1 Historisk redogörelse för samers bruk av Samebyns område

Allmänt

Samerna var de första människorna på plats i stora delar av norra Sverige. Marken som de utnyttjade för sig och så småningom för sina renar var i praktiken herrelös i stor omfattning. Samerna delade in marken i vad som senare betecknades som lappskatteland. Senare forskning har visat att samer innehade sina lappskatteland med en rätt som var jämställbar med skattemannarätt. Samerna har betalat skatt sedan 1500-talet. Carl Johan Päiviö har beskrivit dessa förhållanden.

Marken var länge ointressant för de svenska statsmakterna och samer kunde leva ostört på de lappskatteland som de innehade med skattemannarätt efter avgöranden i häradsrätterna. Under decennierna kring sekelskiftet 1800 tog länsstyrelserna ifrån häradsrätterna hanteringen av rätten till lappskattelanden. Administrationen av dessa skulle i stället skötas av länsstyrelserna. Länsstyrelserna började behandla lappskattelanden som kronomark. Detta ledde så småningom till att lappskattelanden försvann.

I mitten på 1800-talet väcktes statsmakternas intresse för skogarna i norra Sverige i och med att man insåg skogarnas ekonomiska värde. Det ledde i sin tur till avvittringen i Lappmarken. Den mark som ansågs eller skulle anses tillhöra enskilda bofasta skildes av. Övrig mark betraktades som kronans.

Samernas livsstil och näringar har varierat. Statsmakternas inställning till samer har också varierat. Under vissa perioder har samiska intressen åsidosatts till förmån för statsmakterna och nybyggare. Under andra tider har statsmakterna försökt att skydda samiska intressen, t.ex. genom att lagfästa samiska rättigheter genom att införa rennäringslagarna.

Ibland har statsmakterna motiverat det utökade skyddet av samiska rättigheter med det s.k. lapprivilegiet - en särskild förmån som staten har gett samerna - medan synsättet på senare år har utvecklats mer mot att samiska rättigheter betraktas som civilrättsliga rättigheter, skyddsvärda av helt andra skäl än att samer åtnjuter något slags lapprivilegium.

4.2 Historiska administrativa benämningar på Samebyn

Det område som idag utgör Samebyn har haft flera beteckningar. Samebyn ligger i Lule lappmark. Området sträcker sig från vattendelaren mellan Pite och Lule älvar upp mot Kalixälvens källflöden.

I mitten på 1500-talet var Lule lappmark indelad i fyra lappbyar. Jokkmokk och Sjokksjokk var belägna i skogslandet. Tourpon och Sirkas var mer fjällorienterade. Nuvarande Samebyn tillhörde på den tiden den stora Sirkas lappby, som omfattade hela området från vattendelaren mellan Lilla och Stora Lule älvs vattensystem till vattendelaren mellan Kalixälvens källflöden och Kaitumälven. Vintervistet, dit handelsmän och fogdar kom för att handla med samerna, låg i trakterna av Sirkasluokta i den nedre delen av Stora Lulevatten.

År 1647 delades Sirkas lappby i två delar. Den sydvästra delen behöll namnet Sirkas. Den nordöstra delen fick beteckningen Kaitum. Gränsen mellan byarna gick längs vattendelaren mellan Kaitumsjöarnas vattensystem och Stora Lulevatten.

När gruvbrytningen inleddes i Gällivare på 1740-talet bildades församling, byggdes en kyrka och inrättades en vintermarknad. Kaitumbyns sydvästra gräns flyttades år 1742 västerut och drogs genom Stora Lulevatten. Detta var en anpassning till gränsen för Gällivare socken. Fyra år senare blev Kaitumälvens källsjöar lappbyns gräns mot norr. Vid den tiden började man skilja mellan lappbyarna Norra Kaitum och Södra Kaitum (Teusavuoma) i kyrkböckerna. Detta skedde också i specialjordeboken år 1825.

År 1887 bestämdes att Kaitumsamerna administrativt skulle delas in i tre lappbyar: Sörkaitum, Mellanbyn och Norrkaitum. För Norrkaitums del bestämdes att lappbyn avgränsas "i norr af Juckasjärvi sockenrå med Kalix elf huvudsakligen såsom gränsskillnad samt sträcker sig i söder och sydväst till Ängesån i riktning efter bergssträckan Warkaanwaara, Kutjasbäcken, Tjoutjas och Pankiträsk, Killingi samt Kaitum elf emot fjällen till norska gränsen". De sista tre - fyra milen upp mot Norge drogs Norrkaitums sydvästra gräns genom Sitasjaure, som är en av Lule älvs källsjöar. Norrkaitum hade den officiella beteckningen lappby fram till år 1971 då den tog namnet Girjas sameby.

4.3 Jakt och fiske inom Samebyns område

4.3.1 Jakten

Jakt och fiske i fjällområdet lämnar få spår efter sig. Det mest uppenbara spåret efter samisk jakt i äldre tid är fångstgroparna för *vildrensjakt.* Det finns tusentals fångstgropar i den svenska fjällvärlden. Fångstgroparna är ofta arrangerade i intrikata mönster som är anpassade till naturformationer och vildrenens vandringsvägar. I området kring Stora Lulevatten är uppemot 800 fångstgropar registrerade, men många fler är kända. De fångstgropar som har daterats i Lule lappmark kom till från cirka 3000 f. Kr. till 1600-talet e. Kr.

Den nuvarande Samebyns område är inte lika väl utforskat, men ett gropsystem med 75 fångstgropar är registrerat vid Ladtjovagge, som är Samebyns gränsområde mot Laevas sameby. Inne i Samebyn finns fångstgropar registrerade vid Kaitumälven. Förutom fångstgropar användes smygjakt, jakt med tama lockrenar, drevjakt och jakt med båt vid renarnas simställen. I skogslandet fångades vildren även med snara och självskott. Det finns uppgifter om att det redan på 1600-talet började bli ont om vildren. I förfjälls- och fjällregionen av Lule lappmark var vildrenen i stort sett utrotad under första hälften av 1800-talet.

Ett av de bevarade arkeologiska spåren från jakt och fiske är de förrådsgropar, ibland stensatta, som finns i stort antal över hela Lule lappmarks förfjälls- och fjällområde. Det finns även kokgropar där man kokade kött med hjälp av upphettade stenar. I Samebyn har kokgropar undersökts vid Gårtjevolle och Saivorova. De är daterade till 500 - 1400 e. Kr.

Förutom vildren jagades björn, varg, räv, ekorre och mård för pälsverkets skull. Ripa, skogshöns och sjöfågel jagades både som föda och för dunets skull.

4.3.2 Fisket

Det finns av naturliga skäl inte lika många spår efter fiske som efter jakt. Det finns dock arkeologiska fynd av både nätsänken, ljuster och krokar i Lule lappmark. Huvuddelen av fisket bedrevs med nät och not samt olika typer av stängsel, inhägnader och avspärrningar där fisken drevs in och fångades.

När kronan inledde en direkt beskattning av samerna i mitten av 1550-talet utgick en del av skatten i torkad fisk. I slutet av 1500-talet upprättade fogden vid några tillfällen listor över de sjöar där samerna måste betala skatt för fisket. I Sirkas lappby, inom vars område den nuvarande Samebyn då låg, i Lule lappmark finns 13 sådana sjöar angivna. För fisket i Stora Lulevatten skattade 16 namngivna samer. 13 samer skattade för fisket i Kaitumsjöarna.

Fram till 1600-talet byggde samernas försörjning på jakt, fiske och insamling av växter. Tamrenar fanns visserligen, men endast ett fåtal per familj och då främst för transportändamål.

4.3.3 Skinnhandeln

Vid mitten av 1500-talet inleddes en period av stora förändringar i det samiska samhället i Lule lappmark, och flera andra samiska områden. Priserna på exklusiva

skinnvaror ökade kraftigt i Europa under 1500-talet. Vid mitten av seklet lade Gustav Vasa lappmarkerna under statlig förvaltning med skatter, fogdar och detaljerade räkenskaper, vilka är bevarade för perioden 1552 - 1620. Samerna fick alltså börja skatta. Skatten betalades med skinn.

Under perioden 1553 - 1606 tog kronan upp 110 195 ekorrskinn och 1 591 mårdskinn i skatt i Lule lappmark. Dessutom köpte fogden upp stora mängder räv-, utter-, varg-, björn- och hermelinskinn.

Vid slutet av 1500-talet och början av 1600-talet hade de pälsbärande djuren blivit färre och så småningom kollapsade skinnhandeln. Samtidigt började en ny skatteordning att gälla år 1607. Denna innebar kraftiga försämringar för samerna. Samer skulle nu börja skatta i födoämnen i stället för skinn, vilket drabbade samernas livsförsörjning hårt. Samerna fick allt svårare att klara sig. Nöden bredde ut sig. Samtidigt hade fångstsamhällets befolkning blivit så stor att den krävde att extra födoämnen fördes in i Lappmarken. Balansen mellan befolkning och födoämnen kunde behållas så länge som skinnhandeln blomstrade och den måttliga skatten främst bestod av pälsverk. När pälsverken sinade och kronan började ta ut renar och betydligt mer torrfisk i skatt rubbades balansen.

4.4 Storskalig renskötsel

Under inledningen av 1600-talet började samer att övergå till storskalig rennomadism för att klara sig ur krisen. Jakt och fiske ingick som en nödvändig del av nomadismen. Efter några decennier var förhållandena helt förändrade. Ett nytt försörjningssystem hade slagit igenom. Samerna blev delvis mindre beroende av jakt och fiske för näringsutövningen, men upphörde inte med att jaga och fiska.

De välbärgade renägarna baserade huvuddelen av sin föda på tamrenen. De som inte hade en tillräckligt stor renhjord behövde emellertid även i fortsättningen skaffa sig sin försörjning genom jakt och fiske. Även om pälshandeln aldrig nådde upp till den nivå

som den hade haft under senare delen av 1500-talet var den fortfarande en viktig inkomstkälla för en del samer.

4.5. Lappskattelanden

Lappbyn hade sedan urminnes tider delat in byns mark- och vattenresurser i familjeområden. Kronan kom sedermera att kalla dessa familjeområden för lappskatteland. Inom lappbyarnas områden fanns, förutom lappskatteland, dessutom en del allmänningsland.

Lappskattelanden förekommer i domstolsprotokoll och myndigheters skrivelser från mitten av 1600-talet. En samefamilj eller mindre släktgrupp hade ensamrätt till resurserna på lappskattelandet. Ungefär en kvadratmil var ingen ovanlig storlek för ett lappskatteland. Som mest fanns flera hundra lappskatteland i den svenska och finska Lappmarken.

Ungefär fram till sekelskiftet 1800 gav häradsrätten innehavaren rätt till lappskattelanden genom s.k. inrymning (även immission eller införsel). 1600-talets samer hade samma rätt till sina skatteland inom lappbyns ram som bönderna hade till sin skattejord inom bondbyns ram. Det var den starkaste rätt till land som en ofrälse kunde ha på den tiden.

När det gällde lappskattelanden hade varken yrkesdomarna eller fogdarna någon kännedom om de geografiska realiteterna och inte heller om de, ibland ganska komplicerade, släktförhållanden som samerna åberopade när de tvistade om landen. I praktiken fortsatte lappbyn att sköta fördelningen av lappskattelanden.

Från mitten av 1600-talet anlitades emellertid även de samiska nämndemännen i häradsrätten för att lösa tvister som inte kunde klaras ut av den enskilda lappbyns byarätt. Deras slutsatser skrevs in som domar i häradsrättens protokoll. Av dessa

domar framgår att *innehavaren av ett lappskatteland hade ensamrätt till jakten och fisket på landet.*

Under 1650- och 1660-talet var kronans fogdar och häradsrätten eniga om att *lappskattelanden skulle behandlas som skattejord.* Även fogdarna hänvisade till att innehavaren kunde förlora sitt land på grund av s.k. skattevrak. Detta gällde endast skattejord. Fogdarna hänvisade också till att släktingar hade förköpsrätt till lappskatteland. Detta kallas bördsrätt och gällde endast för skattejord. Otvetydigt betraktade vid den tiden alla myndigheter lappskattelanden som skattejord.

Vad gäller lappskattelandens rättsliga ställning var samernas rätt till sina land stark och betraktades av såväl samer som domstolar som en äganderätt. Denna äganderätt till landen styrktes normalt av att äldre bybor vittnade om urminnes hävd eller av att samer bevisligen betalade skatt för området. Lappskattelanden fördes också vidare till kommande generationer genom arv. De flesta landen inom Kaitumområdet var i samma släkts ägo i vart fall från mitten av 1600-talet till mitten av 1700-talet. När tvister uppkom genom de som hävdade statens rätt skedde i domstolarna en prövning enligt reglerna om urminnes hävd.

Lappskattelandet kan identifieras med hjälp av skattelängder och domböcker. Efter en reform av skatteuppbörden år 1695 blev hela lappbyn en skatteenhet. Lappbyn valde själv en "lapplänsman" som samlade in den skattesumma som överlämnades till fogden. Ibland skrevs lappskatteland in i skattelängden, ibland inte. Det är inte möjligt att fastställa vad som avgjorde om ett visst skatteland skrevs in eller inte. Det enda man med säkerhet kan säga är att skogssamernas land skrevs in betydligt oftare än fjällsamernas. Det kan alltså ha förekommit lappskatteland utan att dessa fördes in i skattelängden.

Lappskattelandens förekomst i domböckerna är beroende av om det fanns någon tvist eller inte. Det finns skäl att anta att det har funnits betydligt fler lappskatteland än vi

känner till, men att de hanterades av lappbyn utan att sätta några spår i administrativt eller judiciellt källmaterial.

Under senare delen av 1600-talet och första hälften av 1700-talet ifrågasatte kronans ämbetsmän inte sällan *skatteböndernas* rätt till sin jord, trots flera riksdagsbeslut som garanterade skattemannarätten. Landshövdingar började bestrida häradstingets rätt att utfärda inrymningar på lappskatteland och därmed ge dem karaktären av skattejord. Under hela 1700-talet fortsatte landshövdingarna att emellanåt göra uttalanden om att häradsrätten borde fråntas hanteringen av lappskattelanden. Men häradsrätten, med sin samiska nämnd, stod på sig och fortsatte att inrymma samer på lappskatteland under former som gav dem en besittning som kunde jämställas med skattemannarätt.

Häradsrättens domsmakt över lappskattelanden blev alltmer trängd mot slutet av 1700-talet. År 1792 utfärdade landshövding Johan Gustaf af Donner en skrivelse som gav kronans fogde rätt att åsidosätta häradsrätten och ta över inrymningarna på lappskattelanden. Häradsrätten protesterade, utan framgång.

Fram till omkring sekelskiftet 1800 hanterade häradsrätten frågor som var hänförliga till lappskattelanden. Länsstyrelsen ersatte häradsrätten i hanteringen av dessa frågor. Länsstyrelsen hade länge strävat efter det, och häradsrätten motsatt sig det. I samband med länsstyrelsens övertagande började länsstyrelsen att behandla lappskattelanden som kronojord. Det fanns inga förordningar som reglerade hur länsstyrelserna skulle behandla lappskattelanden. Därför blev administrationen tämligen godtycklig.

Den utredning som föregick 1886 års renbeteslag föreslog att alla lappskatteland skulle avskaffas. Det trodde sig riksdagen också kunna besluta. Men 1886 års lag formulerades så otydligt angående lappskattelanden att det inte framgick klart om de skulle avskaffas eller inte. Detta skapade en del oreda i Västerbotten. I Norrbotten accepterade länsmyndigheterna lappskatteland endast i Arvidsjaur när 1886 års lag trädde i kraft. Kronofogden kallade samerna där till ett möte år 1887 där de fick lämna ifrån sig sina åtkomsthandlingar för lappskattelanden.

Professor Peter Skölds undersökningar har belagt 26 lappskatteland i Kaitumbyn under perioden 1695 - 1740. Av dessa låg sju inom den nuvarande Samebyns område. De var (enligt den stavning som används i skattelängderna): Nynisvärj, Kieltjaur, Mimitz Kirtz, Hiertavärj, Kondelisvarj, Korievari, Sangopolda. I domböckerna för Gällivare tingslag nämndes ytterligare några lappskatteland som troligen tillhörde Kaitumbyn. De är Siaktas Vuobme (1754), Ainalaggo (1757), Altas (1772), Kurså och Utsaldas (1781) samt Puootack Ena (1838). Lappskattelanden i Kaitum var fördelade över hela nuvarande Samebyns område. Det är enligt Peter Sköld av stor betydelse att påpeka att inga uppgifter om några andra lappskatteland framkommit under tiden fram till år 1750.

Eftersom den nuvarande Samebyns område ligger inom äldre Kaitumbyn kan det konstateras att marken till stor del har utgjorts av lappskatteland. De samer som befunnit sig i området och brukat marken har alltså innehaft marken med en rätt som var jämställbar med skattemannarätt. Samer inom området har följaktligen också haft en ensamrätt till jakt och fiske på sina lappskatteland. Renbetet, jakten och fisket på de ”allmänningsland” som fanns mellan lappskattelanden var förbehållna dem som tillhörde lappbyn.

4.6 Lappmarksgränsen

I och med lappmarksreglementet år 1749 tog jordbrukskolonisationen ordentlig fart. Avsikten var att nybyggarna skulle ägna sig åt odling och kreatursskötsel medan jakt och fiske ansågs tillhöra samerna. Samernas näringar och nybyggarnas näringar skulle inte komma i konflikt.

År 1751 drogs den s.k. lappmarksgränsen upp. Beslutet motiverades med dels att samernas tillgång till jakt och fiske skulle skyddas mot kustlandsbönderna, dels att nybyggeskolonisationen skulle främjas. Införandet av gränsen innebar att kust-bönderna inte fick jaga och fiska i Lappmarken och att denna rätt i stället skulle

förbehållas samer och nybyggare. Nybyggare tillerkändes dock inte en rätt som inkräktade på samernas rätt.

4.7 Odlingsgränsen

För att skilja de marker som både samer och nybyggare nyttjade i Västerbottens och Norrbottens län beslutade riksdagen år 1867 om den s.k. odlingsgränsen. Ovanför denna skulle inga nybyggen få anläggas. Området väster om odlingsgränsen reserverades för samernas renskötsel. Uppdragandet av odlingsgränsen kunde dock inte helt förhindra att nybyggare bosatte sig ovanför denna.

4.8 Hur berördes Kaitumdalen (Samebyns område) av avvittringen?

I Gällivare socken påbörjades avvittringen år 1874. Avvittringsutslaget kom dock först den 31 oktober 1887, då 1886 års lag redan hade trätt i kraft. Före år 1825 hade myndigheterna nöjt sig med att kalla enkla skattelängder för jordeböcker. Det året upprättades de första egentliga jordeböckerna för Lappmarken. Enligt Kammarkollegiets direktiv skulle kameral jordnatur anges för alla enheter. Det skedde också för kronohemman och krononybyggen, men för lappbyar och lappskatteland utelämnades den uppgiften trots att det fanns en särskild kolumn för den i jordeboken. I länsstyrelsens avvittringsutslag för Gällivare socken av den 31 oktober 1887 antecknades vid lappbyarna Norra Kaitum (nuvarande Samebyn) och Södra Kaitum den skatt de skulle betala som lappbyar. Dessutom tillades att samebyarna inte omfattats av någon avvittringsåtgärd: "*wid den allmänna afvittringen haffa de icke varit föremål för någon särskild afvittringsåtgärd*".

De nybyggen som hade beteckningen "*krono*", "*under enskild disposition*" och "*jordlägenhet*" avvittrades med enskild äganderätt. Det gällde även en del nybyggen som inte var skattlagda. Alla lappbyar var införda som "*krono*", "*under enskild disposition*", "*jordlägenhet*" och "*skattlagda*" i jordeboken. Trots det blev de inte avvittrade utan hänfördes till kategorin kronoöverloppsmark.

Den sista jordeboken för Lappmarken omfattar Gällivare socken och upprättades år 1896. Där hade inte någon ändring skett efter avvittringen. Samebyarna Norra Kaitum och Södra Kaitum betecknades som vardera "*ett lappskatteland*" med var sin skattesumma. De är införda under huvudrubriken "*Krono. Under enskild disposition.*" med tillägget "*jordlägenheter*" och "*skattlagda*".

Kammarkollegiet slog år 1941 fast att lappskattelanden (dvs. lappbyarna) inte längre skulle tas upp i jordregistret under enskild disposition. Beslutet skulle föras in i jordeböckerna, men det skedde aldrig för lappbyarna i Norrbottens län. De är fortfarande införda under "*enskild disposition*" i de sista jordeböckerna.

4.9 Jakt och fiske i Samebyn under 1900-talet

4.9.1 Allmänt

Under 1900-talet fortsatte samerna i Samebyn (dåtidens Norrkaitums Sameby) att jaga och fiska inom Samebyns marker. I Samebyn har det funnits samer som har levt huvudsakligen av renskötsel och de som har levt huvudsakligen av jakt och fiske. Tjuonajokk var det största samiska vistet. Där bodde fram till 1960-talet flera familjer inom Samebyn. Ripsnarning och fiske var viktiga inkomstkällor. Omfattningen av jakten och fisket var stor.

Samerna transporterade fångsten till Killinge där den såldes till tre uppköpare. Fångsten såldes där fram till 1950-talet när kommunikationerna med Gällivare blev bättre. Då övergick samerna till att sälja sin fångst i Gällivare. När skotern kom under slutet av 1960-talet och 1970-talet förbättrades också kontakterna med det övriga samhället. Inom Samebyn förekom ett omfattande fiske under sommar och höst på 1960-talet eftersom flyget då kunde hämta fisken. Det gjorde att färsk fisk kunde säljas.

Under 1960- och 1970-talet fanns ett antal yrkesfiskare inom den nuvarande Samebyn (dåvarande Norrkaitum Sameby). I utredningen *Yrkesfisket ovan odlingsgränsen i Norrbottens län*, som avsåg 1960- och 1970-talet, konstaterades också att yrkesfisket hade stor betydelse i Norrkaitum Sameby.

Statens Vattenfallsverk lämnade år 1971 in en ansökan om överledning av Kaitumsystemets vatten till Stora Lulevatten. I ansökan ingår kalkyler som gjorts av fiskeriintendenten för år 1967. Det året beräknas samernas fiskeuttag i Övre och Nedre Kaitumsjöarna ha varit 14 690 kg, till ett värde om cirka 56 000 kr. Samernas uttag av fisk i Kaitumälven ansågs uppgå till drygt 6 300 kg och fångstens värde till något över 31 000 kr. Vattenfall skilde inte på husbehovsfiske och avsalufiske.

4.9.2 Avsalufisket

Uppgifter om avsalufisket finns i SOU 1975:99 *Samerna i Sverige*. Där ingår som bilaga 6 utredningen *Yrkesfisket ovan odlingsgränsen i Norrbottens län,* som har utförts av fiskeriintendent Robert Karlsson. Hans undersökning kom till för att utröna omfattningen av fiskesamernas fiske. Den byggde på ett omfattande insamlat material om antal fiskare och fångstmängder. Norrkaitum var en av de samebyar där det varit möjligt att skaffa fram säkra belägg och utredaren har fört in uppgifterna under kategorin ”dokumenterade”. Utifrån uppgifterna om antal fiskare och fångstvolymer under åren 1969 - 1971 har han även beräknat bruttoinkomster för varje fiskare.

Undersökningen omfattade bara den andel av fisket som bedrivits för avsalu. Utredaren påpekade att fisket i de flesta fall utövades i familjeform. Därför var ”antalet heltidssysselsatta i fisket totalt sett väsentligt högre än vad som anges” i utredningen. Han hade inte i uppdrag att beräkna storleken på husbehovsfisket.

Utredaren delade in fiskarna ovanför odlingsgränsen i tre grupper. Grupp 1 var fiskare upptagna i renlängd under renskötande hushåll enligt § 14:1 i 1928 års renbeteslag. Grupp 2 var de som fiskade med stöd av enskild fiskerätt, bestämmelser i

arrendekontrakt eller liknande. I Norrkaitum fanns ingen yrkesfiskare i grupp 2. Grupp 3 var fiskesamer som inte hade arrendekontrakt eller upplåtelse, som inte var sysselsatta i rennäringen, som var införda i renlängden med hänvisning till § 14:2 i renbeteslagen eller inte alls var upptagna där.

Utredaren konstaterade att det i Norrkaitums sameby fanns nio avsalufiskare år 1969, tolv år 1970 och femton år 1971. Fiskerättsligt tillhörde fyra fiskare grupp 3 under samtliga år, men deras inkomster av fisket var förhållandevis små.

4.9.3 Vinternätfiske

Fisket skedde främst med nät av heldragen nylon. Yrkesfisket i fjällområdet var starkt koncentrerat till sommarsäsongen. Inom "Kaitumälvsområdet" hade "*dock ett omfattande vinternätfiske utvecklats*", enligt utredaren. Angående Norrkaitums sameby skriver han följande.
"Inom samebyn har fisket viss betydelse som försörjningsunderlag. Några fiskare har fisket som huvudsaklig inkomstkälla medan övriga utövar fisket som kombinationsnäring till renskötsel, jakt och slöjd samt turism. De vatten som främst är föremål för avsalufiske är Kaitumsjöarna och Kaitumälven samt Seitajaure, Kårjajaure och Tjuoltajaure."

4.9.4 Utredarens sammanfattning

Utredaren konstaterade för hela länets del att yrkesfiskets omfattning varierade mellan samebyarna, men inom "*många samebyar har avsalufisket betydelse eller stor betydelse som försörjningstillskott för samebymedlemmar*". Utredaren fortsatte:
"Generellt sett har avsalufisket mycket stor betydelse för befolkningen i Storluleregionen (Sörkaitums och Sirkas samebyar). Stor betydelse får yrkesfisket anses ha inom fjällsamebyarna i Arjeplogs kommun samt Norrkaitums sameby."
De registrerade inkomsterna från avsalufisket var i många fall ganska små. Detta kommenterade utredaren sålunda: "*För de enskilda i här berörda regioner kan detta i och för sig låga försörjningstillskott ha en marginaleffekt som medför att familjen*

klarar sin försörjning. I samband med yrkesfisket blir även familjens behov av husbehovsfiske tillgodosett, vilket väsentligt sänker levnadskostnaderna under övriga delar av året. Sett mot bakgrund härav har avsalufisket en mycket stor betydelse från total försörjningssynpunkt även om avsalufisket inte haft en lönsam omfattning."

Utredaren tillade: "*Genom att avsalufisket utgör en väsentlig del av glesbygdsbefolkningens försörjning skulle i vissa regioner sociala problem uppstå om inte möjligheter fanns till denna inkomstförstärkning."*

4.9.5 Avsalufiske med fraktstöd

I länsstyrelsens arkiv i Luleå finns ytterligare uppgifter om avsalufisket ovan odlingsgränsen i Norrbottens län. Ursprunget var en inventering som länsstyrelsen genomförde år 1969. Den syftade till att utreda eventuellt behov av stöd till inlandsfisket i länet och ledde till ett antal åtgärder, bland annat ett fraktstöd. Stödet skulle utgå till dem som levererade minst 500 kg fisk till en etablerad uppköpare och som kunde visa upp kvitto på försäljningen samt lämnade in en ansökan. Stödet utgick för både flyg- och landtransporter.

I länsstyrelsens arkiv finns listor bevarade över mottagare av fraktstöd, dock bara för åren 1977 – 1985. För Norrkaitums del har en till fem fiskare nått upp till stödgränsen varje år. De är angivna med namn, mängden såld fisk, transportmetod och utbetalat stöd.

Samer i Norrkaitums Sameby som någon gång under åren 1977 - 1985 sålt minst 500 kg fisk till etablerad uppköpare samt ansökt om fraktstöd var John Poggats, Erik A Saitton, Lars Saitton, Ola Saitton, Sixten Saitton, Roger Saitton, John Poggats och Sören Poggats.

Efter att ha analyserat en enkät som sänts ut till alla fraktstödsmottagare i länet år 1981 drog fiskenämnden i Norrbotten följande slutsats. *"Frånsett ett fåtal fall ingår fisket som en mycket viktig del i ett kombinationsnäringsfång".*

4.10 Samers bruk av Området

Arkeologiska undersökningar som har utförts av Inga-Maria Mulk omfattar i första hand Stora Luleälvs källområden från riksgränsen mellan Norge och Sverige i väster till Stora Lulevattens utlopp i Stora Luleälv vid Porjusselet i öster. Att inte andra offerplatser är utmärkta i hennes redovisning tyder således inte på att det saknas offerplatser längre norrut, eftersom det inte omfattades av hennes primära undersökningsområde. Inga-Maria Mulks undersökningar tar med andra ord inte huvudsakligen sikte på Samebyns område, som ligger norr om Stora Luleälv, med väsentligen Kalixälven som gräns i söder.

Det finns ett stort antal fornminnen inom och på gränsen till Samebyns område, t.ex. de fångstgropar och kokgropar som Samebyn nämnt tidigare, även om hela Området inte är fornminnesinventerat.

I Inga-Maria Mulks bearbetning av stalotomtningar (samiska boplatslämningar) har hon valt att vidga undersökningsområdet och även inkludera fornlämningar inom Området. En boplatslämning som hon har tagit med är Singi som finns i Norrkaitum (nuvarande Området). Denna är daterad från år 540 till år 1259 och utgjordes av bl.a. 95 boplatslämningar. Man har även hittat fynd av pilspetsar och fiskkrokar inom Singi.

Det framgår vidare från Filip Hultblads kartläggning av lappbyar att det fanns flera lappvisten inom Området.

Intressant är att till för något år sedan hade Samebyn ett av sina sommarvisten cirka en km från Singi. Av miljöhänsyn har man slutat att använda sommarvistet. Det område

som började brukas av samer omkring år 540 har således Samebyn använt även i modern tid.

I tillägg till de historiska efterforskningar som docent Lennart Lundmark har presenterat har professor Patrik Lantto avgett utlåtanden. Han har byggt sina utlåtanden på utredningar gjorda av material från länsstyrelsen och lappväsendet i Norrbotten.

Av en utredning gjord av en lappfogde år 1940 framgår att samernas rättigheter stödjer sig på "*gammal, historiskt grundad, sedvanerätt och respekterats*" och att samernas rätt till jakt och fiske ovan odlingsgräsen är en ensamrätt.

Även i en utredning från år 1937 kom lappfogdarna i Norrbotten fram till att samers rätt till jakt och fiske ovan odlingsgräsen är en ensamrätt och att rätten till jakt och fiske inte är inskränkt till husbehov. Länsstyrelsen ställde sig bakom lappfogdarnas slutsatser att samers rätt till jakt och fiske ovan odlingsgränsen var en ensamrätt och konstaterade att detta följde direkt av lagen, 56 § 1928 års renbeteslag. Länsstyrelsen framhöll också att upplåtelser till andra än samer att fiska ovan odlingsgräsen brutits ut ur samers rättigheter. Det var således inte staten som hade rätt till fiske ovan odlingsgränsen, utan samerna. Det var av praktiska skäl som länsstyrelsen, i stället för samerna, förvaltade upplåtelsehanteringen.

Länsstyrelsen fann också stöd i 1928 års renbeteslag för att samers rätt till fiske inte var inskränkt till samers husbehov. "*Omfattningen av den del av privilegiet det här närmast rör sig om (fisket) lärer nog icke få inskränkas till det egna husbehovet; mot en sådan tolkning talar såväl lagens ord ('underhåll') medan man på andra håll i tidigare tillkommen lapplagstiftning utnyttjar 'husbehov' som den historiska rättsutvecklingen på detta område....*" Länsstyrelsen framhöll också att det i vart fall inte står i strid "*med varken lagens ord eller anda att renskötselberättigade lappar i tider av nedgång i renantalet skaffa sig en försörjning på exempelvis fiske*".

Samerna har alltså funnits i Området sedan omkring år 540. Fynden på Området visar att det har använts av samer för jakt och fiske sedan dess. Samers rätt till jakt och fiske har på olika sätt dokumenterats och bekräftats från bl.a. statliga organ och domstolar. Så sent som i rättsfallet NJA 1942 s. 336 konstaterade staten att jakt och fiske i Området endast tillkom samerna, att den inte var begränsad till husbehov och att rätten stödjer sig på *"en urgammal, historiskt grundad sedvanerätt och urminnes hävd som av statsmakterna under gångna tider respekterats och erkänts"*.

4.11 Äganderättsfrågan

Frågan om äganderätten till Girjas sameby är inte föremål för prövning i detta mål. Samebyn vill dock framhålla att Samebyn inte vitsordar att staten är ägare till Samebyns område. Den rätt som Samebyn hade genom skattelandet var en äganderätt. Staten har inte förvärvat äganderätten till lappskattelanden.

Samebyn hade sedan urminnes tid delat in Samebyns mark- och vattenresurser i familjeområden. Kronan kom sedermera att kalla dessa familjeområden för lappskatteland. Inom lappbyarnas områden fanns, förutom lappskatteland, dessutom en del allmänningsjord.

Lappskattelanden förekommer i domstolsprotokoll och myndigheters skrivelser från mitten av 1600-talet. En samefamilj eller mindre släktgrupp hade ensamrätt till resurserna på lappskattelandet. Ungefär en kvadratmil var inte en ovanlig storlek för ett lappskatteland. Som mest fanns flera hundra lappskatteland i den svenska och finska Lappmarken.

Ungefär fram till sekelskiftet 1800 gav häradsrätten innehavaren rätt till lappskattelanden genom s.k. inrymning (immission eller införsel). 1600-talets samer hade samma rätt till sina skatteland inom lappbyns ram som bönderna hade till sin skattejord inom bondbyns ram. Det var den starkaste rätt till land som en ofrälse person kunde ha på den tiden.

Varken yrkesdomarna eller fogdarna hade någon kännedom om de geografiska realiteterna för lappskattelanden och inte heller om de ibland ganska komplicerade släktförhållanden som samerna åberopade när de tvistade om landen. I praktiken fortsatte samebyn att sköta fördelningen av lappskattelanden. Från mitten av 1600-talet anlitades emellertid även de samiska nämndemännen i häradsrätten för att lösa tvister som inte kunde klaras ut av den enskilda lappbyns byarätt. Deras slutsatser skrevs in som domar i häradsrättens protokoll. Av dessa domar framgår att *innehavaren av ett lappskatteland hade ensamrätt till jakten och fisket på landet.*

Under 1650- och 1660-talet var kronans fogdar och häradsrätten eniga om att *lappskattelanden skulle behandlas som skattejord.* Även fogdarna hänvisade till att innehavaren kunde förlora sitt land pga. s.k. skattevrak. Detta gällde för övrigt endast skattejord. Fogdarna hänvisade också till att släktingar hade förköpsrätt till lappskatteland, s.k. bördsrätt. Även sådan rätt gällde endast för skattejord vid den tiden.

Samernas rätt till sina lappskatteland var stark och betraktades av såväl samer som domstolar som en äganderätt. Denna äganderätt till landen styrktes normalt av att äldre bybor vittnade om urminnes hävd eller av att samer bevisligen betalade skatt för området. Lappskattelanden fördes också vidare till kommande generationer genom arv. De flesta landen inom Kaitumområdet var, som redan nämnts, i samma släkts ägo i vart fall från mitten av 1600-talet till mitten av 1700-talet.

Lappskattelanden kan identifieras med hjälp av skattelängder och domböcker. Efter en reform av skatteuppbörden år 1695 blev hela lappbyn en skatteenhet. Samebyn valde själv en ”lapplänsman” som samlade in den skattesumma som överlämnades till fogden. Ibland skrevs lappskatteland in i skattelängden, ibland inte. Det är inte möjligt att fastställa vad som avgjorde om ett visst skatteland skrevs in eller inte. Det enda man med säkerhet kan säga är att skogssamernas land skrevs in betydligt oftare än

fjällsamernas. Det kan alltså ha förekommit lappskatteland utan att dessa förts in i skattelängden.

Skattefyndens förekomst i domböckerna är beroende av om det fanns någon tvist eller inte. Det finns skäl att anta att det har funnits betydligt fler lappskatteland än vi känner till, men att de hanterades av samebyn utan att sätta några spår i administrativt eller judiciellt källmaterial. I åtskilliga lappskatteland fanns ingen anledning till tvist.

Under senare delen av 1600-talet och första hälften av 1700-talet ifrågasatte kronans ämbetsmän inte sällan skatteböndernas rätt till sin jord, trots flera riksdagsbeslut som garanterade skattemannarätten. Landshövdingar började bestrida häradstingets rätt att utfärda inrymningar på lappskatteland och därmed ge dem karaktären av skattejord. Under hela 1700-talet fortsatte landshövdingarna att emellanåt göra uttalanden om att häradsrätten borde fråntas hanteringen av lappskattelanden. Men häradsrätten, med sin samiska nämnd, stod på sig och fortsatte att inrymma samer på lappskatteland under former som gav dem en besittning som kunde jämställas med skattemannarätt.

Häradsrättens domsmakt över lappskattelanden blev allt mer trängd mot slutet av 1700-talet. År 1792 utfärdade landshövding Johan Gustaf af Donner en skrivelse som gav kronans fogde rätt att åsidosätta häradsrätten och ta över inrymningarna på lappskatteland. Häradsrätten protesterade, men utan framgång.

Fram till omkring sekelskiftet 1800 hanterade häradsrätten frågor som var hänförliga till lappskattelanden. Länsstyrelsen ersatte häradsrätten i hanteringen av dessa frågor. Länsstyrelsen hade länge strävat efter detta och häradsrätten hade motsatt sig. I samband med att länsstyrelsen övertog hanteringen började länsstyrelsen att behandla lappskattelanden som kronojord. Det fanns inga förordningar som reglerade hur länsstyrelserna skulle behandla lappskattelanden. Därför blev administrationen tämligen godtycklig.

Den utredning som föregick 1886 års renbeteslag föreslog att alla lappskatteland skulle avskaffas. Det trodde sig riksdagen också kunna besluta. Men 1886 års lag formulerades så otydligt angående lappskattelanden att det inte klart framgick om de skulle avskaffas eller inte. Detta skapade en del oreda i Västerbotten. I Norrbotten accepterade länsmyndigheterna lappskatteland endast i Arvidsjaur när 1886 års lag trädde i kraft.

Som tidigare sagts har professor Peter Skölds undersökningar belagt 26 lappskatteland i Kaitumbyn under perioden 1695 - 1740. Dessa var fördelade över hela byns område. Det är enligt Sköld av stor betydelse att påpeka att inga uppgifter om några andra skatteland har framkommit under tiden fram till år 1750.

Eftersom Girjas samebys område ligger inom äldre Kaitumbyn kan det konstateras att marken till stor del har utgjorts av lappskatteland. De samer som har befunnit sig i Området och brukat marken har alltså innehaft marken med en rätt som var jämställbar med skattemannarätt. Samer inom Området har följaktligen också haft en ensamrätt till jakt- och fiske på sina lappskatteland. Renbetet, jakten och fisket på de ”allmänningsland” som fanns mellan lappskattelanden var förbehållna dem som tillhörde lappbyn.

4.12 Skatt

4.12.1 Skinnhandel

Vid mitten av 1500-talet inleddes en period av stora förändringar i det samiska samhället i Lule lappmark och flera andra samiska områden. Priserna på exklusiva skinnvaror ökade kraftigt i Europa under 1500-talet. Vid mitten av seklet lade Gustav Vasa lappmarkerna under statlig förvaltning med skatter, fogdar och detaljerade räkenskaper, vilka är bevarade för perioden 1552 - 1620. Samerna fick alltså börja skatta. Skatten betalades med skinn.

Under perioden 1553 - 1606 tog kronan upp 110 195 ekorrskinn samt 1 591 mårdskinn i skatt i Lule lappmark. Dessutom köpte fogden upp stora mängder räv-, utter-, järv-, björn- och hermelinskinn. Pälshandeln ledde till ökat välstånd för samerna och i Lule lappmark steg antalet skattelappar, dvs. samefamiljer, från ungefär 100 under 1550-talet till över 200 en bit in på 1610-talet.

Vid slutet av 1500-talet och början av 1600-talet hade de pälsbärande djuren blivit färre. Så småningom kollapsade skinnhandeln. År 1607 började en ny skatteordning att gälla, som innebar kraftiga försämringar för samerna. Samer skulle nu börja skatta i födoämnen i stället för skinn, vilket drabbade samernas livsförsörjning hårt. Samerna fick allt svårare att klara sig. Nöden bredde ut sig. Samtidigt hade fångstsamhällets befolkning blivit så stor att den krävde att extra födoämnen kunde behållas så länge skinnhandeln blomstrade och den måttliga skatten främst bestod av pälsverk. När pälsverken sinade och kronan började ta ut renar och betydligt mer torrfisk i skatt rubbades balansen.

4.12.2 Storskalig renskötsel

Så småningom utvidgades stammen av tamrenar och i början av 1600-talet började samer gå över till en storskalig rennomadism för att klara sig ur krisen. Efter några decennier var förhållandena helt förändrade. Ett nytt försörjningssystem hade slagit igenom. Samerna blev delvis mindre beroende av jakt och fiske men upphörde inte med att jaga och fiska.

De välbärgade renägarna baserade huvuddelen av sin föda på tamrenen. De som inte hade en tillräckligt stor renhjord behövde emellertid även i fortsättningen skaffa sig sin försörjning genom jakt och fiske. Även om pälshandeln aldrig mer nådde upp till den nivå som den hade haft under senare delen av 1500-talet var den fortfarande en viktig inkomstkälla för en del samer.

4.12.3 Skatteuttag

Sedan mitten av 1500-talet har samerna betalat skatt för jakten och fisket inom lappbyarna. Under perioden 1553 - 1606 tog kronan upp 110 195 ekorrskinn och 1 591 mårdskinn i skatt i Lule lappmark. I slutet av 1500-talet upprättade fogden vid några tillfällen listor över sjöar där samerna måste betala särskild skatt för fisket. Dit hörde Kaitumsjöarna, inom nuvarande Samebyn, där 13 namngivna samer fiskade.

När Karl IX införde en ny skatteordning år 1602 var det i första hand fisket som samerna skattade för. I skatteordningen betonas att fogden varje år ska ange hur många "*träsk, strömmar och sjöar*" det finns i varje Lappmark. Sedan skulle samerna skatta för dessa "*Träsk och Siöer*".

Från år 1620 till år 1695 växlade skattesystemen. Efter utdragna utredningar infördes ett nytt skattesystem år 1695. Lappbyn blev den grundläggande enheten i fiskala angelägenheter. Den ålades en bestämd skattesumma. Samerna fick själva utse en (lapp)länsman som fördelade skatten inom byn och betalade in den förutbestämda summan till fogden. I skatteordningen nämns inte uttryckligen att skatten även omfattar fiske, men ett brev från Kungl. Maj:t till landshövdingen klargjorde att så var fallet. Angående några sjöar som ligger nära (den ännu ungefärliga) gränsen till Lappmarken skrev Kungl. Maj:t att om de "*ligger inom lappmarkens gränser, pröva vi skäligare, att Lapparna därefter bliva skattlagde*".

Lappmarksreglementet år 1749 påpekade särskilt att "*Lappallmogen, som till en del för slikt skattar, nogsamt medhinner, att fånga och skjuta allt det vildt, som under namn av dyrare skinnvaror kommer, så hafva Nybyggare hädanefter sig ej vidare därmed att befatta.*" *(8§).*

Skatteordningen år 1695 förtydligades av Kungl. Maj:t i 1760 års lappfogde-instruktion. Där anges i 10 §: "*Enär något lappland (lappskatteland) bliver anslaget till nybyggen, så att det ej vidare av lappfolket kan nyttjas till rendjursbete, fisk- och djurfång, det lappbyn icke vidare bör graveras för sådant därifrån gånget lappland,*

utan kommer dess i jordeboken påförda skatt att avdragas från byns skattesumma". Om lappbyn förlorade några jaktmarker och fiskevatten skulle skatten alltså reduceras. Lennart Berglöf drog slutsatsen: "*Rätten till land inbegrep rätt till jakt och fiske.*"

I alla jordeböcker för Lappmarken angavs att samerna skattade enligt 1695 års skatteordning och 1760 års kronofogdeinstruktion. En ny jordeboksmetod fastställdes år 1856. Den tillämpades första gången i Lappmarken i konceptjordeböcker år 1858. Där döptes lappbyarna till lappskatteland och fördes in under kategorin "*Krono*", "*Under enskild disposition*", "*Jordlägenhet*" och "*Skattlagda*". Det gällde även "Kaitum norra" (nuvarande Samebyn) som togs upp som "*1 lappskatteland. Grundränta, penningar 24:32. Nuvarande ränta 37.-*". Så skedde också i den nya jordeboken för lappmarken år 1876. Norra Kaitum står där angiven som "*1 lappskatteland. Ränta penningar 37.*" och är införd under kategorin "*Krono*", "*Under enskild disposition*", "*Jordlägenhet*" och "*Skattlagda*". I jordeboken angavs att skatten utgick enligt 1695 års skatteordning och 1760 års lappfogdeinstruktion.

4.13 Lappskattelandens betydelse

Frågan hur staten beskattade samerna är i och för sig intressant, men inte avgörande att utreda i detta mål. Samebyns grunder i andra och tredje hand knyter an till samers bruk i form av renskötsel alternativt jakt och fiske på Området.

Flera moderna forskare, t.ex. Kaisa Korpijaakko-Labba och Nils Johan Päiviö stöder uppfattningen att beskattningen var att se som en fastighetsskatt, medan Matti Enbuske m.fl. har kommit fram till att det var samernas skatteförmåga som beskattades. Matti Enbuske har emellertid framhållit att staten försökte knyta beskattningen av Lappmarken till jorden, men misslyckades med detta främst p.g.a. bristande lantmäteriresurser. Även Nils Arell har uttalat sig om svårigheterna för staten att knyta beskattningen till marken.

Det faktum att Området till stor del utgjordes av lappskatteland åberopas till stöd för att samer jagade, fiskade och bedrev renskötsel på Området. Det framgår av praxis från olika delar av Lappmarken att samerna hade ensamrätt till bl.a. jakten och fisket inom sina respektive lappskatteland. Lappskattelanden hade fasta gränser som upprätthölls mot intrång från obehöriga genom att samer bland annat kunde väcka talan i domstol om deras rätt kränktes.

Staten har pekat på Lappmarkens stora omfattning i förhållande till dess befolkningsmängd. Nutida forskning visar emellertid att det förelåg hård konkurrens mellan samerna om markerna.

Nils Johan Päiviö har beskrivit detta på följande sätt:
"Trots att markerna i norr vid en ytlig betraktelse förefallit stora har de på grund av sin karghet inte kunnat försörja alltför många människor. Årsmedeltemperaturen är exempelvis i nordligaste Sverige - 2 - 3 grader. Detta har gjort att det har skapats ett markanvändningssystem utifrån dessa rådande förutsättningar. Grunden till detta är knapphet på resurser och det har fört med sig att det har funnits behov att på något sätt reglera markanvändningen. Dessa yttre förhållanden har bidragit till att det har vuxit fram ett samiskt markanvändningssystem med näringarna jakt, fiske och renskötsel som grundelement. Dessa näringar har krävt stort utrymme för att garantera försörjningen för näringsutövarna. En funktion av detta är att det skapats markanvändningsenheter med ensamrätt för innehavarna. Dessa har sedermera utvecklats till det som idag går under benämningen lappskatteland. Därutöver har lappskattelanden bildat större kamerala enheter, lappbyar, med väl fastställda gränser mellan sig."

Till stöd för samers bruk åberopar Samebyn statens beskattning av samer, oavsett om beskattningen var ett slags fastighetsskatt eller inkomstskatt. Skatten betalades ofta i form av fisk eller skinn, dvs. avkastningen av samers bruk av marken.

I Torne lappmark förekom termen skattland endast under tiden 1700 - 1780. Nils Arell har anfört att det finns belägg för skattlandsinnehav under senare delen av 1600-talet även om begreppet inte användes. Beskrivningen av lappskattelandens upplösning i Torne lappmark avser inte förhållandena på Området. Enligt Nils Arell "*skall här kraftigt understrykas att denna förändring som belagts i Enontekis inte är något generellt drag i hela lappmarken, utan sammanhänger med den regionala fördelningen av olika former av rennäring*".

Avvittringen hade inte någon betydelse för samernas rättigheter till renskötsel, jakt och fiske på Området. Det anges uttryckligen i länsstyrelsens avvittringsutslag för Gällivare socken av den 31 oktober 1887 att lappbyn Norra Kaitum (nuvarande Samebyn) fortfarande skulle beskattas samt att den inte omfattades av någon avvittringsåtgärd. Samernas rättigheter kvarstod således oförändrade på Området.

4.14 Gällande rätt

4.14.1 Rennäringslagen och rennäringsförordningen

Den lagliga regleringen av de samiska rättigheterna finns i rennäringslagen (1971:437). Under rubriken Renskötselrättens utövande regleras samers jakt- och fiskerätt närmare. Samebyns rätt att jaga och fiska på *utmark inom byns renbetesområde på kronomark ovanför odlingsgränsen* (det område som är aktuellt i målet) regleras i 25 § första stycket:

En medlem i sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där.

I 3 § första punkten rennäringslagen anges när renskötsel får bedrivas.

Renskötsel får bedrivas inom följande områden (renskötselområdet)
1. hela året (året-runt-markerna) i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker dels ovanför odlingsgränsen, dels nedanför denna gräns på mark där skogsrenskötsel av ålder bedrivits under våren, sommaren eller hösten, och marken antingen tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten (kronomark) eller utgör renbetesland.

Av 3 § första stycket och 25 § rennäringslagen framgår att Girjas samebys medlemmar har jakt- och fiskerätt inom sitt renskötselområde året om eftersom marken enligt lagen är s.k. åretruntmark.

4.14.2 Upplåtelse av jakt- och fiskerätt

Upplåtelser regleras i 31 - 32 §§ rennäringslagen. Enligt 31 § får en sameby eller samebymedlem inte upplåta rättighet (exempelvis jakt och fiske) som ingår i renskötselrätten annat än till tidigare bymedlem.

I 32 § sägs att för upplåtelse av jakt- och fiskerätt på kronomark ovanför odlingsgränsen, som står under statens omedelbara disposition, krävs i) att upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln, ii) att den är förenlig med god jakt- och fiskevård och iii) inte medför besvärande intrång i samernas rätt till jakt och fiske. Upplåtelse av hela fisket i visst vatten får ske endast om samebyn medger det.

I 33 § sägs att frågor huruvida upplåtelse ska ske prövas av regeringen eller av den myndighet som regeringen bestämmer. Av 2 § rennäringsförordningen (1993:384) följer att länsstyrelsen prövar frågor om upplåtelse av jakt och fiske.

Av 34 § rennäringslagen följer att upplåtelser ska ske mot avgift om inte särskilda skäl föreligger för avgiftsfrihet. Avgiften ska tillfalla samerna på så sätt att den fördelas lika mellan den berörda samebyn och samefonden. Länsstyrelsen har enligt 7 § rennäringsförordningen getts rätt att ta ut en administrativ avgift för bl.a. administrationen av upplåtelserna. Denna avgift får uppgå till högst hälften av avgiften för upplåtelsen.

Renskötsel, jakt och fiske regleras närmare i rennäringsförordningen (1993:394). 3 § i rennäringsförordningen har följande lydelse:

Rätt till sådan småviltsjakt och sådant handredskapsfiske på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen som inte bedrivs yrkesmässigt ska upplåtas under förutsättning att

1. någon olägenhet av betydelse inte uppkommer för rennäringen,
2. något hinder inte möter enligt bestämmelserna i 32 § rennäringslagen (1971:437), och att
3. jakten eller fisket inte inverkar menligt på miljön, turismen eller andra intressen.

Vid upplåtelse av rätt till annan jakt eller annat fiske ska företräde ges sådana personer för vilka jakten är av väsentlig betydelse för deras försörjning.

Av 8 § rennäringsförordningen framgår att Jordbruksverket meddelar närmare föreskrifter om upplåtelser på statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen.

4.14.3 Jakt- och fiskelagstiftning

Enligt 10 § jaktlagen (1987:259) har fastighetsägaren som huvudregel jakträtt på den mark som tillhör fastigheten. I 10 § tredje stycket hänvisas till särskilda bestämmelser. Av övergångsbestämmelserna till jaktlagen följer att jaktlagen inte inskränker de rättigheter som omtalades i 8 § första stycket i den äldre lagen, lagen (1938:274), som bland annat avser jakträtt på grund av urminnes hävd.

Enligt 9 § fiskelagen (1993:787) tillhör fisket i enskilt vatten som huvudregel fastighetsägaren. I 3 § tredje stycket hänvisas till särskilda bestämmelser vad gäller samernas rätt till fiske (varvid rennäringsregleringen åsyftas). Precis som i jaktregleringen finns en övergångsbestämmelse, punkten 2, som anger att fiskelagen inte inskränker de rättigheter som följer av bl.a. 5 § lagen (1950:596) om rätt till fiske, som föreskriver fiskerätt på grund av urminnes hävd.

Enligt 2 § lagen (1981:533) om fiskevårdsområden får ett fiskevårdsområde inte omfatta områden där samerna enligt rennäringslagen har rätt till fiske på kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition. Beträffande fiske inom andra områden, där samerna har rätt till fiske enligt rennäringslagen, föreskrivs att inskränkning inte får ske i denna rätt genom bildande av fiskevårdsområden.

Motsvarande bestämmelse som finns i ovan nämnda lag om fiskevårdsområden finns i 2 § lagen (2000:592) om viltvårdsområden. Paragrafen föreskriver att ett viltvårdsområde inte får omfatta mark, där samerna har rätt till jakt enligt rennäringslagen (1971:437), när det är fråga om kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition eller mark på renbetesfjällen. Vidare stadgas att för annan mark, där samerna har rätt till jakt enligt rennäringslagen, får denna rätt inte inskränkas genom att ett viltvårdsområde bildas.

4.14.4 Ändringar i rennäringslagen

År 1993 genomfördes omfattande ändringar av 1971 års rennäringslag. Bland annat slogs fast att renskötselrätten - inbegripet rätten att jaga och fiska - vilar på urminnes hävd, en viktig ändring vars införande är en konsekvens av att Högsta domstolen fastställde detta faktum i Skattefjällsmålet.

4.14.5 Ändringar i rennäringsförordningen

Vidare infördes nya bestämmelser för rättighetsupplåtelser i rennäringsförordningen (1993:384). Enligt den nya regleringen föreskrevs att rätt till småviltsjakt och handredskapsfiske som inte bedrivs yrkesmässigt skall upplåtas till den som är fast bosatt i Sverige, om inte olägenhet av betydelse uppkommer för rennäringen, hinder möter enligt 32 § rennäringslagen eller jakten eller fisket inverkar menligt på miljön, turismen eller andra intressen.

Det är viktigt att se till den exakta lydelsen av 32 § rennäringslagen. Paragrafen har följande lydelse.
På sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen får nyttjanderätt upplåtas endast om upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln.
Avser upplåtelsen rätt till jakt eller fiske, krävs dessutom att upplåtelsen är förenlig med god viltvård eller fiskevård och kan ske utan besvärande intrång i rätten till jakt

eller fiske enligt 25 §. Upplåtelse av hela fisket i visst vatten får ske endast om samebyn medger det.

Innebörden av 32 § rennäringslagen är att upplåtelser till jakt och fiske ska ske restriktivt och att rennäringens intressen ska stå i centrum när beslut om upplåtelser fattas. Det var också enligt detta synsätt 32 § tillämpades innan det nya upplåtelsesystemet trädde i kraft i och med införandet av 1993 års rennäringsförordning. Förordningens ordval att jakt- och fiskerätt "*skall*" upplåtas överensstämmer således inte med rennäringslagens restriktiva reglering av upplåtelse av jakt- och fiskerätt.

1993 års ändringar hade som syfte att öka tillgängligheten till jakt och fiske i fjällen. Eftersom huvudregeln enligt rennäringsförordningen är att rätten skall upplåtas kan den rättsliga konstruktionen närmast uppfattas som en skyldighet för länsstyrelsen att upplåta jakt- och fiskerätt. I och med att de nya reglerna infördes år 1993 gav staten också uttryck för synsättet att det fanns en dubbel rätt till jakt och fiske på utmark inom renbetesfjällen och lappmarkerna under den tid som renskötsel var tillåten där.

En liknande inställning uttryckte staten för första gången i samband med införandet av 1987 års jaktlag. Dessförinnan har staten i ett stort antal sammanhang i stället uttryckt att aktuell mark ovan odlingsgräsen var avsatt till samernas uteslutande begagnande. De nya reglerna och statens nya förhållningssätt till jakt- och fiskerätten gav upphov till kraftiga protester från samerna. Ett flertal samebyar (bl.a. Girjas) förde saken till Europadomstolen för mänskliga rättigheter, som dock inte tog upp deras klagan med hänvisning till att klagandena inte hade uttömt möjligheterna att angripa saken vid svensk domstol.

4.14.6 2007 års ändring i rennäringsförordningen - en anpassning till EG-rätten

Så småningom ändrades rennäringsförordningen på nytt eftersom kravet på att jakt- och fiskerätt endast fick upplåtas till den som är fast bosatt i Sverige inte ansågs

förenligt med EG-rätten. Det var också i samband med denna senare ändring, som trädde i kraft den 1 juli 2007, som jakten och fisket i områden där samerna har rätt till jakt och fiske, i princip öppnades för alla som var intresserade. Det visade sig finnas tydliga ekonomiska intressen i samernas jakt- och fiskerätt, bl.a. på grund av det stora intresset i Europa för jakt- och fiskeresor till lappmarkerna och renbetesfjällen.

4.15 Sedvana och urminnes hävd

4.15.1 Sedvana

Det är viktigare att fastställa om renskötsel, jakt och fiske faktiskt har bedrivits än om det är sedvana eller urminnes hävd som gäller.

Staten har aldrig gjort anspråk på jakt och fiske för egen del. Beträffande äganderättsfrågan gäller att även om statens påstående om äganderätt skulle accepteras ger äganderätten inte rätt till jakt och fiske. Dessa tillhörde redan någon när staten började hävda äganderätt.

4.15.2 Sedvana föreligger

Samebyn åberopar i första hand att Samebyns bruk av aktuellt område genom sedvana, såsom har beskrivits i Nordmalingmålet (NJA 2011 s. 109), har skapat en ensamrätt eller i vart fall en med staten delad rätt till jakt och fiske. Samebyn åberopar samers bruk av området i form av renskötsel enligt den andra grunden och samers bruk av området i form av jakt och fiske enligt den tredje grunden.

Den huvudsakliga rättsfrågan i Nordmalingmålet avsåg vissa samebyars rätt till vinterbete. I likhet med förevarande fall avsåg således målet en bruksrätt. Till skillnad från Skattefjällsmålet prövade Högsta domstolen således inte vad som krävs för att etablera en äganderätt till viss fastighet. Det finns visserligen några avvikande aspekter mellan rätt till vinterbete och de bruksrätter som är föremål för prövning i förevarande

fall. Som Högsta domstolen konstaterade ska emellertid bedömningen göras utifrån frågan hur renskötsel faktiskt bedrivs. Det innebär att bedömningen i detta fall ska göras utifrån de särdrag som gäller för renskötselrätt samt jakt och fiske på aktuellt område.

I likhet med Högsta domstolens konstateranden avseende rätt till vinterbete saknas reglering som innebär att rätt till jakt och fiske endast kan åberopas med stöd av regleringen om urminnes hävd enligt 15 kap. ÄJB. Likaså passar reglerna för urminnes hävd i delar mindre väl för bedömningen av samers ensamrätt till jakt och fiske.

Vid bedömningen av om sedvana föreligger ska vägledning hämtas från rättsinstitutet urminnes hävd. Emellertid ska en friare bedömning göras med utgångspunkt i hur renskötsel faktiskt bedrivs. Vidare slås fast att det inte behöver utredas vilka samer som från tid till annan har upparbetat sedvanerätten.

Högsta domstolen har konstaterat att ett krav för att sedvanerätt har etablerats är att det ska vara ett "*faktiskt bruk*" som är "*väl etablerat*" och "*godtaget*". Högsta domstolen har uttalat att det inte går att generellt ange i antal år hur lång tid som behövs för att upparbeta en sedvanerätt, men använde 90 år som utgångspunkt. Av domskälen kan konstateras att det i vart fall inte kan krävas mer än 90 år. Sedvana kan förvärvas även efter år 1971.

I förevarande fall har samer brukat Samebyns område i form av renskötsel och jakt och fiske sedan de först kom till Området, vilket medför att kravet att bruket pågått under viss tid är uppfyllt med råge. Att samernas rätt, främst på s.k. året-runt-marker, varit ursprunglig är ett särdrag för den sedvana samernas rättigheter vilar på. Samebyn åberopar således inte endast att samerna är ett urfolk till stöd för att sedvana föreligger.

Att samerna var först på plats att bruka Området är endast en omständighet som åberopas till stöd för att bruket genom sedvana har gett upphov till en ensamrätt eller

en med staten delad rätt till jakt och fiske. Det faktum att sedvanan har etablerats i ett så tidigt skede får även betydelse vid bedömningen av andra kriterier.

För att bruket ska vara "*väl etablerat*" krävs vidare att det i viss mening är återkommande. Högsta domstolen har här beaktat de särskilda omständigheter som gäller för vinterbete, såsom att betet kan vara ett reservbete som besöks mer sällan. Vad gäller samers bruk i förevarande fall ska tingsrätten i stället beakta att samers försörjningsmöjligheter under århundraden kan ha varierat något.

Samer har jagat och fiskat samt bedrivit renskötsel kontinuerligt och intensivt i Samebyns område sedan de först kom till Området. Till skillnad från vad som gäller för reservbeten har det därför inte förekommit några långa uppehåll i samers bruk. Samebyn är belägen i ett område som samer brukar året runt och på daglig basis för sin försörjning. Kravet på att bruket ska vara återkommande är således uppfyllt.

För att bruket ska vara godtaget uppställde Högsta domstolen krav på att det pågått utan tydliga och välgrundade invändningar från markägaren. Här är viktigt att notera att när ensamrätt till jakt och fiske genom sedvana väl har uppkommit kan inte sådana protester leda till att rätten upphör.

Samernas jakt, fiske och renskötsel på Området har inte utsatts för konkurrens från nybyggare eller staten. Staten har inte framfört några protester mot samernas bruk, men väl låtit beskatta detta, vilket bekräftar att staten erkänt samernas rätt. Inte heller nybyggare har protesterat mot samernas bruk, i vart fall inte före ensamrätt till jakt och fiske genom sedvana har uppkommit.

Samers bruk av Området har således pågått kontinuerligt och under mycket lång tid, i vart fall betydligt längre än 90 år. Bruket har inte utsatts för protester eller en sådan konkurrens att ensamrätt till jakt och fiske inte uppkommit.

4.15.3 Urminnes hävd

ÄJB:s regler

Om tingsrätten skulle anse att samers bruk inte har gett upphov till en ensamrätt genom sedvana, eller med staten delad rätt till jakt och fiske, har bruk i vart fall genom urminnes hävd gett upphov till ensamrätt eller med staten delad rätt till jakt och fiske. Samers bruk av området i form av renskötsel åberopas enligt den andra grunden och samers bruk av området i form av jakt och fiske åberopas enligt den tredje grunden. När urminnes hävd appliceras på samers olika rättigheter ska speciella principer tillämpas, vilket innebär att ÄJB:s hävdfigur inte kan tillämpas rakt av. Urminnes hävd ska anpassas till de särskilda förhållanden som gäller för samerna. Denna anpassning av rättsinstitutet är emellertid inget hinder för att tillämpa urminnes hävd enligt ÄJB i detta fall.

Jakt- och fiskerätten ingår enligt rennäringslagen i renskötselrätten. Renskötselrätten, liksom jakt- och fiskerätten, härleds enligt 1 § rennäringslagen ur urminnes hävd. Paragrafen justerades år 1993 efter det att Högsta domstolen i Skattefjällsmålet fastställt att renskötselrätten var en civilrättslig rättighet som grundades på urminnes hävd. Av förarbetena till rennäringslagen framgår även att urminnes hävd togs med i lagstiftningen för att tidigare oklarheter om arten av samernas rättigheter har haft negativa konsekvenser för rennäringen. Det framhölls även att många missförstånd och konflikter troligen kunde härledas till det tidigare oklara rättsläget. Genom lagändringen skulle således rättsläget klargöras och samerna skulle bli trygga i sin näring.

Den traditionella regleringen av urminnes hävd fanns i 15 kap. 1 § ÄJB, men när 1970 års jordabalk infördes togs bestämmelserna om urminnes hävd inte med. Enligt övergångsreglerna inskränktes dock inte den rätt som fanns före balkens ikraftträdande och tillkommit någon på grund av urminnes hävd.

15 kap. 1 ÄJB angav:
Det är urminnes hävd: där någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes, eller av sanna sago vet, huru hans förfäder eller fångesmän först därtill komne äro.

Staten har hävdat att beteckningen urminnes hävd inte förekommer i äldre tiders lagtexter som grund för renskötselrätten och att lagstiftaren då istället använde termer som "*gammal sedvana*" och "*av ålder*". Det är korrekt att termen urminnes hävd inte togs med i t.ex. 1886 års renbeteslag. Emellertid förekommer termen i propositionen och andra förarbeten till lagen. Termerna urminnes hävd, av ålder och sedvana användes i någon mån som parallella begrepp vid denna tid. Det framgår emellertid i propositionen till 1886 års renbeteslag att med urminnes hävd syftades på urminnes hävd enligt 15 kap. 1 § ÄJB, eftersom departementschefen uttryckligen hänvisade till denna bestämmelse när han bedömde samernas rättigheter vad gäller vinterbete. Vidare användes termen urminnes hävd i både 1852 års fiskestadga och 1864 års jaktstadga.

Samernas sedvanemarker

Statens redogörelse för urminnes hävd i svaromålet bygger på utredningen SOU 2006:14 *Samernas sedvanemarker*. Staten har korrekt återgett utredningens slutsats att hävd till renskötsel kan upparbetas även efter år 1971. Staten har emellertid förbisett att utredningen konstaterade att renskötselrätten inte är i alla hänseenden detsamma som urminnes hävd enligt ÄJB. Utredningen kom därför fram till att man i tillämpliga delar kunde hänföra sig till ÄJB vid tolkningen av renskötselrätten.

Av utredningen *Samernas sedvanemarker* framgår att särskilda hänsyn ska tas till att samernas levnadsförhållanden varierat över tid. I denna del kan Nordmalingmålets konstateranden om att en friare bedömning med utgångspunkt i hur renskötseln faktiskt bedrivs tillämpas analogt. För Samebyns talan innebär detta att det ska beaktas att omfattningen av utövandet av renskötseln samt jakt och fiske kan ha varierat efter samernas över tid olika försörjningsbehov.

Kontinuerligt bruk

Ett av kraven beträffande traditionell urminnes hävd är att rättigheten brukats kontinuerligt. Samebyn kan åberopa alla samers bruk av den aktuella marken som stöd för urminnes hävd. För Samebyns del är det alltså tillräckligt att visa att samer, vilka de än må vara, har vistats på och brukat den aktuella marken och vattnet. Samer har jagat och fiskat kontinuerligt i Området sedan de först kom dit.

Vid tillämpningen av ÄJB:s urminnes hävd utgick man från att det krävdes omkring 90 år för att nå urminnes hävd. 90-årsregeln ska appliceras på frågan om urminnes hävd till renskötsel föreligger. Samebyn har brukat Området sedan de först kom dit. Detta medför att kravet är uppfyllt med råge.

För att urminnes hävd i ÄJB:s mening ska ha uppstått krävs vidare besittning till objektet för hävden. Besittningsbegreppet är dock svårtillämpat när det gäller fastighetsägares besittning i allmänhet och bruksrätt pga. renskötsel alternativt jakt och fiske i synnerhet. Det är inte möjligt att kontrollera obebyggd mark på samma sätt som det går att kontrollera lös egendom. Slutsatsen är att även resonemangen om besittning som grund för urminnes hävd blir speciella och anpassade när det gäller samernas bruksrätt. Bertil Bengtsson ger uttryck för att det i stället är lämpligare att fästa vikt vid det bruk som krävs för urminnes hävd. Här kan erinras om att Gränsdragnings-kommissionen kom fram till att samerna traditionellt sett ensamma innehade Samebyns område och klassificerade Samebyn som klass 1, dvs. bevisad renbetesrätt.

Utan protest

För att urminnes hävd ska ha uppstått torde krävas att nyttjandet har skett utan protester från andra som skulle kunna ha motstridiga intressen. När urminnes hävd väl har uppkommit kan protester inte leda till att rätten upphör. Om protester uteblir i och med att sakägare med motstridiga intressen förhåller sig passiva kan detta således ha stor betydelse. Staten har inte framfört några protester mot samernas jakt och fiske, men väl låtit beskatta dessa vilket bekräftar att staten erkänt samernas rätt. Inte heller

nybyggare har protesterat mot samernas bruk, i vart fall inte före det att ensamrätt till jakt och fiske genom urminnes hävd uppkommit. Staten har inte heller nyttjat sin påstådda rättighet.

God tro

För att urminnes hävd ska uppstå krävs även god tro. Samerna har obehindrat jagat och fiskat sedan de först kom till Området. Staten har inte förrän under senare delen av 1900-talet påstått att staten har rätt till jakt och fiske på aktuellt område. Här ska också noteras att staten har beskattat samer inom Samebyns område för dess rätt till jakt och fiske. Samerna har därmed innehaft rätten till jakt och fiske i god tro.

Samers utövande av jakt och fiske har inte heller utsatts för en sådan konkurrens av utomstående att urminnes hävd inte skulle kunna uppkomma. Historiskt ansågs samerna ha ensamrätt till rättigheterna och i modern tid, bortsett från förändringarna år 1993 och nu senast år 2007, har samerna haft inflytande över upplåtelser till andra. Dessutom har upplåtelseavgifterna till fullo tillfallit samerna.

Staten har redogjort för statens jakträtt enligt allmänna regler. Jakt- och fiskerätt tillkom emellertid samerna på aktuellt område. Staten har inte förrän under 1900-talet, när samerna redan upparbetat urminnes hävd, varken jagat eller fiskat på aktuellt område.

Enligt staten är det påfallande att jakten och fisket inte har varit föremål för stridigheter i lagstiftningsarbetet. Emellertid är det endast naturligt att det inte har förekommit stridigheter angående jakt- och fiskefrågorna i lagstiftningsarbetet beträffande rennäringslagen med hänsyn till att staten aldrig före år 1993 har påstått att den som markägare skulle vara den egentliga innehavaren av jakt- och fiskerätten. När frågan diskuterats har det gällt på vilket sätt staten kan förfoga över samernas ensamrätt till jakt och fiske.

Sammanfattningsvis gör Samebyn gällande att samer, utan protester från statens sida, i god tro, utan konkurrens har bedrivit renskötsel samt jagat och fiskat kontinuerligt under mycket lång tid, i vart fall mer än 90 år, inom Samebyns marker, vilket har lett till att Samebyn genom urminnes hävd har erhållit ensamrätt eller i vart fall en med staten delad rätt till jakt och fiske.

4.16 Vilken jakt avses?

De djur som ingår i begreppet småvilt är inte definierat i lag. Begreppet förekommer dock i 3 § rennäringsförordningen (1993:384), som reglerar upplåtelse av jakt och fiske på statens mark ovanför odlingsgräsen och på renbetesfjällen.

Småvilt förekommer även i 23 § lagen (2000:592) om viltvårdsområden, även i detta sammanhang i anslutning till jakt. Av bestämmelsen framgår att bl.a. rådjur omfattas av begreppet, se prop. 1999/2000:73 s. 99.

Det är Samebyns uppfattning att begreppet småvilt är så tydligt att yrkandet inte behöver förtydligas med vilka djur som omfattas. Med småvilt avser Samebyn samma definition som i 3 § rennäringsförordningen

STATEN:

4.17 Inledning

4.17.1. Området

Området omfattar 3 562 kvkm, varav 3 326,1 kvkm land och 235,9 kvkm vatten. Vad ligger bakom definitionen av området? Proposition 2005/06:86 handlar bl.a. om att sametinget skulle ta över ansvaret för indelningen av åretruntmarkerna och i förekommande fall vinterbetesmarkerna i samebyarnas områden från länsstyrelserna.

Av propositionen (s. 42) framgår att indelningen i byområden har till syfte att fördela renbetesmarken mellan de olika samebyarna. Där sägs också att renskötselområdets utsträckning inte skulle påverkas av besluten av indelningen av markerna.

Det framgår av propositionen att hänsyn enligt bestämmelsen skulle tas till betestillgång och övriga omständigheter. Kammarrätten i Sundsvall ansåg att det var oklart vad som avsågs med uttrycket "övriga omständigheter", som skulle beaktas vid indelningen av renskötselområdet i byområden. Vissa förhållanden angavs. Det framgår att jakt och fiske inte är omständigheter som skulle påverka indelningen i byområden. Det finns således inget samband mellan jakt och fiske och indelningen i byområden.

4.17.2 Begreppen same – lapp

Förr i tiden talades det om lappar. Numera säger man samer. Det är inte samma sak. Lapparna var nomader utan hänsyn till etnisk tillhörighet. Samer däremot är en etnisk grupp. Det är begripligt att det har skett en sammanblandning av dessa begrepp eftersom det nu för tiden endast är samer som har rätt till renskötsel. Längre tillbaka i tiden fanns det personer som inte var samer som bedrev renskötsel. Staten talar därför i fortsättningen om lappar när fråga är om renskötande samer som lever på lappmannanäringar, dvs. renskötsel, jakt och fiske. Förr i tiden fanns ett kameralt bokföringssystem där man bokfördes som lapp om man levde som lapp. Om man började bruka marken hänfördes man till nybyggarkategorin i det kamerala systemet.

4.17.3 Ensamrätt

Samebyn eftertraktar, enligt sina yrkanden, ensamrätt till jakt och fiske i förhållande till staten. Detta är någon form av nykonstruktion. Ensamrätt kan emellertid även avse ensamrätt i förhållande till andra än staten, t.ex. i förhållande till nybyggare. Det är viktigt att skilja mellan dessa relationer; samebyn - staten och samerna i förhållande till andra grupper i samhället. Ensamrätt kan avse en kollektiv rätt för samer att jaga och fiska. Det kan också vara enskilda samer som har ensamrätt. En same på

lappskattelandet hade ensamrätt till jakt och fiske där. Det var inte en kollektiv rätt för lapparna.

4.18 Vissa förhållanden i Lappmarken

4.18.1 Inledning

Samebyns påståenden i målet har tvingat staten att göra en rättsutredning om gällande rätt som går långt tillbaka i tiden, ända till skattesystemets uppkomst på 1200-talet. Staten har då kunnat konstatera att det aldrig har funnits någon ensamrätt i det historiska perspektivet. På medeltiden och i tidig modern tid, dvs. 1500-talet - 1800-talet, har man haft ett rättssystem där man betalade skatt efter behov och man hade de rättigheter som man skattade för. Om man inte betalade skatt hade man inga rättigheter. En annan viktig princip var behovsprincipen. Vid sidan av dessa rättsgrunder fanns också hävd. Man hävdade det man använde och det gav företräde i förhållande till andra.

4.18.2 Behovsprincipen – Fullsuttenhetsprincipen

På 1200- och 1300-talet var Norrland en riksallmänning. Under medeltiden och tidig modern tid, dvs. 1500 - 1800-talet, hade man ett rättssystem där skatterna styrde rättigheterna. Man hade de rättigheter som man betalade skatt för. Om man inte betalade skatt hade man ingen rätt. I vart fall var skattebetalningen ett starkt argument i en tvist om resurser. En annan viktig princip var behovsprincipen. Man hade rätt till det som man hade behov av, inte mer. En bonde skulle vara fullsutten, dvs. ha tillräckligt mycket resurser för att kunna betala skatten. Bonden fick dock inte förvärva mer mark än att han var fullsutten. Detta var ett viktigt begrepp som förklarar mycket av förhållandena. Man hävdade det man använde. Det gav företräde i förhållande till andra.

När den svenska kolonisationen av Norrland och Lappmarken inleddes betraktades Norrland som en riksallmänning. I södra Sverige fanns allmänningar som blivit över

när marken fördelades och som användes av byarna, sockarna, häraderna och landskapen gemensamt. I södra Sverige ansågs dessa byar, socknar, härader osv. vara ägare till allmänningarna. Detta var på 1300-talet, landskapslagarnas tid. I Norrland däremot fanns inga gemenskaper som ägde mark. Norrland var en riksallmänning, herrelös mark som stod till kungens förfogande, res nullius.

På allmänningen fick man ta vad man behövde, inte mer. Å andra sidan fick man inte hindra någon att göra detsamma. Bönder fick släppa sina kreatur att beta fritt på allmänningen, där de gick "*klöv om klöv*". Nybyggare som använde allmänningen sades göra det "*yx om yx*". På riksallmänningen fick man också ta upp nybyggen. Det var fri intäktsrätt.

Detta rättsläge rådde fram till ungefär slutet på 1600-talet då konkurrensen om resurserna medförde att man fick en starkare inriktning på marken i stället för näringen (avkastningen), på resurserna, inte marken. Det var inte de möjligheterna som fanns i skogen, utan mer skogsresurserna som sådana som gällde. Ett skäl var att man behövde ved till den spirande gruvnäringen.

Detta ledde till att kronan gjorde anspråk på skogen på ett annat sätt än den hade gjort tidigare. 1683 års skogsordning brukar betraktas som en avgörande händelse i rättsutvecklingen. Genom den gjorde kronan anspråk på äganderätt till den mark som inte ägdes av annan. Det har visserligen ifrågasatts om förordningen från början var avsedd att få en sådan betydelse. I efterhand har den tolkats på det sättet och går man in på 1700-talet är det klart att kronan gjorde anspråk på mark som inte ägdes av annan.

1683 års skogsordning har också betraktats som den första avvittringsförordningen. Där har förordnats att nybyggarna skulle få vad de behövde (behovsprincipen). Resten skulle skiljas av för staten. Som avvittringsförordning följdes 1683 års skogsordning av en serie förordningar under de kommande århundradena. För Norrland skedde detta under 1800-talet och början av 1900-talet.

4.18.3 Konflikter mellan renskötare och nybyggare

Avvittringen tog tag i de problem och konflikter som fanns mellan renskötare och nybyggare. Dessa löstes så att nybyggarna i avvittringarna tilldelades skog. Renskötseln fick genom lagstiftning renskötselområden där renskötsel skulle kunna bedrivas på både privat och statlig mark. Redan här ska konstaterats att staten inte har diskriminerat samerna. Tvärt om har staten försökt lösa renskötseln och de praktiska problem som fanns på ett generöst sätt.

4.18.4 Samer som etnisk grupp

Vad är en same? När man lagstiftade på 1800-talet uppfattades denna fråga inte som något problem. Den som levde som same var same, den som levde som lapp var lapp. En definition av begreppet same i modern tid finns i 2 § sametingslagen. I Finland har det funnits en tolkning i det finska sametinget som har varit väldigt restriktiv. I mars 2015 har den finska riksdagen bestämt att man ska ha ett mer vittgående begrepp.

Begreppet etnicitet är mycket omdiskuterat. Den ledande forskaren på området, den norske socialantropologen Fredrik Barth har ställt upp vissa krav för att man ska kunna tala om en etnisk grupp. Ett krav är att medlemmarna i gruppen ska betrakta sig som delar i en avskild grupp, ett annat att även grannarna ska göra det. Dessa två kriterier gör det problematiskt att tala om samisk etnicitet i det förgångna eftersom det är svårt att fastställa om dessa kriterier var uppfyllda. Detta gäller även det arkeologiska materialet. Det blir problematiskt att avgöra om detta är samiskt av begreppsmässiga skäl.

4.18.5 Det arkeologiska materialet

Egentligen saknar det arkeologiska materialet betydelse i målet. Staten har dock inte velat lämna den frågan helt, utan framför en del påståenden i den arkeologiska delen. Staten vitsordar att det i förhistorisk tid har funnits en fångstkultur som har omfattat hela Nordkalotten, men sporadiskt i det omtvistade Området. Det har varit glest

befolkat. Befolkningen har i första hand hållit sig till kusterna för att kunna utnyttja sälfångst och för att fiska. Fisket har varit en försörjningskälla under mycket lång tid. Man har här talat om kustsamer. Frågan om det bara har varit samer som har burit upp denna fångstkultur är kontroversiell.

Frågan är beroende av vad samer är och om man kan definiera samer under denna period. Staten har i denna del hänfört sig till Ottars berättelse från 800-talet. Den ger ett visst underlag för påståendet att samerna inte var ensamma i norr vid denna tid. Ottar var en storman från Hålogaland, nuvarande mellersta och norra Norge, som bl.a. företog en resa till England där han berättade för kung Alfred I om de konflikter som fanns i Lappmarken med bl.a. "Cwena", som bodde i Cwena land och lapparna. Av Ottars berättelse kan man dra slutsatsen att samerna inte var ensamma i Lappmarken. Staten har åberopat en bok som handlar om stalotomter, som är rester av byggnader som liknar fynd som har gjorts i Norge men som finns i närheten eller kanske på Området. Det är en kontroversiell fråga vad stalotomter var. Stridsfrågan är om detta är lämningar av samer eller lämningar av norrmän. Här åberopas vad Anders Wepsäläinen har anfört i sitt arbete *Stalotomterna, En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp* samt C.G. Ojalas recension av detta arbete. Lämningarna är från 1000-talet +- några hundra år. Begreppet stalo är hämtat från en sagofigur i den samiska traditionen, vilket har varit ett argument för att det är samiska lämningar. Anders Wepsäläinens uppfattning är att lämningarna härrör från norrmän eftersom de stämmer överens med sådant som har återfunnits i Norge, inte efter samer.

Kajsa Korpijakko-Labba har i sin avhandling behandlat begreppet "same" eller "lapp". Genom att byta näring kunde en lapp bli bonde. Termen same däremot betonar det etniska ursprunget. Historikern Nils Arell har i sin avhandling *Rennomadismen i Torne lappmark*, från år 1977, behandlat samma fråga och har bl.a. beträffande uttrycket "leva som lapp" uttalat att det i första hand är näringstillhörigheten och därav betingad rörlighet, inte etniciteten, som avses med uttrycket lapp. Skiljelinjen i tvister mellan samer och nybyggare bestämdes av näringstillhörigheten, inte etniciteten.

Med den utredning som Samebyn har gett in som underlag har staten ställt fem frågor till docenten Ingmar Jansson, som har avgett ett utlåtande. I inledningen av sitt utlåtande har Ingmar Jansson hänvisat till Fredrik Barths uppgifter om fyra kriterier gällande etnicitet. Enligt denne talar man oftare om identitet än etnicitet. Människor kan byta etnisk tillhörighet.

Ingmar Jansson har anfört bl.a. att det är tveksamt om dåtidens samer uppfattade sig som ett enda folk, troligare är att de såg sig som skilda grupper som bands ihop av ett likartat språk.

Kan man med ledning av de arkeologiska fynd som Samebyn åberopar avgöra om de härrör från samer eller annan folkgrupp?
- frågan blir när en samisk etnicitet utkristalliserades. Samisk kultur varken är eller har varit enhetlig. Om det rör det sig om fenni, skridfinner eller samer är omöjligt att säga.
- man kan inte dra några slutsatser gällande vem som jagade (t.ex. samer) av fynd av fångstgropssystem. Området där fynden finns talar för att det huvudsakligen tillhört samer.
- samer har brukat marken för jakt och fiske, men man kan inte säga om det är uteslutande samiskt bruk.
-ingen uppfattning om hur stor befolkningen varit i lappmarkerna under tiden 500-talet - 1200-talet. Befolkningen var i alla fall gles. De var mer talrika mot kusten.

Även Hanna Wikström har i sin bok behandlat frågor om etnicitet och hur begreppet etnicitet förhåller sig till andra omständigheter och kategoriseringar.

Anders Wepsäläinen har i sin argumentation mot stalotomternas samiska ursprung uppgett att Stalos identitet har tolkats som icke samisk, i stället som norsk eller svensk. Stalotomterna är verk av nordbor som varit till fjälls och jagat. Torkel Tomasson kom först fram till att de pga. sin struktur var samiska. Han var jurist och same. Anders

Wepsäläinen kritiserar även Inga-Maria Mulks slutsatser. Det enda argumentet för att lämningarna skulle vara samiska är att de finns i de områden där samer nu finns.

4.19 Vissa förhållanden i Lappmarken

4.19.1 Inledning

Övergången i Sverige från fångstkultur till jordbruksnäring antas ha skett genom att jordbruket expanderade. Byar uppkom och skogsområdena mellan de olika byarna utgjorde allmänningar. I allmänningen levde man "*yx om yx*" och "*klöv om klöv*". Med denna princip som rättesnöre tog man skog till husbehov, jagade, fiskade och släppte sina kreatur på bete. Bruket var gemensamt och ingen hade ensamrätt till resurserna. Ingen fick hindra någon annans användning av allmänningen. Ursprungligen var allmänningen ingens egendom - res nullius. Allmänningen stod också till förfogande för den som ville bryta ny mark för uppodling.

På landskapslagarnas tid fanns häradsallmänningar inom landskapen och landsallmänningar mellan landskapen. Senare tillkom sockenallmänningar. I södra och mellersta Sverige hade redan vid denna tid de lokala menigheterna gjort anspråk på allmänningarna. I dessa landskap fanns det på den tiden därför inte längre någon öde mark, res nullius. I allmänningen levde man visserligen fortfarande "*yx om yx*" och "*klöv om klöv*", men allmänningen stod inte längre öppen för alla, utan endast för dem som bodde i området. Uppodling av allmänningen var i dessa landskap förbehållen den lokala befolkningen. Intäktsrätten var också begränsad genom krav på tillstånd och avgifter.

Det nordligaste landskapet i Sveriges rike på 1300-talet var Hälsingland. I Hälsingelagen återspeglades ett äldre rättsläge där öde mark, *res nullius*, fortfarande fanns. Det stod var och en fritt att bryta öde mark på allmänningen, men lagen innehöll effektiva begränsningar med avseende på hur stort område som en enskild kunde lägga under sig för egen del. Den som ville ta mark på allmänningen skulle enligt Hälsinge-

lagen göra detta invid den som förut byggt. Till åker och äng ägde han ta så mycket som honom lyste. Lagen fordrade dock att han med två vittnen skulle gå runt den mark han önskade intaga. Av skog ägde han ett skogsbälte, så brett som hans intaga och så långt som höjderna reste sig från sjön eller älven. Bestämmelser fanns också om att den som övergav sitt nybygge efter tre år förlorade sin rätt till detta. I det ursprungliga Hälsingland var rättigheterna dock förbehållna hälsingar.

Norr om Hälsingland fanns Lappmarken, från svensk synpunkt ett ofantligt öde skogsområde, vars fåtaliga befolkning bestod av kringströvande samer, birkarlar, norrmän, finnar, ryssar och andra, såsom *Cwena* (omnämnda i Ottars berättelse cirka 890 e. Kr.).

Hälsingarna ville betrakta Lappmarken som sin allmänning, och sålunda hindra andra än hälsingar att använda allmänningarna. Kungamakten gjorde dock också anspråk på att allmänningen skulle vara tillgänglig för alla rikets invånare, inklusive birkarlar och samer, som en riksallmänning. En uppgörelse mellan hälsingarna och företrädare för Magnus Erikssons förmyndarregering träffades på Tälje möte år 1328. Enligt ett brev av drotsen Knut Jonsson den 5 september 1328 (Tälje stadga) hade det träffats en överenskommelse mellan hälsingarna å ena sidan och birkarlarna å den andra sidan att det nordligaste partiet av Hälsingland, som sträckte sig fram till Ule älv och Ule träsk, skulle bebos och kunna uppodlas i enlighet med ett tidigare kungligt brev. Vidare hade man enligt brevet bl.a. kommit överens om att ingen fick hindra lapparna i deras jakter eller birkarlarna i deras besök hos lapparna.

I enlighet med detta krav kom Lappmarken att betraktas som en riksallmänning som stod öppen för nyttjande "*yx om yx*" och "*klöv om klöv*", men även för uppodling, om tillstånd till uppodling erhölls från kungens fogde, och som hälsingarna inte kunde lägga beslag på för egen del. Kungamakten underkände härigenom alla anspråk på ensamrätt till riksallmänningen i Lappmarken. Detta är ett rättsläge som har kvarstått oförändrat i riket genom århundraden.

Till skillnad från vad som var fallet i landskapen i södra och mellersta Sverige var det sålunda inte endast folk från landskapet, socknen eller häradet, som fick utnyttja riksallmänningen, utan den stod öppen för alla rikets invånare för uppodling och användning i enlighet med de principer och begränsningar som uttalades i Hälsingelagen. Men uppodling förutsatte tillstånd från kungens fogde. Och Hälsingelagens begränsningar för hur stort område en enskild kunde lägga under sig och förlust av rätt efter tre års övergivande gällde. I Magnus Erikssons brev av år 1340 utsträcktes Hälsingelagens giltighet till Lappmarken.

Bakgrunden till Tälje stadga var att kronan ville öka sina skatteintäkter. Kronan främjade därför uppodling av ödemarken genom inrättande av nybyggen. Det fanns också andra riksintressen som drev på kolonisation av Lappmarken. Försvaret mot grannarna - Danmark/Norge och Novgorod/Ryssland - skulle stärkas och kristendomen skulle missioneras.

I Lappmarken fanns också stor tillgång på vilt som i form av skinn och hudar, utöver sin sedvanliga användning, på den tiden fungerade som betalningsmedel.

Naturtillgångarna i form av skinn, hudar och fisk var vid denna tid viktiga resurser. Såväl kronans som rikets anspråk och intressen skyddades genom kronans dispositionsrätt.

I södra och mellersta Sverige var skattesystemet ursprungligen baserat på ledungen, skyldigheten att ställa en krigsstyrka till kungens förfogande. Ledungsskatten övergick senare till att bli en skatt på jorden. Området norr om Umeå ingick inte i ledungen. Där uttogs i stället bågskatt, som innebar att varje man som kunde spänna en båge skulle betala skatt *in natura* (skinn från pälsdjur, hudar, torkad fisk).

Redan i ett tidigt skede krävdes det in skatt från samerna. Under 1300-talet skedde skatteindrivningen genom birkarlarnas försorg. Samerna beskattades också av norska och ryska fogdar.

Det fanns ingen särskild gräns mellan rikena i Lappmarken, som vid denna tid utgjorde ett gemensamt intresseområde. I sammanhanget ska noteras att fredsfördraget i Nöteborg år 1323 mellan den svenska kronan och Novgorod, som var den tidens ryska stormakt, enligt modern forskning anses ha lämnat Lappmarken som ett gemensamt intresseområde, utan att det där drogs någon riksgräns mellan staterna.

I mitten på 1500-talet organiserade Gustav Vasa indrivningen av skatt från samerna på ett annat sätt. Kungliga fogdar tillsattes. Inbördes anses samerna ha fördelat resurserna, i mån av konkurrens, med ledning av hävd och behov.

Den skatt som samerna betalade - lappskatten - var en personlig skatt, med ursprung i bågskatten. Bönderna i Norrland betalade också bågskatt på vintern. Ursprungligen betalades lappskatten i skinn och torkad fisk. Från mitten av 1500-talet finns bevis för att samer också betalade skatt för vissa bestämda fiskeplatser. Bortsett från detta saknas underlag för ett påstående om att skatten avsåg vissa lokaliteter.

Svårigheter att bestämma ett tillförlitligt underlag för beskattningen ledde till en skattereform. Enligt 1695 års lappskattereform lades lappskatten på lappbyn, som sedan fördelade den internt genom att skatten jämkades. Det var fortfarande fråga om en personlig skatt för samerna som lades på lappbyn som subjekt.

Beteckningen lappskatteland uppträdde första gången i slutet av 1650-talet. Det har spekulerats i huruvida denna beteckning hade sin grund i en ursprunglig samisk indelning av marken. Samebyn har hänfört sig till en av Filip Hultblad rekonstruerad karta över "*byområden*". Staten erinrar om att beteckningen "*by*" enligt Filip Hultblad är missvisande och att "*kartan*" är en rekonstruktion som är baserad på skatteredovisning.

Staten godtar inte teorin om en ursprunglig samisk indelning av marken. Det saknas konkret underlag för en sådan teori. Antalet samer var mycket ringa. Vid mitten av

1500-talet antas det totala antalet personer av samisk börd - män, kvinnor och barn - ha uppgått till drygt 2 000, motsvarande cirka 375 hushåll. De uppehöll sig i ett område som omfattade mer än 200 000 kvkm, således ett genomsnitt på cirka 550 kvkm per hushåll. Det förefaller verklighetsfrämmande att dessa cirka 375 hushåll skulle ha delat upp marken mellan sig på något annat sätt än att några enstaka fiskeplatser på ett mycket begränsat område på grund av hävd ansetts vara reserverade för vissa familjer.

För Gustav Vasa var det ett angeläget projekt att odla upp ny mark för att öka skatteintäkterna. I upprepad korrespondens förmanade han byalagen att begränsa sina anspråk på allmänningen och tillåta nybyggen på den. I södra och mellersta Sverige mötte han opposition från den lokala menigheten, eftersom det inte hade funnits någon öde mark där sedan landskapslagarnas tid.

För Lappmarken var rättsläget ett helt annat än i södra och mellersta Sverige. I norra Sverige stod riksallmänningen till kungamaktens förfogande för uppodling. Här gällde de ursprungliga principerna för utnyttjandet av allmänningen. Den kunde utnyttjas av alla, så länge som andra inte hindrades att utöva sina rättigheter. Den som fick tillstånd av kungens fogde kunde bryta ny mark, dock med begränsningar med avseende på hur stort område som en enskild kunde lägga under sig för egen del, motsvarande Hälsingelagens regler. Lappmarken var ingen mans land - res nullius - och stod till kungens disposition. Kungen hade ”höghetsrätt” över denna.

På landskapslagarnas tid hade allmogen rätt att jaga på egen mark. På allmänningen var jakten fri. Detsamma gällde fisket. Under landslagarnas tid framställde emellertid kungen och adeln feodalrättsligt grundade anspråk, som begränsade allmogens rättigheter. Dessa begränsningar av bl.a. jakten kom att leva kvar till mitten av 1700-talet.

I Lappmarken förekom dock inte några sådana begränsningar. På riksallmänningen var jakten och fisket fria resurser, bortsett från att kungamakten tidigt lagt under sig vissa bestämda, givande kronofisken. Kungen hade i denna del av landet inte något intresse

av att begränsa allmogens rätt att jaga eller fiska, utan tvärtom ett intresse av att resurserna utnyttjades och gav skatteintäkter till kronan.

De kungliga anspråken inriktades i stället på att kontrollera handeln. Vasakungarna försökte tvinga uppköparna av skinn från pälsdjuren att erbjuda kungen de bästa skinnen. Förhållandena i Norrland var således helt annorlunda än i södra och mellersta Sverige.

Här ska framhållas att synen på enskildas rättigheter var en helt annan på medeltiden än den som råder nu. Böndernas rätt till jorden var beroende av att de betalade skatten. Om bonden försummade att betala skatten under tre år förlorade han sin rätt till jorden. Hans hemman blev då ett "skattevrak". Hans rätt var också begränsad på det sättet att han inte fick inneha mer mark än han behövde för att försörja sig och kunna betala skatten. Han skulle vara "fullsutten", men inte ha mera. *Behovsprincipen* var en grundläggande rättsprincip på denna tid.

Mot denna bakgrund är det begripligt att kronan ansåg sig oförhindrad att verka för uppodling också av Lappmarken, där det fanns stora ödeområden och en mycket fåtalig befolkning.

Under senare hälften av 1600-talet tog nybyggesverksamheten fart. Kronan behövde ökade skatteintäkter och stimulerade nybyggesverksamhet i Lappmarken genom förmåner som skattefrihet under viss tid - 15 till 20 år - och frikallelse från krigstjänst.

Detta var en politik som kunde spåras tillbaka till 1300-talet, och som baserades på de gamla reglerna för hur allmänningar fick användas och disponeras. Genom en serie författningar - år 1673, 1695 och 1749 - uppmuntrades nybyggare att bosätta sig i Lappmarken. 1749 års lappmarksreglemente öppnade också möjlighet för samer att insyna nybyggen. Många samer kom att insyna nybyggen på sina lappskatteland.

Samernas rättigheter ansågs inte hindra att det anlades nybyggen på lappskattelanden, om nybyggaren inte gjorde intrång i samens "näring", dvs. jakten, fisket och renbetet.

Detta synsätt är förenligt med hur man levde på allmänningen, att man hade rätt till det man behövde men inte fick hindra någon annan. Nybyggaren å andra sidan hade fått skattebefrielse för att odla upp marken. Han skulle inte ägna sig åt jakt och fiske, som tog tid från den uppodling som han fått skattebefrielse för att ägna sig åt.

Boskapsskötsel ansågs inte heller konkurrera med renskötsel, eftersom renar och kor inte konkurrerade om födan. Detta var den s.k.parallellteorin, som utvecklades av landshövdingen Johan Graan omkring år 1670.

I sammanhanget ska nämnas att många samer under den senare delen av 1600-talet av olika skäl övergav sina lappskatteland. En del samer flyttade till Norge, andra begav sig nedåt kusten mot Bottenviken.

En nybyggare kunde inte, i vart fall inte under den första tiden, överleva endast på jordbruk, som skulle vara hans huvudsakliga näring. Trots att nybyggarens skattebefrielse talade mot att han skulle få ägna sig åt jakt och fiske måste han i praktiken jaga och fiska till husbehov. Något principiellt hinder mot detta fanns inte på riksallmänningen och de båda tidigare lappmarksförordningarna förutsatte en sådan rätt.

Nybyggaren hade dock på riksallmänningen inte större rättigheter än han själv behövde. Av hänsyn till samerna, och med utgångspunkt från att nybyggarens skattebefrielse innebar att han huvudsakligen skulle ägna sig åt att uppodla marken, begränsades jakträtten i 1749 års lappmarksreglemente till ett område med en halv, senare en kvarts mils radie från nybygget. Nybyggaren förmanades att i förekommande fall samsas med andra nybyggare om jakten, fisket och skogen.

Rättsförhållandena var allmänt sett osäkra i det medeltida samhället. Rättsosäkerheten var ett stort bekymmer långt fram i tiden, både för kronan och för den enskilde. Så var fallet redan i södra och mellersta Sverige. I Lappmarken, där det saknades bestämda gränser i terrängen, gällde detta ännu mer.

Både kronans intresse av att skapa ett säkrare underlag för beskattningen och behovet av rättssäkerhet för enskilda ledde fram till utarbetandet av en jordebok för Lappmarken. Detta projekt påbörjades redan på 1670-talet, men fullföljdes i brist på lantmätarresurser i praktiken först en bit in på 1800-talet, år 1825.

Av många skäl, inte minst därför att nybyggesprivilegierna gällde endast inom Lappmarken, måste en bestämd gräns dras mellan byalagens mark och Lappmarken. En sådan gräns, som varit angelägen redan på 1670-talet, drogs i början av 1750-talet genom att man "gick upp" den på marken.

Resurserna i Lappmarken var inte beständiga. Den stora exploateringen av naturresurserna genom jakten och fisket i Lappmarken ledde till att tillgången på byte drastiskt minskade i slutet av 1500-talet. Det stora värde som jakten och fisket hade genererat i form av skinn och torkad fisk, internt och för export, hade lockat många jägare och fiskare från när och fjärran och hade lett till att resurserna brandskattades. Jakten och fisket, som var huvudnäringar för samerna, drabbades i början av 1600-talet av en försörjningskris. Många samer, som dittills hade bedrivit renskötsel i mindre skala (intensiv renskötsel) med endast ett fåtal djur i varje familj - vilka användes som dragdjur och lockrenar - övergick till följd av detta successivt till renskötsel i större skala med allt större hjordar (extensiv renskötsel).

Övergången tvingade dessa samer, som dittills hade levt som halvnomader inom ett begränsat område, att övergå till helnomadism. Övergången till helnomadism medförde också att dessa samer - fjällsamerna - kom att syssla mindre med jakt och fiske, eftersom renskötseln tog all deras tid, och de hade god försörjning av renhjorden.

Flera omständigheter, främst övergången till helnomadism med större renhjordar och inrättandet av allt fler nybyggen, ledde till att lappskattelanden under 1700- och 1800-talen förändrades och bröts upp.

Med den fortgående koloniseringen av Lappmarken och expansionen av rennomadismen ökade konflikterna mellan de renskötande samerna och den bofasta befolkningen. Å ena sidan orsakade renarna skador på jordbrukarnas förråd av hö och grödor, och högg samerna ibland ner skogen för att renarna skulle kunna äta av laven på stammarna. Å andra sidan brände nybyggarna ned skogen i sitt svedjebruk, vilket försvårade för renskötseln.

Konflikterna förvärrades av att det ofta var oklart vilka rättigheter den ene och den andre hade. Olika rättsgrunder (skattebetalning, hävd och behovsprövning) konkurrerade med varandra, och det saknades geografiska gränser mellan den enes och den andres revir. I rättspraxis sökte domstolarna därför kompromisser, som innebar att parterna tvingades samsas och dela på resurserna.

I mitten av 1600-talet ledde en tilltagande skogsbrist i södra och mellersta Sverige till åtgärder mot pågående skövling av skogen genom böndernas svedjebruk. Skogsresurserna fick vid denna tid också ett ökat värde genom den spirande gruvnäringen. Ett problem var emellertid att det på många håll var oklart hur mycket skog som byalagen hade rätt till på allmänningen.

Genom 1683 års skogsordning föreskrevs avvittring, varigenom kronans skog skulle skiljas från enskildas. Genom denna skogsordning anses att kronans anspråk på riksallmänningen hade förvandlats från ett anspråk endast på höghetsrätt till ett anspråk på äganderätt i modern mening till all mark som inte ägdes av enskilda. I och med detta försvann markens karaktär av res nullius även i Norrland.

Avvittringarna fullföljdes under 1700- och 1800-talen successivt från söder till norr. I avvittringarna, som i Lappmarken genomfördes enligt 1873 års stadga och fullföljdes

långt in på 1900-talet, tilldelades den bofasta befolkningen skog i mån av tillgång och behov, i utbyte mot att den förlorade sin rätt att jaga och fiska på den omgivande marken i övrigt. Härvid avsattes återstående mark som kronoparker eller kronoöverloppsmark för kronans räkning.

Mot bakgrund av kronans anspråk på äganderätt till den mark som inte ägdes av annan hade all mark i riket vid den tiden ägare. Detta hade grundläggande betydelse för de rättsliga förhållandena i stort.

I litteraturen har frågan diskuterats huruvida samerna hade äganderätt eller nyttjanderätt till sina lappskatteland. Svaret måste vara att samerna i riksallmänningen hade *rätt att bedriva sin näring, men ingen särskild rätt till marken,* medan de mot bakgrund av 1683 års skogsordning, vari staten gjorde anspråk på äganderätt till marken, kom att *anses ha en av staten upplåten nyttjanderätt till lappskattelanden.* Den i kamerala sammanhang förda diskussionen om huruvida lappskattelanden var skatte eller krono måste ses mot bakgrund härav och mot bakgrund av den osäkerhet i rättsförhållandena som präglade både 1600-talets och 1700-talets administration.

Under 1800-talet expanderade nybyggesverksamheten i Norrland kraftigt. Detta ledde till ökade konflikter av beskrivet slag mellan nybyggare och den nomadiserande samiska befolkningen. Samtidigt innebar detta att de för nomaderna tillgängliga betesmarkerna minskade. I Jämtland och Härjedalen ledde detta till en kris och till att ett kungligt brev år 1841 satte stopp för fortsatt minskning av samernas betesmarker, det s.k. skattefjällsbrevet. Därefter kom samernas intressen av fortsatta möjligheter till renskötsel att prioriteras framför nyodlingsintresset.

Med samma syfte inrättades odlingsgränsen. Ovanför den skulle nybyggen inte få anläggas. Initiativ till detta togs år 1867. En odlingsgräns fastställdes i början av 1890-talet. Någon effektiv spärr mot nyodling ovanför odlingsgränsen kom dock inte till stånd.

Under 1800-talet hade skogssamerna i stor utsträckning låtit insyna nybyggen på sina lappskatteland. Dessa samer fick i avvittringarna samma utdelning som andra. För övrigt förlorade dessa samer i kameralt hänseende sin status som ”lappar” genom att de blev bofasta. Ingen mark avsattes emellertid i avvittringarna för de helnomadiserande fjällsamernas behov av renbete. I stället reglerades renskötselrätten på såväl statlig som enskild mark genom 1886 års renbeteslag på ett sätt som säkerställde fortsatta möjligheter att bedriva renskötsel i större skala.

Också konflikterna mellan renskötande fjällnomader och den bofasta, jordbrukande befolkningen krävde en reglering av renskötseln. Denna hade reglerats redan i 1751 års fredstraktat mellan Sverige och Norge/Danmark, den s.k. första kodicillen, vari den samiska befolkningens (”Lapparnes”) rätt att röra sig med sina renar över riksgränsen erkändes. Lapparna gavs däri rätt att ”*betjena sig af Land och strand till underhåll för deras djur och sig själva*” samt rätt till ”*skytteri*” och ”*fiskeri*”. Denna definition av renskötselrätten har kommit att bevaras i något jämkade ordalag genom all relevant lagstiftning därefter: 1873 års avvittringsstadga, 1883 års internationella lag, 1886 års renbeteslag, 1898 års renbeteslag, 1928 års renbeteslag och 1971 års rennäringslag. I 1971 års rennäringslag finns motsvarande formulering i 1 och 25 §§.

Genom 1886 års lagstiftning organiserades de renskötande samerna, med förebild i den gamla byorganisationen, i lappbyar. Lagstiftningen innebar å ena sidan att endast samer fick rätt till renskötsel, d.v.s. rätt att låta sina renar beta på andras marker, å andra sidan att samer, som inte sysslade med renskötsel och därför inte var medlemmar i de nya lappbyarna, förlorade den rätt att jaga och fiska på annans mark som kom att utgöra en birättighet till renskötselrätten.

Mot bakgrund av det anförda är det statens inställning att samerna som folkgrupp aldrig har haft någon motsvarighet till den ensamrätt till jakt och fiske som Samebyn påstår att den har på Området till följd av sedvanerätt eller urminnes hävd.

De renskötande samerna har visserligen inte erhållit någon särskild mark i avvittringarna, men i gengäld har deras rätt att bedriva renskötsel på såväl kronans som enskildas marker reglerats på ett gentemot dem generöst sätt. Under det att de renskötande samerna tidigare hade kunnat vara skyldiga att betala för renbete på andras lappskatteland eller enskild mark, fick de nu rätt att avgiftsfritt disponera såväl statlig som enskild mark under den enda förutsättningen att renskötsel skulle ha bedrivits där tidigare. Så till vida förbättrades således villkoren för renskötseln genom 1886 års lagstiftning.

Utgångspunkten har dock hela tiden varit att de renskötande nomadernas intressen ska vägas mot andra, också beaktansvärda intressen (*riksintressen*). Samer hade också under lång tid samma möjlighet som andra att låta insyna nybyggen, som sedan fått tilldelning av skog i avvittringarna, och gjorde också detta i mycket stor utsträckning. Att de i samband med detta förlorat sin rätt att jaga och fiska på den omgivande marken är inte något anmärkningsvärt.

Det förhållandet att endast samer gavs rätt till renskötsel enligt lagstiftningen kan inte ses som ett erkännande av att rättigheter kan grundas på etniska förhållanden. Samernas rätt att bedriva renskötsel har visserligen utvecklats som en naturlig följd av att det i huvudsak varit endast samer som bedrivit extensiv renskötsel, men regleringen har också grundats på en strävan att begränsa omfattningen av den extensiva renskötseln och därmed ofrånkomliga konflikter mellan den nomadiserande, renskötande, befolkningen och den bofasta jordbrukarbefolkningen.

Hela kolonisationen av Norrland har haft som utgångspunkt att naturens resurser där skulle utnyttjas på bästa sätt. Vad fisket beträffar har samerna i äldre tid kunnat tillgodogöra sig endast en mycket liten del av den mycket stora potentialen, och de har ingalunda varit ensamma om att utnyttja fisket. Ända sedan inledningen av den svenska kolonisationen har fisket varit en för kolonisatörerna begärlig resurs, först genom böndernas särskilda fiskeexpeditioner in i Lappmarken från tidig medeltid fram till mitten av 1700-talet, sedan genom nybyggesverksamheten. Någon ensamrätt för

samer att jaga eller fiska har aldrig erkänts. Alla anspråk på ensamrätt till resurserna i Lappmarken har konsekvent avvisats av myndigheterna sedan 1300-talets början och in i senaste tid, uttryckligen i förarbetena till 1971 års rennäringslag.

Behovsprincipen var grundläggande i det medeltida rättighetssystemet, såväl i den uppodlade delen av landet, som i Lappmarken. Behovsprincipen var grundläggande också i avvittringarna, vari hemmannen tilldelades skog i mån av tillgång och behov.

Behovsprincipen har varit styrande också vid utformningen av renbetes- och rennäringslagstiftningen, i det att de renskötande samernas behov av resurser legat till grund för bestämmandet av renskötselområdet och de tider under vilka renskötsel får bedrivas nedanför åretruntmarkerna. Renskötselns behov har dock måst vägas mot andra, beaktansvärda intressen.

Den jakt- och fiskerätt som samer har enligt rennäringslagstiftningen är en dem av staten förbehållen, kollektiv rätt, låt vara att denna har sin bakgrund i ett rättsligt anspråk som grundas på sedvana. Fram till 1683 års skogsordning stod rätten att jaga och fiska på riksallmänningen i Lappmarken alla invånare till buds. Efter år 1683 erkänns samernas rätt att jaga och fiska på sin mark. Denna beskrivning stämmer för övrigt väl med den i olika sammanhang framförda uppfattningen, att renskötselrätten är en servitutsliknande rätt.

Att detta synsätt genomgående har präglat lagstiftningsarbetet framgår såväl av motiven till 1886 års renbeteslag som av senare utredningsarbete och lagstiftning. Påståendet att staten först år 1987 gjort gällande egen jakt- och fiskerätt på ifrågavarande områden är gripet ut luften.

4.19.2 Lapparna var inte ensamma i Lappmarken

När den svenska kolonisationen av lappmarken inleddes på 1200- och 1300-talet stod lappmarken kulturellt under inflytande från öster. Där löpte de gamla handelsvägarna österut över Finland ner mot Novgorod. Det förekom en omfattande handel med skinn.

Där hade kareler och ryssar försökt skjuta fram sina positioner. Det var alltså inte några outnyttjade ödemarker som under medeltidens senare del knöts samman med det växande svenska väldet. Folk från många nationer hade sedan länge gjort anspråk på områdena och beskattat lapparna.

Man kan notera att området i norr ansågs utgöra en gemensam allmänning för flera länder i gammal tid. De villkor som överenskoms mellan Sverige och Novgorod vid freden i Nöteborg år 1323 anses i modern tid ha inneburit att parterna lämnade stora delar av Finland som en för rikena gemensam allmänning. Det är detta som staten har påstått i målet. Den har utgjort en allmänning för flera länder. I förhistorisk tid fanns en fångstkultur över hela Nordkalotten. Området var mycket glest befolkat.

Människorna höll sig i första hand vid kuster, sjöar och vattendrag. Det är kontroversiellt huruvida samerna ensamma har uppburit denna fångstkultur. Handeln med lapparna bedrevs av birkarlarna, som anses ha varit förmögna bönder. På detta sätt beskattades lapparna av flera länder. Kvänerna ansågs ha varit birkarlarnas föregångare och före dessa ha tagit upp skatt av lapparna. Birkarlarna nämns första gången år 1328 i Tälje stadga.

Ingela Bergmans bild av skinnhandeln stärker den bild som Birger Steckzén gett tidigare. Skinnen var betalningsmedel. Tack vare pälsverk kunde staten byta till sig kontinentens varor. Detta var förklaringen till kungamaktens intresse för områdena i norr, helt enkelt som en skattkammare. Skinn var vid denna tid betalningsmedel.

Samerna är inte de enda som har gjort anspråk på att vara ursprungsbefolkning i norra Skandinavien. De har konkurrens från kvänerna. Dessa talar tornedalsfinska och gör

anspråk på att härstamma från ett folk som kallade sig kväner. Kvänland var lokaliserat till områden öster om Norge och Finnmark, närmare bestämt till kustlandskapen som ligger runt de norra delarna av Bottenviken.

Från tidig medeltid fram till slutet av 1200-talet uppbar kvänerna skatt i Lappmarken. De anses ha varit föregångare till birkarlarna, som dök upp i slutet av 1200-talet eller början av 1300-talet. Birkarlarna färdades till de lappbyar och de visten där man höll ting och uppbar då skatt.

Den oenighet som finns angående kvänernas ställning, om de var handelsmän eller inte, gäller även birkarlarna. Birkarlarnas verksamhet fortsatte fram till mitten på 1500-talet.

4.19.3 Lapparnas olika näringar

Begreppet lapp syftar inte på en etnisk tillhörighet, utan på en näring. Samer anses ha bebott de norra delarna av Skandinavien innan statsgränserna växte fram. Någon statsbildning har samerna aldrig åstadkommit. Men de var inte ensamma i Lappmarken. I Lappmarken fanns betalningsmedel i form av skinn som alla sökte. Lapparnas levnadssätt och näringar har varierat över tiden. Ursprungligen sysslade lapparna med fiske och jakt i närheten av boplatserna. Det viktigast villebrådet var vildrenen. Renskötsel förekom endast i liten omfattning. Tama renar fungerade huvudsakligen som transportdjur och lockdjur. Renarna hölls samlade i små hjordar.

Denna form av renskötsel hörde i hop med mjölkhushållning. Den viktigaste var vildrenen. Lapparna levde som halvnomader i familjer. De flyttade säsongsmässigt i grupper om två - tre familjer mellan olika visten. De var inte bofasta, utan nomader, men flyttade inom ett relativt begränsat område.

Enligt Filip Hultblad är det inte troligt att bofasta lappar någonsin har funnits i den svenska Lappmarken före kolonisationstiden, om med bofasthet menas, att en och samma boplats nyttjades alla årstider:

"Naturens spontana produktion av människoföda är i dessa trakter försvinnande låg i förhållande till arealen. Den kan i primitiv hushållning utvinnas endast under gynnsamma förhållanden, såsom på fiskens lekplatser under lektiden. Man tvangs därför att byta vistelseort alltefter som fångstsäsongen inföll på den ena eller andra platsen. Den förrådshushållning som tillämpades, huvudsakligen genom torkning och rökning, kunde inte göra denna flyttning onödig men kan ha tryggat försörjningen under mellansäsongerna. Flyttningarna höllo sig visserligen inom en så snäv räjong, att samtliga platser i regel kunnat nås från en enda fast boplats, men avgörande var att ingenting band befolkningen vid en sådan, så länge bostadsskicket var mycket enkelt och stallfodrad boskap saknades, samt att bofasthet var en för dessa lappar främmande tradition. Alla flyttade alltså, och för en del lappar var hänsynen till fiskeplatser och -tider avgörande: 'fiskenomader'. Men fisket hade större eller mindre betydelse för alla, ingen hade råd att avstå från fiskevattnens matnyttiga produktion."

Alla flyttade. För fiskenomader var det avgörande. Man var inte bofast.

Omkring sekelskiftet 1600 inträffade en försörjningskris i Lappmarken. Villebråden och fisket minskade. Skafferiet var tömt. Då gick många samer över till renskötsel i större skala. Detta gjorde man för att hitta en ny näring, en försörjning när jakt och fiske tog slut. Vildrenar samlades i mer eller mindre domesticerade hjordar. Där den storskaliga renskötseln drog fram utrotades vildrenen. Detta är av intresse eftersom Gällivare var ett område där vildrenen fanns kvar på området i större utsträckning än på andra områden, dvs. området skilde sig från omkringliggande områden genom att vara mindre utnyttjat långt fram i tiden.

När försörjningskrisen inträffade omkring år 1600 visade Karl IX ett stort intresse att införa renskötsel som en näring i vildmarken. Han var intresserad av renkött. Den 4 maj 1602 upprättades en plan i Lövånger enligt vilken en statlig renfarm skulle uppföras hos varje lappfamilj. Kronan krävde en tredjedel. Samerna skulle betala tionde. Det fanns med andra ord ett intresse att främja renskötseln som näring.

Man ville också att samerna skulle bli bofasta. Det blev emellertid inget av med dessa planer. De fick inget genomslag. Karl IX gav lappfogden Karl Unosson i Umeå Lappmark i uppdrag att köpa så många renar som möjligt och dela ut dem till lapparna på samma villkor som i Lövångerförordningen. Karl IX främjade alltså renskötseln som näring i Lappmarken. I vart fall slog systemet med avlönade renskötare igenom.

Lennart Lundmark redovisar att fogden började ta ut tionde av renar året därpå. I Lule lappmark fick lapparna utge 138 renar. Det som gav skydd i äldre tid var att betala skatt. Härigenom bevisas att samerna betalade skatt för näringen renskötsel. I litteraturen har man antagit att den storskaliga renskötseln först uppkom i Lule lappmark och sedan spred sig mot söder och norrut. Det var dock inte i Gällivare som den storskaliga renskötseln uppkom, utan runt omkring. Spridningen av den storskaliga renskötseln gick inte så fort. I stället fick man räkna med en successiv tillväxt. 1700-talet anses vara det århundrade då den storskaliga renskötseln tog fart.

På 1800-talet var expansionen stor. Detta är intressant eftersom lapparnas liv och näringar har förändrats och varierat över tid. Tillväxten av den storskaliga renskötseln hade långtgående konsekvenser för lapparnas levnadsförhållanden. Lapparna tvingades genom den storskaliga renskötseln att bli helnomader. Lapparna följde sina renhjordar under de säsongmässiga vandringarna mellan sommar- och vinterbete.

Den tidpunkt då rennomadismen genomfördes har varit omdiskuterad. Vissa forskare hävdar att sådan förekom tidigt, redan omkring år 1000. Den härskande meningen är att det var under 1600-talet som en äldre tids rennäring övergick till storskalig renskötsel (se bl.a. Lennart Lundmark, Nils Arell). Detta sammanföll med den försörjningskris som inträffade i Lappmarken i slutet av 1500-talet och början av 1600-talet.

Rennomadismen innebar att de lappar som sysslade med rennäring övergav jakt och fiske som binäring. Nu koncentrerade man sig på rennäringen. Renskötseln var intensiv. Renarna hölls väl samlade under noggrann bevakning.

Lennart Lundmark (s. 34) beskriver rennomadismen i äldre tid som en dygnet runt verksamhet. Det var ovanligt att fjällapparna ägnade sig åt jakt och fiske, om man inte var en fattig fjällapp som hade förlorat sina renar. Jakten och fisket var fortsatt en viktig näring för skogslapparna. Dessa utkomster blev samtidigt viktigare för nybyggarna.

Rennomadismen medförde konflikter mellan nybyggare och lappar pga. att renhjordarna åt upp hö och att lapparna fällde skog för att renarna skulle kunna äta lav på stammarna. Rennomadismen hade fått en sådan omfattning att Ryssland år 1852 och 1888 stängde sin gräns (nuvarande finska gränsen) för norska och svenska renar. Under slutet av 1800-talet kom den intensiva renskötseln under press. Detta ledde till en övergång till en extensiv renskötsel. Hjordarna blev större och näringen mer expansiv. En förändring skedde igen. Det förändrade behovet hos samerna är av stor betydelse.

De renskötande samernas behov av jakt och fiske för sin försörjning måste antas ha förändrats i takt med förändringarna i renskötselns förhållanden. Under den tid då samernas näringar var huvudsakligen jakt och fiske på begränsade områden var deras beroende av jakt och fiske stort och deras lokala anknytning till marken stark. Allteftersom renskötseln blivit en alltmera dominerande försörjningskälla och alltmera extensiv har samernas beroende av jakt och fiske minskat och deras anknytning till marken blivit svagare.

En tvist mellan bröderna Nutti och Heika angående fiskestället Sitsesolo vid sjön Rostojaure visar att man skyddades av skatten endast om man hade behov. Ett förändrat leverne förändrade också skatten. Utgången av målet visar att det inte fanns någon ensamrätt.

Fisket och jakten blev viktigare för nybyggarna och mindre viktiga för rennomaderna i takt med att renskötselns betydelse ökade. Lappskattlanden upphörde och speglade en förändring inom renskötseln.

Vildrenen försvann när rennomadismen växte. Helnomaderna är specialiserade på renskötsel. Gällivare tycks skilja sig från andra områden. Sirkas och Laevas framstår inte som typiska fjällbyar, utan sträckte sig långt österut.

4.19.4 Antalet samer

Det saknas en allmänt vedertagen definition av vem som är same. Enligt 2 § sametingslagen avses med same i lagen den som anser sig vara same och

1. gör sannolikt att han eller hon har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
2. gör sannolikt att någon av hans eller hennes föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
3. har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget.

I allmänhet anses den vara same som har samiska som modersmål eller uppfattar sig själv som same. Antalet samer i världen har uppskattats till mellan 50 000 och 75 000. Av dem finns enligt propositionen 1992/93:32 s. 27 mellan 15 000 och 20 000 samer i Sverige, 4 000 - 5 000 i Finland, 30 000 - 50 000 i Norge och 2 000 i Ryssland. Av den samiska befolkningen i Sverige på omkring 17 000 personer är mindre än 2 500 personer renskötande samer och medlemmar i en sameby.

Enligt en beräkning som har gjorts på grundval av uppgifter i renlängden fanns i Gällivare på 1970-talet 310 renskötande samer. I mitten på 1500-talet fanns det 2 000 samer och på 1920-talet 8 000. Petrus Laestadius uppskattar att den samiska befolkningen på 1830-talet uppgick till högst 4 000 personer.

Birger Steckzén har år 1964 uppgett att det år 1553 fanns 405 skattande lappar i de fyra lappmarkerna. År 1576 fanns det 833 skattelappar, varav 109 i Lule lappmark. Den lapska bosättningen var ringa och utspridd. Det var väldiga vildmarker mellan lapparna där ingen bodde. 546 kvkm stod enligt Steckzén till varje samefamiljs förfogande. Detta innebar dock inte att samefamiljen hade någon ensamrätt till den marken. Mellan de olika familjerna fanns stora områden där ingen bodde. Ekonomiskt sett var lappbefolkningens ställning mycket svag.

4.19.5 Antal samer på Området

Området var relativt betydelselöst innan rennomadismen slog igenom. Området skiljer sig från omkringliggande trakter genom att vildrenen fanns kvar i Gällivare längre än i omkringliggande områden. I 1695 års jordebok som upprättades av Gustaf Douglas och Jacob Buhre förtecknades 44 skattelappar för Kaitumjaur lappby. Enligt Kammarkollegiets protokoll frågade Kammarkollegiet Buhre om skattesatserna varvid Buhre svarade att lapparna skulle betala 2 daler i skatt och högst 2,5 daler och de som brukade åker 4 daler. I lappbyn betalade somliga 4 daler. Detta tyder på att det i Kaitumjaur år 1695 kan ha funnits de som brukade åker.

Pga. befolkningsökningen delades Sirkas år 1647, varvid Kaitumbyn tillkom. Mycket tyder på att Området under 1500-talet var svagt befolkat. Enligt renlängden år 1605 för Lule lappmark fanns det i Sjokksjokkbyn 41 skattlappar med tillsammans 233 renar och i Sirkas 64 lappar med 617 renar.

4.19.6 Det fanns inga gränser i Lappmarken

Befolkningen i Lappmarken var på medeltiden så gles att det inte fanns någon konkurrens om resurserna och markerna. Det fanns inga geografiska gränser. Där var plats för alla. Det viktiga var att man inte gjorde intrång på visten eller andra familjers fiskeplatser. Stora områden var inte ens befolkade. På andra områden vistades människor mycket sporadiskt. Det fanns inte någon riksgräns vare sig mot Norge eller

den ryska stormakten Novgorod. I modern forskning har detta tolkats så att gränsen lämnades öppen vid freden i Nöteborg år 1323.

Var och en hade rätt att fiska och jaga på allmänningen. Norrbotten var ursprungligen en allmänning av samma slag som området vid Ishavskusten. Området var bebott av lappar men senare av norrmän, västfinnar, hälsingar, karelare och ryssar. Lapparna råkade ut för dubbel och tredubbel beskattning eftersom området var en allmänning. Denna skatt betalade man för att man utnyttjade de olika ländernas jakt och fiske.

Under 1730-talet förekom 11 mål som gällde gränser. Den låga exploateringsgraden var troligen orsaken till de få tvisterna. Det var en orimlighet att staka ut bestämda gränser för renbetesområden. Däremot hade vistet gränser.

4.20 Det medeltida rättssystemet

4.20.1 Det kollektiva samhället

För att man ska förstå vilken rättsställning lapparna och andra hade på 1500- och 1600-talen måste man gå långt tillbaka i tiden. Anledningen till detta är att skattesystemet hade sitt ursprung i ett tidigare system som var ett militärt indelningssystem.

På vikingatiden var samhället genomorganiserat. I botten fanns gården, som ingick i ett kollektiv om tre, fyra, sex, åtta eller tolv gårdar. Dessa kollektiv ingick sedan i byar, vilka ingick i härader och som sedan inordnades i landskapen.

Utmärkande för denna militära indelningsorganisation, som skulle tillhandahålla manskap till vikingaskeppen, var att såväl skyldigheterna som tillgångarna eller resurserna skulle vara rättvist fördelade. Om tillgångarna inte var rättvist fördelade kunde de omfördelas. Man ville ha normalgårdar, till storlek och skyldigheter.

Under 1200-talet förändrades organisationen. Skyldigheterna att tillhandahålla roddare försvann. Kriget fördes på ett annat sätt. Då omvandlades skyldigheterna man haft till krigsorganisationen till skatter. Det fanns individuella och kollektiva skatter. Skattesystemet styrde rättighetssystemet. Man hade de rättigheter som man betalade skatt för. Om man inte betalade skatt hade man inga rättigheter. Bysamhället på medeltiden var ett utpräglat kollektivt samhälle. Detta kollektiva samhälle fanns kvar långt fram i tiden. I den första grundläggande civillagen, 1734 års lag, ingick Bygggningabalken, som var en reglering av bysamhället.

Principen var, som tidigare anförts, att man skulle kunna försörja sig och betala skatt. Utmärkande för det medeltida samhället var att en bonde skulle vara fullsutten, men han hade ingen ensamrätt till det som gick utöver det han själv behövde. Han skulle kunna försörja sig och betala skatten. Han fick dock inte förvärva mer jord än att han var fullsutten. Han hade rätt till det. Behovet var också en styrande faktor i tvister mellan olika människor. Det kunde ske en omfördelning i vad var och en behövde.

Byggningabalken i 1734 års lag är en reglering av skattesamhället.

När kolonisationen av Norrland inleddes i slutet av 1200-talet och början av 1300-talet fanns det enskilda lagar i de olika landskapen. Det nordligaste landskapet på 1300-talet var Hälsingland där Hälsingelagen gällde. Den var lite mer ålderdomlig än de övriga landskapslagarna eftersom där inte fanns samma samhällsorganisation som på andra håll i riket. Hälsingelagen utmärktes av att det fanns fri intäktsrätt på allmänningarna att grunda ett nybygge. Man fick dock inte ta för sig hur mycket som helst, bara så mycket som man kunde fika och fara efter. Det var ett mindre område runt nybygget som man kunde bestämma med olika tekniker. Det fanns också en regel om att man måste bevaka sitt nybygge. Om nybygget stod tomt i tre år fick någon annan ta över. Det fanns således en preskriptionsregel.

När det gäller skogs- och jaktlagstiftningen fanns en skillnad mellan södra och norra Sverige. I norra Sverige fick alla använda allmänningen men i söder var det bara

lokalbefolkningen. Vem som ville fick bosätta sig mellan Skellefte älv och Ule älv i utbyte mot skattefrihet.

4.20.2 Svensk rätt under 1500- och 1600-talen

Under århundradena skedde en successiv rättsutveckling av olika skäl. Det förekom en centralisering. Landskapslagarna på 1300-talet innebar en centralisering av rättssystemet driven av lagstiftningen. Landslagarna, Magnus Erikssons landslag 1350 och Kristoffers landslag, var försök att förenhetliga lagstiftningen i hela Sverige.

Längre fram på 1600-talet blev tendensen tydligare. Man tillsatte en lagkommission som arbetade med det som sedan skulle bli 1734 års lag. Lokala sedvänjor trängdes undan och ersattes av central lag. Det gick dock långsamt.

Det kollektiva samhället, som det beskrivits tidigare, utsattes successivt för individualisering. Det första var Gustav Vasas skattereform som innebar att det enskilda hemmanet blev skatteobjekt. Det förekom också andra faktorer som ledde till en individualisering av rättigheterna. Kronans ambition att effektivisera skattesystemet var också en del i en rättsutveckling som ledde till en precisering av rättigheter.

Samma effekt hade befolkningsutvecklingen. Sverige led av digerdöden och pester som minskade befolkningen. Under senare delen av 1400-talet och 1500-talet förekom en befolkningsökning. Det ledde till en ökad konkurrens, vilket ledde till en precisering av rättigheterna.

Under 1600-talet ökade intresset för skogen. Man hade öppnat gruvor och behövde ved för att kunna elda och utvinna malm. Samtidigt förekom mycket svedjebruk för att göra åkrar. Det blev en rovdrift på skogen. Detta ledde till att staten gjorde anspråk på avvittring av det som enskilda inte behövde, vilket skulle tillfalla staten.

Många av de faktorer som medförde en centralisering och utveckling av rättssystemet hade negativa effekter så att rättssystemet blev osäkert. I själva processen var det osäkert vad som gällde. Även individualiseringen ledde till osäkerhet. Det var osäkert om viss mark i byn var skiftad. Det fanns även flera rättskällor. Om man betalade skatt hade man vissa rättigheter. Det konkurrerade med behovsprincipen. Det fanns även en teori som sa att det faktiska bruket skulle prioriteras. Det var detta som tog sig uttryck i hävderegler.

En faktor som också påverkade under 1600-talet var inflytande från utlandet. Landets första teoretiska jurister verkade under 1600-talet och hämtade material utifrån. Man började tala om äganderättsbegreppet, *dominium directum* och *dominium utile*.

Dominium directum, den direkta äganderätten, var förbehållen kronan och frälset. Dominium utile var en nyttjanderätt som tillkom bönderna. Man hade en teori att staten från början hade ägt all mark och att bönderna därför måste kunna styrka hur de hade förvärvat sin mark för att göra sin äganderätt gällande.

En faktor som bidrog till osäkerhet i fastighetsrätten var att det saknades skriftlig dokumentation. Den dokumentation som fanns var ofta otydlig. Detta medförde att den faktiska besittningen blev en viktig faktor i tvister. Det medförde i sin tur att institutet urminnes hävd kom att spela en större roll på 1600-talet än det hade gjort tidigare. Institutet fanns redan i landskapslagarna och betraktades som ett laga fång jämställt med köp, arv eller gåva. Urminnes hävd handlade om att besittaren hade företräde framför någon som kunde åberopa formell rätt i ett tidigare skede. En praktisk situation där detta kunde få betydelse var att en gård hade övergetts i ett tidigare skede, t.ex. pga. dödsfall i förtid. Ofta tog grannarna över jorden lite grann i smyg. Det skapade i ett senare skede osäkerhet i rättsförhållandet. De hade då ingen rättstitel till jorden och det var ofta osäkert hur de olika fastigheterna förhöll sig till varandra.

Gränsmärken kanske saknades. Då kunde det bli tvist mellan någon som påstod sig ha ursprunglig rätt till fastigheten pga. arv. Ofta blev kronan förlorande part i sådana

sammanhang. För det mesta prioriterades besittaren och den enskilda individen som hade brukat marken under den period som man kunde överblicka med minnet, dvs. vad man kunde styrka med vittnen om vad folk mindes.

Lagkommissionen lämnade på 1680-talet ett förslag till 1695 års nya jordabalk som orsakade en diskussion om äganderätten som var kontroversiell. Olika meningar bröts mot varandra. Innehavaren skulle förkovra marken. Därför borde man erkänna äganderätt i större omfattning än den citerade meningen angav.

"Trehanda slags självägande jord är å landet, krono, frälse och skatte. Alla andra besittnings rätts, såsom stadge, städje, sämje och stubbe och varjehanda andra rätts, hemman, hava ingen jordägande rätt, utan besittas endast på vissa villkor."

Slutsatsen är att behovs- och näringsprincipen gällde. Man hade bara rätt till det man kunde *"fika eller fara efter"*. Rätten ville förlika tvister. Ofta tvingades parterna att dela på marken. Det var kronans behov av skatt som styrde systemet.

4.21 Den svenska kolonisationen av Lappmarken

4.21.1 Inledning

Från svensk synpunkt framstod området norr om Hälsingland under slutet av 1200-talet och början av 1300-talet, när de svenska landskapen enades i ett rike, som en ofantligt stor, glest befolkad vildmark full av fisk och vilt. Här ansåg man att det fanns utrymme att ta upp nybyggen som skulle ge kronan nya skatteintäkter. Denna syn härskade långt fram i tiden.

Redan under 1300-talet bosatte sig jordbrukande svenskar längs kustremsan efter Bottenviken. Innanför dessa områden var ödemarker, Lappmarken.

Jordbrukarna började dock tidigt tränga upp i Lappmarken för att på tillfälliga expeditioner jaga och fiska i Lappmarken, ofta på betydande avstånd från hembygden.

Kolonisationen kunde dock inte inledas utan konflikter. Hälsingarna ville att Lappmarkerna skulle ses som deras allmänning och sålunda hindra andra än hälsingar från att använda den. Men det tillät inte kungamakten. Lappmarken skulle enligt kungen vara en riksallmänning som skulle vara fri för alla att använda, däribland birkarlar och lappar. Kungamakten underkände här alla anspråk på ensamrätt.

En uppgörelse mellan hälsingarna och företrädare för Magnus Erikssons förmyndarregering träffades på Tälje möte år 1328. Enligt brevet av drotsen Knut Jonsson den 5 september 1328, Tälje stadga, hade det träffats en uppgörelse mellan hälsingarna och birkarlarna att det nordligaste partiet av Hälsingland, som sträckte sig fram till Ule älv och Ule träsk, skulle bebos och kunna uppodlas enligt ett tidigare kungligt brev, som dock var förkommet.

Det hade också överenskommits att ingen fick hindra lapparna i deras jakter eller birkarlarna i deras besök hos lapparna. Uttrycket att ingen fick hindra lapparna innebar att även andra än lappar fick jaga på markerna och skatta. Att man inte fick hindra någon var den princip som gällde för allmänningen.

I enlighet med Tälje stadga kom Lappmarken att betraktas som en riksallmänning som stod öppen för nyttjande "*yx om yx*" och "*klöv om klöv*", men även för uppodling, efter tillstånd från kungens fogde. Hälsingarna, birkarlarna eller lapparna, eller andra, kunde inte lägga beslag på riksallmänningen för egen del. De kunde alltså inte lägga beslag på Lappmarken. Den skulle vara öppen för rikets alla invånare. Detta är ett rättsläge som har bestått genom århundraden. Det var således inte bara folk från landskapet som kunde använda allmänningen genom att bosätta sig på Lappmarken.

Bakgrunden till Tälje stadga var att kronan ville öka sina skatteintäkter. Den främjade detta intresse genom uppodling av Lappmarken. Det fanns också andra riksintressen som drev på kolonisationen av Lappmarken. Försvaret av riket mot Norge, Danmark och Novgorod/Ryssland skulle stärkas. Kristendomen skulle missioneras. I Lappmarken fanns också stor tillgång på vilt, som på den tiden i form av skinn och

hudar fungerade som betalningsmedel. Naturtillgångarna i form av skinn, hudar och fisk var vid denna tid viktiga resurser.

I Magnus Erikssons brev av år 1340 bekräftades kronans rätt till Lappmarken. I brevet förnyades och stadfästes också Tälje stadga och dess föreskrift att var och en kristen som ville nedsätta sig i Lappmarken skulle ha rätt att göra det och behålla det han hade intagit.

4.21.2 Fram till 1500-talet

Under 1400-talet började befolkningen öka. Det uppkom behov av resurser och att bryta ny mark. För att andra skulle kunna ta upp nybyggen ville man hindra byalagen att ta för mycket skog för långt bort från platsen där de bodde.

Beskattningen under medeltiden vilade på person och egendom. Om en bonde lade mer jord under odling än han behövde för att vara fullsutten blev han inte tvungen att betala mer skatt. I Norrland var beskattningen personlig och inte baserad på markbesittning. Byarnas invånare uppmanades att begränsa sitt upptag av mark till fördel för fler nybyggen. Alla anspråk på ensamrätt avfärdades.

4.21.3 Nybyggesförordning på 1600-talet

Karl IX fullföljde genom en förordning år 1603 sina företrädares avsikter och strävanden. Nybyggen verkar endast i undantagsfall ha grundats i lappmarkerna före 1603. Men det var inte alls säkert. Nybyggen registrerades inte alltid före utgången av den tid som löpte förrän de var tvungna att betala skatt, kanske var de redan övergivna då.

I mitten av 1600-talet ökade det svenska intresset för Lappmarken. Nya intressen hade kommit till. Såväl den spirande gruvnäringen som kriget med Norge krävde transportkapacitet i Lappmarken. Då var tillgången till renar viktig. Det medförde att kraven på lapparna ökade. Om de inte blev väl behandlade flyttade de till Norge eller

sökte sin näring genom att tigga vid kusten. Det tyckte inte kungen om. Kyrkan hade också krav på ökad undervisning. Som vanligt gick kyrkan och kronan hand i hand. Det fanns också svårigheter att få kontakt med lapparna. Staten ville att de skulle bli bofasta.

4.21.4 Jordeboksprojektet

Syftet med jordeboksprojektet var att skapa klarhet beträffande marken och att en lappmarksgräns skulle dras. Det skulle även finnas ett förbud för lapparna att gå öster om gränsen. Den hade inte till syfte att hindra nybyggen. Gränsen var bara en gräns mellan olika skattesystem. Skattefrihet i 15 år skulle gälla för den som grundade ett nybygge. De skulle också vara befriade från krigstjänst. Nybyggaren skulle likställas med lapparna i skattehänseende. Nybyggare och lappar upptogs under begreppet ”lappar”.

Lappmarksplakatet tycktes leda till inflyttning av finska nybyggare, men de förstörde renbetet genom att bränna skog. Lapparna kände sig trängda. Det var inte tanken. De skulle leva sida vid sida. Bebyggelsen som tillkom var väldigt gles. Platser där nybyggen anlades tyder på att fisket var mycket viktigt vid valet av boplats. Intrång i lapparnas näring gjorde man om man gjorde intrång i det de skattade för. Det förutsattes att lapparna bara hade renskötsel som inkomst. Inget register över nybyggen fanns, men det kan ha funnits fler som försvann innan de registrerades. Lappens näring skulle skyddas för att skatten skulle säkras. Om lappen var fullsutten kunde han inte hindra upptagande av ett nybygge.

4.21.5 1749 års lappmarksreglemente

1695 års lappmarksplakat medförde inte någon större förändring. Alla nybyggen förtecknades inte då många nybyggen redan hade övergetts när tiden för skattefrihet hade löpt ut. Först framåt mitten av 1700-talet ökade intresset för bosättning i Lappmarken igen. Kyrkan var den drivande kraften. Dessutom expanderande gruvnäringen, som behövde arbetskraft. Ambitionen var att utveckla Lappmarken

genom att anlägga nya hemman. Det fanns också en strävan att förmå samerna att övergå till fast bosättning. De oklarheter som gällde för de tidigare plakaten skulle också undanröjas.

1749 års lappmarksreglemente bekräftade i stort sett de förmåner som tidigare lappmarksplakat hade tillerkänt nybyggarna. Reglementet innehöll bestämmelser om uppodling och bebyggelse. Reglementet bekräftade även nybyggarens rätt till jakt och fiske. Jakträtten var begränsad till en halv mil från hans hemvist. Om det fanns andra nybyggare i närheten fick han inte tillägna sig någon rättighet till jakt inom samma trakt, utan den skulle nyttjas gemensamt. Reglementet gällde fram till år 1867 då odlingsgränsen infördes.

I 1760 års lappfogdeinstruktion föreskrevs igen att det var den beskattade näringen som skulle vara till skydd för behovet, men det var inte någon ensamrätt. Nybyggarna skulle efter de 15 skattefria åren beskattas efter sin åker och äng. Svedja skulle förhindras. Det var inget nytt innehåll, men regleringen blev mer detaljerad. Dock skilde man i skattehänseende mellan nybyggare och lappar. Fogden skulle dessutom försöka påverka varje part att stanna vid sitt näringsfång. Lapp skulle vara lapp.

4.21.6 Lappmarksgränsen

Lappmarksgränsen behövdes för att olika skatter gällde på de olika sidorna om gränsen. Nybyggare måste veta att nybyggen låg i Lappmarken. Stridigheter om fisket förekom. Man måste kunna hindra kustbönderna från att fiska för långt västerut. Kustbönderna fick inte fiska i Lappmarken om de inte flyttade till Lappmarken. Innan lappmarksgränsen fiskade kustbönder på lapparnas och nybyggarnas fiskeplatser. Man ville att nybyggen skulle tas upp i Lappmarken. Kustbönderna utnyttjade sin fria rätt att jaga utan att göra intrång i annans rätt. I slutet av 1600-talet var det många tvister om fiske.

4.22 Beskattningen av lapparna

4.22.1 Birkarlarna och lappskatten

I detta sammanhang har tidigare nämnts bl.a. birkarlarna på 1200-talet, bågskatten, Gustav Vasas fogdar och beskattningen av fisketräsk, som var en nyhet på Gustav Vasas tid. Den fanns förutom bågskatten, som var en personlig skatt.

Karl IX försökte reformera och effektivisera skattesystemet. Han satte igång år 1602. Hans intentioner blev emellertid ett stort misslyckande. Han försökte införa tionde beskattning av lapparna, vilket alltså misslyckades.

Han försökte också organisera underlaget för skatterna eftersom det vare ett stort problem att få ett tillförlitligt underlag. Han föreslog en förteckning av underlaget, antal renar, fisketräsk osv. Men han misslyckades. 1602 års skatteförordning kom aldrig att tillämpas fullt ut. Dessutom fanns inte de naturliga förhållandena för en beskattning. Det inträffade nämligen en försörjningskris. Villebråden var slut och fisken sinade.

Allt sedan Gustav Vasas tid finns det en kameral redovisning sparad. Emellertid gjordes ett uppehåll i denna under åren 1620 -1641, då beskattningen var utarrenderad till fogdar som svarade för skatteuppbörden i Lappmarken och redovisade en slutsumma till kungen.

Fogdarna rekryterades ofta bland birkarlarna. Fogdarna redovisade en slutsumma till kungen. Beskattningen var således kollektiv. Ett skäl till utarrenderingen var nog att kungen ville ha en jämn summa och dessutom slippa hantera smör och fisk och andra varor som levererades, och i stället få pengar.

I slutet på 1600-talet börjar man intressera sig för skatterna. Beskattningen var kanske den viktigaste faktorn i koloniseringen. I slutet på 1680-talet fanns det en landshövding i Västerbotten som hette Gotthard Strijk. Han tog initiativ till en ökning av skatterna.

Det sägs att genom Strijks reform ökade skatteintäkterna med 50 procent. Strijk dog emellertid och ersattes med Gustaf Douglas.

Gustaf Douglas fick tillsammans med lagmannen Jacob Buhre i uppdrag att förslå en ny beskattning av lapparna. År 1695 lade de fram en s.k. relation. Det var stora svårigheter att få fram ett tillförlitligt skatteunderlag. I relationen diskuteras hur man skulle kunna åstadkomma detta. Douglas och Buhre började med att försöka utreda på vilka grunder den tidigare beskattningen vilade. Det var emellertid svårt bl.a. då det saknades skriftligt underlag såväl centralt som lokalt som de kunde hänföra sig till.

Problemen var att om skatten var för hög fanns det risk att lapparna flyttade till Norge. Ett annat problem var att fogdarna trakasserade de skattskyldiga och ibland inte redovisade skatten. Deras främsta intresse var ibland att förse sig själva. Ibland fick kungen betalt, ibland inte.

Gustaf Douglas och Jacob Buhre ansåg också att den skatt som utgick ofta var orättvis eftersom vissa lappar måste betala mycket, andra lite. Skatten var orättvis eftersom den var bestämd i fasta belopp och att hänsyn inte togs till att förhållandena, t.ex. renantalet, ändrades. Dessa förhållanden diskuteras i relationen. Det fanns risker med beskattningen. För högt tryck gjorde att lapparna flyttade. Vidare trakasserade fogdarna lapparna och redovisade fel summa till kungen. Enligt Douglas och Buhre godkände lapparna de förslag till ändringar som föreslogs. Lappländsmannen ålades att betala skatten och sedan driva in den från lapparna. Byn var en administrativ enhet. Förslaget medförde en rad fördelar. Bönder utgav vinterskatt på vintern. Den motsvarade bågaskatten.

4.22.2 Jordebok 1695 för Kaitumjaur

Kaitumjaur beskattades enligt jordeboken med 130 riksdaler. Den första personen som är upptagen i jordeboken är länsman, som inte var skattlagd eftersom han samlade in och ansvarade för skatten. Sedan följer i jordeboken nio skattlappar med 4 riksdaler

och på andra sidan är det fyra skattlappar. Antalet personer som var skattlagda med 4 riksdaler var 13. Alla i jordeboken var skattlappar. Man skilde inte mellan lappar och nybyggare. Sammanlagt fanns 43 eller 44 personer.

Namnen på lapparna finns angivna i en ingiven bok. Namnen saknar dock betydelse. Fyra riksdaler innebar att de hade åker. Dessa uppgifter har lapparna själva lämnat till Gustaf Douglas och Jacob Buhre. Genom denna jordebok blev hela byn skattlagd. Det belopp som bestämdes för byn skulle gälla till det ändrades. Beloppet kunde sedan jämkas. Vid denna tid hade man åker. Kaitumjaure by delades sedan. Fyra riksdaler antyder att lappen brukade åker.

I Nynisjärv fanns flera som betalade skatt. Att någon betalade fyra riksdaler betyder att det fanns åker. I Nynisjärv betalade fyra personer 4 riksdaler. Detsamma gällde Kieltjaur och Hiertavärj. Även där fanns de som betalade 4 riksdaler. Totalt fanns det sju som betalade 4 riksdaler, vilket betyder att de skattade för åker på Området.

Beträffande Peter Skölds påståenden är det inte riktigt att det bara var de som betalade 5 – 7 daler som var nybyggare. Även vissa nybyggare, t.ex. Mickel Ryss i Nattavaara, betalade så lite som 3,5 daler. Peter Sköld har gjort fel när han i ett annat arbete har redovisat hur mycket Mickel Ryss, som tillhörde Sjokksjokk lappby, betalade i skatt.

4.23 Från riksallmänning till kronans mark

1683 års skogsordning.

Det mesta kretsar här runt begreppet fullsutten, som kan härledas tillbaka till ledungen under vikingatiden, dvs. en bonde skulle ha så stora resurser att han kunde försörja sig och sin familj samt betala skatten. Man hade inte rätt till mer resurser än vad som omfattades av att vara fullsutten, men samtidigt hade bonden rätt att vara det.

Begreppet fungerade på två sätt. 1683 års skogsordning gick ut på att tilldela hemmanen så mycket skog som de behövde för att vara fullsuttna. De redan befintliga

och fullsuttna hemmannen hade inte rätt till mer. Resten av riksallmänningen stod till förfogande för utdelning till de som behövde.

Det är sannolikt fel att tillmäta 1683 års skogsordning innebörden av en omedelbar effekt att förvandla allmänningen till kronans mark. Man ansåg sig kunna avskilja den återstående marken till kronan i avvittringar. Skogsordningen har dock ansetts vara det avgörande steget i omvandlingen från riksallmänning till kronans mark. En bit in på 1700-talet fanns det ingen behörig person som ifrågasatte förvandlingen.

4.24 Lappskattelanden

4.24.1 Lappbyar och lappskatteland i det äldre samiska samhället

Uppgifter om lappbyar finns registrerade under 1550-talet i den svenska skatteräkenskapen. De första skriftliga källorna som finns i dessa frågor utgörs av handlingar ur den svenska skatteadministrationen. De daterar sig från 1550-talet. I skatteförteckningarna för år 1553 räknas vissa byar upp. Det finns också redogörelser om vissa personer under den följande tiden. De byar som staten kommer att uppehålla sig vid under detta avsnitt är således de byar som finns upptagna i skatte-förteckningarna.

Indelningen i särskilda lappmarker anses ha sitt ursprung i birkarlarnas verksamhet, inte i någon ursprunglig samisk indelning. De lappbyar som finns upptagna är administrativa byar eller platser man åkte till för att hålla marknad eller ting.

Skatteindrivarna och handelsmännen begav sig till vinterbyarna. Det var kronan som etablerade funktionen. Det var en administrativ indelning. Den var så förmånlig att även nybyggare ville vara medlemmar i lappbyn. Dessa byar var således administrativa byar, till skillnad från funktionella byar som bestod av en eller flera samiska familjer som flyttade samman. De är dock inte dessa funktionella byar som är upptagna i skatteböckerna.

Tälje stadga innebär skipande av en tvist. Redan på 1300-talet skipade alltså kungen rättvisa bland samerna i Lappmarken. Först var det birkarlarna som drev in skatten, sedan fogdarna och därefter de som arrenderade skatteindrivningen 1620 -1641. Lappskattelanden har sitt ursprung i skatteindelningen.

År 1606 genomförde Karl IX förändringar som innebar att marknader och ting koncentrerades till ett fåtal platser. Det fanns ofta en sådan plats för varje lappmark. På samma platser byggdes kyrkor och prästgårdar. Huvudort i Lule lappmark, den nybildade Jokkmokks församling, blev Jokkmokks vinterviste, Jokkmokk. Som marknadstid bestämde Karl IX Påvelsmässan den 25 januari. Från 1695 blev de administrativa byarna så gott som uteslutande ett medel för skatteuppbörden.

De byar som finns i skatteräkenskaperna är således administrativa byar som har skapats av staten.

De administrativa byarna fanns på platser där det hölls ting, marknad och uppbörd fram till år 1606. I vinterbyn Sirkasluokta skedde det till år 1606 då Karl IX flyttade denna till Jokkmokk. Byvintervistena, som var upphovet till namnen, kom ur bruk inom 50 år efter det att Karl IX hade flyttat dem till de administrativa byarna.

När Gällivare socken bröts ut från Jokkmokks socken år 1742 flyttades gränsen till sjökedjans gräns. Den nya sockengränsen fick denna lätt identifierade sträckning.

Efter år 1661 minskade antalet skattelappar i Kaitum. Det fanns ingen lapp i Kaitum år 1667. Alla lappar hade rymt. Att Kaitum hade de största rymningarna kan ha berott på att de tvingades till körsysslor.

De administrativa byarna tycks ha varit formade av kronan och ha haft en funktion i dömandet. Inom denna dömande funktion hölls ting där samerna deltog. Kaitumbyn torde ha varit svagt befolkad på 1500-talet. I 1886 års lag bestämdes att alla lappar

skulle vara indelade i byar. Det fanns tidigare inte någon bestämmelse som innebar att all mark delades upp mellan lappbyarna. Detta bestämdes dock genom 1886 års lag.

Det har visat sig att skoltsamernas organisation var ett uttryck för en rysk administration. Staten ställer sig skeptisk till alla påståenden om en ursprunglig samisk indelning av markerna. Ortsangivelserna är av mycket lokal karaktär. Det var en specifik plats där man kunde äska samerna för vinterhandel.

Den karta som Samebyn har åberopat är en rekonstruktion. Staten ifrågasätter om det finns någon realism i Filip Hultblads karta. Underlaget för att lappbyarna skulle ha varit omfångsrika synes inte ha varit väl underbyggt. Om det fanns omfångsrika områden var det inte en verklig by, utan i så fall birkarlarnas uppbördsområden.

När det gäller rättskipningen utsträckte Sverige och konungen sin rättskipning till Lappmarken redan under 1300-talet. Tälje stadga var i själva verket ett rättsligt avgörande. Därefter anses birkarlarna ha skipat rätt mellan lapparna. I den mån lapparna inte har varit nöjda med rättskipningen har de kunnat vända sig till kungen.

Därefter har fogdarna skipat rättvisa även i Lappmarken, liksom de som arrenderade uppbörden av skatten mellan åren 1620 och 1641. Redan från början har utsträckningen av rättskipningen inkluderat lapparna, inte exploaterat dem. Lapparna deltog som bisittare vid tingen. När det talas om behovsprincipen var den en del av den svenska jurisdiktionen, vilken har innefattat även sedvanerätt.

4.24.2 Laestadius anteckningar från lappmarken cirka 1830

Petrus Laestadius dagbok, journaler, behandlar i del II för detta sammanhang viktiga frågor om bakgrunden till lappskattelanden. Hans bidrag belyser flera av de förhållanden som kommer att behandlas senare. Det är känt att administrationen av lappskattelanden som under 1600-talet och 1700-talet ombesörjdes av häradsrätten omkring år 1800 övertogs av länsstyrelsen. Laestadius beskriver flera av de problem

som uppkom pga. detta. Det var lappbyn som enligt 1695 års stadga fördelade skatten mellan byns medlemmar. Petrus Laestadius hänför sig bl.a. till länsman som skulle fördela skatten. Länsmannen svarade personligen för skatten. Detta innebär att länsmannen liksom den tidigare arrendatorn hade att personligen svara för skatten.

4.24.3 Lappskattelandens ursprung

Det finns olika uppfattningar i litteraturen om lappskattelandens ursprung. Trots att det finns kamerala räkenskapshandlingar bevarade från mitten av 1500-talet är själva termen lappskatteland känd först från mitten av 1600-talet. Åke Holmbäck redovisar ett rättsfall från 1658 i vilket en lapp från Åsele besvärar sig över att andra lappar hade slagit björn och vildren på hans land.

En särställning i materialet intar Petrus Laestadius redovisade beskrivning. Laestadius ansåg att det inom den gamla lappbyn inte fanns någon indelning av marken i renbetesland utan att marken var gemensam. Fördelningen av marken på enskilda lappar var enligt honom ett senare påfund som stämde illa med de verkliga förhållandena. Någon äganderätt till marken fanns inte i lapparnas samhälle, endast hävd till vissa platser och respekt för området närmast kåtan. När man talar om äganderätt här är det äganderätt i dagens bemärkelse. Några definierade gränser fanns inte.

Frågan om lappskattelandens gränser har diskuterats av många forskare. Först var Åke Holmbäck som antog att indelningen i lappskatteland med till visshet gränsande sannolikhet gick tillbaka på en ursprunglig samisk indelning av landet. Som stöd för antagandet måste dock Åke Holmbäck falla tillbaka på ren spekulation, nämligen att varken birkarlarna eller den svenska administrationen kunnat inverka på indelningen, särskilt som myndigheterna fortfarande år 1695 hade svårighet att ens upprätta en förteckning över skattelanden. Från Holmbäcks utredning år 1922 s. 11 kan citeras följande "*Såsom hela vida lappmarken är delt uti visse byar, vilka fuller namn i förre tider givne äre, men om det land, som var och en lapp besitter, med dess särskilde*

fiskevatten haver man aldrig haft vetenskap om, eller i några jordeböcker tillförene finnes; alltså haver herr landshövdingen välborne Johan Graan varande nyligen uti Ume lappmark, dit de andra byar, Granbyn, Lais eller Ran och Vapsten, voro församlade, efterfrågat och rannsakat om vars och ens land och fiskevatten uti samma byar belägne och låtit göra en förteckning, som följer." Alltså efterfrågade och rannsakade Johan Graan vars och ens innehav och lät göra en förteckning.

Filip Hultblad anslöt sig till Åke Holmbäcks teori att indelningen i lappskatteland med all sannolikhet var genuint lapsk och inte införd av birkarlar, men åberopade en jämförelse med de ryska skoltlapparna. Som modern forskning har klarlagt var de administrativa enheterna hos skoltsamerna upprättade av administrativa myndigheter. Detsamma torde ha gällt i Sverige. De administrativa byarna var alltså skapade av administrationen.

Nils Arell (s. 233) påpekar att man i förarbetena till 1695 års lappskattereform ville beskatta den mark som var och en lapp kunde ha till renbete, fiske och djurfång och antar att man då syftar på lappskatteland. Som vi har sett från relationen gjorde man inte det. Roger Kvist pekar i Rennomadismens dilemma på en teori om att lappskattelanden vuxit fram som en följd av en statlig önskan att få i varje fall skogslapparna att leva mer stationärt. Det är helt riktigt att det fanns en sådan statlig önskan. Lapparna skulle ha en snäv räjong, där det dock var svårt att leva med någon annan näring än fiske som huvudnäring.

Statsmaktens troliga strävan var således att förhindra utbredningen av rennomadismen bland lapparna. Roger Kvists teori ger anledning att erinra om Karl IX:s befallning från 1602 att träsk och sjöar som fanns i varje lappmark och vilka som brukade dessa skulle skrivas upp så att en icke slår flera träsk och sjöar under sig än han kunde bruka. Det fanns alltså en ambition år 1602 från kungen att lapparna skulle bli bofasta. Detta lyckades dock inte.

Lars Ivar Hansen och Björnar Olsen betonar betydelsen av 1602 års skattereform för uppkomsten av den fastare landindelning som lappskattelanden representerar. I Lövångerförordningen hade Karl IX, som sagts, gett order om förteckning av alla träsk, åar och sjöar som fanns i varje Lappmark. Hansen/Olsen (s. 286) förmodar att denna reform kan ha medverkat till att göra markindelningen permanent och stärka släktenas särskilda anknytning till denna. Hansen/ Olsen pekar här på att denna indelning i lappskatteland endast fanns i Sverige och inte i t.ex. Norge. Den svenska administrationen kan alltså ha gett upphov till lappskattelandens uppkomst.

Lennart Lundmark har i Samernas skatteland (s. 54) beskrivit jordeboksarbetet, dvs. det arbete som Jonas Gedda och Anders Holm utförde under sin expedition i Ume lappmark, varefter Gedda ritade en karta med de lappskatteland som de hade sett. Många lappskatteland hade de dock inte varit i närheten av. Någon regelrätt jordebok blev dock aldrig färdig. Även Åke Holmbäck har behandlat Johan Graans undersökningar om landindelningen år 1670. Först ett kvartssekel senare kom detta arbete att genomföras. Nils Arell har kopplat lappskattelandinnehaven till 1695 års reform.

Mycket tyder på att lapparna har inordnats i den svenska administrationen genom birkarlarna redan på 1300-talet. Här redovisas de olika uppfattningar i denna fråga som har framförts i litteraturen. Det som sägs här är inte egentlig bevisning.

Statens konstaterar att det saknas underlag för påståendet att samerna när den svenska skatteadministrationen började verka vid mitten av 1500-talet hade något annat än ett hävdebaserat anspråk på att andra lappar inte skulle få slå upp sitt viste just invid den plats där den andre av gammal vana från förfädernas tid brukade slå upp sitt viste eller station av det slag som beskrivs hos Petrus Laestadius. Inga gränser var heller bestämda, vilket skulle ha varit en orimlighet för renbetesland.

Däremot finns det anledning att anta att den svenska skatteadministrationen ville skaffa sig kontroll i Lappmarken. Det finns anledning att här fästa avseende vid

landshövdingen Johan Graans jordeboksprojekt i Ume lappmark 1670 – 1671. Där finns gränser inritade på ett i stort sett heltäckande sätt. Statens uppfattning är att det var genom detta jordeboksprojekt som lappskatteindelningen i Ume lappmark först tillkom. Det var alltså en fördelning av marken som var skild från det som tidigare har beskrivits angående vistena med utgångspunkt i de familjeområden som Petrus Laestadius beskrivit som underlag för lapparnas rättsanspråk. Johan Graan frågade i vilket område lappen brukade röra sig och sedan drogs det en cirkel på kartan runt det område som denne angav. Områdena kan ha blivit större och mer preciserade än vad de var, men uppgifterna var det som utgjorde underlagen.

Underlaget för Johan Graans uppritande av cirklar var att han frågade lapparna var de brukade röra sig och därefter drog en cirkel runt detta område. Eftersom lapparna var nomader följer av detta att de rörde sig över markerna. Johan Graan har alltså använt underlag från lapparna. Åke Holmbäcks och Girjas påstående att detta går tillbaka på en ursprunglig samisk indelning är således grovt missvisande. Tolkningen av Graans arbete är väl förenlig med Matti Enbuskes uppfattning att indelningen i lappskatteland grundade sig på den svenska skatteadministrationen.

4.24.4 Lappskattelandens gränser

Långt fram i tiden fanns inga bestämda geografiska gränser i Lappmarken. Även gränserna mellan lappskattelanden var mycket rudimentära och lösliga. Enligt Petrus Laestadius var det omöjligt och en orimlighet att staka ut ett renbeteslands exakta gränser. Nils Arell framhåller att det handlade om ytterst lösliga gränser. Ett exempel är en tvist om ett lappskatteland från år 1731. Frågan gällde på vilken sida av gränsen mellan två lappbyar som en vildrensjakt hade skett. Häradsrätten studerade rågångens dragning. Vid tinget fick man inte fram exakta gränser, men lyckade komma överens om en gräns året efter. Rågången tycks ha varit från tiden före kolonisationen. Folk på och vid gränsen var få. De lösliga gränsförhållandena hängde samman med den låga exploateringsgraden.

Uppbördslängder och domböcker har använts för att få fram gränser. Ortsangivelser i uppbördslängder, t.ex. jordeböcker, förekom i den vänstra marginalen, vid sidan om namnen på skattlapparna. Dessa måste tolkas som den huvudsakliga uppehållsplatsen för skattelappen.

År 1738 nämndes skatteland för första gången, intill ett namn. Då hade så gott som varje skattland en ortsangivelse. Efter år 1759 förekom inga namn på lappskatteland i uppbördslängderna. Tiden då detta förekom var alltså begränsad. Uppbördslängden ger endast information om namnen på ett stort antal skatteland och vem som brukade dem. Uppgifterna i uppbördslängderna är ortsuppgifter. Det är svårt att tolka om det handlar om skatteland eller endast ortsangivelser. Det fanns inget uttalat behov av att hävda gränser. Det andra materialet utgörs av domböcker. Dessa typer av material kompletterade varandra. I detta material finns ingenting angivet om gränser.
I de områden där skogssamer fanns var förutsättningarna för att upprätthålla gränser bättre. Renskötseln där utgjordes av halvnomadism.

4.24.5 Äganderätt eller nyttjanderätt till lappskatteland

Många forskare har ställt sig frågan om lapparna ägde sina lappskatteland eller endast hade nyttjanderätt till dem. Här finns emellertid ett terminologiskt problem. Äganderätt betyder nämligen inte samma sak nu som det gjorde på 1600- eller 1700-talet.

Åke Holmbäck kom i sin utredning till slutsatsen att lapparna inte ägde sina lappskatteland, utan endast hade nyttjanderätt till dem. Holmbäck konstaterade visserligen att lapparna ärvde lappskattelanden och kunde överlåta dem och att domstolarna medverkade i detta. Holmbäck tolkade emellertid domstolarnas medverkan vid överlåtelse och arv som upplåtelse av lappskatteland, som att det var fråga om upplåtelse av landet och inte överlåtelse till en ny innehavare, även om han såg arvsrätten som primär och domstolarnas medverkan som sekundär. Holmbäck diskuterar om domstolens medverkan kunde ha sin grund i ett behov av bekräftelse på

arv eftersom lapparnas regler om arv till lappskattelanden avvek från vanliga arvsregler.

Av Isak Fellman s. LXI framgår att man inte kan dra några slutsatser av häradsrätternas inblandning i tvisterna. Häradsrätten tog upp alla möjliga slag av ärenden, t.ex. tillsättning av åbor och ödeshemman samt meddelade på begäran vitsord för präster angående deras förhållanden i tjänsten, tillsatte kyrkosexmän, beslutade om postgång i Lappmarken samt inrättande av hospital. Det var således en mängd ärenden som togs upp i häradsrätterna.

Man vände sig till rätten för att den fanns i närheten. Man kan således inte dra några särskilda slutsatser av att en fråga togs upp av häradsrätten. Där togs det upp en rad olika sorters ärenden, bl.a. gällande lappskattelanden.

Åke Holmbäck drog slutsatsen av häradsrätternas medverkan att inte ens på 1600-talet ägde lapparna sina lappskatteland utan innehade dem med nyttjanderätt, även om spridda tecken på motsatt uppfattning kommit till uttryck hos domstolarna. Senare hade två ytterligare omständigheter tillkommit.

Enligt Åke Holmbäck hade kronan genom 1683 års skogsordning hävdat äganderätt till all mark som inte var enskild. Dessutom hade kronan hävdat att all övrig mark skulle stå öppen för nyttjande av odlare.

Enligt Åke Holmbäck blev alla samiska anspråk på lappskatteland efter 1683 års skogsordning omöjliga. Holmbäck fann att lapparna inte hade äganderätt men en stark nyttjanderätt till lappskattelanden. Kronan hade hävdat att marken skulle stå öppen för alla.

Gustaf Göthe redovisade utförligt förhållandena på lappskattelanden. Ingen fick hindra den andra så länge denne betalade skatt. Filip Hultblad har bekräftat Åke Holmbäcks

uppfattning. Han studerade Jokkmokks socken och fann att behovsprincipen var överordnad. Det var klart att det var en nyttjanderätt.

Oftast kom man över lappskatteland genom arv, ibland hävd. De kunde även förvärvas över genom byte, köp eller gåva. En helt utomstående kunde få ett övergivet land om denne hade behov. Häradsrätten skulle fördela naturtillgångarna rättvist. För många personer fick inte trängas på ett område. Skattade gjorde man familjevis.

Johan Graan frågade, som sagts tidigare, lapparna när det gällde skattelandens omfattning. Utefter de svar han fick drogs det upp ringar på kartan. En lapp kunde då inneha större marker än han behövde.

4.24.6 Skatte eller krono?

En viktig omständighet när man ska bedöma vilken rätt lapparna hade till sina skatteland är skattelandens rättsliga natur. Var de skatte eller krono? Skattelanden behandlades under senare delen av 1600-talet och i början av 1700-talet i den lokala administrationen, dvs. i häradsrätten. Vid denna tid fanns det inte någon strikt uppdelning mellan domstolar och administrativa myndigheter.

Häradsrätten ingick i den lokala administrationen. I vissa formella avseenden behandlades lappskattelanden i den lokala administrationen på samma sätt som skatteland. De kunde säljas och ärvas. Enstaka exempel finns på att ett skatteland har blivit föremål för laga fasta. De kunde bli skattevrak. Detta blev i stor utsträckning fallet under slutet av 1600-talet när lapparna flydde sina land under trycket av krig och myndigheternas krav på att de skulle delta i gruvnäringen. Den som förlorade sitt skatteland förlorade all rätt till landet. Detta lästes upp i tinget, vilket skedde bl.a. i Luleå år 1657.

År 1667 fanns det noll skattelappar i Kaitum, vilket anges av bl.a. Filip Hultblad (s. 119). Alla skattelappar i Kaitum övergav alltså sina skatteland omkring år 1667. De

torde ha förlorat sina skatteland som skattevrak. I andra avseenden behandlades skatteland som skattejord. Detta var alltså formella bestämmelser, inte materiella. Underlaget för lapparnas beskattning var inte jorden, som i de uppodlade delarna av landet, utan näringen; dvs. jakten, fisket och renantalet. Skatten var personbaserad. Att den från 1695 års skattereform var bestämd som en klumpsumma ändrar inte detta förhållande. Innehållsmässigt var det en stor skillnad.

Skattelanden skilde sig från skatteböndernas mark även genom att de endast var rudimentärt avgränsade i terrängen och genom att de var mycket större än böndernas land. I ett behovsbaserat rättighetstänkande ansåg de centrala myndigheterna att de redan pga. av sin storlek inte kunde reserveras för enskilda familjer eller personer. Lapparna utnyttjade marken på ett annat sätt än nybyggarna. De hade olika behov. Kronan betraktade därför inte lapparnas anknytning till skattelanden som något hinder mot ytterligare exploatering genom uppodling. Man föreställde sig att detta skulle kunna ske utan ytterligare intrång i lapparnas näring. Lapparnas bruk uppfattades inte som hinder för ytterligare uppodling. Det är viktigt att komma ihåg att man inte bortsåg från lapparnas bruk. Man kom dock fram till att områdena var mycket större än lapparna hade behov av. Även nybyggarnas ställning var osäker.

Frågan om lappskattelanden var skattejord, och ägdes av innehavaren, eller krono, och ägdes av staten, synes ha aktualiserats först i slutet på 1600-talet. Men redan i 1589 års fullmakt för lappfogden i Torne lappmark Nils Oravainen hänvisade man till jord och vatten som lapparna hade nyttjat, men som tillhörde den svenska kronan. Även tidigare, redan från 1300-talet, hade kronan avvisat alla krav från enskilda på Lappmarken. Att frågan om lappskattelanden var av krono natur aktualiserades först i slutet på 1600-talet innebär inte att enskilda har kunnat upparbeta en äganderätt till marken. Statens uppfattning har hela tiden varit att landen var av krono natur.

Frågan ställdes inte på sin spets i 1695 års skattereform. Gotthard Strijk ansåg att frågan var omtvistad men att han själv inte kunde betrakta lappskattelanden som annat än krono. Enligt Gustaf Göthe ska även Johan Graan ha haft samma uppfattning. Men

utgångspunkten var sedan 1680-talet, och särskilt efter 1695 års plakat, att landshövdingen, kungens representant i varje län, hade sista ordet i frågan om markanvändningen. Göthe beskriver också att landshövdingens inställning i början på 1700-talet var att både lappland och nybygge vara krono (s. 284). Statsmaktens inställning har alltid varit densamma.

Frågan om lappskattelanden var skatte eller krono ställdes inte på sin spets i 1695 års lappskattereform. Frågan kom att avgöras i rättspraxis först i början av 1740-talet med resultatet att lappskattelanden ansågs vara av krono natur. Men redan tidigare, år 1726, hade Kammarkollegiet entydigt uttalat att lapparnas skatt var individuell och att lappskattelanden tillhörde kronan. Gabriel Gyllengrips uppfattning på 1730-talet var att skattelanden var av krono natur.

På 1730-talet hade de lokala domstolarna olika uppfattning i frågan.
Frågan avgjordes först genom Haukiniemimålet, som var en privat tvist om ett nybygge på ett lappskatteland. Den ena parten gjorde gällande bördsrätt, vilket sades förutsätta att landet var skattejord. Landshövdingen Gabriel Gyllengrip hänvisade då till att nybyggesplakaten förutsatte att nybyggen grundades på kronojord. Kammarkollegiet avgjorde fråga år 1742 och förklarade att nybygget vara av krono natur eftersom Lappmarken var kronoallmänning. Från början av 1740-talet började också häradstinget att utgå från att lappskattelanden och de nybyggen som grundades på dem och på annan mark i Lappland var av krono natur. Beslutet var en bekräftelse på rådande ordning.

Sammanfattningsvis kan följande sägas. Att rättsförhållanden bedöms olika är inte märkligt. Naturligt är att klarläggandet har skett över tid. Det var säkert många lokala sedvänjor som ersattes av central lagstiftning. Det är helt naturligt att frågan fördes till ett antal instanser där den klarlades. Detta har tillkommit i slutet på 1600-talet och början av 1700-talet. Att det fördes diskussioner om vem som skulle hantera frågor är inget konstigt.

4.24.7 Lappskattelandens försvinnande

Lappskattelanden omnämns första gången år 1658. De avskaffades formellt genom 1886 års renbeteslag. I många områden förlorade emellertid lappskattelanden sin praktiska betydelse långt dessförinnan. Många försvann redan under 1700-talets senare del. I Torne lappmark fanns de endast under åren 1700 - 1780. Flera omständigheter bidrog till att indelningen i lappskatteland kom att kraftigt förändras och så småningom helt försvinna under 1700- och 1800-talet.

Lappkodicillen ledde till en rad omregistreringar av skatteland. Den medförde att lapparna bara kunde ha skatteland i ett land. Många skogssamer anlade nybyggen på sina skatteland och övergick i kameralt hänseende till att bli nybyggare. Expansionen av den storskaliga tamrenskötseln ledde till att det blev omöjligt att upprätthålla landindelningen. För rennomader fungerade inte lappskattelanden. Vid avvittringarna kom de renskötande samernas behov att tillgodoses på annat sätt.

Den storskaliga tamrenskötseln medförde att det blev svårt eller omöjligt att upprätthålla några gränser mellan olika lappskatteland. Lappskatteland fungerade inte för fjällsamer, som flyttade enligt skyttelprincipen, och rennomader. De försvann således.

Varför tog länsstyrelsen över insyningen av nybyggen? Det kan ha varit en naturlig följd av att lappskattelanden betraktades som krono. Men även andra omständigheter kan ha bidragit. Vi har tidigare talat om att uppdelningen mellan häradsrätt och länsstyrelse var oklar. Men Petrus Leastadius talar i sin journal i stället om att förändringen drevs av lapparna själva genom att de ansökte om insyningar på andra lappars mark.

4.25 Regleringen av renskötseln

4.25.1 1751 års kodicill

1751 års lappkodicill är första gången som man kan urskilja en reglering av renskötseln. I § 10 beskrivs innehållet i kodicillen. Formuleringen går igen i rennäringslagstiftningen långt fram i tiden. I § 12 regleras jakten. Där anges bl.a. vissa förbud. § 13 tar upp bestämmelser om bl.a. fiske och säljakt. Lapparna hade visserligen rätt att gå över gränsen, men de måste betala skatt. Att det här skulle föreligga någon ensamrätt är svårt att föreställa sig.

1850 års avvittringsstadga är intressant därför att problemet med den omfattande renskötseln hade blivit akut. Såväl antalet nybyggare som renar hade ökat stort under tiden 1750 - 1850. Olika anledningar till konflikter fanns, bl.a. att renarna trampade ned säd och annat. Detta är första gången som det talas om en gräns mellan sådan mark som skulle kunna odlas och annan mark. Denna fick inte någon större praktisk betydelse och upphävdes år 1861.

Det första försöket att reformera 1751 års lappkodicill var en proposition. Det hade förekommit omfattande utredning i frågan och samarbete med norska myndigheter ända sedan 1840-talet, men försöken hade stupat på att man inte kom överens om hur svenska renar skulle få beta i Norge. Det angavs att vissa tider skulle man få beta på vissa ställen, andra tider på andra ställen, se §§ 3 och 4. Det fanns också en geografisk begränsning som inte funnits tidigare. Detta var en bakgrund till det senare bestämda renskötselområdet.

I 1876 års kommittéförslag slogs fast att renskötselrätten är ett servitut som omfattar inte bara den mark som staten innehar utan även den som innehas av enskilda. Denna syn härskar än idag i Sverige. Först år 1883 fick Sverige en lag som reglerade de norska och svenska lapparnas rätt att gå över gränsen.

I 1873 års avvittringsstadga kom vissa regler tillbaka som tagits upp i den tidigare stadgan från år 1850. Inte bara renskötselrätten utan även skogsvårdsfrågor framträdde. Då fanns redan det första beslutet om uppdragning av en odlingsgräns, som man beslutade om år 1867. Uppdelningen finns redovisad i § 6 sista stycket. Ingenting sades om jakt och fiske i denna stadga, se SOU 1952:13 s. 16 – 18 samt LU 1873 nr 11. Där markeras att lapparnas betesrätt baseras på deras behov.

1871 års proposition kom tillbaka i form av1883 års internationella lag. I § 3 beskrivs renskötselrätten för ländernas lappar. De skulle betjäna sig av land och vatten för sina renar samt jakt och fiske.

För 1886 års lag finns först 1883 års kommitté som i 1 § beskriver innehållet i renskötselrätten. I motiven s. 64 beskrivs bakgrunden. Där tas först upp en gammal tanke att man skulle kunna göra en uppdelning av landet så att renskötsel skulle kunna bedrivas på vissa områden och odling på andra delar. Sedan drog man i alla fall upp odlingsgränsen (s. 65 f.). Där anges att lapparnas flyttningar anses vara grundade på sedvanerätt. Ett övervägande skedde mellan om man skulle utvidga den enes eller den andres rätt, som slutligen utmynnade i lagstiftning.

Kommittén kom även in på frågor om jakt och fiske (s. 105). I Högsta domstolen avstyrktes att propositionen skulle bli lag, den 21 november 1884 s. 1 - 6, 29. Högsta domstolen betraktade frågan om upplåtelse av jakt och fiske till andra som en civilrättslig fråga som inte borde omfattas av renbeteslagstiftningen.

I 1 § 1886 års lag använde man fortfarande de uttryck som användes i lappkodicillen som en beskrivning av renskötselrätten. §§ 21 och 22 innehöll regler om jakt och fiske och upplåtelse av dessa samt bete och slåtter. I propositionen kommenterade departementschefen justitierådens anmärkningar. Han ansåg att upplåtelsereglerna av praktiska skäl borde tas in i lagen. Departementschefen var alltså införstådd med att frågan var en sak mellan kronan och lapparna och att det var kronan som hade jakt-

och fiskerätten på marken. Det var alltså en fråga mellan kronan och den till vilken upplåtelse skulle ske. Bestämmelsen borde stå i en förordning om upplåtelse av jakt och fiske på kronans mark, vilken ännu inte kommit utan gavs först år 1912.

Tillkomsten av 1898 års renbeteslag berodde bl.a. på missnöje med de regler som fanns i 1886 års lag. 1898 års lag innehöll dock inte några stora förändringar. Formuleringen att vissa områden anvisats lapparna till begagnande förekom första gången i motiven.

1928 års renbeteslag tillkom efter ett långvarigt utredningsarbete där det fanns en strävan att begränsa antalet renar och därigenom minska de konflikter som förekom mellan lappar och jordbrukare. En metod för detta var att ha skötesrenar. I samband med att man monopoliserade renskötselrätten var det brukligt att lapparna åtog sig att sköta renar för annans räkning. Detta förfarande flöt ut och man ville sätta stopp för det. Ett sätt att begränsa det var att begränsa lapparnas rätt att bedriva renskötsel.

I 1928 års lag avskaffades lappskatten. Endast renskötande lappar bevarades vid rätten att jaga och fiska på renskötselområdet. I prop. På s. 34 angavs att rätt att jaga och fiska tillkom endast lapp som tillhörde lappby.

Vid reformeringen 1971 organiserade man om lappbyarna till samebyar med huvudsaklig uppgift att bedriva renskötsel. Nyheterna var till stor del organisatoriska. Syftet med 1971 års lag var att rationalisera renskötseln. Lappbyarna omorganiserades till samebyar med huvudsaklig uppgift att bedriva renskötsel. Lappväsendet avskaffades och ersattes av lantbruksstyrelsen. Lappbyn avskaffades och ersattes med sameby. Lappfonden blev samefonden. Man beslutade om stöd till rennäringen genom statliga lånegarantier.

Uppgifter angående samefonden, prop 1971:51 s. 147, åberopas för att motbevisa samebyns påstående att det är samebyns rätt som upplåts.

Effektiviseringar av jakt och fiske på kronans mark gällde inte bara lappmarkerna, utan hela landet. Det är inte ett sent påkommet intresse från staten för att främja turism och andra ändamål. Många intressen har gjort sig gällande. Jordbruksbefolkningens behov av jakt och fiske har beaktats, liksom sportfisket och turismen. Effektiviteten har också betydelse. Kronan har haft intresse av att få större avkastning av sin egendom.

4.26 Utredningar om jakten och fisket

Statens jakt- och fiskerätt

Beträffande utredningen 1947 kan sägas att det beroende på omständigheterna kan vara acceptabelt att fiska för avsalu. Det beror på möjligheterna att skapa försörjning på annat vis. Det finns inget principiellt förbud mot fiske för avsalu. I grund och botten är det lapparnas behov som avgör. Utredningen visar att det finns utrymme om man vill prioritera andra intressen, man ställer inte lapparna på bar backe. Det finns utrymme för allmänhetens nyttjande. Detta ska ses mot bakgrund av att staten anser att lapparnas rätt är beroende av behov. Det är ett undantag att samer slår sig ner vid en sjö och livnär sig på fiske. Den huvudsakliga näringen ska vara renskötsel.

5. UTREDNINGEN I ÖVRIGT

Skriftlig bevisning

Parterna har åberopat en mycket omfattande skriftlig bevisning. Samebyn har förevisat en film över området inspelad från helikopter, vilken har kommenterats av Bror Saiton. Ur den skriftliga bevisningen anges här, utan angivande av åberopande part, följande publikationer.

Jan Eric Almquist, Svensk rättshistoria III, Fastighetsrättens historia.1964.
Jan Eric Almquist, Studier i svensk jordrätt; Det norrländskaavvttringsverket. 1928.
Jan Eric Almqvist, Om ärftlig besittningsrätt till jord före det sjuttonde seklets slut. En studie i romersk och svensk rätt. 1928.
Nils Arell, Rennomadismen i Torne lappmark - markanvändning under kolonisationsepoken i fram för allt Enontekis socken, 1977.

Bertil Bengtsson, SvJT 2010 s. 78, Om jakt och fiske i fjällmarken.
Pehr Erik Bergfalk, Om svenska jordens beskattning, 1832.
Mats Berglund, Gårdar och folk i norr: bebyggelse, befolkning och jordbruk i Norrbotten under 1500-talet. 2006.
Ingela Bergman, Kulturarv, landskap och identitetsperocesser.
Erik Bylund, Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. 1867, 1956.
Mauritz Bäärnhielm, Sameland och samerätt. Ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning. Rättshistoriska studier tillägnade Gösta Hasselberg vid hans avgång från ämbetet. Institutet förrättshistorisk forskning grundat av Gustav Olin och Carin Olin.
Mauritz Carlson, Den värmländska avvittringsfrågan. 1915.
Isak Fellman, Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparna I - IV, 1910 - 1915.
Gustav Forsström och Bo Strand, Gällivare - tätort och landsbygd. 1988.
Fjällmistra rapport nr 16, G. Salmonsson: Fjällregionensäganderättsfrågor - Nutida tvisters avlägsna historia - En bakgrund och en forskningspresentation. Umeå.
Jarl Gallén, Nöteborgsfreden och Finlands medeltida östgräns. 1968
Gustaf Göthe, Om Umeå lappmarks svenska kolonisation från mitten av 1500-talet till omkring 1750. Uppsala. 1929.
Lars Ivar Hansen och Björnar Olsen, Samernas historia fram till 1750.
Åke Holmbäck, Studier över de svenska allmänningarnas historia, Rättsregelerna för intaga av jord vid den fasta bosättningen. Uppsala universitets årsskrift 1920.
Ernst Gunnar Hoppe, Vägarna inom Norrbottens län. 1995.
Filip Hultblad, Övergång från nomadisk till agrar bosättning i Jokkmokks socken. 1968.
Juha Jonna, Om mark- och vattenrättigheter i områden som hört till före detta Torne och Kemi Lappmarker.
Ingvar Jonsson, Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid,
Rolf Kjellström, Samernas liv.
Kaisa Korpijakko-Labba, Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. En rättshistorisk utredning av markanvändningsförhållanden och -rättigheter i Västerbottens lappmark före mitten av 1700-talet.
Roger Kvist, Samerna och jordäganderätten. I Historisk tidskrift 1986 s.365 - 368.
Roger Kvist, Rennomadismens dilemma. Det rennomadiska samhällets förändringar i Tourpon och Sirkas 1760 - 1860, IV, 1977.
Petrus Laestadius, Journal 1 och 2. 1831 och 1833. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar No 15:1 och 15:2. 1977.
Lennart Lundmark, Uppbörd, utarmning, utveckling. Det samiska fångstsamhällets övergång till rennomadism i Lule lappmark. 1982.
Lennart Lundmark, Samernas skatteland, 2006.
Lennart Lundmark, Runmar, Mark och rätt i Sameland
Janken Myrdal, Jordbruk och jordägande. En aspekt av sambandet mellan agrarteknik och samhällsutveckling i äldre medeltid. Symposium på Krapperups borg.
Inga-Maria Mulk. Sirkas - ett samiskt fångstsamhälle i förändring. 1994.
Nilsson, Kulturkrockar eller samexistens
C - G Ojala, anmälan av Anders Wepsäläinen, Statltomterna. Svenska landsmål och svensk folkliv 2012. Uppsala.

S.I. Olofsson, Övre Norrlands Historia, del I IV. 1962 – 1974.
Nils Johan Päiviö, Lappskattelandens rättsliga utveckling i Sverige; en utredning om lappskattelandens och de samiska rättigheternas utveckling från mitten av 1600-talet till 1886 års renbeteslag. 2001.
Nils-Johan Päiviö, Från skattemannarätt till nyttjanderätt. 2011
Erik Schalling, Allmänningar, Minnesskrift ägnad 1734 års lag II, s. 382- 436.
Pontus Skoglund m.fl., Origins and Genetic Legacy of Neolithic farmers and Hunt-Gatherers in Europe.
Peter Sköld, Etnologiska-folkloristiska uppsatser från Norrkaitum.
Peter Sköld, Samisk bosättning i Gällivare 1550 - 1750. 1992.
Birger Steckzén, Birkarlar och lappar - En studie i barkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandelns historia. 1964.
C. G. Styffe, Framställning af de så kallade grundregalernas uppkomst och tillämpningi Sverige till slutet av sextonde århundradet, med anledning av den uppdiktade berättelsen om ett riksdagsbeslut på Helgeandsholmen 1282. Konl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar, Tjugondefjärde delen, 1860, 2. 231 ff.
J. Vahtola, Markrättigheter i lappmarken, Sammandrag och referat av en forskningsstudie, Finska justitieministeriet. 2006.
Thomas Wallerström, Norrbotten, Sverige och medeltiden, 1995.
Thomas Wallerström, Vilka var först? En nordskandinavisk konflikt som historisk-arkelogiskt dilemma, 2006.
Britta Wennstedt, Vindkraftverk på Sjisjka, Gällivare socken. 2002.
Anders Wepsäläinen, Stalotomterna - En kritisk granskning av forskningsläget rörande en omdiskuterad fornlämningstyp. 2011.
Hanna Wikström, Etnicitet, 2009.
Maria Ågren, Att hävda sin rätt, 1997.

- - - - -

Utdrag från Riksantikvarieämbetets fornminnesregister, Norrbotten kulturmiljöprogram 2010 – 2020,
Statens vattenfallsverks ansökan, Miljödomstolens arkiv i Umeå, 1971/A1
Kongl. Plak. den 27 september 1673 angående lappmarkernas bebyggande,
Kongl. Maj:ts förnyade plakat den 3 september 1695
KongL. Reglemente den 24 November 1749,
Lappfogdeinstruktion 1760, 1852 års fiskestadga, 1864 års jaktstadga,
Riksdagen 1871, Protokoll FK III, Riksdagen 1873, prop. nr 4, FK I, AK II, Riksdagen 1886, prop. nr 2, Bihang till riksdagens prot, 2 samt 2 afd 1 band, SFS 1886:38,
Jordbok 1876, Gällivare socken, 1887 års avvittringsutslag för Gällivare, Länsstyrelsen i Norrbotten, Landskontoret G IIIa, Jordebok 1896, Gällivare socken,
SOU 1922:10 Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling,
SOU 1922:16, Förslag till vissa ändringar i bestämmelserna rörande jakt och fågelskydd,
SOU 1923:58 Förslag rörande tillgodogörande av kronans fiskevatten,
SOU 1939:28, Fiskevattensutredningen rörande ändamålsenligt utnyttjande av kronans fiskevatten,

Högsta domstolens arkiv, revisionsakter Nr 131, 16/11 1942, RA. Gällivare 347:73.
SOU 1947:47 Fiskerättskommitténs förslag till fiskelag jämte därmed sammanhängande författningar,
SOU 1952:13, Betänkande angående vissa fiskerättsliga förhållandeninom lappmarkerna,
SOU 1975:100 Samerna i Sverige - stöd åt språk och kultur, betänkande, bilaga 6 "Yrkesfisket ovan odlingsgränsen i Norrbottens län" ,
SOU 1999:25 Samerna - ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169,
SOU 2001:101 En ny rennäringspolitik - öppna samebyar och samverkan med andra markanvändare.
SOU 2005:17 Vem får jaga och fiska?,
SOU 2005:116 Jakt och fiske i samverkan,
SOU 2006:14 Samernas sedvanemarker

Muntlig bevisning

På Samebyns begäran har tingsrätten hållit förhör med Bror Saiton, Ingemar Blind och Alfred Blind samt Nils-Johan Päiviö, Mattias Åhrén och Lars Östlund. På statens begäran har som vittnen hörts Matti Enbuske och Maria Ågren. De fem senast nämnda personerna har avgett rättsutlåtanden, vilka legat till grund för förhören med dem.

Vittnena har anfört i huvudsak följande.

Bror Saitton

Han är uppvuxen i Girjas sameby. Första gången han var i fjällen var han sju år. Han var inte till nytta som barn, men när han blev äldre fick han vara med. Som vuxen flyttade han söderut och gick gymnasiet. Han har därefter arbetat på lantbruksstyrelsen, länsstyrelsen, SSR och sametinget. De sista tio åren var han anställd på jordbruksdepartementet där han var verksam inom området rennäring.

Delar av naturen i Samebyns marker är mycket känsliga områden. Det krävs uppmärksamhet och kunskap för att nyttja dem långsiktigt. Markerna är känsliga pga. den långsamma och glesa tillväxten. Det är lätt att slita ut marken om den hanteras fel. Växtligheten utgörs framför allt på högfjället från Nikkaluokta och rakt över Området mycket av örter och gräslika örter. Öster om det har man svårvittrad berggrund. Det är

en näringsfattig och sur berggrund. Växtligheten är långsamtväxande och består av t.ex. lavar och ris, främst kråkbärsris.

Högfjället utgörs av gräsmarker och örtängar och i de blöta sänkorna av videsnår. På lågfjället är det mossrik björkskog med inslag av lav. På kalfjället i lågfjällsområdet är det frisk rished eller skarpa och torra rishedar. Skarp hed är framför allt lavvegetation. För renskötselns del är man tvungen att skifta områden. Man nyttjar de områden som är bäst för en viss säsong, t.ex. örtängar på sommaren. På fel plats vid fel årstid kan en liten renflocks aktivitet vara förödande. Om man skulle vilja stanna kvar på en torr tallhed på sommaren kan ett par hundra renar ödelägga ett vinterbete.

Rennäringen kräver att man förflyttar sig från område till område. Höst- och vårlandet är lågfjället. Vinterbetet är tallskogen, den torra tallskogen, men man hittar exempel på lavbärande björkskog ner till skogen inom Gällivare - Kiruna, t.ex. Dundret i Gällivare.

Samerna har rört sig inom hela Girjas område. Rennäring skulle vara omöjlig om man inte nyttjade hela markerna. Tillskottsutfodring på ett ställe ödelägger områden. Det är vanligt i Finland.

I Girjas finns det mjölkvallar inom hela fjällområdet. 15 - 20 vallar är dokumenterade inom hela området, men det finns många fler. Än idag kan man se mjölkvallar som användes för cirka 90 år sedan.

Det finns vegetation som man inte förväntar sig på vissa områden. Helt plötsligt kan det finnas gräs. Inom Området har inte funnits åker, inga plöjda marker.

Boplatser finns, men är nu för tiden begränsade pga. förbättrade kommunikationer. Det finns en bod som alla kan se om man bara tar sig dit, vid övre Kaitumjaure vid Tjoalmi. Den är murad i en klippvägg och är från 1800-talet. Vid Ájttejaure finns ännu en. Eventuellt kan sjön ha haft ett annat namn tidigare. Sjön fick namnet just för att det

fanns en Ájtte (bod) där. Det var ofridstider då. Därför satte man bodar på otillgängliga platser. Boplatserna är väldigt många.

Efter Kaitumjaure, över hela södra gränsen, ligger boplatser efter sjöarna. Det är 15 boplatser från slutet av 1800-talet och framåt. Men säkert finns också mycket äldre. På norrsidan från Nikkaluokta finns i alla fall sex boplatser från 1800- och 1900-talet. Vid Lihti i väster finns cirka 10 boplatser från samma tid. Av somliga platsnamn hör man att det är samiska namn, men betydelsen har tappats bort.

Fiske och jakt.

Fiske och jakt är en del av att leva. Man har flera fundament att luta sig mot; renskötsel, fiske och ripfångst. Det var extremer som levde på bara en näring. Ripa jagade man genom snarning. Under nödår måste många samer för några år framåt syssla med ripsnarning när renarna dog. Ett nödår minskade antalet renar från 12 000 till 2 000.

I det samiska språket finns många ord som har med fiske och ripsnarning att göra. Samiska grundord gör att man förstår att det är en gammal näring. Ripjakten pratades det om. I Gámasavvon bedrev man snarning av ripa. Erik Poggats, som var född år 1897, sa att ripsnarning gav 400 - 600 ripor om man var en riktigt idog ripjägare. 500 ripor är ett betydande tillskott till t.ex. fiske. Det hade man nog hållit på med länge; giella är snaran och harpo var snöret till snaran. Videsnår har man ett ord för, björksnår har ett annat ord.

Ripjakt har bedrivits vid Kaitumjaure, i hela Girjasjohkas dalgång, Kaitumdalen, Balltavuopmi och Kaitumsjöarna. I Gaogulvaggi upphörde de stora fångsterna. Vid Lattjovagge och neråt, mot Tjoavrek, snarade man ripor. Ripan har samma område idag men Giron, fjällripan är högre upp.

Idag kan man dock inte bedriva snarning av ripa, för kommer det någon med ett vapen töms området på ripor. Efter år 1992 gick det inte att snara ripor för de blev

bortskrämda av hundar och gevär. Riporna lämnade området. Snarning lockar ripor i stället för att skrämma dem. Gárddit (hagar) och soajit (fångstarmar) lockar riporna till området. Bror Saitton har själv snarat ripor som barn.

Fiske

Man bedrev fiske i alla sjöar inom Samebyns område, främst sik, lite öring och harr. Fiske skedde i Raddekjaure och Harrejaure, Unna Harerjávrras, Ortijaure, Tjoltajaure, Molekjaure, Skartajaure, Gaukoljaure, Lihtijaure, Duttorjaure och längre väster ut i Gaiccasjaure, Haukijaure och Sitasjaure.

Kaitumsjöarna och Kaitumälven och ner till Gamasavvon är de viktigaste vattnen, särskilt Kaitumsjöarna. Bara samer fiskade för avsalu. Han vet att det skedde under senare delen av 1800-talet, troligen även tidigare, och hela 1900-talet. Det fanns sju yrkesfiskare. Västerut dominerar röding. Neråt till mellansjön är det sik och öring. Gädda finns också i den nedersta sjön. Han såg en abborre i Kaitumjaur för första gången i fjol. Harr finns vid alla stränder. Sommarfisket hade störst betydelse sedan fiskflyg började köpa upp fisk. Yrkesfiskare fanns till slutet av 1900-talet. Sedan gammalt var det avsalufiske under vintern och fiske till husbehov under sommaren.

Fisk var viktigt under sommaren för det var den enda färskmaten man fick tillsammans med kvanne och ängssyra. Köttet var torrkött. Fisket har haft betydelse åtminstone för dem som har haft kombinationsnäringar. Ännu längre tillbaka hade nog fisket än större betydelse.

Familjen Saitton har funnits i Girjas så länge som det har funnits kyrkböcker. Själv är han åttonde generationen. Den första var född år 1730. Det är inget unikt med Saittons släkt. Andra familjer som funnits länge i Girjas är Rikko, Poggats, Marsja och Fankki. Tidigare fanns även Skorpa och Jovni, men de finns inte nu i byn.

En stor förändring skedde år 1937. Då köpte Bror Saittons far ett hus, men det var många som misstyckte från statens sida. Men fadern var lappordningsman och köpte

samtidigt som lappordningsmannen i Gabna. Efter det började många köpa hus. Skillnaden blev att man bodde längre på platsen där man hade hus, men annars hade man torv- och tältkåtor. På vintern hade man tältkåtor eftersom de gick att flytta.

Från vårland till sommarland tar det bara några dagar. Detsamma gällde från sommar- till höstlandet. Renen trycker bara på då. Den långa tiden är samlingsjobbet, minst två veckor inför uppdelningen till vintergrupper. Sedan, ner till vinterbetet, tog det minst sju dagar; då gick det riktigt bra. Det berodde på väderförhållanden. Flytten mellan olika marker under säsong kunde pågå dag efter dag, beroende på väder. Ibland tog det en vecka. Under säsong har man arbetat på markerna, med bevakningar, förflyttningar och samlingar.

Det fanns nybyggare på Området på den södra sidan, i Killinge och Neitisuando, fem km väster om odlingsgränsen. Det fanns också mindre nybyggen i höjd med Svappavaara och Kiviniemi. De levde nog på småbruk. Ännu ett fanns vid Holmajärvis södra strand, i ytterområdet i norr. Det fanns vidare en station där de skiftade malm, men det upphörde år 1957. Där växlade man dragrenar.

Konkurrens om jakt och fiske.

På 1960-talet förekom bara någon enstaka tjänsteman som fick skjuta någon ripa när han var på tjänsteutövning i fjället. Samma sak var det med fisket. Det skedde för att få mat för dagen. De första jägarna utifrån kom på slutet av 1960-talet. Då kunde någon tjänsteman få tillstånd att jaga utan hund.

Förändringen skedde först på 1990-talet. Han upplever att då lade man beslag på samernas rätt. Innan dess hade ingen gjort anspråk på rätten. Lapparna var dåligt skickade att sköta sina rättigheter, sade man förr. Bror Saittons far kallade markerna ”mina marker”, i betydelsen marker att nyttja.

Husbehov betydde inte att andra kunde ta resten. Man fiskade i den mån som man kunde. Man sålde det man kunde och vad som var praktiskt genomförbart. I

Gortsevuolle hade hela byn ett viste. Det ligger just i anslutning till Singistugorna. Det vistet har funnits i alla fall från 1880-talet. Det har hans farfar målat av. Ingen annan än samer kan ha grundat det vistet.

Samerna har ensamrätt till jakt och fiske. Sitasjaure var en mycket fiskrik sjö. En från Unna Cerus bedrev fiske där, en Vannar. Alla huvudvattendrag har varit fiskrika. Hur det är nu vet han inte.

Det förekom även jakt på björn. Men för dem som levde mera av jakt var det frågan om annan jakt, gråverk och mård. Hermelin förekom också länge. Det var fångst snarare än jakt då man använde fällor osv. Att riporna försvann från en viss lokal hade koppling till förändringen på 1990-talet.

Beträffande ett protokoll från ett möte med Norrkaitum-lapparna från 1917 känner han väl till Killinge bl.a. eftersom han har jagat älg i området vid Killinge. Han vet att det inte har förekommit en enda jaktupplåtelse utanför Killinge byamark. På 1950-talet måste det ha varit samma förhållanden som år 1937. Hans far var lappordningsman en längre tid, och från det vet Bror Saitton att det som sades på mötena inte var det som togs upp i protokollen. Fadern kunde finska men det var ju ett vardagsspråk, så det berodde nog mycket på språkförbistringar. Lappfogden höll till i Luleå. Stormöte hölls i mars i Gällivare och sedan ett särskilt möte med varje sameby på sommaren. Girjas sameby hade det i juni. Då fastställde man renlängden. Man talade om huruvida man hade nog med renvaktare, nya renmärken, alltid lite om upplåtelser.

Vad som har sagts i ett yttrande av länsfogdarna till länsstyrelsen kan stämma på de som enbart levde och verkade inom renskötseln, men det stämmer inte på de flesta av Samebyns medlemmar. Det stämmer inte att fisket endast bedrevs i de större insjöarna. Han antar att de med ”de stora sjöarna” menar sjöarna i anslutning till de stora vattendragen. Men säkert bedrevs mycket fiske där. Om man var bosatt vid en sjö fiskade man vid flera sjöar.

Beträffande handlingen från länsstyrelsen år 1940, sista sidan, är det en typisk beskrivning, vilket är en grov förenkling av det samiska livet och hur man verkar i området. Beträffande "antingen eller" är den beskrivningen främmande. Han stöttar inte en sådan beskrivning. På den tiden var det än större skäl att man hade en kombination. Jämför med att man skulle leva enbart på potatisodling eller enbart veteodling. Lappfogdarna kan ha haft många skäl till att skala av och förenkla situationer.

Beträffande samiska namn har berättandet skett i form av historier. Det är inte många generationer som har kunnat skriva och läsa. Muntlig tradition användes, generation från generation. Berättelserna är synnerligen tillförlitliga eftersom de är levande. De är lika tillförlitliga som skriftliga uppgfter.

Bror Saitton kan inte säga hur långt tillbaka han säkert kan berätta, men åtminstone från år 1869 då hans farfar var född. Hans far var född år 1898. Så långt tillbaka kan han veta.

Ruskajaure har ingen fiskat i. Den sjön ligger oländigt till.

Tidigare jagades bl.a. järv, varg och andra pälsdjur. I modern tid har bara ripa jagats. Orre och tjäder jagades, men de är inte så vanliga nu. Sjöfågeljakten saknar egentlig betydelse idag, men ännu in på 1940-talet hade den stor betydelse på våren. Man jagade svärta, knipa, alborre, bergand. De hade betydelse som tillskott som färsk mat. Vettar gjordes för jakten. Han har ingen uppfattning om hur många samer det fanns på slutet av 1800-talet, men fler än idag.

Per-Anders Rikko

Han är medlem i Girjas sameby och renskötare i byn. Han började med det efter gymnasieskolan år 1977. Det är heltidsarbete i renskogen. Hans familjs rötter i Girjas sträcker sig till slutet av 1600-talet. Han vet namnen på släktingarna. De hette Panakis innan de tog namnet Rikko. På hans farmors sida är Fankki, som också är en

Girjassläkt. Susanna Ersätter var fru till en Rikko, på 1600-talet. Hans fru har sökt fram uppgifterna om släkten på dator. De som är födda på 1900-talet har han haft kontakt med, framför allt fastrar. Josef Marsja också.

Han lärde sig renskötsel av sina morbröder. Han följde med en morbror till fjälls första gången och på den resan är det. På den tiden for de till midsommar till Gortsevuolle, sedan Lihti, sedan Gortsevuolle igen. Där avslutades sommaren. Sarvslakten var i Larkin, som är byggt år 1972. Lapper var det innan dess. Men det var svårt att få renar dit. Det låg för nära järnvägen. I Gortsevuolle har det alltid varit samer, vad han har hört. Hans förfäder var från Kaitumsidan. De hade basläger i Gaitumgehccen. Dit tog man sig med båt.

Hur berättade man om hur det var förr? Förut skilde man i Tjårek. Då låg man i kåtorna och gamlingarna berättade om allt möjligt. Namn och platser och så. Det var många smeknamn på människor. Man undrade då vilka de var. Det var Girjas-människor och människor från grannbyarna. Gamlingarna levde i det området hela sitt liv. De rörde sig året runt i Girjasområdet. Han var själv i Tjårek på 1960-talet. Han vet inte vilket år de omtalade människorna levde. Det var som om de människorna alltid har funnits där. De var renskötare. En del måste sluta med renar för att renarna tog slut.

Jaktens och fiskets betydelse

På Kaitumsidan var fisket väldigt betydelsefullt. Siken var dominerande, den var så bra. Mellan övre och nedre sjön, Gorjejaure och Sidajaure. Öring och harr. Hur man fiskade varierade. En del fiskade för husbehov och en del för avsalu. Fisket var viktigt på sommaren. Annars blev det bara torrkött. Inte står man ju och tittar på stranden på sommaren. Man försöker ju få upp fisken. Det är svårare att fiska på vintern. De enda som inte var Girjasbor som kunde fiska i Gamasavvon var Killingebor som kom och fiskade. T.o.m. 1970-talet var det bara samer där. Man visste att det var en renskötare från Girjas.

Ripjakt har man sysslat med, speciellt efter nödåren på 1960-talet. Han snarade ripor med sin far. Man snarade fram till år 1991-93. Då var det inte många man fick. Man var tvungen efter nödåren. Han lärde sig att snara av sin far, som hade lärt sig av sin pappa. Han hade i alla fall inte läst i en bok om hur man gjorde.

Nödår

Åren 1932 - 1936 var det ännu hårdare nödår än år 1965. Åren 1991 och 1992 var också nödår då halva renhjorden försvann. Betet blev låst. Därför behövs stora landområden, vinter- och sommarland. Det kräver olika föda. Det varierar år från år. Granskogarna är bra när botten är frusen. Då kan renarna gå efter hänglav. Ibland måste man vara till fjälls på vintrarna, om det är mycket snö. Förra året for renarna upp till fjälls för det var låst i backen och snö på träden. Man ser hur botten är, om det har blivit frost i laven. Man måste titta var renarna har grävt. Om renen stannar av och gräver förstår man att det är bra bete. Om det är mer än 70 cm snö är det svårt att beta. Så har det alltid varit.

Girjas är Girjas, en sameby där det går bra. Kartgränserna stämmer med hur Girjas uppfattas. Det är naturliga gränser. Kaitumälven, Gaitumgehccen. Samma mot Leavas. Girjas är det som är i det området.

Han vet inte när kartgränserna gjordes. Det som berättades i kåtorna var det som hände i området, det man upplevde i skog och mark. En del sitter kvar, men inte allt. Han har fiskat i Kaitumjaure. Han har fiskat i andra sjöar också; Gamas, Haukijaure, Harrjaure, Girjasbäcken, Girjasluobbal och Hortijaure. Det har varit gott om fisk. Sidajaure har han inte fiskat i, men hans farmor gjorde det, 1,5 mil söder om Nikkaluokta. Innan han började i renskötseln var han väldigt fiskeintresserad. Han pimplade i alla sjöar då. Han har fiskat i sin ungdom och som renskötare. Som renskötare fiskade man när man hade tid, om man stannade i närheten av sjöar. På somrarna fiskar man för husbehov på sommarvistet och på hösten och våren, men på vintern fiskar man inte så mycket. Det finns inte någon bra sjö där. Ripan har varit den dominerande fågeln, tjädern finns mer i barrskogsområdet.

Alfred Blind

Han föddes år 1934 i Girjas sameby och har varit medlem i Girjas hela livet. Hans farfar flyttade till Girjas före år 1860 från Karesuando. Från 1990 och ett antal år framöver var han ordförande i Samebyn. Girjas är ett markområde som ska utnyttjas till utkomst. Det krävs ett stort antal renar. 12 500 renar är maxantalet enligt länsstyrelsen. Upp till 15 000 djur kan man hålla inom Girjas. Men fiske och jakt är också väldigt viktigt, särskilt för de som inte hade många renar.

År 1936 gick renantalet enligt hans far ner till under 3 000. År 1967 var också ett nödår. Men då var det andra tider. Folk kunde försörja sig på annat. Strax innan 1936 var det ett toppår med jättelika renhjordar. År 1986 var också ett bra år, Tjernobylåret. Då slaktades det 4 000 renar på höstskiljningen i Kaitum. 1980-talet var bra år för renarna. Men efter år 1989 har renantalet sjunkit. Det är fortfarande inte i topp.

Fiske

När hans farfar kom slog han sig ner vid Girjasjohka, ett stort videsnår. Där bodde han under barmarkstider, även sommartid. Han började fiska i Seitajaure. Det krävs båt och nät. Han hade Pavva Poggats som kollega. Pavva Poggats bodde cirka 7 km söder om honom och fiskade i samma sjö. De började fiska tillsammans. De byggde en fiskekåta och fiskkälla tillsammans som finns kvar. De fraktade dit material västerifrån från Valstavuopmi. De fiskade och saltade och hämtade med renrajden. Så gick det till när han började fiska. Pavva Poggats slutade fiska men hans farfar fortsatte.

År 1920 byggde de en ny kåta på samma plats. Den kåtan stod till år 1950. Där har Alfred Blind också bott och fiskat med Per Anders Blind. År 1953 byggde de en ny kåta. Den flyttade de upp med 6 härkar.

De fiskade även i Urtijaure. Där hade Per Anders Blinds pappa båt. Kemi fiskade också vid den sjön. De rodde fisken österut i sjön för att ha närmast med renarna. De fiskade flera tunnor. Bröder och systrar har också varit där och fiskat. År 1974 byggde

han själv en kåta och den står där än idag. Han var där i fjol och ska dit i år igen. Det har fiskats där i ca 150 år. Man höll sig till sjöar där man hade sin utrustning.

Beträffande fisket på Kaitumsidan var det många familjer som inte levde i huvudsak av renar. Pavva Poggats familj t.ex. De blev utan renar. Sonen Esajas och döttrarna Elsa och Britta slog sig därefter ner i Lihtisuando. De levde av fiske och jakt. Jon Pittja i Tjånajokk – Pittja-Jovna, hustrun Katarina och sönerna bodde fem mil från järnvägen. Där klarade de sig på jakt och fiske. De hade inte många renar. Ungefär i mitten av oktober när det var skiljning kom Pittja-Jovna (jämngammal med Alfreds far) och hjälpte till. Då fick han en ren, en fjolårs hanren. Den tog han hem, gick tre mil, och tämjde eller slaktade renen.

Stora renägare fiskade också, t.ex. Saitton-bröderna. De fiskade i Valstaluokta, nederst i den översta Kaitumsjön. Där fanns det många fiskekåtor. En del drängade åt de större renägarna, Per-Gustav Poggats t.ex. klarade sig som dräng och byggde själv upp en liten hjord. Man fiskade för hela vinterns behov.

Kalvmärkning vid midsommartid.

Man gick mot norska gränsen och fick ta det som fanns. Då fiskade man i Lihtijaure och i Gaiccajaure på gränsen mot Norge. Nu fiskar man i samma sjöar. Förut hade Samebyn båt där. Nu har medlemmarna också båt där. Gaugojaure, långt väster ut, är en viktig sjö. Där har folk fiskat och haft fiskekåtor, t.ex. bröderna Blind. Långt tillbaka i tiden fiskade tre karlar från Nikkaluokta där, Esajas och Andreas Rikko samt Andreas Nia. De var riktiga fiskare och jägare. Några av dem dog unga.

Jakt

Förutom ripjakten hade de fällor för mård, hermelin och ekorrar. Det var skottpengar på varg och järv. Man kunde ta någon enstaka då och då. Nu kommer vi till år 1936, efter katastrofåren. Alfred Blind växte upp i Porrasgorsa. Det var fyra familjer som levde där. Det var Gustav Blind, Alfreds familj, och Kemi. Tre av dessa började stanna kvar där för att renarna var för få. Det lönade sig inte att flytta österut. Alfred Blinds

bröder for med renarna. Sammanlagt hade de mindre än 500 renar efter år 1936. Det kunde man inte leva på. Gustav Blind lejde ut sina renar till Alfreds bror Anders Blind. De slog sig ner vid Porrasgorsa. Där byggde de en ladugård, hade getter och någon ko och ett tag får. Det blev ett annat liv. Man skulle skaffa hö och på vintertid blev ripfångsten viktig.

År 1945 började Alfred Blind skola i Gällivare, på internat. På jullovet följde han med och vittjade ripa vid trädgränsen. Man höll sig på sitt område och inkräktade inte på andras områden. De slutade med kor på 1950-talet. Det var ju ont om allting under kriget, allt var ransonerat. Då ökade renstölderna. År 1948 flyttade han österut mot skogen med renarna för första gången. Då hade renantalet tagit sig ganska ordentlig. De hade ganska bra med renar. När han fick fler renar började han flytta ner till skogen.

Jakten var den viktigaste inkomstkällan för Nikkaluoktaborna. Han har nämnt de tre bröderna Nia och Rikko och nästa generation var fyra bröder Sarri. De for dit riporna var. De kunde bo i Singistugorna, vid Gaitumgeahccen. Där var de bestämt under kriget, för där tog de hand om folk som hade flytt under kriget. Balltavuopmi var det viktigaste området för dem. Där byggde bröderna Sarri en kåta. Där bodde de och jagade och fiskade, ibland även på vintern, har Henrik Sarri själv berättat. De kunde fara iväg på långa turer, flera veckor. Det var Sarri och hans kamraters sysselsättning. Nikkaluoktaborna hade inga renar men de fick jaga och fiska, det var helt ok. De var samer men hade inte så mycket anknytning till Samebyn. Andreas Nia bodde ett tag i en grotta vid Hiertajaure, fiskade på vintern och hade ofta en tamhärk. De jagade och fiskade året runt. De hämtade renlav på klippor dit ingen ren tog sig.

Sjöfågeljakt.

Sjöfågel jagades på våren för att få färskkött. Han har gjort det och hans far har gjort det. Man fick inte ta svan eller änder för de åt fjolårsgräs, och inte heller fåglar som åt fisk. Under bevakningen av renar i maj for man hemifrån med bara ryggsäck. Då sköt man ripa. Man hittade sjöfågelägg, men även från ripa och fjällpipare. Sjönk ägget till

botten på bäcken kunde man äta det, men hade kycklingen börjat utvecklas ställde sig ägget. Då la man tillbaka ägget. Bra fåglar att äta var sjöorre, knipa, svärta och alfågel.

Platserna.

Alla platser har samiska namn; sjöar och bäckar och myrar och klippor. Och det finns platser som blivit uppkallade efter folk. Öster om järnvägen mellan Gällivare och Kiruna finns Fankki-gielas. Gielas är en platt hed med blandad skog och omgiven av myrar, väster om järnvägen. Fankki johka, Fannkis bäck, rinner mot sydost till Tjonne jeaggi, en långsmal myr. På våren och hösten flyttas renarna där, då och nu. Så far vi till Stonke-ája, (ája=källa). Familjen kom egentligen från Leavas. Stonke frös ihjäl år 1886, men änkan hittade honom först nästa sommar. Dottern hette Kaisa, född år 1848. Kaisa fick en dotter – Anna. Han har hittat uppgifter i Johannes Marainens bok om Jukkasjärvisläkten. Anna bodde i Neitesuando året om, men det tyckte inte flyttsamerna om så de fick börja flytta till Stonke-aja. Svioga-gieddi, gieddi är en äng som blivit av att renarna trampade. Svioga är tydligen ett gammalt samiskt efternamn. Svoiga var där under slutet av 1800-talet. Alfred Blinds pappa brukade som pojke hälsa på Svoiga. De var ett barnlöst äldre par som hade tama renar. Vid samma Seitajaure rinner Raisa-johka. Raisa blev blind och kunde inte följa med så de andra for västerut. De lämnade henne vid ett fint snår med lite proviant och en torkad renbog runt halsen.

Han hoppar över fjällen nordväst till nästan mittemot nuvarande Kebnekaise turiststation. Där finns Bieto-riehppi; hans morfar var Bieto (Per i kyrkböcker). Det är en stor gryta överst på bäcken, riehppi. Bieto hörde till Gabna men hans två döttrar gifte sig i Girjas. Man fortsätter västerut och passerar Gustu-gerggi, Gustus sten. Därefter fortsätter man till Tjäktja, en stor bäck som rinner snett över Girjas från Leavas-hållet mot Kaitumsjön. Det har varit huvudort för kalvmärkning. Det finns stugor och kåtor där. Runt den finns hagar av murad sten. Singivaggis mynning var jättebrant, så där hade man stenmurar och stängde med rákas (sovtält) och hundar. Där märkte han sin första kalv. Längre väster ut finns fler sådana hagar och flera hundra år gamla murar. Lita var huvudmärkningsplats. Jodni var nog en ganska stor släkt. Olof

Jodni var nämndeman i Gällivare tingsrätt och renägare. Han tog på sig att sköta Mikkel Mikkelssons renar år 1888. Hans ättling Mårten Blind berättade nyligen att det är en Olof Jodni som dött på det här stället. Skevva-vuodni mot norska sidan. Snjaltjo-gorsa är ett vattenfall, ett stupt fall på minst 30 meter från en sjö. Snjaltjo hade en kvinna som vaktade renarna, men hon tappade dem och de dog.

Gamla gravar

Där de märker kalvar finns gravar som är flera hundra år. Om människor dog på sommaren fick man lägga kropparna i sommargravar tills det blev snöföre. Det hände långt före hans fars tid.

Alla som han har hört om har namn på samiska familjer. Ingen han har pratat med har träffat på andra än samer på Området, och inte han själv heller.

Nikkaluoktaborna höll inte på med renar, men de var samer. Rikko har bott där, Nia och Sarri. De var medlemmar i byn. På 1920-talet kom Nia till Nikkaluokta. Nia är nära släkt med Sarri.

Ingemar Blind

Han är född i Girjas, har gått grundskola och två år på gymnasiet. Annars har han bara arbetat med renar. Yrket gick i arv.

Han var ordförande i Girjas sameby i 18 år, fram till för tre år sedan. Ordförandens uppgift är bl.a. att ha kontakt med myndigheter, kommunen, länsstyrelsen, delta i olika möten och i övrigt företräda Samebyn.

Girjas har arbetsledare för renskötselarbetet. De har delat upp ansvaret så. Han följde med i renskötselarbetet redan som liten, deltog med sin far och farbröderna, var med hela tiden. Han var med andra bymedlemmar också. Nikolaus Kemi hade alltid en pojkskock med sig. Han skickade pojkarna upp på fjällen och gick själv i dalgången. Det var en smart man som lärde upp pojkarna.

Ingemar Blinds familj kom till Girjas norrifrån någon gång på 1860- eller 1870-talet. Han vet inte varför det blev Girjas. Areellt är det stora marker, inte så trångt. De tog med sig renarna. Hans äldsta farbror var född år 1914. Nikolaus Kemi var född år 1924. Från dem har han fått kunskap.

Kunskapen om renskötsel förmedlas i skogen och man fick sitta och lyssna. De fick skära renmärken i näver, gilkor – märken i trä att hänga runt renens hals. Det var pyssel man lärde sig av.

Jakt och fiske har alltid varit en del av renskötseln. Man måste ju överleva. På sommarhalvåret när det inte fanns snö, fanns det bara torrkött. De plockade fisk ur naturens kylskåp. De fiskade för en eller två dagar i taget på sommaren. Alla som kunde fiska fiskade. De delade upp sig, alltid var det någon som kunde vara ute och fiska. De som rörde sig i skogen fiskade. På hösten var det väldigt enkelt att lägga isnät, berättade hans far. Han vet inte hur länge samerna har använt nät. På sommarvistet var det flera familjer. Alla fiskade. Det fanns mycket fisk på den tiden. De fiskade i alla vatten från Nikkaluokta och västerut.

Girjasfolket har rört sig över hela området. Renar ska betas sommar som vinter. Så det är inte så stora områden. Olika familjegrupper var på olika ställen, oftast fanns det fiskevatten och bränsle så det gick att elda. De har rört sig efter samma ställen som de alltid har bott på. Farbror Anders sa t.ex. att här brukar vi alltid bo när de kom till Dolli. Det var en genialisk plats att bo på. Det fanns ris att elda med.

De jagade ripa. Den snarades. Det skedde ända upp mot Singi. I Balltavuopmi har det snarats för att sälja, för att försörja familjen. I faderns familj fanns nio barn, en typisk familj. Då var ripjakten och slöjden ett komplement. Hans far har berättat att de snarade tjädrar där det fanns vindfällen. Han har också hört att det sköts sjöfågel. Sjöfågelägg var en delikatess. Det var annan smak och ett avbrott från renköttet.

Girjasområdet har alltid funnits enligt hans uppfattning. Han har aldrig hört talas om något annat. Birkarlar har man inte pratat om i Girjas. Han hörde ordet första gången kanske i skolan. Men man läste då aldrig att de var till Girjas.

Han mötte aldrig fiskare, jägare eller annat folk över huvudtaget innan skotern kom. Det var minimalt med folk, kanske någon naturfotograf som gått eller skidat någon sträcka. Efter år 1993 blev det annorlunda. Första året var det rena infernot. Nu har det lagt sig lite grann. Första året var renarna längre västerut än de hade varit förut. Men nu är det lugnare, när riptillgången har minskat. I september kan inte ens ripungarna som de jagar flyga. Före dess var det folk som levde på jakt och fiske som förlorade mycket pengar när de inte kunde jaga.

Husbonden har vissa rättigheter och vissa skyldigheter. Det är husbonden och hans husfolk som bedriver renskötseln i samebyn. Husbönderna har husfolk under sig.

Det finns fisk, men inte lika mycket som det har varit förut. Förr var det mer uppdelat mellan familjerna, nu släpper de renarna tillsammans på våren.

Patrik Lantto

Han är professor i historia vid Umeå universitet sedan år 2013. Han tjänstgör också vid universitet i Tromsö. Han disputerade på en avhandling i samisk historia om samisk politisk mobilisering. Han har också skrivit en bok om det moderna lappväsendet. Han har ingen annan samisk anknytning än att hans familj kommer från Ullatti, sex mil utanför Gällivare.

Hans uppdrag i målet består av två delar. Det gäller dels att uttala sig i frågor om jakt och fiske dels att granska inlagor från staten. Han har avgett tre utlåtanden i målet.

<u>Statens förhållningssätt till det historiska materialet.</u>
Staten grundar sin utredning på äldre forskning (Gustaf Göte och Birger Steckzén) och försvinnande lite på forskning från t.ex. 1980-talet och framåt. Om man tittar på t.ex.

forskningen från 1920- och 1930-talet, när man ansåg att det var uteslutet att nomader kunde äga mark, har mycket förändrats. Idag är det relevant att titta på nyare forskning, från 1980-talet. Det som har förändrats är att man i den modernare forskningen försöker komma åt människor och deras liv, inte utgår från att staten har rätt. Att man tittar på människorna som berörs av besluten och de som i historieskrivningen är osynliga förekommer i stor omfattning idag och gäller på många områden. Detta är en bred utveckling, t.ex. vad gäller kvinnor och minoriteter. Det är viktigt för att få en helhetsbild.

Det finns ingenting som heter opartisk forskning inom humaniora och samhälls-vetenskap. Forskningen baseras på vissa förutsättningar och idéer som man har med sig. När han skrev sin avhandling utgick han inte från de frågor och tillfällen som staten har ansett vara viktiga och centrala, utan mer från de frågor som samerna anser vara viktiga. Han utgick alltså från ett samiskt underifrån-perspektiv.

När det handlar om jakt- och fiskefrågor är det svårare för honom, men det kan göras t.ex. genom att prata med personer som Bror Saitton. Jakt- och fiskefrågor diskuteras i mindre omfattning i det material som han har fått del av.

Slutsatsen av hans skrifter är att en redan existerande rättighet bekräftas. Det är inte någon rättighet som staten har gett till samerna, utan en rättighet som man bekräftar. Det var en ensamrätt. Det finns inga diskussioner i det material som han refererar till om att rätten inte var en ensamrätt. Det finns inga tvivel om det. Inga inskränkningar finns. Det är också fritt att jaga och fiska för avsalu.

Ensamrätten är en samisk rätt som samer har haft och som de inte delar med någon annan, varken med staten som markägare eller med andra folkgrupper. Det är en ensamrätt till jakt och fiske. Statens egna representanter på länsstyrelsen säger det liksom statens lappfogdar.

Edvin Kangas var en lappfogde i Norrbotten som var juridiskt skolad. Han blev lappfogde i det tredje distriktet. År 1937 infördes ett östligt distrikt som omfattade samtliga skogssamebyar. Edvin Kangas har skrivit utlåtanden kring jakt och fiske under en tioårsperiod. Patrik Lantto har förutsatt att Edvin Kangas fick dessa uppdrag pga. att han var juridiskt skolad. Han tittade mycket på äldre material. I sitt utlåtande från år 1940 tittade Kangas på historiskt material och menade med detta som underlag att samernas jakt- och fiskerätt inte var ifrågasatt. Det som staten ville ha var äganderätt till områdena. Detta var rättigheter som fanns till markerna. Han ser inte att lappmarksplakaten eller lappmarsreglementet och avvittringsstadgan gjorde någon ändring. Han såg renbeteslagen som en bekräftelse på detta.

1886 års renbeteslag var Edvin Kangas väl bekant med. Grunden till att man införde regler om att staten skulle administrera upplåtelserna av jakten beror mycket på 1882 års lappkommittés uttalanden att ett lappsamfund är föga ägnat att hantera sådana frågor. Det baseras i grunden på ett rasistiskt och kulturhierarktiskt synsätt vad gäller samernas förmåga att själva ta ansvar för sin situation. Kangas uttalade vid flera tillfällen att samerna hade en oinskränkt ensamrätt, den var inte delad och man hade full rätt att jaga inte bara för sig själva utan även för avsalu. Man kunde upplåta jakt och fiskerätt inom dessa områden, vilket man gjorde i stor utsträckning under 1900-talet.

Staten har som markägare i Girjas såvitt Patrik Lantto kan förstå aldrig hävdat någon rätt till jakt och fiske förrän på 1980-talet. Man kan då använda Edvin Kangas synsätt. Staten var intresserad av äganderätten till marken och har aldrig försökt argumentera för en rätt till jakt och fiske. I t.ex. Killingemålet borde man ha visat på statens rätt till jakt och fiske. Det målet gällde viserligen samers rätt till jakt och fiske mot en annan befolkningsgrupp. Där hade det varit relevant att staten lyfte fram sin egen rätt till jakt och fiske.

Åke Holmbäck har lyft fram 1683 års skogsordning. Men den är i en grundlig studie ifrågasatt av bl.a. Lennart Lundmark. Den användes t.ex. inte på 1700-talet när man

diskuterade frågor om lappskattelanden var krono eller skatte. Den användes mer som en avvittringsstadga. Åke Holmbäck och Carl Kuylenstierna var de första som i början på 1900-talet hävdade att skogsordningen har haft denna roll. Det är därifrån som den senare åberopas på detta sätt.

Frågan om marken varit krono eller allmänning har varit av stor betydelse för hur man har betraktat samernas rättigheter till marken. Att staten har hävdat att marken var krono har ingen betydelse för jakten och fisket. De har ansetts som samiska rättigheter.

Gränserna för skattelanden

När det gäller betydelsen av gränsernas exakthet får man resonera på olika sätt beroende på vilka områden man talar om. Gränserna för Girjas kan inte ifrågasättas som otydliga. Samebyn ligger i stort mellan två älvar. Gränserna bestämdes år 1887, men byn fanns tidigare i form av Norr-Kaitum. Nyligen kom det en avhandling i Umeå om skogssamer i Arvidsjaur. Där kunde man rita ut gränser. Men gränserna mellan skatteland är inte det centrala. Även om de inte är utstakade i terrängen kan de vara väl kända t.ex. genom muntlig tradition. Men givetvis kunde det bli konflikter ändå. Både inre och yttre faktorer kan ha påverkat gränserna. Redan år 1866 var byns gränser uppdragna.

Vissa hävdar att lappskattelanden grundar sig på ett samiskt sätt att nyttja marken, medan andra, t.ex. Matti Enbuske, menar att de har uppkommit genom birkarlarnas sätt att beskatta samerna. Troligen är anledningen blandad. Girjas är ett område som har varit enhetligt under lång tid. I en sammanställning från år 1886 lämnades information om Kaitumområdet. Det är samma område som man talar om då. Det finns inga stora skiljelinjer inom området och det har troligen haft samhörighet under lång tid.

I en SOU från 1922 *Förslag till vissa ändringar i rätt rörande jakt och fiske* skrivs det att jakt- och fiskerätten ovan odlingsgränsen endast tillkom samerna. I den hävdades ingen statlig rätt till jakt och fiske. År 1818 kom ett första förslag om en odlingsgräns, inte år 1850 som staten har påstått. Det förslaget föll år 1825 därför att landshövdingen

i Norrbotten sade nej. Man såg det som nödvändigt att skydda samerna från odlingar. Man ville skydda rennäringens betesområden, samernas näring.

Viktor Almkvist lade förslaget till riksdagen om införande av en odlingsgräns. Men man ville även skydda nybyggare från att anlägga nybyggen på områden som inte lämpar sig för odling. Man talade sällan om frågor om jakt och fiske. Detta skedde främst i samband med lagstiftning. I övrigt var frågor om jakt och fiske okontroversiella. Man hade en enhetlig syn på saken, att det var en samisk rätt.

Att tala om statliga ambitioner på 1300-talet när varken Sverige, Ryssland eller Norge fanns är just ambitioner. Samma ambitioner fanns hos Norge och Danmark. Sverige skulle inte ha kunnat skicka upp soldater för att skydda området. Det fanns en ambition. Det man talade om var även områden som idag tillhör andra länder. Man kan inte argumentera på det sättet. Det Sverige som finns idag fanns inte på 1300-talet och det tog lång tid innan det Sverige fanns. Att utgå från det som sades då är felaktigt. Inte heller Hälsingelagen är relevant. Sverige hade ambitionen att genom beskattning göra detta till en del av Sveriges territorium, men man hade ingen möjlighet att genomföra det konkret.

Behovsfrågan.

Behov är ett problematiskt perspektiv att anlägga på det historiska källmaterialet. Behov används väldigt godtyckligt. Det är ett statligt behov som anges. Det var t.ex. landshövdingen som bedömde samernas behov. Här kan man jämföra med avvittringen i Jämtland och Härjedalen 1820 - 1841. Man tog i den processen inte någon som helst hänsyn till samernas behov.

Hur definieras behovet och vem gör det? Behoven har inte bedömts av samerna utan av en överhet. Behov har väldigt lite att göra med rättigheter. Om man pratar om behov inskränker man rättigheten. Det varierar över år och man fiskar för avsalu. Man måste inte uttömma en resurs till 100 procent. Han har inte hittat något i materialet som ger stöd för en begränsad rätt för samerna till jakt och fiske, bl.a. därför att man

inte pratar om det. Det följer med som en oproblematisk del som man inte talar mycket om.

Edvin Kangas kom tillbaka till frågan år 1955 i ett radioanförande. Han talade utifrån de kunskaper han hade fått under 1930- och 1940-talet. Han ville understryka att lagstiftningen var en bekräftelse av redan upparbetade rättigheter och att en inskränkning hade skett i befintliga rättigheter.

Lappfogdarna Erik Hedbäck och Erik Malmström

Erik Hedbäck var fogde i Norrbotten norra. De var lappförespråkare. Erik Malmström var bl.a. motståndare till att lappar skulle bo i fasta bostäder. De gjorde skillnad på ensamrätt och rätt. Skogsfång var bara en rätt. Länsstyrelsen vände sig till lappfogdarna, som yttrade sig, varefter länsstyrelsen yttrade sig och utgick från vad lappfogdarna hade uttalat. Det fanns ingen invändning att det var en ensamrätt, utan det man hade tvivel om var att samerna fick jaga och fiska utan begränsningar. Länsstyrelsen hävdade inte någon egen rätt för staten. Han kan inte göra annat än att anse att statens åsikt var att det var en ensamrätt för samerna.

Ottars berättelse är en av de få äldre källor under en 100-årsperiod där samer nämns. Den duger inte som källa till att diskutera om samer var ensamma i Lappmarken. Den rör i första hand den norska och ryska kusten. Det bedrevs viss handel och möten förekom mellan grupper. Men den duger inte till att utvärdera om samer var ensamma eller inte. Man kan dra slutsatsen att det bodde samer i fjällkedjan. Mer kan man inte säga. Den säger inte något om Girjas sameby.

Staten har länge talat om att urfolket i dessa områden är samer. Staten har den synen också, i alla fall från 1850-talet. Stalotomter kan vara fornlämningar från norrmän, säger staten. Detta sätt att argumentera skulle få underkänt i en studentuppsats. Större delen av forskningen visar att det är samiska lämningar. Två säger emot och anser att det är norska lämningar, Anders Wepsäläinen och Rolf Kjellström som dessutom har arbetat mycket tillsammans.

Renen

Man har hållit renar i liten utsträckning sedan åtminstone 1600-talet, troligen tidigare. Dagens renskötsel benämns ofta extensiv renskötsel med mera frigående hjordar med fokus på köttproduktion och kantbevakning. På 1500- och 1600-talet hade man i Girjas en mer intensiv renskötsel. Man hade mindre renhjordar, vaktade djuren intensivt och hade bl.a. mjölkvallar. Begreppet används m.a.o. fel. Han utgår från att staten menar en utvidgad rennomadism.

Begreppet lappby har använts länge. Det är ett geografiskt område och de personer som ingår i byn. Det var vanligt att man benämnde lappskattelanden utifrån ett huvudviste, en ort. Vissa namn har förts vidare i dagens situation så att vissa samebyar har fått namn efter ett visst lappskatteland inom samebyn. Detta säger egentligen ingenting om utbredningen.

Filip Hultblad har fört fram tesen om vinterbeten som han i sin avhandling 1968 bygger på en tes från 1920-talet från Väinö Tanner om skoltsamerna. Detta har visat sig vara fel. Skoltsamernas organisation bygger på en tsarrysk organisation.

Skarpt dragna gränser i terrängen är inte så viktigt. Det centrala är näringsunderlaget och tillgången till detta. Om man har ett sämre näringsunderlag behöver man ett större område. Dessutom kan det finnas flera familjer på ett område.

Att Området är för stort för att hävda en ensamrätt till är ett återkommande synsätt som kom från Johan Graan på 1600-talet. Det återkommer därefter i flera sammanhang. Man menar att området är så stort att det inte gör någonting om man tar en del. Det problematiska är emellertid att det man tar kan vara ett viktigt område, t.ex. kalvningslanden eller en transportsträcka. Detta är ett västerländskt och majoritets-tänkande synsätt på markanvändning, ett jordbruksperspektiv. Här handlar det om annat sätt att använda marken, en annan typ av näring. Man måste bedöma område och näring. Detta framgår av en nyligen utkommen avhandling av Per Sandström där det

genom gps-spårning av renar har klarlagts hur renarna rör sig beroende på om vintern är bra eller dålig. Vilket underlag ger dessa marker för näringen? Man kan då inte bara se till storleken på marken. Det är ett felaktigt synsätt. Jakt och fiske ingår i näringen.

I flera anglosaxiska länder har man haft motsvarande frågor. Det har många gånger påståtts att nomader och urfolk inte kan vara markägare, men det betyder inte att rättigheter har utsläckts. Marshalldomen i Canada är ett exempel på detta. Rättigheten har enligt den funnits kvar.

Fisket fick generellt en mindre betydelse i och med att renantalet ökade och rennäringen blev huvudnäring. Detta innebar dock inte att rätten till fiske upphörde. Fisket var fortsatt en viktig näring och del av renskötseln, speciellt vid nödår såsom på 1930-talet.

Renantalet har gått upp och ner under långa tider, med jämna mellanrum. De djupaste dalarna har under de senare åren kapats i och med att man numera har använt stödutfodring, vilket även det får sina effekter.

Birger Steckzéns slutsats om samernas nyttjande av sjöar i fjällområdet är inte trovärdig. Han vill föra fram en tes om en bofast samisk befolkning efter kusten i Norrbotten. Hans argument är inte trovärdiga. Steckzén skrev mest om annat. Det finns aspekter i detta som är tveksamt, felaktigt och ålderdomligt.

Beträffande lappmarksförordningarna gör staten en tolkning som inte är den mest sannolika. En lika trolig tolkning av flera möjliga är att man ville begränsa nybyggarnas rätt att jaga och fiska för att skydda samiska rättigheter.

Beträffande samisk rättighetsutövning över det som idag är riksgränsen talar man om en proposition från år 1871 rörande lagstiftning om gränsöverskridande renskötsel i Sverige och Norge, dvs. samiskt näringsutnyttjande över svensk-norska gränsen. Den skulle sätta lappkodicillen ur spel, men i samma stund som lagen inte finns träder

lappkodicillen tillbaka i kraft. Det handlar inte heller om en modernisering. Det fanns ett stort missnöje på norsk sida med att svenska samer betade sina renar i Norge under sommaren. Det är vad propositionen och lagstiftningen 1883 handlar om. Man ville alltså begränsa svenska samers möjligheter att beta sin renar i Norge. Vad gäller Girjas samebys rätt till jakt och fiske finns det ingen relevans i dessa dokument. Man diskuterar inte rätten till jakt och fiske i materialet. Han ställer sig frågande till statens påståenden i denna del. Det handlar om förhandlingar mellan stater där man ger bort samiska rättigheter.

Vad gäller den av Girjas åberopade SOU 2001: 101 är det för honom som forskare häpnadsväckande att man så generellt förklarar att alla utredningar som har bedrivits är partiska. Detta uttalande tyder på ett visst kunskapsbehov. Det fokus som har lagts på samerna de senaste decennierna är del av en större internationell utveckling. Man har numera fokus på tidigare inte uppmärksammade grupper där man inte tycker att krig och kungar är viktigast. Detta innebär inte att det är subjektivt. Det beror på att man vill se andra perspektiv och andra frågeställningar. Att påstå att det skulle vara subjektivt för samerna är grovt felaktigt.

Patrik Lantto har svårt att se någon relevans i Hälsingelagen. Den visar statens ambition vid den tiden, men inget om faktiskt inflytande eller kontroll över området. Man ville gärna beskatta folken för att kunna ha en överhöghet över dem.

Angående uppgiften om befolkningsmängden på samiska områden ett visst år visar det på brister i förmågan att se samernas förhållanen. Avgörande är inte hur många personer det var på en yta.

Han tror inte att rättsosäkerheten var större för att det inte fanns uppstakade gränser i terrängen. I domstolarna fanns samiska nämndemän som hade kunskaper. Jordeböckerna har väldigt lite med de aktuella rättigheterna att göra. Det handlar om att man skulle staka upp lappskattelandens yttre gränser. Staten pekar på saker som kan

ställa detta i dager. Det finns inget stöd för att detta skulle skapa osäkerhet. Man förhandlade om det och utgick från befintliga gränser.

Det finns ingen koppling mellan jakt och fiskerätt och försvinnandet av lappskattelanden.

Fram till år 1882 inrymde länsstyrelsen fortfarande samer på lappskatteland. När man talar om lappskattelandens upphörande grundar man sig mycket på Nils Arell som behandlar förhållandena i Torne lappmark. I Västerbotten fanns emellertid lappskattelanden kvar fram till år 1886. Man kan dock inte vara så generaliserande och svepande som staten är här. Staten uppmuntrade nybyggare, men det säger ingenting om vilken rätt samer hade besuttit dessförinnan. Det finns ingen koppling mellan lappskattelandens upphörande och Girjas rätt till jakt och fiske.

Matti Enbuskes utlåtande är väl underbyggt när det gäller 1600- och 1700-talet, men det är förvånande att han bara ser positiva saker när det gäller statens politik. En bild är emellertid aldrig så ensidig. I hans material finns saker som talar mot det han påstår. Enbuske talar om en positiv svensk samepolitik, men nämner inte tvångskristningen av samer, vilket haft en ingående påverkan på samisk kultur, eller den påverkan som nybyggesverksamheten hade på samernas kultur. I stället utgår man från vad som sägs i t.ex. Lappmarksplakaten. Man kan anlägga många nybyggen för att samerna inte använde viss mark, men plakaten fick inte dessa effekter. Detta har ingen betydelse för rättigheterna till jakt och fiske. Att staten uppmuntrade nybyggare säger inte heller något om samernas rätt till jakt och fiske. Det kan på sikt inskränka rättigheter, men säger inte något annat.

Odlingsgränsen blev aldrig någon stopplinje för hur högt upp nybyggen fick anläggas. För Girjas samebys del har det mindre betydelse eftersom hela Girjas hamnade ovanför odlingsgränsen. Den okontrollerade avvittringen skedde utan att ta hänsyn till renskötselns behov. Statens påstående här bortser från hur det genomfördes i Jämtland och Härjedalen. Det hade ingen betydelse för Girjas sameby.

Staten talar om 1886 års lag som en reglering mellan jordbruk och renskötsel. Skogsrenskötseln har emellertid alltid varit en del av renskötseln. Lappkodicillen är inte en reglering av renskötseln. Lappkodicillen är ett bihang till gränstraktaten och en manifestation av respekt för att samiska rättigheter ska gälla.

Lappbyarna

Skötesrensystemet infördes inte genom 1886 års renbeteslag. Det reglerades genom lagen men fanns långt tidigare. Det är svårt att finna stöd för statens påstående att det var en generös lag för samernas del att bedriva renskötsel. Det är en del av en period när den svenska samepolitiken fann sina ramar, sitt innehåll. Den gjorde det grundat på en viss bild av samerna. Det handlar inte om någon generositet utan att man vid denna tid hade fastnat för en bild av samerna som renskötare och enbart renskötare. Man menade att samerna var fysiskt och psykiskt anpassade till ett nomadiserande liv som renskötare. Enda möjligheten att överleva var att bli kvar vid den näringen. Det är detta som lagstiftningen syftar till. Den syftade även till att reglera förhållandet mellan renskötsel och jordbruk, men grunden är mycket att om man inte skyddar renskötseln går samerna som folk under. Det man ska ha klart för sig när man talar om 1886 års lagstiftning, 1882 års lappkommittés betänkande eller justitierådens yttranden är att dessa baseras på ett väldigt starkt rasistiskt och kulturhierarktiskt synsätt på samerna och ett lappsamfunds förmåga eller snarare oförmåga att kunna själva upplåta slåtter och annat. Det är viktigt att sätta in detta i sin samtida kontext. Knut Olivecrona var starkt kulturstalinistisk och såg samerna som en kulturellt lägre stående folkgrupp och en utdöende folkstam. Det är viktigt att beskriva vilka idébaser denna lag bygger på. Lappkommittén ansåg att lappsamfund var föga lämpade att upplåta rätt och det fick fullt stöd av den minister som hanterade frågan. Lapp som yrke har ett visst stöd i källmaterial i rätt perspektiv.

Renbeteslagens idé var att bevara och skydda samer som folk. Mer etniskt än så kan det inte bli. Kollektiviseringen har ingenting att göra med jakt och fiskerätten.

Från 1882 års lappkommitté beskriver man detta som ett ursprungligt samiskt sätt att sköta renar. Kollektivtanken har ingen betydelse för rätten till jakt och fiske. Den berör renskötseln. Även efter 1886 års lag fortsatte samerna sannolikt att använda samma jaktmarker och fiskeplatser som man hade gjort tidigare.

När det gäller riksintressen väger man ett intresse, dvs. jordbruket, mot renskötseln. Synen på etniciteten är ett uttalat etniskt grunddrag som hela lagstiftningen och tankesystemet bygger på. Man börjar närma sig en yttre definition av vilka som ingår i den etniska gruppen, men det har ingenting med rättigheterna att göra.

Det som Edvin Kangas och länsstyrelsen sade på 1930- och 40-talet visar att påståendet att staten konsekvent har förnekat samers rätt till jakt och fiske inte stämmer. För Girjas samebys del har det varit ett mycket begränsat utnyttjande av dessa marker från konkurrerande grupper. Det finns inga belägg för att kustbönder har tagit sig upp till Girjas område och fiskat.

Behovsprincipen är baserad på ett myndighetsperspektiv. Man kan inte anpassa behovet i renbeteslagstiftningen baserat på vad staten anser är bäst för samerna. Vad hade man för möjligheter att utöva politik i Lappmarken på medeltiden? Han har svårt att ta på allvar att det i svensk historia före 1500-talet gick att kontrollera området. Han kan inte se att detta baserades på en reell bedömning av behov, utan statens uppfattning om vad som var samernas behov. För fullsuttenheten måste det ske en bedömning av vilka behov som fanns. Detta är en grannlaga bedömning att göra. Det som låg bakom rennäringslagstiftningen och avvittringen var inte behov utan ett statligt synsätt om vad som var bäst för renskötseln.

Fullsutten och fika och fara

Det står ingenstans i statens material att samerna inte hade ensamrätt till jakt och fiske. Man berör inte det. Det verkar som att man förutsätter det. Från 1500-talet hade man en apparat på plats för att utöva kontroll över området. Den förstärktes under 1600-

talet. Det finns en grundläggande brist. Man skulle ha behövt läsa på bättre angående historiska fakta.

1919 års lappkommitté är intressant eftersom den kom till under en stark samisk politisk mobilisering då man hade placerat sig på den politiska kartan och man för första gången fick samiska ledamöter. Den kommittén tvingades emellertid att avbryta sitt arbete i förtid. De förslag till renskötsel som man hade godtogs inte. Ingen kan säga att 1928 års renbeteslag hade till syfte att begränsa antalet renar. Man ville begränsa antalet skötesrenar för att samerna skulle kunna äga fler renar. Den säger inget om rätten till jakt och fiske.

När renskötseln blev en huvudnäring blev jakt och fiske per defintion binäringar. Det finns emellertid en skala av hur mycket man behöver jakt och fiske. Den skalan kan helt slås slönder vid t.ex. nödår. Att man kallar något för binäring betyder inget. Det betyder inget för rätten till jakt och fiske.

Almqvist och Arell

Vid avvittringen i Norrbotten tog man hänsyn till samiska intressen. Det stämmer när man talar om avvittringen i Norrbotten och Västerbotten, till skillnad från Jämtland och Härjedalen. Skatteland upplöstes i Torne lappmark, men det har inget att göra med upplösande av skatteland i Norrbotten i övrigt och saknar relevans för jakt- och fiskerätten. Kustböndernas aktiviteter kan visa att samer inte haft oinskränkt jakt- och fiskerätt, men de har nog pga. avstånden inte kommit så långt som till Girjas områden. Det man diskuterar där har inte något med jakt och fiske att göra. De rättigheter som må ha varit upparbetade kan inte ha påverkats.

Att plocka olika uttalanden från olika delar av litteraturen är ett mycket ovetenskapligt sätt att agera och argumentera på. När Matti Enbuske uttalar sig om vad man har gjort talar han inte om vilken forskning det rör sig om. Påståendet att all forskning har varit vinklad och kraftigt tendentiös skulle innefatta såväl Lennart Lundmarks som Kaisa Korpijaako-Labbas vetenskapliga avhandlingar, vilka liksom hans egen är granskad

och godkänd. När Matti Enbuske behandlar 1800-talet blir det flera felaktigheter. Bl.a. när han beskriver stängningen av norsk-finska och svensk-norska gränsen för renbete år 1889 är han mycket knapphändig. Detta ligger vid sidan om det som diskuteras i målet.

Isak Fellman säger inget om i vilken utsträckning fjällsamerna fiskade. Birkarlarna var ett väldigt litet antal personer. Det är tveksamt att de som enskilda individer skulle kunna ifrågasätta samernas rätt. De jagade och fiskade under sina resor, vilket var ett sätt att kunna göra resorna. Han har inte stött på någon författare som har menat att birkarlarna kunde ifrågasätta samernas upparbetade rätt gällande jakt och fiske. Det senast skrivna om birkarlar är Birger Steckzéns verk. I undervisningen idag används inte Fellman. Hos Filip Hultblad finns goda delar, men i ett citat sägs att det var svagt befolkat och relativt betydelselöst. Uttalandet handlar om 1500-talet och kan inte tas till intäkt för hur det såg ut före 1500-talet eller därefter heller. Med anledning av dessa verk finns ingen anledning att ifrågasätta samernas närvaro på Girjas område. Det han har sagt om personligt engagemang i forskningen gäller även honom. Matti Enbuske är i sina tolkningar tendentiös.

Nils-Johan Päiviö

Han blev juris doktor år 2011. Avhandlingsämnet är rättshistoria och rättssociologi, främst rättshistoria. Han växte upp i en renskötarfamilj i Sirkas sameby. Han flyttade därefter till Stockholm och läste juridik vid Stockholms universitet där han blev jur. kand. Efter examen arbetade han på skatteverket och Riksskatteverket i fem år. Därefter var han redaktionschef på sameradion i Kiruna i två år. För 18 år sedan flyttade han till Norge där han har arbetat med rättshistoria. Uppehåll har skett under tiden då han doktorerade i Uppsala. Han har arbetat med utredningar framför allt om internsamiska problem och konflikter. Han är dekan på samhällsinstitutionen vid Högskolan i Kautokeino. Han har också arbetat med utredningar i Norge angående problem inom renskötseln.

Han har arbetat med Kaisa Korpijakko-Labba och blev inspirerad av henne. Hennes avhandling är mer generell än hans. Han har gjort en mikrostudie och har forskat på två släkter så länge som de har funnits i lappskattelanden.

Beträffande frågan om det etniska dilemmat innebär det i princip att samer inte kan forska på samiska ämnen, men det omvända hävdas inte. Detta är en inställning som man ofta möter som samisk forskare. Avhandlingen är godkänd av Uppsala universitet. Huvudtesen i avhandlingen är att kartlägga vilken rätt samerna hade till sina lappskatteland under den tiden då dessa hanterades av domstolarna. Utan tvekan var det en skattemannarätt.

Skattemannarätt var föregångaren till äganderätt. Skattemannarätten hade några strån i knippet som skilde den från äganderätten. Men man kallade det för äganderätt vid den tiden. Skattelanden blev man ägare till, men inte lappskattelanden. Rätten till lappskattelanden borde ha gått över i äganderätt. När man år 1789 vid förenings- och säkerhetsakten tog bort en mängd bestämmelser, bl.a. jaktregaler och rätt till mastträd, blev det en äganderätt. Lappskattelanden behandlades dock inte på samma sätt som all annan skattejord. Denna blev man ägare till. Kronojorden blev man inte heller ägare till. Men några år efter förenings- och säkerhetsakten kom skatteköpsförordningarna, som medförde att kronomarken kunde bli av skatte natur.

Lappskattelanden borde ha behandlats på samma sätt som skattelanden. Exempel på detta ger mål från någon gång under åren 1739 - 1740. Två lappskatteland var då ute för bördslösen, dvs. förköp för släkten. Två lappskatteland såldes 1740 med utfärdande av fastebrev. Man hänvisade till lagrum i 1734 års lag. Förköp kunde bara bli aktuellt vid skattejord, inte vid kronojord. Samtidigt med dessa mål var ett bondeland uppe och man gjorde ingen skillnad på bondens land och skattelapparnas land. De behandlades efter samma regler.

Två saker kännetecknar äganderätt; man har ett dynamiskt skydd, vilket lappskattelandet hade, och man har en faktisk förfoganderätt, som var en ägandrätt.

Om man hade dessa rättigheter förelåg äganderätt. Man kunde sälja marken. Skatten var personlig, vilket gav ett skydd. Om man slutade betala skatt försvann rätten.

Betalade man inte skatten tre år i rad kunde landet tillfalla kronan och säljas, bli ett skattevrak. Detta gällde dock inte bara lappskattelanden utan även skattejord. Det kan inte användas som argument för att lappskattelanden hade en lägre status.

Begreppet fullsuttenhet hänför sig till Gustav Vasas tid. Han startade skattskrivning. Hans intention var att en bonde skulle vara fullsutten, varken mer eller mindre, för att kronan skulle få in så mycket skatt som möjligt. Det var en generell princip och omfattade Sverige som helhet, inte bara lappskattelanden.

Skattläggningen skedde i samband med de årliga tingen och marknaderna. Man hade en domstol som reste runt. Den bestod av en juristdomare och nämndemän. Nämndemännen skulle känna till sedvanerätten som var en viktig rättskälla på den tiden. I äldre tid var sedvanan en primär rättskälla som gick före annan lag.

På 1500-talet var skinnjakten väldigt viktig. Pälsverk betingade ett högt värde. Sverige var leverantör till Europa. Skattelappar hade skatteland som de skattade för. Skatten var beräknad till avkastningen på skattelandet. Skatten berodde på om det var ett bra eller ett dåligt land. Skattens storlek kunde bero på storleken på lappskattelanden. Det finns jordbruksland, med det är ett fjällområde med liten björkskog. Något jordbruk kunde man inte skatta för där.

För att man ska ha en sakrätt, en civilrätt, måste man ha utövat den under lång tid. Samerna i de familjer som han har studerat i Tingivaara har utan tvivel utövat denna rätt under lång tid. De har bott där från år 1638. Under den tiden har de upparbetat vissa rättigheter. Statens påstådda rätt är svår att förstå sig på. Staten hävdar en rätt för det allmänna. Vad är det, någon sorts regalrätt? Man måste bryta ned detta för att det ska bli förståeligt. Om staten grundar sin talan på regalrätt godkänns regalrätten inte längre som förvärvsgrund. Detta vände i ett tvistemål år 1928 där bönder hade stämt

staten. Det målet förlorade staten. Staten kunde inte visa hur den i så fall hade förvärvat rätten till marken. Någon juridisk rätt för staten till dessa rättigheter finns inte.

När samernas mål låg under domstolarna behandlades de under samma rättsgrund som andra land, men när de gick över till länsstyrelsen förändrades det. Tvister om skattejord handlades i häradsrätterna. Kronojord var aldrig föremål för tvister i häradsrätterna. De låg under länsstyrelserna och var föremål för administration.

Sedvanerätten var viktig, men man ser i 1740 års fall att man hänvisade till jordabalkens regler. Domstolarna bestod av tolvmän från häradet. Lappskattelanden hade gränser. Nämndemännen visste var gränserna gick. Man hade också tvister om var gränserna gick. Landskapslagarna, landslagarna och sedvanerätten behandlar olika typer av saker. Ju längre tillbaka man går desto svagare var statsförvaltningen.

Under 30-åriga kriget var förvaltningen svag och resurserna i norr svaga. Skatteuppbörden på 1600-talet (1620 – 1638) var utlagd till annat folk. Under 30-åriga kriget dog 400 000 män. Man hade därför inte mycket kraft att ägna åt Lappmarken. Där levde de sitt eget liv med egna rättsordningar och domstolar. För 1300-talet då brikarlarna fick beskattningsrätt finns inga skriftliga urkunder. Man kan därför inte uttala sig om det. Det finns utrymme att göra många tolkningar. Eftersom skatteindrivningen var utlagd från år 1620 till 1638 kan man inte säga något om den tiden. Det finns inga jordeböcker kvar.

År 1638 började man producera jordeböcker och domböcker. Då börjar man kunna deducera några slutsatser ur det knapphändiga materialet. För birkarlatiden måste man göra antaganden. Man kan inte belägga någonting. De skulle leverera en viss summa eller naturaprodukter. Utöver det fick birkarlen behålla allt själv. Därefter tillsatte man landsfogdar. I slutet av 1600-talet hade man en domstol som reste runt i Lappmarken och svarade för rättsvården.

Man vidtog de åtgärder som man skulle göra när det gäller skattejord. Vid bördslösen skulle man buda landet vid tre på varandra följande ting. Det var det inte fråga om vid kronojord. Det kan inte ha varit något annat än skattejord.

År 1602 upprättade man en jordebok då man började skattlägga samerna. Då nämns att varje lapp eller bonde skulle vara fullsutten. Jordeboken byggde på enskilda lappskatteland. För åren 1620 - 1638 saknas källmaterial. I slutet av 1600-talet figurerade samer i rättstvister. Ett mål år 1686 från Jukkasjärvi rör ett lappskatteland som en man hade sålt till en annan för 63 daler. Senare klandrade barnen till mannen köpet och påstod att man inte hade följt reglerna om bördslösen och därmed hade köpet inte vunnit laga kraft. Sonen fick lösa landet mot att han betalade tillbaka köpeskillingen. Det fallet ger en klar indikation att man tillämpade regler om bördslösen år 1686.

1673 års kolonisationsplakat säger lite om lappskatteland i juridiskt hänseende. 1673 års bergsverksprivilegium säger mer. Där framgår hur man behandlade lappskatteland. Där gäller vissa regler för lappskatteland, andra regler för kronojord och frälsejord. Skatteland, bondejord och lappjord behandlades på samma sätt. Detta pekar i samma riktning.

1683 års skogsordning tillkom mycket för att tillförsäkra brukens behov av skog. Gustav Vasas brev och skogsordningen ska man inte se som att staten har privat äganderätt till mark. Dominiumläran gällde på den tiden. Tre begrepp fanns, dominium superveniens, dominium utile, som skattebonden hade, samt dominium directum, frälsejorden, som var skattebefriad. Statlig överhöghet är inte detsamma som att staten hade äganderätt till marken.

Åke Holmbäcks utredning har fått kritik bl.a. för att han använde K B Wiklunds material som grund för sina slutsatser. Åke Holmbäcks utredning är alltså en sekundär källa. Även Nils Arell är kritisk till Åke Holmbäcks utredning pga. av att den inte är riktigt utförd. Orts- och platsangivelser i K B Wiklunds material är felaktiga. Han drar

också ihop flera mål till ett. KB Wiklund serverade ett ofullständigt material till Åke Holmbäck.

Lappmannanäringarna var jakt, fiske och renskötsel. Det har det alltid varit, även om det under vissa tider har skett en förskjutning mellan dessa. De var de enda näringar som kunde bedrivas där. Jakt och fiske var väldigt betydelsefulla, särskilt förr i tiden. Man betalade ju t.ex. i äldre tider skatt med pälsverk och något senare med livsmedel.

Behörighetsfrågan när det gällde lappskattelanden kom till sin spets på häradsrätten i Jokkmokk. Kronans befallningsman kom in och sade att kronan bestämde och att häradsrätten inte skulle befatta sig med det aktuella målet. Häradsrätten kämpade emot en tid. Därefter flyttades samiska mål från häradsrätterna till länsstyrelserna. Man fortsatte dock att bruka landen som vanligt.

Samerna fick fortfarande inrymningar på sina lappskatteland, men det var bara en nyttjanderätt så länge som man levde. Det blev en administrativ hantering, inte en juridisk. Han har inte hittat någon förklaring till varför det blev så. Det verkar som det inte finns något beslut om detta. Det bara hände. I slutet på 1700-talet började länsstyrelsen vara en maktfaktor av andra dimensioner än tidigare. Det finns vad han kunnat finna inte någon lagstiftning om detta. Han har inte heller hittat när förändringen skedde. Länsstyrelsen blev i alla fall starkare.

1873 års avvittringsstadga var en viktig händelse. Men man måste se på slutet av 1800-talet som helhet. År 1866 fick man en ny riksdag, tvåkammarriksdagen, som blev mer beslutseffektiv. Då började det hända saker.

År 1867 kom t.ex. odlingsgränsen till, ”till samernas uteslutande begagnande”. Förhandlingen om gränsen präglades av en kompromiss mellan de som ville ha gränsen så långt västerut som möjligt (bönder) och de som ville ha den så långt öster ut som möjligt (samerna). Det blev en kompromiss för att man skulle kunna börja med avvittringarna. 1873 års avvittringsstadga har ingen betydelse för rätten till jakt och

fiske ovan odlingsgräsen. Därför har den ingenting att göra med jakt och fiske ovan odlingsgränsen. Efter 1928 års renbeteslag anses samerna inte ha någon rätt, utan ett privilegium.

1886 års renbeteslag

Lagens 21 och 22 §§ styrker tesen om en ensamrätt för samer att jaga och fiska. Ersättningen från upplåtelser skulle gå till samerna, men förvaltas av Länsstyrelsen. Skälet till denna förvaltningsrätt har han inte direkt kunnat utläsa. Det står inte så mycket i förarbetena. Frågor om lappskattelanden nämns över huvud taget inte där. Man ska inte glömma när man talar om 1800-talet att då växte stadieteorierna fram, där man anser att folk på lägre stadier, t.ex. nomader, inte kan äga mark. Man har helt enkelt inte uppnått rätt mognadsnivå. Det ligger där som implicita premisser. Per definition kunde samer inte äga mark. Detta var grunden till all kolonisation i världen.

Man definierade bort ursprungsfolkens rätt till mark. Detta användes vid all kolonisation i Västeuropa. Det var så man tänkte på den tiden. Detta framgår också av att det var staten som förde samernas talan i processer. Ett intressant exempel är att Skattefjällsmålet pågick samtidigt som konventionsförhandlingar fördes med Norge. Norr om Torne träsk företräddes samerna av staten samtidigt som staten var motpart till samebyn i Jämtbygdens tingsrätt. Genom 1971 års rennäringslag blev samebyn en juridisk person.

Lappbyarna startades genom 1886 års renbeteslag inom dessa samebyar. Det är dock samma människor som har bott i områdena.

Ensamrätten bör vara exklusiv. Enligt historien är all rätt exklusiv. Om man jämställer lappskatterätten med äganderätt är rätten till jakt och fiske exklusiv.

Kaisa Korpijakko-Labba har varit en inspirationskälla för honom. De har arbetat metodologiskt på samma sätt. Hennes avhandling väckte stor uppmärksamhet. Den var

revolutionerande så till vida att hon använde en rättshistorisk metod. Hennes arbete har haft en positiv inverkan i synen på samernas rättigheter.

Lennart Lundmark tolkar om och ger 1602 års lappskattereform en annan innebörd. När Gustav Vasa först bestämde sig för att hela Sverige skulle skattläggas fanns bara listor med 10 - 15 personer i samma skatteby. År 1602 kom en förordning som mer systematiskt ville beskatta samerna. Då började man upprätta jordeböcker. All beskattning på den tiden var tiondebeskattning, dvs. en tiondel av allt som man producerade. I tillägg till detta växte det fram fyra skatter. År 1695 fanns det fyra skattetitlar.

Grunden för 1695 års lappskattereform fungerade inte eftersom näringarna hade förändrats så mycket att avkastningsförmågan hade förändrats på lappskattelanden. Många hade inte råd att betala skatt. Kronan gick miste om intäkter. Kronan ville säkra sin skatteuppbörd. Lappbyn blev därför skattesubjekt i stället för skattelappen. Alla blev solidariskt ansvariga. Man kunde inte grunda skatten bara på renantalet. Därför måste man ha lappskattelandet som grund. Renen dog i stora mängder. När skatten skulle fördelas skedde det vid det årliga tinget. Utifrån sådana avvägningar skedde en beskattning, som var en intern fördelning inom lappbyn. En viss summa hade bestämts för hela byn. Alla som var medlemmar i lappbyn var skattskyldiga. Grunden var inte lappskattelandet direkt.

Bördsrättsförordningen tillämpades bara på skattejord. Han har utgått från domstolsmaterial. Vad som sägs i övrigt blir bara spekulationer. Han utgår från att man inte kunde grunda nybyggen på skattejord utan ägarens medgivande. År 1749 skedde en förändring. Den skattereformen var mer drastisk. Där fanns en stor skillnad. Den grep in i den rätt som samerna hade. I och med kolonisationens framskridande öppnade man upp alltmer.

År 1736 initierades en kartläggning. Man beslutade sig för att man skulle kolonisera Lappmarken. Naturligtvis var det besvärande att det fanns en befolkning som satt på en stark rätt. Gabriel Gyllengrip blev väldigt aktiv. Synen förändrades.

När en same tog upp ett nybygge övergick han till att vara nybyggare. Detta var särskilt vanligt i sydöstra Lappland där samerna inte klarade av att hävda sig mot nybyggarna. Det var en utveckling som de var tvungna att anpassa sig till för att skydda sin rätt.

Tälje stadga, som skriver att ingen fick hindra lapparna i sin jakt, är inget källmaterial att förhålla sig till.

Haukiniemifallet handlar om ett nybygge i Finland, Haukiniemi, som togs upp på skattejord. Frågan handlade om nybygget blev skattejord. Tingsrätten i Piteå slog fast att det blev skattejord. Målet överklagades till Svea Hovrätt. Därefter ska det från administrationen ha sänts en skrivelse som sa att det inte var skatteland. Men en dom kom nog aldrig. Matti Enbuske har skrivit om att resultatet blev kronojord, men han hänvisar inte till primärkällan, utan till Jona.

Johan Graan ritade upp hela Granbyn, där han sannolikt hade sina anor. Det finns en hel skattläggning gjord av Graan år 1671. Han avsåg att detta skulle göras för alla samebyar, men det blev för kostsamt. Från år 1638 till 1695 finns det en komplett jordebok med alla namn, en uppbördslängd. Det finns fyra benämningar på denna, den vanligaste är jordebok. Detta är en terminologisk fråga. Efter det fortsatte man med den. Kopior av jordeböckerna sändes till Svea hovrätt. Det är konstigt att Graan inte kände till det.

Lars Östlund

Han är grundutbildad biolog och jägmästare. Dessutom har han gått kurser i ekonomisk historia. Hans bakgrund är således i ekologi med historia. Han är professor i ekologi vid Sveriges lantbruksuniversitet i Umeå. Han arbetar med ekosystem och

människans relation till och nyttjande av ekosystem i ett historiskt perspektiv, framför allt beträffande norra Skandinavien. Han har arbetat med frågorna sedan början av 1990-talet och blev professor år 2009 vid Institutionen för skogens ekologi och skötsel. Han har skrivit och medverkat i drygt 60 artiklar i internationella vetenskapliga tidskrifter samt ett stort antal artiklar i böcker.

Han har alltid arbetat tillsammans med andra forskare. Det har skett i cirka 20 år. Han är kanske inte så ämnesbunden. Han har arbetat länge med arkeologer och har publicerat även i arkeologiska tidskrifter. Han har varit förstaförfattare i granskade artiklar i arkeologi. I artikeln med Ingela Bergman har han arbetat med det historiska källmaterialet och tolkningen av detta. Den baseras på ett arkeologiskt material. Den rör hur den samiska familjestrukturen såg ut på 1700-talet och matchar mot det arkeologiska materialet.

Han känner ett kollektivt ansvar för alla artiklar han har varit med och publicerat. Om han inte kan ta det ansvaret ska han vägra vara med i artikeln. Detta är ett samarbetsprojekt med en forskargrupp som inventerar, skriver och diskuterar tillsammans. Så fungerar det i ett tvärvetenskapligt sammanhang. Han har deltagit under fyra - fem år i fältinventeringarna.

Han har arbetat med bl.a. skogsindustrins påverkan i Skandinavien, framför allt frågor som rör samiska förhållanden och frågor om skogsutnyttjande i de nordligaste delarna av Skandinavien, parallellt även med liknande frågor i Nordamerika. Han har arbetat med frågor hur samer under åren har utnyttjat skog och andra ekosystem, vilka resurser man har använt och hur man har förändrat och påverkat systemen, även tvärvetenskapligt. Hans samarbete med historiker, arkeologer och paleoekologer innebär att man är frågeställningsbaserad, vilket är ett funktionellt sätt att arbeta på.

Det rör sig om mycket komplexa frågor, hur skogen växer och fungerar som ett biologiskt system där man sedan ska sätta in människan. Man får en bild av människans relation till naturen och människans påverkan på den. Det har varit väldigt

omfattande forskning under de senaste 15 - 20 åren i fältet. Forskningsfältet har expanderat kraftigt. En doktorand disputerade strax före jul 2014. För närvarande handleder han två doktorander i samiskorienterade frågor. Det har varit många stora vetenskapliga projekt. Det finns ett stort intresse internationellt. Man har levt i en uppfattning att urbefolkningen har påverkat lite och att det är svårt att se spår av markutnyttjande i de nordiska områdena. De har mycket samarbete med USA och Canada. Många är intresserade av detta nu, framför allt i Umeåområdet som har blivit självgenererande. Man har analyserat en frågeställning, som sedan har gett en annan.

Tidigare forskning har baserats på historiska källmaterial. I Sverige finns gamla kartor över lappskatteland från 1600-talet. Även arkeologisk forskning har bedrivits i fältet. Det som har tillkommit är paleoekologisk forskning. Nu har man utvecklat metoder som passar även nordliga ekosystem. Man kan ta prover ur myrar och torvlager och få fram hur skogen och vegetationen kvantitativt har förändrats och påverkats. Man kan t.ex. vid ett gammalt samiskt viste få fram hur skog och natur har förändrats av bruket. Man får redskap för att tolka människans närvaro i landskapet på olika platser och på olika sätt. Detta har utvecklats mycket under de senaste 15 åren.

En annan teknologi som inte heller har utnyttjats tidigare är dendrokronologi, framför allt med koppling till träd med kulturspår, dvs. träd som människan har utnyttjat på något sätt och satt spår på. Med hjälp av denna teknik kan man nu få fram uppgifter exakt om när en viss påverkan har skett, t.ex. en barktäkt har tagits för föda eller där man har markerat en led eller gjort en stig genom ett område. Denna metod har visat sig vara väldigt funktionell i samiska områden. I många områden där samer har varit närvarande har man de stora naturskyddsreservaten, dvs. marker där det inte finns kalhyggen eller där uttag av träd inte har skett i någon omfattning. Därmed finns det kvar spår av människans närvaro i naturen. Man får ett detaljerat mönster som visar hur människan har utnyttjat området. Träd bildar årsringar. Man utgår från årsringarna och räknar tillbaka till ett exakt år. Man kan räkna sig tillbaka till när trädet grodde. Om man har en skada i ett träd kan man i ett levande träd räkna tillbaka till tiden när skadan inträffade. Om man har en barktäkt kan man räkna tillbaka till tidpunkten när

denna gjordes. Detta fungerar även på döda träd, t.ex. om ett träd har dött på 1100-talet eller har dött för 8000 år sedan och dragits upp ur en myr.

Man kan i detta sammanhang utgå från lappskatteland. De historiska källorna klargör gränserna för lappskattelanden, t.ex. Geddas karta och en del andra handlingar som visar landens utbredning i landskapet, vad som är skogar och sjöar. Man kan också ta reda på hur många personer som bodde där, vad de hette och hur mycket de betalade i skatt. Där tar emellertid kunskapen slut om man bara använder historiskt källmaterial.

Om man adderar inventeringar, t.ex. arkeologiskhistoriska sådana får man en mer komplex bild. Man förstår då t.ex. vilka knutpunkter man hade. Om man på detta lägger till ett dendrokronologiskt material kan man kvantifiera vad man gjorde i skattelandet, vilka resurser man tog ut. Dendrokronologi kan användas för att datera barktäkter och t.ex. fiskeflottar för att se vilka fiskevatten som har använts. Man kan se vilka leder som fanns inom området och vilka fångstlinor som var kopplade till fångstleder. Om man lägger ihop dessa pusselbitar får man en annan förståelse för ett lappskatteland. Det är något annat än att bara veta att det fanns ett lappskatteland och att man betalade skatt för det.

Stalotomter har förbryllat forskare under mycket lång tid. Det finns tidig forskning om det. Under framför allt slutet av 1990-talet har man arbetat med stalotomter mer systematiskt i framför allt Pite lappmark. Där har man genomfört ett stort projekt som har finansierats av Riksbankens jubileumsfond. Dateringar har skett i en hel dalgång i närheten av Sulitelma. Kartläggningen visade att stalotomterna var ganska synkrona i tid, från 800-talet fram till 1200-talet. Detta stämmer med andra dateringar som man har gjort i projektet. Det är den bästa tolkningen vi har idag. Det var en plötslig bebyggelseexpansion i fjällkedjan. Man har också tolkat att detta entydigt är samiska bosättningar, beroende på tolkningar av strukturen i hur de ser ut och vad man kan tänkas ha gjort vid den tiden. Det var en klimatiskt gynnsam period då man har flyttat upp i fjällen och utnyttjat resurserna där.

Beträffande Anders Wepsäläinens uppsats är alla andra etablerade arkeologer av uppfattningen att det är samiska bosättningar. Anders Wepsäläinen har gjort en tolkning av bosättningslämningar på Island som skulle ha haft en motsvarighet här. Han har inte dykt upp i forskningen efter debatten efter hans C-uppsats. Det har skett en ganska omfattande forskning runt detta bl.a. på Ajtte. Inga-Maria Mulk, Ingela Bergman och Storlie har arbetat med dessa frågor under en lång tid. Den samlade forskningens uppfattning är att stalotomter är samiska lämningar.

Den historiska präglingen sker på flera nivåer och sträcker sig flera hundra år tillbaka. En fransk forskare har nyligen publicerat en uppsats om detta. Bara det att man har bott på samma ställe, samlat in resurser, låtit renar trampa där sätter spår i vegetationen som sträcker sig flera hundra år tillbaka i tiden sedan man upphört med nyttjandet. Dessa spår är svåra att se med blotta ögat. Vegetationen har ett minne av människans närvaro.

Det är dessutom så att om man kan tolka dessa typer av spår ser man väldigt tydliga spår runt bosättningar. Alla som har gått i skogar, tallskogar särskilt eftersom tallen är ett mer varaktigt trädslag, och går mot en samisk bosättning upptäcker successivt när man kommer närmare bosättningen att det finns träd som är märkta av människan. Det är bl.a. samiska barktäkter. Den typen av spår är också väldigt karaktäristiska. Det finns också andra saker som är svåra att se.

De har också studerat förekomsten av döda träd runt olika typer av visten. Man ser då en utglesning. Det är flera döda träd långt från vistena, färre nära dessa. Det beror på att man under lång tid har huggit ved och använt, framför allt tallar. Då talar man om skogslandskapet. I fjällen ser det annorlunda ut. Där har man använt björk som ved. Man kan lägga dessa spår som pusselbitar och kan då se områden som har brukats mindre, andra som har brukats mer. När man går i den typen av skogar får man en stark känsla för landskapets prägling av människan.

Barktäkt innebär att man tar innerbarken från träd. Detta har skett på försommaren när träden sänder upp alla näringsämnen från rötterna till kronan. De är fulla av socker och mineraler. Den användes som föda av samer och indiangrupper. Man skördade tallens innerbark på våren och tidig sommar innan näringen hade gått ut i barren. Detta var en viktig kolhydratkälla som komplement till kött och fisk. Barken gick att lagra under lång tid. Det var viktigt när födan bestod av kött och fisk för att inte råka ut för bristsjukdomar. Den lämpade sig väl för långlagring.

Ett exempel är en barktäkt från år 1770, men man har även hittat skador från 1500-talet på ett dött träd. I områden längs fjällkedjan och de stora skogsreservaten såsom nationalparker finns 100 000-tals träd med denna typ av skador. Om man tittar på detta i förhållande till samiska boplatser ser man att det finns många gradienter runt boplatser och förrådsplatser. Det kan skapa en extremt detaljerad bild av hur länge man har bott på platsen och hur man har skördat. De har gjort detta på ett antal platser. De har också gjort mindre studier. Det inkluderar även områden efter Kalixälven och Kaitumälven. Detta är samiska barktäkter. Materialet har samlats in av Olle Zackrisson. Det visar att samernas bruk av innerbark finns ända ner till Umeälven. Det är ett omfattande bruk av innerbark som har försiggått långt tillbaka i tiden.

Samiska barktäkter skapar en extremt detaljerad bild av när människor har bott på platser och hur intensivt de har skördat. Om bruket i Girjas sameby finns inga data. Generellt är det dock täkter från 1500 - 1870 då de upphörde pga. ett förbud från staten då timmerträden skadades. Ett träd med spår från en 2 700 år gammal täkt upptäcktes utanför Arjeplog. Många är från 800-talet. Ingela Bergman säger att barktäkter har följt samer längst tillbaka i tiden, längre tillbaka än renskötseln.

Man har sett spår av fällda lavträd från 1600-talet. Man har fällt träd för att ge hänglav som föda till renar. Även detta är något som har förekommit frekvent i områden där det finns samiska bosättningar. Det har skett för att föda renar under krisperioder. De har visat hur en hel dal har avskogats under denna tid och fortfarande är det.

Samerna rörde sig inom ett stort område bl.a. pga. att markerna inom de nordliga ekosystemen är väldigt knappa på resurser och kvävefattiga. Det kan gälla fisket, jakten eller tillgången på örter. Växtsäsongen är kort och tillgången på kväve låg. Kvävet är väldigt hårt bundet. Därför krävs det väldigt stora arealer. Man skulle snabbt överexploatera naturen om man har för små områden. Det gäller såväl samer som nybyggare. Man plockar ut lite resurser från ett stort område och man måste på årsbasis flytta runt och ibland även på decenniebasis byta områden. Sammantaget resulterar det i att man måste ha stora områden. Detta varier beroende på var i landskapet man befinner sig, bl.a. pga. berggrund och topografi.

Han kan inte uttala sig beträffande Girjas sameby men om han tar analoga förhållanden talar man om 100-tals kvkm för en familjs nyttjande. Kunskapen om dessa frågor har aldrig varit statisk. Det är väldigt stora variationer i årsmån beträffande jakt och vad gäller renars möjlighet att överleva. Särskilt vid flaskhalsen på våren måste det finnas föda, annars släpper vajorna sina foster. Man måste buffra för variationen och man måste kunna byta spår. När rennäringen decimeras måste man ha kunskap att välja nya spår och nya möjligheter. Man måste kanske fiska mycket under ett år. Man måste jaga småvilt eller samla in mer bark. Man måste ha kunskap om att man ska göra förändringar beroende på t.ex. renantal och villebråd. Det samiska samhället har aldrig varit statiskt. Man har varit flexibel och anpassat sig till förhållandena i områdena.

Andra personer har forskat om Raunala som ligger norr om Girjas sameby. Där har man överutnyttjat vissa resurser. Om han väver ihop det exemplet med Pite lappmark, som han kan mer om, ser man samma nyttjande och samma form av domesticering av landskapet på båda sidor om Girjas. Man utnyttjar alla resurser som finns på ett ganska komplext sätt.

Fisket har befunnits vara en viktigare resurs än vad man har antagit tidigare. Det har tidigare varit stort fokus på ren, men fisket och växtutnyttjandet har varit mer betydelsefullt i det totala resursutnyttjandet än vad man ansett tidigare. Ett arbete som

han har gjort handlar om fisket. Det är ett arbete som är baserat på kartmaterial från 1600-talet.

Fiske

Bosättningsmönster är präglat av fiske, framför allt i skogslandet men även upp mot fjällområdet. Detta har lett till en vidare tolkning av arkeologiskt material.

Det har bara varit samiska bosättare i områdena från Raunala och neråt efter fjällkedjan. Först på 1700 – 1800-talet började nybyggena att komma; innan dess var det samiska bosättningar. Han känner inte till kväner. I alla fall har forskningen inte kommit fram till att det är kvänska bosättningar. Områdena vi talar om är Raunala och nedåt efter fjällkedjan.

Det finns ingen anledning att bortse från Inga-Maria Mulk. Han känner inte till någon som vill bortse från hennes forskning.

Det framgår av källmaterialet från 1500- och 1600-talen att samerna då betalade skatt för jakten och att man handlade med pälsverk. Lennart Lundmark har gjort samma iakttagelser för Lule lappmark. Det är helt entydigt samer som har handlat med och skattat för pälsverken. Man vet att det är samisk bosättning pga. att det visar sig bl.a. genom handeln med pälsverk.

Tallen här uppe blir 800 år gammal. Sedan kan de stå döda i flera hundra år, men ju längre tid som går desto färre träd står kvar. Materialet klingar därför av bakåt i tiden. Men enligt avklingandekurvan är det entydigt att det samiska bruket av bark har förekommit i alla fall i 1000 år. Samiska barktäkter har förekommit i minst 1000 år.

Utöver de resurser som behövdes för överlevnad har platser använts även för religiösa ändamål. Då ser man träd med kultspår, vilket inte är lika känt. Forskningen om detta har börjat de senaste åren. I anslutning till boplatser har de funnits träd med olika inristningar som markerar gränser mot berg som har använts som kultplatser. Man

hamnar då i brytningstiden vid tvångskristningen, vid 1600-talet. De har dock inte hunnit titta på detta beträffande Girjas.

Somliga menar att rennomadismen började utvecklas för 1000 år sedan och är kopplad till högfjällsområden med stalotomterna, medan andra menar att det är trycket utifrån, beskattning t.ex., som ligger bakom rennomadismen. Alla är överens om att det skedde en successiv förändring av det samiska samhället där renskötseln fick en större betydelse. Han är tveksam till att renskötseln skulle ha tagit över allting. Han tror på en större dynamik och en större variation. Parallellt har det varit en stark fiskekultur och en större variation under tid där man har fiskat under en tid och därefter gått tillbaka till renen. Naturen styr mycket. Gick det t.ex. dåligt med renar vände man sig till en annan resurs och sedan kanske man åter etablerade renskötseln. Detta skulle gälla även området mellan Kaitum och Kalix. Det finns en större komplexitet invävt i detta än vad man har trott. Han är inte säker, men med den kunskapen vi har idag är det ett rimligt antagande. Allt markutnyttjande häruppe baseras på klimatet och vad naturen ger. Man kan inte tillsätta gödsel för att renlaven ska växa bättre. Man måste helt enkelt anpassa sig. Fisket och jakten har varit centrala i det samiska samhället.

Girjas sameby domesticerades av samer genom ett mycket långvarigt bruk och är jämförbart med andra agrara områden i norra Skandinavien. Även nybyggena krävde stora arealer. De var parallella. Nybyggare lärde sig mycket av samer och tvärt om. När man utnyttjar naturresurser i de här nordliga, karga, utsatta ekosystemen är det ungefär samma tillvägagångssätt man måste använda. Man måste samla in små resurser på stora områden.

Stalotomter

Riksbankens Jubileumsfond finansierade ett projekt om samiska bosättningar i fjällen. Han samarbetade med och deltog i inventeringar, men var inte med på utgrävningarna. Han har även arbetat med materialet och publicerat det. Projektet pågick under många år. Det var en forskargrupp som arbetade intensivt tillsammans.

Tidigare undrade man vad man upptäckte när man fann stalotomter, från 1940-talet. Då var utbredningen och vad det härrörde till för befolkning oklart. Senare har mer systematisk forskning skett av bl.a. Inga-Maria Mulk. Mycket av den forskningen har gett en splittrad bild. Det är riktigt att den stora kartläggningen med C-14 metod var Riksbankens projekt som leddes av Ingela Bergman. Han kan inte svara på om Stalo var same eller ej. Man tänker sig enligt mytologin att han var någon annan. Kanske inte.

På 1990-talet blev man säkrare på att det var samiska lämningar, genom bl.a. Storlie och Inga-Maria Mulk. Man tolkade detta tidigt och kopplade det med mytologin. I några fall fann man att det inte var samiska lämningar.

Riksbanksprojektet säger att det är samiska lämningar. Samma uppfattning råder på norsk sida.

Anders Wepsäläinen är ensam om sin uppfattning, vad han vet. Denne har baserat sin forskning på en del av det material som Rolf Kjellström tog fram. Det som har publicerats i ämnet i vetenskapliga tidningar är av Ingela Bergman, Lidman och några till. Om det har skett någon fortsatt forskning omkring detta vet han inte. Kanske har det skett på norsk sida. Alla verksamma arkeologer som sysslat med samisk arkeologi på området tror att det är samiska lämningar, förutom Kjellström och Wepsäläinen. Wepsäläinen är en student som kom med nya idéer. Det är intressant. Kjellström är pensionerad sedan länge.

Fiske

Beträffande känsliga fiskevatten är det inte svårt att överfiska rika fiskevatten. Med undantag för älvarna är det lågproducerande fiskevatten. Man ska ju också kunna fiska på ett systematiskt och funktionellt sätt samt lagra fisken. Gädda är t.ex. lättare att torka än fet fisk som lax. Systemet var känsligt för en ökande befolkning. Det finns också fall med överexploatering av områden, t.ex. ett område i Sulitelmaområdet som

man var tvungen att lämna. Ibland tangerades vad man maximalt kunde ta ut från området.

Förutsätter ett stabilt befolkningsunderlag?

Det är svårt att tänka sig ett system där man lever på jakt och fiske samt bark. Han kan inte riktigt spekulera i det. Varför renskötseln uppkom och grunden till detta är en svår fråga. Den kan vara ett svar på att man hade ett ökande resursutnyttjande. Kanske var det pga. att befolkningen ökade. Även efter rennomadismen och oavsett när man gjorde det har man råkat ut för bakslag. Man måste ha många sätt att livnära sig på. Vid ett stort predatortryck eller en dålig vår t.ex. är det helt avgörande att man har andra näringar att tillgå. Mixen av näringar har varit central ända in i modern tid. Det gäller att ha en buffertförmåga.

Det känns ålderdomligt att diskutera vem Stalo var. Forskningen har passerat det stadiet. Sådant diskuterade man tidigare. Nu diskuterar man hur resultaten av utgrävningarna ser ut. Stalo är en rent mytologisk fråga. Frågan om vem Stalo var har aldrig varit uppe. Det är trakterade historier. Berättelser om Stalo är berättade inom det samiska samhället. Det skulle vara bra om Anders Wepsäläinen hade bemötts mer fackmässigt av arkeologer. Han vet inte varför det inte har skett. Han har inte reflekterat över Wepsäläinens kritik mot Inga-Maria Mulk om att hon döper om Stalotomter till något annat.

Det är en självklarhet bland de som har tittat på materialet att samer på 1500-talet inom Pite lappmark har betalat skatt, t.ex. i Semisjaur lappby. Det finns ingen annan historiker som hävdar att det skulle vara någon annan grupp än samer som har betalat skatt. För Pite lappmark har han en egen uppfattning, det gäller även för Geddas karta. För honom är det självklart att det är samer som är listade som skattebetalare. Han har läst att det är samer i andra lappmarker, men för Pite lappmark har han själv studerat materialet och vet att det är samer. Det är självklart att det är samer som är listade som skattebetalare. Skattelappar är samer. Det finns inget undantag i det materialet han

själv har tittat på. Inom Lappmarken och inom samebyar var det samer. Det skulle stå något om det inte var samer.

I Pite lappmark fanns det inga andra än samer innan 1700-talet. De kom in successivt under slutet av 1700-talet. I en lappby kan det under 1500- och 1600-talet bara ha förekommit samer. Ingen annan forskning visar något annat. I uppbördsböcker från 1695 kan det för Pite lappmark, där han har forskat, inte finnas nybyggare uppblandade med lappar. Lapp är en äldre beteckning på same. Grunden är att andra forskare har haft den uppfattningen.

Vem det är som har jagat och fiskat på området vet man t.ex. genom den samiska barktäkten. Det finns ingen alternativ tolkning. Vad gäller jakt och fiske, där man har studerat allra mest, norr om Tjegelvass i Luokta Mávas i Pite lappmark, är det samiska familjer som bor och använder området. Där har de varit nere på familjenivå. De har granskat källmaterialet, bl.a. domböcker. På den tiden kallades de lappar. De vet när kolonisationen etablerades. Lapp var vid denna tid även en etnisk beteckning. Det är entydigt att det är samer eftersom man vet när varje nybygge etablerades. Om domstolen kommer fram till att lapp och same inte är samma sak så vet vi ingenting om vem som brukat de här områdena. Det är ett hypotetiskt resonemang, men så är det nog.

Det är svårt att veta om resurserna under slutet av 1600-talet var knappa eftersom man inte har data på antal renar, fiskar och bytesdjur. Studier visar att man inte slog i resurstaket under 1600-talet på barktäkt och lavtäkt, men att resursuttaget ökade successivt under 1600- och 1700-talet. Man kan spekulera efter lappskattelandens storlek och sjöarna, men han har inte data för ett antal parametrar, utan det blir en tolkning. Han kan inte uttala sig säkert om jakt och fiske. Det blir en tolkning. Landshövdingen Johan Graan sade år 1671, efter det att han hade upprättat kartan, att lapparna inte kunde utnyttja all fisk. Det finns ett citat där man säger att han inte visste.

Fiskeresurserna har varit väldigt viktiga för samerna. Man ska vara väldigt försiktig när man tolkar ett material. Man hade väldigt dålig vetskap om jakten och fisket. Ett sådant uttalande måste man granska mycket kritiskt mot annat källmaterial.

Geddas karta gjordes för att man inte visste så mycket om området. Syftet med kartan var att bekräfta och förstå en territoriell indelning som samerna hade gjort själva för att kunna beskatta samerna på ett rättvist och funktionellt sätt. Staten hade liten kunskap om området och vilka som bodde där. De listade visten och annat, bl.a. alla resurser för att kunna göra en rättvis beskattning. Han ser Geddas karta som en bekräftelse av den av samer själva upprättade territoriella indelningen. Det är den tolkningen som han och Gudrun Norstedt gjort av kartan och en lång rad annan forskning och annat källmaterial. Det var första gången som någon gjorde en grundlig analys av kartan och publicerade den.

Det finns inte något annat som talar för att det inte var en samisk indelning. Johan Graan sade att man inte har haft vetskap om detta område. Om Gustav Vasa hade gjort indelningen skulle det finnas dokumenterat innan.

Han utgår inte från att det är en samisk indelning, tvärtom. Det är ingående diskuterat. Det finns teorier om att det är en statlig uppdelning som samerna har tvingats på, men det finns inga som helst dokument som talar för det, bl.a. Johan Graans uttalanden att de inte har någon vetskap om detta. Det finns inget källmaterial som säger något annat. Andreas Bureus karta från början av 1600-talet är så grovt tillyxad att det är tydligt att man inte visste var människor bodde. Den svenska staten och myndigheterna hade dålig kunskap om detta, men det är delvis avsaknaden på dokumentation som gör honom säker.

Det står en del bra saker i Ingmar Janssons utlåtande, men denne är arkeolog med specialområde vikingatiden i Mellansverige. Hans samiska kompetens begränsas till att ha varit handledare åt Anders Wepsäläinen. Jansson har inte gjort någon egen forskning på detta område. Man tänker inte på Jansson när det gäller samisk forskning.

Andreas Bureus karta omfattar hela norra Sverige. Den tidigaste kartan är från 1660-talet. Han vet inte varför den upprättades. Nybyggare som slog sig ner på Girjas samebys område livnärde sig på boskapsskötsel. Det var omöjliga odlingsförhållanden. På 1800-talet började man odla potatis. Vanliga sädesslag, t.ex. korn, är omöjligt att odla där. Man hade framför allt getter och får. Samer hade boskap, bl.a. getter. Nödår för nybyggarbefolkning och för samer är inte samma år. För samer har det varit svåra förhållanden på våren eller vid härjningar av rovdjur. Det speglas bl.a. i bruket av barken. Barkbröd var i kris, och bark var för samerna gott och nyttigt. Den togs på olika tider av året. Nybyggarna tog det under andra tider på året när den inte var lika bra. Genom att man hade en multipel kunde man styra det åt annat.

I Petrus Laestadius Journal sägs "*att utstaka bestämda gränser för ett renbetesland är omöjligt*". Det som talar emot det påståendet är allt arbete som man har lagt ner på att försöka klargöra gränserna under 1700- och 1800-talet. Som forskare plockar man inte enstaka uttalande på det här sättet. Man måste analysera materialet på ett annat sätt. Svaret är hur det territoriella området såg ut utifrån domstolsmaterial eller annat. Det känns därför svårt för honom att uttala sig om huruvida Laestadius hade rätt eller inte.

Skattelängderna för Pite lappmark 1551 – 1620 upprättades av kronans indrivare. I dessa fick samerna svenska namn, helt konsekvent. Man gav samerna svenska namn för att kunna hålla reda på skatteindrivningen. De har tittat på vart tionde år. Det är ett antal samebyar inom hela Pite lappmark, mindre än 10 samebyar. Då kallades de Semisjaur lappby t.ex.

Mattias Åhrén

Efter att ha avlagt jur. kand. examen vid Stockholms universitet arbetade han på olika affärsjuridiska advokatbyråer i Stockholm, bl.a. hos Danowsky & Partners. Sedan år 2005 forskar och undervisar han vid Norges Arktiske Universitet i Tromsö som amanuens och biträdande professor. Han blev juris doktor år 2010. Han har skrivit ett antal artiklar om urfolk och samiska rättigheter. En bok om urfolksrätt är antagen för

publicering av Oxford University Press. Han har haft FN-engagemang i stor omfattning under åren 2003-2014. Intresset för samiska frågor kommer bl.a. av att han är av samisk börd och har levt med olösta rättsfrågor angående samer.

Folkrätten är för Sveriges del i detta sammanhang förpliktelser som man åtagit sig antingen genom traktater eller hur man t.ex. uppträder i internationella domstolar och röstar i FN. Traktater och internationell sedvanerätt är folkrättens rättskällor. Internationell sedvanerätt uppkommer på ungefär samma sätt som sedvanor uppkommer nationellt, dvs. det finns ett samlat agerande från staten eller att staten uppträder på ett visst sätt genom att den anser sig bunden.

Sverige är inte strikt bundet av ILO 169 och kan inte bli föremål för ILO:s övervakningsorgan, men är bundet av rättigheterna som anses utgöra internationell sedvanerätt, bl.a. del av artikel 14 om landrättigheter i ILO 169. För den fråga som är före i det aktuella målet finns det folkrättsliga förpliktelser för Sverige, enligt internationell sedvanerätt.

Det har gjorts gällande att det med automatik skulle uppkomma en rätt till jakt och fiske för staten genom att den har ägt området och att källorna ska förstås på det sättet. Så fungerar det inte. Man måste skilja mellan statens funktion som ägare till ett område och statens funktion som suverän.

I egenskap av markägare är staten inte att skilja från andra rättssubjekt. Om det förekommer ett traditionellt bruk kan man som privat rättssubjekt etablera en äganderätt. Det går inte att försvara argumentet att staten som markägare automatiskt skulle ha en rätt till land. Man får finna sig i att det har etablerats en rätt som reducerar statens rätt som markägare om någon brukar detta. Detta kommer till uttryck i Skattefjällsmålet. Om bruket har varit tillräckligt långvarigt och kvalificerat har en rätt uppkommit. Samebyns andrahandsgrund var att om man inte äger marken så är det i alla fall diskriminerande. Om staten hade ansett att det inte hade funnits en rätt till jakt och fiske för samebyarna hade staten invänt detta i första hand.

Han använder uttrycket traditionellt bruk, vilket innebär att man använder mark under en lång tid på det sätt som varit vanligt i det samiska samhället. Han använder begreppet eftersom det förekommer en diskussion om rättsgrunden ska vara urminnes hävd eller sedvana. ”Traditional use” är den term som används för att samlande beskriva det bruk som urfolk utövar.

Staten säger att det inte är diskriminerande, men det logiska skulle vara att staten sa att det var statens rätt. Han vill inte särskilja urminnes hävd och sedvanerätt utan istället använda det internationella begreppet ”traditional use”. Det kommer till uttryck i bl.a. CERD och domstolar. Begreppen är öppna för att de ska kunna användas under olika omständigheter. Folkrätten är utformad så att man använder sådana termer för att den ska appliceras i ett antal länder där det kan vara regionala skillnader. Man går inte ned på detaljnivå. Detta lämnar man till de nationella domstolarna.

Sverige har en skyldighet att erkänna att samerna har rätt till de områden som de traditionellt har brukat. När en svensk domstol ska döma går man ner på en annan nivå då man tittar på hur långt bruk det har varit. En regel måste vara reell. Den får inte vara fiktiv.

Som en ytterligare norm har man sagt att bedömningen av bruket ska vara kulturanpassat. Man lämnar det till nationella domstolar som t.ex. i Nordmalingmålet. Bedömningen av bruket ska kulturanpassas gör att man får inte göra som domstolarna gjorde i Härjedalsmålet, dvs. jämföra med svenskt jordbruk. Man måste göra bedömningen utifrån den kulur som gör anspråk på rättigheten. Man måste se hur bruket normalt går till i det samiska samhället. I Härjedalsmålet såg man på renen som den vore en ko. I Nordmalingmålet ser man renen som en ren. Man måste således se på renen som en ren och inte som en ko. Nordmalingdomen stämmer överens med folkrätten.

Han har inte satt sig in i hur bruket i Girjas sameby har sett ut. I Girjas sameby är det ett traditionellt bruk att jaga och fiska som samer generellt har gjort vid varje given tid. Detta kan leda till en egendomsrätt med en innebörd som är beroende av bruket. Om man har brukat området under lång tid med samisk rätt och det har varit andra där och fiskat parallellt lagligt blir det en delad bruksrätt, ILO 169 artikel 14.1 andra ledet. Om man har varit där ensam eller nästan ensam, och varit dominerande, och man brukat området kan äganderätt uppkomma, eller mer begränsade rättigheter, t.ex. bruksrätter som jakt och fiske. Om man har jagat och fiskat exklusivt på mark som tillhör annan kan en rätt till jakt och fiske uppkomma. Brukets natur styr vilken rätt som kan ha uppkommit.

Synen på diskriminering inom folkrätten har utvecklats under åren. Efter FN:s bildande ansåg man att lika ska behandlas lika. Med den förståelsen finns inget krav på att utbildning i skolan ska anpassas till samiska barns förhållanden, t.ex. vad gäller språk. En ändrad syn skedde på slutet av 1990-talet. Med icke-diskriminering menas att t.ex. skolan ska anpassas för samiska barns bakgrund, exempelvis ska läroplanen ge tid för att kunna vara med i renskötsel osv.

Att kulturanpassning ska ske medför att olika fall ska behandlas olika. Principen har fått genomslag i internationella domstolar och nu mer och mer i nationella domstolar (jfr. art 26 i urfolksdeklarationen). Detta är en internationellt accepterad sedvanerättslig princip. Det är en naturlig utveckling att svenska domstolar följer efter och tillämpar detta. När man har accepterat traditionellt bruk för renskötsel (Nordmalingmålet) borde det också gälla fiske och jakt. Han kan inte se varför man ska göra skillnad mellan renskötsel å ena sidan och jakt och fiske å den andra.

I kap. 3 pekar han på rättsregler som ålägger stater regler för att urfolksrättigheter ska kunna realiseras. Enligt ILO artikel 14.2 ska staterna se till att rättigheterna utreds och implementeras. Detta har kommit till uttryck i det amerikanska rättssystemet. I FN har man i september varje år ett tema. Förra året var det urfolks rättigheter. Dessa har en stor tyngd även om de inte är formellt bindande. Enligt Cobo-rapporten har Sverige en

skyldighet att inrätta vissa mekanismer. Om man inte har dessa mekanismer och har försummat detta får det ligga staten till last om det råder oklarheter beträffande vissa sakförhållanden. Girjas sameby är i sitt område och har varit ensamma till dess man fick upplåta rättigheter till jakt och fiske genom lagändringar.

I detta mål blir relevansen vilka slutsatser domstolarna ska dra av att staten inte har godkänt ILO. Bristen på dokumentation måste falla tillbaka på staten eftersom man har försummat sina folkrättsliga förpliktelser att utreda sakförhållandena. I det här målet har staten varit i en kraftigt bättre position att göra en utredning än vad Girjas sameby har varit. Girjas sameby har ju inte ens känt till att detta har varit tvistigt. Den generella principen i folkrätten att staten inte har sett till att utreda sakförhållandena är parallell till det som staten uttalar i Nordmanlingmålet, men läst motsatsvis eftersom det där är privata markägare. Om man inte har levt upp till detta och det ställer till problem i målet bör det slå tillbaka mot staten.

I Norge hade man ett antal mål där domstolarna inte kulturanpassade bedömningarna. Selbudomen är Norges motsvarighet till Nordmalingdomen. Man kom fram till en formell bevislättnad. I Svartskogssaken tog norska Högsta domstolen hänsyn till bevisomständigheterna.

Bristen på dokumentation ska således falla tillbaka på staten. I Nordmalingmålet går inte domstolarna med på en formell bevislättnad eftersom markägarna inte hade större möjlighet att dokumentera bevisning, men i det här målet är det annorlunda. Staten har haft avsevärt bättre möjligheter. Staten ska identifiera, utreda och dokumentera. Om det finns luckor bör det slå tillbaka på staten.

Kan rätten upphöra?

Enda sättet att en upparbetad bruksrätt till jakt och fiske lagenligt kan upphöra är genom att Samebyn ger upp sin rätt eller att staten vidtar en rättshandling som helt eller delvis utsläcker rättigheten. Då måste staten peka på den handlingen. Det räcker

inte att bara peka på att lappfogdar eller personer som har deltagit i en utredning har haft den uppfattningen.

Utsläckningsinstrument härrör från brittisk lag. I Sverige är det högst tveksamt om det finns något liknande. Det enda rättsinstitutet som finns för att utsläcka rättighet är expropriation. Där måste Samebyn behandlas på samma sätt som andra och kompenseras. Det är tveksamt om utsläckningssystemet kan accepteras i svensk rätt. Om det sker ska staten visa vilken handling som har utsläckt rättigheten.

Ändringen i 1 § rennäringslagen har ställt till med mycket bekymmer. Staten och andra tror att samerna har rätt till renskötsel bara för att det står där. Om det är så att samebyarna vid tidpunkten för ändringen hade upparbetat en rätt kan man inte ta en lagstiftning och säga att så är det inte längre. Nu är det inte så, eftersom det sägs att bestämmelsen är ett uttryck för gällande rätt. Formuleringen av bestämmelsen är högst olycklig. Om det fanns en rätt år 1886 kan den inte upphöra med 1886 års lagstiftning, eller någon senare ändring i rennäringslagen.

Rättigheter kan etableras genom bruk av land. Det måste gälla även för samebyarna. Annars skulle det vara fråga om diskriminering. Detta framgår av Skattefjällsmålet. Staten uppträder i två olika roller, som markägare och som offentligrättsligt organ. Genom folkrätten måste den offentligrättsliga staten ha en lagstiftning som korresponderar med folkrätten.

Enligt svensk intern rätt ska man förväntas tolka de nationella reglerna i linje med folkrätten. Den svenska rättsregel som uttalandet grundas på kommer till uttryck i Skattefjällsmålet och Nordmalingmålet. Att ett bruk kan leda till rättigheter är en generell princip. Staten uppträder både som markägare och som ett offentligrättsligt subjekt. Folkrätten påverkar staten som offentlig person genom de folkrättsliga förpliktelserna. Domstolen är skyldig att beakta folkrätten och ska kulturanpassa sin bedömning efter denna.

Folkrättsliga principer kan användas mellan två privaträttsliga subjekt. Han vet inte om det har gjorts i Nordmalingmålet. Han tolkar det så.

Riksdagen förutsätts implementera folkrättsliga principer i den svenska lagstiftningen. Dessutom ska domstolarna tolka de nationella rättsreglerna i linje med folkrätten. Detta gäller även de folkrättsliga regler som Sverige ännu inte har inkorporerat i svenska rätt.

Matti Enbuske

Han är lektor och docent vid historiska institutionen vid Uleåborgs universitet. Han ägnar sig åt Finlands och Skandinaviens historia. Hans forskningsområde är Lapplands historia under 1500 – 1800-talet. Han disputerade år 2008 på frågor som gäller mark-förvaltning i Lappland. Efter det har han publicerat forskning på detta tema. Han har skrivit artiklar som har publicerats i finska och internationella publikationer. Han har fördjupat och skrivit mer exakt om Lapplands befolknings historia, markförvaltningens historia och myter.

Under 2003 – 2006 var han anlitad av det finska justitieministeriet med en utredning om markrättigheter ur ett juridiskt och historiskt perspektiv. Därifrån fortsatte han med sin avhandling. Genom artiklarna har han därefter fördjupat den forskningen. Utifrån forskningen har han gjort utredningen. I utredningen går han igenom den svenska förvaltningen, beskattningen och markanvändningen från medeltiden till 1800-talets början. Framför allt har han sett på de dokument som finns.

Syftet med utredningen har varit att visa på vilket sätt Sveriges lappmarker har varit en del av det svenska riket och förvaltningen av den och på vilket sätt kronans åtgärder har inverkat på Lappmarkens utveckling, att utöva olika näringar och bosättningens utveckling. Det har varit de centrala syftena.

Man gjorde utredningen Markrättigheter i lappmarken åren 2003 - 2006. I den tas bara delvis upp frågor om markrättigheter. Framför allt hade den målsättningar att få klarhet

i hur markägandeförhållandena var i den svenska lappmarken. Det finska justitieministeriet tog initiativet till utredningen för att dessa frågor har diskuterats väldigt länge i Finland och att samerna har krävt äganderätt till de gamla lappmarkerna. En målsättning från justitieministeriets sida var att efterforskningarna, de var fyra forskare, skulle ge klarhet i en eventuell ratificering av ILO 169. Det var ett syfte med uppdraget. Finland har inte ratificerat konventionen.

Diskussionen i Finland har handlat om tre centrala frågor; 1. en ny sametingslag där det ingår en definition av vem som är same och därmed har rösträtt i sametingsvalen, 2. ratificering av ILO-konventionen och 3. markägandefrågan som delvis rör ratificeringen.

Lappbyar har varit ett forskningsområde under en längre tid; när har lappbyarna kommit till och vad har de haft för funktion? Under lång tid har man tänkt på historia och etnografi, som att lappbyarna representerar en urgammal samisk byform. Synen härrör från sent 1800-tal till 1900-talet. Man såg det som en forntida kultur där lappbyarna representerade kvarlämningar från forntiden.

Här har han försökt påvisa att lappbyn i själva verket är en sen institution, sannolikt utformad på medeltiden. Pga. tryck från den svenska kronans sida och handelsmännen i Lappland fanns ett behov av att forma den typen av enheter där det var möjligt att idka olika näringar, betala skatt och sköta handelsförbindelser. Man måste också komma ihåg att man bildade större förvaltningsenheter – Lappmarker. Det visar också att det var förvaltningsmässiga påtryckningar som låg bakom bildandet av lappbyar. Lappbyns organisatoriska historia kan inte anses sträcka sig till förhistorisk tid, som vi ser det idag.

Gränser

Han har sett kartor från 1600- och 1700-talet, men inte några äldre. Kartorna återger gränser mellan Lappmarken och fast bebyggelse. Det har att göra med trycket i förvaltningshänseende. Lappmarken utgjorde ett eget förvaltningsområde med olika

friheter. Det var viktigt att definiera var Lappmarken började. Gränser mellan lappbyarna fanns inte innan 1600-talet, såvitt man känner till. Man måste betona att gräns på den tiden inte betydde samma sak som man lägger i begreppet idag. På 1600-talet var det gränspunkter. De kunde utlösa konflikter mellan lappbyar. Man gick inte upp gränserna. Han kan lägga till att man gjorde s.k. överenskomna gränsdragningar mellan lappbyarna där man använde vittnen, t.ex. borgarna, handelsmännen.

Gränspunkter har säkert också funnits på medeltiden då lappbyarna grundades. Gränspunkter var vanliga i Sverige. Man kan anta att gränspunkter på 1600-talet härrör från medeltiden. Till detta var kopplat förmågan att betala skatt. I Olof Burmans berättelse från år 1598 visades på vad som var viktigt när gränser fastställdes. Det var beskattningsgränser och handelsgränser. Det finns två versioner av den. Man fastställde gränserna på olika sätt, men de sträckte sig till Ishavet. Frågan var om Olof Anunsens gräns.

Olof Burman bokförde gränspunkter för Pite och Torne lappmark. Kronan hade gett handelsrättigheter till Lappmarkerna och till ett antal bönder, som kallades för birkarlar. Deras handelsområden var vidsträckta. Därför var det viktigt att fastställa gränser för var birkarlarna hade rätt att idka handel. De hade också rätt att driva in skatter å kronans vägnar från Lappmarken. Därför har gränserna fastställts år 1598. Kronan hade då strävat efter att begränsa birkarlarnas möjligheter och överföra makt till fogdar och borgare. Birkarlarna motsatte sig detta. Man ville fastställa hur långt birkarlarnas rättigheter sträckte sig. Birkarlarnas rättigheter, att beskatta och handla, var ärftliga. De överfördes automatiskt från far till son och fanns kvar i släkten. Det fanns gränser mellan lappbyarna som inte hade någon koppling till birkarlarnas rättigheter. Gränserna mellan lappbyar grundade sig inte på administrativa beslut.

Efter mitten av 1600-talet och början av 1700-talet framträdde gränsfrågorna mellan byarna i tingsrätterna. Det har att göra med att lappbyarna vid den tiden ansökte om fastställande av gränserna. Man såg gränsernas natur. Frågan var just om gränspunkter.

Det var också kopplat till möjligheten att idka vissa näringar. Sålunda stärkte fastställandet också gränserna mellan lappbyarna.

Gränserna från medeltiden grundar sig på kunskap som fanns på 1600-talet. Men det finns ingen säker dokumentation om medeltidens gränser. En känd tvist utspelade sig mellan lappbyarna Kittilä och Sodankylä under senare hälften av 1600-talet. Där hänvisade man till att gränspunkten skulle ha fastställts år 1608. Så långt tillbaka sträcker sig dokumenten. Det är en slutsats om situationen på 1600-talet. Sannolikt fanns liknande överenskommelser under medeltiden. Tvisterna har aldrig handlat om hela gränser. Det var en tvist mellan lappbyar där man löste gränssituationen mellan dessa. Då kan man utskilja hela gränsförhållanden mellan lappbyar, men man behandlade inte hela gränserna vid samma tidpunkt.

Lappbyarna.

Begreppet "lappby" är ett intressant forskningsområde. Vad menas med "by" i kontexten lappby? Kan man jämföra lappby och andra byar och socknar utanför Lappmarkerna? Svaret är att man inte kan jämföra lappby med andra områdens byar som skulle kunna vara små byenheter inom en socken. Men å andra sidan motsvarar en lappby inte heller en socken. I stället kanske man kan tänka sig de större administrativa områdena som Pite eller Torne lappmark som socken.

I Gustav Vasas skattereform registrerades alla som betalade skatt i skattelängden, gruppvis i byar. Han har kommit till slutsatsen att en lappby är en administrativ term. Lappbyarnas medlemmar själva ansåg sig knappast själva som lappbybor. De använde snarare namnet på själva platsen. Bybegreppet har överförts från det svenska administrativa begreppet till Lappmarkerna.

Birkarlar och skattefrågor

Skattereformen år 1602 var det första försöket att kontrollera näringarna och effektivisera beskattningen i Lappmarken. Kungen gav i uppdrag till lappfogdarna att

förbättra och effektivisera beskattningen. Det handlade om tiondelsbeskattning. Målet för beskattningen var jakten, fisket och renhållningen.

I skattereformen definierade man grunderna för var man skulle driva in skatten. Målsättningen var att ta en tiondel från de tre nämnda näringarna av varje person som var kapabel att betala skatt. Skattereformen är väldigt tydlig och klar, men det är bättre att tala om försök till skattereform för det var väldigt svårt, om inte omöjligt, att genomföra reformen. Kungen gav år 1602 order till fogdarna att beskattningen bara skulle handla om rennäring och torkad fisk. De övriga varorna skulle lappfogdarna köpa av lapparna. Målsättningen med reformen kunde alltså inte omsättas i praktiken. Efter några år återgick man till det gamla systemet.

Kaisa Korpijakko-Labba har tolkat reformen med en viss målsättning. Hennes målsättning var att bevisa markägandet, och beskattningen är kopplad till markägandet. År 1695 gjordes en kollektiv skattereform. Kaisa Korpijakko-Labba ville visa att lappbyn genom reformen betalade skatt kollektivt och att lappbyn kollektivt ägde marken år 1695. Hon försökte visa att med 1602 års reform var skattebetalarna definierade som lappar. Problemet för Kaisa Korpijakko-Labba var att hon inte forskade i helheten i skattereformen och vad den kopplades till. Det handlade om en skattereformprocess som rörde hela riket; man skulle definiera vad som skulle beskattas. Det som talar emot Kaisa Korpijakko-Labbas tolkning är att kungen omedelbart efter försöket gav andra direktiv och att man inte ens kunde omsätta reformen till praktik. I senare finsk historieforskning har man påvisat att Kaisa Korpijakko-Labbas tolkning inte kan vara riktig.

Det var inget försök att åstadkomma en jordbeskattning när man bad alla att skriva upp fisketräsk. Man ville bara komma åt att beskatta näringen. Det var inte fråga om beskattning av mark. Det finns ingen rättspraxis som belyser skattereformen. Men man vet att man försökte definiera skatteområdet i Ume lappmark. Att gå över till tiondebeskattning var väldigt krävande. Det visade sig att det inte gick. Han känner inte till några domstolsprotokoll från senare tid när man började ha rättegångar i

Lappmarkerna om att man skulle ha framfört krav på ensamrätt till näringarna. Man gick tillbaka till det äldre systemet att kräva in skatt från näringar, dvs. inget fast skatteindrivningssystem. Det kunde inkludera pälsverk, produkter från olika näringsgrenar och pengar.

Men reformfrågan hölls levande under 1600-talet. 1602 års reform innehöll en idé om att handeln skulle koncentreras till vissa marknadsplatser. Kronan strävade efter att effektivisera skatteindrivningen i praktiken och fastställde platser där byarnas medlemmar skulle inställa sig och betala skatten. Det var då lättare för fogden att driva in skatten. Där blev det en marknad eller handelsplats. Senare kopplades även en kyrka till platserna. Det blev en samlingspunkt. Ting förekom också från 1630-talet. Åtminstone är det från den tiden man började ha de första rättegångarna i Lappmarkerna. Det var naturligt att de hölls på marknadsplatserna.

1673 års nybyggesplakat var ett initiativ från landshövdingen Johan Graan. Bakgrunden var att man redan från medeltiden hade haft en målsättning att till ödemarkerna få bönder som utövade olika näringar, nybyggare. Målsättningen framträdde starkt under Gustav Vasas tid. Under 1600-talet stärktes dessa målsättningar som var kopplade till de administrativa åtgärderna. Johan Graan var av samiskt ursprung. Han hade doktorerat i juridik i Holland och var assessor i Svea hovrätt. År 1650 blev han landshövding i Västerbotten. Hans idéer grundar sig på målsättningar och parallellteorier om att lappar och nybyggare kunde leva sida vid sida.

Johan Graan började på 1650-talet utreda Lappmarkens skatter samt nybyggarskatt. Kungen gav på 1670-talet sin välsignelse till projektet. Kalmarplakatet 1673 var skapat av Graan. Målsättningen var att göra det möjligt att grunda nybyggen i Lappland, vilket inte tidigare varit möjligt.

Som en följd av 1673 års bosättningsplakat bildades två näringsdrivande grupper som betalade skatt; lappskatt och nybyggarskatt. Idén var att nybyggarna skulle idka

jordbruk och att de som betalade lappskatt skulle utöva lappnäringar. Men det betydde inte att nybyggarna inte skulle kunna utöva fiske och jakt. Områdena i de trakterna i Lappmarkerna där det gick att bedriva jordbruk skulle bebyggas av nybyggare. Lappbyns medlemmar hade även möjlighet att gå över till jordbruk och bli nybyggare. Ett viktigt mål var även att nybyggarna skulle stärka gruvnäringens förutsättningar i Lappland.

En viktig faktor vad gällde 1600-talet är också den religiösa synvinkeln. När de nomadiserande lapparna bosatte sig permanent på en plats skulle civiliseringen och kristnandet lyckas bättre. Det var väldigt oklart fastställt mellan de olika rikena i norr var de nomadiserande lapparna levde.

Johan Graan ville trygga såväl lapparnas livsmöjligheter som främja bosättningar av nybyggare. Man kan dock konstatera att 1673 års bosättningsplakat hade mindre verkan än kronan hade önskat. Det blev ingen större bosättning i Lappmarken. Oavsett detta garanterade man även för nybyggarna samma privilegier som de under lappskatten hade haft. Bl.a. befriades man från krigstjänst, som bönderna såg som ett viktigt privilegium. Nivån på beskattningen av nybyggarna var inte heller så sträng som på andra håll.

Geddas karta

Han har sett Geddas karta, dock inte den modernare "nya Geddas karta". Det är en typisk karta för 1600- och 1700-talet. På kartan är gränspunkterna markerade och sedan har man dragit gränslinjer. Det är stora gränslinjer, vilket är typiskt för kartor från den tiden. Det är linjer dragna från punkt a till b. Man gick inte upp gränserna i terrängen exakt och man hade inte kommit överens om det heller.

Lappskatteland

Detta är en av de mest anmärkningsvärda frågorna i Lapplands historia. Åke Holmbäck gjorde en undersökning på 1920-talet. På grundval av den bildades en uppfattning om lappskattelandens natur som gällde fram till våra dagar. Många

tolkningar har förts fram. Från 1600-talet har framförts en annan tolkning än den som Åke Holmbäck förde fram. Man har sett lappskatteland som motsvarighet till en lappby, ett urgammalt system för lapparna. På 1960-talet tillkom synen att lappskattelandet ägandemässigt var ett land som ägdes av lapparna. Detta var annorlunda än vad Åke Holmbäck hade ansett, dvs. att det var ett land som tillhörde kronan.

Markägandeforskningen som har genomförts i Finland, framför allt av honom själv, väckte frågan varför lappskattelanden inte förekom före mitten av 1600-talet. Om de förekom först från 1670-talet; hur kan det då vara tal om ett urgammalt lappskt system? Vidare har frågan väckts om vilken natur dessa skatteland hade. Man gjorde inga som helst gränsdragningar, med undantag för det från Ume lappmark, som är väldigt schematisk.

Johan Graan konstaterade i sitt kungliga brev år 1667 att det finns skatteland med lappar som fullt ut betalade skatt, skattelappar. Graans målsättning var att i Lappland, för dem som betalade skatt, bilda motsvarande det system som nybyggarna hade, och att lappskatteområdet kunde bli öde. Det var lappen som förfogade över lappskattelandet och hade ett lagligt skydd för landet.

Johan Graan hade läst juridik. Han var begåvad, hade tjänstgjort vid Svea Hovrätt och kände till det rättssystem som fanns i Sverige. Det var naturligt att han kunde utveckla ett sådant system för Lappmarken.

Lappskatteland har formats först under 1660-talet. Vi vet att man år 1658 i Åsele lappmark använde begreppet skatteland i rätten, inte lappskatteland. Här finns den första hänvisningen till systemet. Lappskattelandet var väldigt förmånligt för dem som betalade skatt. De som förfogade över lappskattelanden i praktiken hade liknande ställning som nybyggarna, men lappskattelandet hade inte samma skyldigheter som de som grundade nybyggen. För dem gällde att de skulle uppföra byggnader och röja åkrar och fält. Det är också synbart att lappskatteland garanterades och bromsade in

nybyggandet i Lappmarken pga. sina förmåner. Man ville hålla sig kvar i lappskattelandsystemet.

Johan Graan var en central person vid införandet av lappskatteland i lappmarkerna. Man ville bevara skatteförmågan. Lappen skulle ha möjlighet att samla ihop nog för att betala skatt. Som man kan se i rättsfall från slutet av 1600-talet kunde lappskatteland förvärvas, ärvas och bli öde. På 1700-talet jämställdes lappskattelanden med stubberätten, dvs. en stark nyttjande- eller arrenderätt.

Skattemannarätt till lappskatteland

Matti Enbuskes slutsats är att på 1600-talet och forfarande på 1700-talet motsvarade lappskatteland inte jordbruksområdenas fastigheter. Senare rättsfall tyder på att de administrativa besluten tolkades som att de var kronans mark. Det styrker också synsättet att det var fråga om en administrativ rätt som kan jämställas med stubberätt.

1695 års reformer.

Där finns både en skattereform och ett nybyggesplakat. Reformerna var kopplade till att stärka nybyggandet i lappmarken och förtydliga skattesystemet. Bosättningsplakatet från år 1667 hade inte fört med sig önskat resultat för kronan. Därför började man med reformåtgärder redan under 1680-talet. Egentligen började man planera för att de reformerna skulle kopplas till mer riksomfattande reformer, särskilt den stora reduktionen under Karl XI:s tid. Landshövdingen Gustav Douglas och lagmannen Jacob Bure och innan dess lagman Gotthard Strijk hade lagt fram olika tankar och planer. Framför allt Douglas och Bure fick arbeta med förarbetena till reformerna. Man ville stärka nybyggarnas ställning. Man lade fram ett nytt bosättningsplakat i september 1695 som kungen hade godkänt i juni 1695. Kopplat till det finns kungens brev till landshövding Douglas och till lappfogdarna. Skattereformen som ingick i bosättningsplakatet var i beskattningshänseende en anmärkningsvärd reform. Man bestämde ett fast skattebelopp som skulle betalas av varje lappby. Lappskattens beskaffenhet var personlig, eller individuell, men lappbyn ålades ett gemensamt belopp. I den kollektiva skatten ingick även den skatt som betalades av nybyggarna.

Målsättningen var som sagt att stärka förhållandena för nybyggarna. Vad gäller beskattningen strävade man efter en gemensam beskattning för lappbyarna och nybyggena.

Skatterelationen

Redan år 1692 hade Jacob Bure lagt fram att lappmarksskatten skulle bli en fast skatt. Skatten skulle liksom tidigare grundas på jakt, fiske, renar och utges med ett fast penningbelopp. Kammarkollegiet understödde Bures framställning. Problemet med Bures förslag var att det grundades på omständigheter i de södra delarna av Lappmarkerna. Förslaget var inte möjligt att förverkliga för hela Lappmarken. Lappmarken var en helhet från Ume lappmark till Kemi lappmark. Senare kom Gustav Douglas med och tillsammans förberedde de reformen. Även de som definierades som skogslappar togs med. Man var tvungen att ta hänsyn även till skogslapparna och deras näringar. Det konstaterades att det var väldigt svårt att förena skogslapparnas skatt och de kringströvande renlapparnas skatt. Därför beslöt man att det var tydligast att ha ett fast belopp att beskatta lappbyarna med. Här fastställde man också att det var kronan som skulle fastställa hur skatterna skulle drivas in. Baserat på detta kom man fram till den gemensamma beskattningen. Man måste komma ihåg att bosättningsplakatet skulle stärka villkoren för nybyggandet.

Gustaf Douglas och Jacob Buhres skatterelation av den 25 mars 1695 var försvunnen under lång tid och återfanns i Kungliga Biblioteket. Det har använts även av Kaisa Korpijakko-Labba. Relationen låg till grund för 1695 års bosättningsplakat. En central del är en punkt på sidan 3 hur skatten ska betalas. Här kommer grundidén för skatten fram. Beskattning grundad på jordskatt var inte möjlig. Skatten var grundad på renar. Ett problem var att antalet renar varierade, vilket reflekterades i 1695 års förordning. Man kunde inte variera ut skillnaderna inom lappbyn.

Lappbyns länsman samlade in skatten och var därför själv befriad från att betala skatt. Det var en personlig skatt. Länsmannen kunde vara såväl lappskattebetalare som nybyggare. Detta vittnar om att den kollektiva skatten inte var begränsad till vissa

näringar. Om brist uppstod i skatteuppbörden var det i princip länsmannens ansvar. Även om man fastställde ett fast skattebelopp strävade man inte efter att komma upp till det. Det finns ingenting som har visat att man har strävat efter att driva in saknad skatt.

Förhållandena i slutet av 1600-talet och in på 1700-talet var väldigt dåliga för näringarna. Det är en intressant fråga som kräver mer forskning, varför man inte höll sig till det fastställda beloppet. På motsvarande sätt finns det fall från mitten av 1700-talet där nybyggare i lappbyarna betalade mer skatt än de som betalade lappskatt. Antalet nybyggare i lappbyarna växte. Nybyggarna betalade mer skatt och överskred den fastställda skattesumman, men då tog den som drev in beloppet den högre summan. Relationen svarar inte på frågan om skattegranskningar, dvs. om skatt har betalats. Man konstaterar att en sådan här beskattning inte är möjlig och det är intressant att man nämner ödemark.

Det framgår att det fanns olika sorters mark inom lappbyarna. Av relationen framgår även att det inte var förbjudet för andra att idka rennäring. Relationen reflekterar planerna som fanns före genomdrivandet av skattereformen, men någon granskning gjordes inte eftersom skattebeloppen inte förändrades.

Man har inte gjort några skattegranskningar i samband med 1695 års reform för de som betalade skatt. Storleken på lappskatten var densamma efter år 1695 som dessförinnan. Maximibeloppet var 2,5 daler, men nybyggarna betalade en högre skatt. Man hade inte några exakta belopp för lappskatten eller nybyggarskatten. Att man har funderat på eller planerat olika sätt att genomföra en skatt framgår av detta. För dem som hade renar var en sådan beskattning inte möjlig eftersom de inte förfogade över mark. Relationen reflekterar planerna innan skattereformen genomdrevs. Tanken var att fastställa skatterna. Den slutliga reformen gjorde man inte eftersom skattebeloppen inte förändrades. I samband med att man planerade reformen konstaterade Jakob Buhre att man kunde beskatta lapparna med högst 2,5 daler, men nybyggena med ett högre belopp. Det gynnade också kronan att effektivisera nybyggena. Nybyggarna betalade

en högre skatt, 4 daler, men även upp till 7 riksdaler. I Sodankylä betalade en lappskattebetalare det första året 2,5 daler, men när han hade grundat ett nybygge betalade han 3,5 daler.

Angående Kaisa Korpijakko-Labba

Lappskatten efter år 1695 grundade sig inte på mark utan på näringar. Således kan det inte tolkas som en markskatt och motsvarade inte det nybyggarna betalade i skatt. Lappskatteland innebar markskatt. Även den skatt som betalades kollektivt var en markskatt, men Kaisa Korpijakko-Labba försökte påvisa att lappen skulle ha betalat markskatt och samtidig ägt marken, varigenom lappbyn skulle ha ägt marken.
Som väl framgår av 1695 års skattereform och skattelängder, som därefter har gjorts, betalade nybyggarna sin skatt och lappskattebetalarna sin. Dessa räknades sedan ihop och utgjorde den kollektiva skatten.

Sammanfattningsvis gav lappskatten en indikation på vilka näringar som utövades på landet. Man hade en nyttjanderätt till marken. Om man inte betalade betydde det att man inte hade utövat näring. Lappskatten beskrev inte gränser och kvalitén på marken eftersom det var en standardiserad summa skatt som alla lappar betalade. Det fanns inte heller några grunder efter hur lappskatten togs in, framför allt inte något som skulle kunna kopplas till det kollektiva ägandet. Man kan alltså se att lappskatten var en individuell skatt riktad mot enskild lapp. Lappskatten betalades oavsett omfattningen av lappskattelandets areal och funktion. Alltså är det som har framförts av t.ex. Kaisa Korpijakko-Labbas ohållbara tolkningar.

Var lappskattelanden skatte- eller kronojord?

Haukiniemimålet gällde ett nybygge i Kusamu som innefattade gamla Kemis östligaste by. Där hade man grundat ett nybygge år 1680 på gammalt lappskatteland. På 1720-talet lyftes byggets natur fram. En lokal länsman hade köpt nybygget. Släkten som hade varit bosatt på bygget tidigare krävde att få lösa in fastigheten pga. att det var grundat på lappskatteland och att sådana var av skatte natur. Därmed skulle släkten som hade varit bosatt på bygget ha förtur att lösa in det. Ärendet gick till tinget där

man fattade beslutet att lappskattelandet var arvejord, dvs. inte kronojord. I underrätten var ärendet oklart, varför det överfördes till lagmansrätten. Även där konstaterades det att ärendet var oklart. Lagmansrätten förde över ärendet till hovrätten för ett slutgiltigt beslut. Det är ett centralt rättsfall i frågan om lappmarkens natur. Det är det enda kända fallet av det här slaget. Ett annat mål avgjordes i Jukkasjärvi, Kiviniemi, där man kom fram till att lappskatteland var av krono natur.

Man har under längre tid, i anknytning till Kaisa Korpijakko-Labbas avhandling, sett att man inte fattade något slutligt beslut i Haukiniemimålet. Antingen avgjorde hovrätten inte målet eller har beslutet inte sparats. Man nöjde sig med underrätternas syn att lappskatteland var arvejord. Särskilt i markägarprojektet i början på 2000-talet kom det fram av dokumenten, framför allt från landshövding Gabriel Gyllengrips minnesanteckningar, att ärendet hade avhandlats efter lagmannens handläggning av ärendet. Man hade fortsatt att utreda ärendet i Kammarkollegiet, på lägre nivå. År 1742 avgjordes ärendet av Kammarkollegiet. Där kommer det tydligt fram att lappskatteland var kronomark. Man har också redogjort för hur man såg på det år 1742. Det framgår särskilt från skattelängden att det är kronomark. Å andra sidan är beslutet från 1742 inte överraskande, för ända sedan medeltiden har kronan sett markerna som i första hand kronomark. Det blev än tydligare efter Gustav Vasas tid. Historiskt sett var kammarkollegiets beslut logiskt. Sista delen av beslutet är också väldigt intressant. Här hänvisade man till stubberätten.

Konsekvensen blev att i Lappmarken ansåg myndigheterna att all mark var kronomark. Kronans möjligheter att t.ex. grunda nybyggen stärktes. År 1687 kom det en landshövdingeinstruktion. I den stod det att landshövdingen hade rätt att besluta om nybyggen. Landshövdingen representerade kungen. Landshövdingen fick hantera frågor om kronojord. Det förekom en kompetensstrid mellan häradsrätten och landshövdingen i slutet av 1700-talet om vem som skulle hantera lappskatteland. Han har inte satt sig in i den inre administrativa förvaltningen.

1683 års skogsordning har påstått vara den första avvittringsförordningen och en bekräftelse/ett konstituerande av kronans äganderätt i mer modern mening till det som tidigare kallats riksallmänning. Det var en fortsättning på 1646 års skogsordning där man ville skydda skogarna så att man kunde använda sig av dessa. Såvitt han kan förstå berörde 1683 års stadga även den svenska Lappmarken. Det lästes upp i Lappmarkens ting att skogsordningen rörde också Lappmarken. Det är entydigt att det ges rättighet till kronan att fördela skogsmarker. Det handlar om dispositionsrätt. Han har inte upplevt att det ska finnas tolkningsproblem med 1683 års skogsordning.

1749 års reglemente (nybyggesförordning) var en naturlig fortsättning på de tidigare bosättningsplakaten. Men i situationen år 1749 var nybyggarnas ställning entydig i de gamla Lappmarkernas förvaltning. Man kan se att det framför allt vid idkande av jordbruk fanns en vilja att främja just villkoren för dessa. Det framgår också av plakatet att på alla platser som var gynnsamma för jordbruk skulle man starta nybyggen. Även lappar skulle bli jordbrukare. Där det inte fanns förutsättningar för jordbruk skulle man ha möjlighet att bedriva renskötsel. Men det var gynnsamt att även renskötarna skulle bosätta sig permanent.

Tidigare hade lappbyns medlemmar fått yttra sig till tinget innan ett nybygge grundades, men nu försvann de möjligheterna. Plakatet var enligt § 7 avsett att främja nybyggen även om det skulle grundas på gammalt lappskatteland. Det fanns inga hinder att göra det: rättsskyddet för de gamla lappskattelanden försvagades. Tidigare kunde boende på lappskatteland säga nej till nybyggen, men den möjligheten försvann. Lappskattelandens ställning försvagades avsevärt. De som bodde på de gamla lappskattelanden, framför allt skogslapparna, skapade nybyggen på de gamla lappskattelanden. Det framgår tydligt på 1760-talet, framför allt år 1763 då många lappskatteland fördes över till nybyggarskatt. År 1742 hade man beslutat att lappskattelanden var krono. Rollen för landshövdingen förändrades.

Kaisa Korpijakko-Labba behandlar innehållen i dokument från 1600-talet olika. Hon plockar enstaka punkter ur gamla dokument som pekade på hennes teser och

behandlade inte dokumenten som en historisk enhet i sitt sammanhang. I 1749 års bosättningsplakat är det entydigt att det inte finns ensamrätt till jakt och fiske för lapparna. Man skulle garantera jakträtt till nybyggarna och jaga i samförstånd. Fiskevatten skulle inte fiskas utöver eget behov. Med detta hade man också som målsättning att binäringarna skulle bli huvudnäringar för nybyggarna.

Renskötselrätten bibehölls också för nybyggarna, vilket är mycket synbart i skattelängderna för 1660- och 1670-talen. I praktiken hade alla nybyggare i Kemi även renar som räknades in i skatteuppbörden, liksom jakten och fisket. Kaisa Korpijakko-Labbas tolkningar är fullständigt omöjliga. § 15 i reglementet ger särskilda rättigheter även för nybyggarna.

Beträffande 1760 års lappfogdeinstruktion måste man granska tre viktiga administrativa beslut för att se helheten; 1749 års nybyggesplakat, 1760 års instruktion till lappfogdarna och de samma år utgivna metoderna för nybyggarna. Efter år 1760 flyttade man in nybyggarna i jordboken. Lappfogdeinstruktionen preciserade reglementet från år 1749. Av § 18 i instruktionen framgår att varje skattebetalare måste hålla sig till sin näringsgren. Det var viktigt att nybyggarna betalade skatt för sina näringar och inte för sina binäringar. Dessa fick inte bli huvudnäringar. I anslutning till detta betonades att var och en skulle hålla sig till sin huvudnäring. Man förbjöd inte eller gav ensamrätt åt någon till en viss näringsgren. Det var skatteindrivarens synsätt att varje lappby skulle få behålla sina förutsättningar att betala den fasta kollektiva skatten som fortfarande gällde. Ett forskningstekniskt problem är hur man ska se på den kollektiva skattens roll efter år 1760. I Kuusamo fanns en viss nybyggare som inte längre ville betala sin andel av den kollektiva skatten. Han måste dock betala den för i beskattningen ingick också lappskatteandelen. En hemmansägare kunde inte besluta hur som helst att inte betala den delen. Även under slutet av 1700-talet fanns den kollektiva skatten kvar, men det har kanske ingen betydelse i målet. Lappar och nybyggare ingick i den kollektiva skatten.

Alla skulle hålla sig till sin näringsgren; renskötare till rennäring, jakt och fiske, jordbrukarna till jordbruk. Det skulle vara huvudnäringen. Ingen förändring i lagstiftningen skedde före 1800-talet. I finska Lappland skedde förändringar år 1843. Då bestämde man om en skatt för finska Lappland som kallades för fjäll-, fiske- och jaktlappskatt. Men det var bara i Finland. Då befinner man sig i en annan historisk kontext.

Johan Graans far var av samisk börd. Pappan var kyrkoherde och hans mamma var i kungens hov. Framför allt pga. hans samiska bakgrund strävade han efter att trygga lapparnas position. Han hittade en rättslig lösning genom lappskattelanden, samtidigt som han kunde tillgodose kronans syften. Han har inte satt sig in mer i Graans historia än att fadern var same.

Haukiniemimålet avgjordes av Kammarkollegiet. Så det fanns inget beslut från hovrätten. Beslutet år 1742 rör bara Haukiniemimålet. Men i beslutet betonar man att rättsfallet berörde hela Lappmarken.

Det stämmer att han har sagt att det var en standardiserad summa som lapparna betalade och att det därför inte kunde vara en markskatt. Summan grundade sig på vilka produkter som den skattskyldige kunde leverera från marken. Det var svårt att veta vad lappen hade för fångst och byte, hur många renar han hade och hur antalet renar varierade. För nybyggarna var det inte en standardiserad summa; ett högre belopp betaldes när nybyggets ängar och åkermark och boskapsstorleken blev större än motsvarande 3,5 daler. Då ansåg den som skulle driva in skatten att de var kapabla att betala mer i skatt, upp till 7 daler. De flesta betalade 3 daler 24 ören. Han skulle dock inte kalla det en standardiserad summa eftersom det fanns variationer. Grunderna för beräkningen var att man hade t.ex. tre kor, tre hölass och att en halv tunna ängsmark, vilket betydde ett visst skattebelopp. Problemet var att det inte fanns någon exakt eller godtagen metod för hur man beräknade skatten. Det kan hända att man när man räknade ut skatten utgick från en viss modell, men det fanns ingen fastställd modell innan år 1760.

Han beskrev 1749 års reglemente som att lappskattelanden försvagades framför allt i skogen när lapparna blev nybyggare. Han uttalade sig då inte om fjällmarker. Deras ställning försvagades i förhållande till nybyggarna, men på fjället försvagades den inte eftersom det inte gick att odla där. Där fanns det förutsättningar för renskötsel.

Han var sakkunnig i justitieministeriet 2003 – 2006. Uppdraget var att utreda bosättning och marknyttjandets historia framför allt i Kemi Lappmark och Torne Lappmark i nuvarande Enontekisområdet. De försökte se om det fanns förutsättningar att ratificera ILO 169. Såvitt han kan förstå har hans efterforskningar utgjort bakgrundsutredningar för lösningar som man har försökt hitta i Finland. Men vilken inverkan projektet hade är svårt att säga pga. att alla dessa forskare kom till slutsatsen att i Lapplands historia, särskilt från 1500- och 1700-talet, finns inga säkra bevis för att samerna skulle ha ägt marken. Det var inte staten mot samerna, utan man ville utreda frågorna. På 1990-talet och början av 2000-talet gjordes många undersökningar i syfte att lösa problemen. Eftersom resultatet väckte motstånd framför allt från sametinget kom man inte till någon lösning. År 1989, efter Kaisa Korpijakko-Labbas avhandling, väcktes frågan om samernas äganderätt. Markägarfrågan var central. Men frågan var väckt innan dess.

Hans utlåtande bygger på hans avhandling som har gått igenom universitetets vetenskapliga granskningsprocess. Det som gjordes för justitieministeriet är en utredning. Av utlåtandet grundar sig kanske 30 – 40 procent på avhandlingen. Nytt är bl.a. dokument från Gustav Vasas tid, varvid han har använt sig av grunddokument som även rör Lappmarken. Från 1600-talet är det alla skattekällor. De är nya och liksom protokoll från rättstvister och kronans administration, kungens stadgor, olika publikationer, administrativa organisationer, lappfogdarna osv. Det är dokument som gjorts av myndigheter. Dokumenten är från de lägre administrativa nivåerna i Tornedalen och Kemi lappmark. Den högre administrationen, kronan och kungen rör förstås hela Lappland eftersom det var en helhet. Han har publicerat artiklar om de nya upptäckterna.

Han har undersökt Tornedalens lappmark, men materialet berör hela Lappland, även fjällmarken. De historiska dokumenten är kolonisationens dokument, typiska exempel på dokument som syftar till att se till att Lappmarken koloniseras. Man måste först definiera vad som menas med kolonisering. Han har forskat på det. I texten behandlas skatteland och lappskatteland och eventuella skillnader och likheter. Texten är aktuell. Han har inte läst Nils Johan Päiviös avhandling. Tidigare daterad forskning som Nils Johan Päiviö har publicerat rör det här temat på ett sådant sätt att det framgår vad han har strävat efter. På så sätt behöver avhandlingen inte läsas.

Kaisa Korpijakko-Labba redovisade sina ståndpunkter för första gången år 1983. Andra delen publicerades år 1985. Centrala linjer fördes då fram och återkom i avhandlingen år 1989. I det här fallet är hennes gamla forskning utan betydelse för hennes senare forskning. Hon hade en målsättning redan år 1981. Lennart Lundmark har också kritiserat henne. Nils Johan Päiviö har kritiserat henne starkt. Även historiska forskare har kritiserat henne på samma tema. Hon har inte fullständigt fel, men i tolkningen av centrala dokument från 1600- och 1700-talet har hon fel. I forskning ingår en debatt. Argumentering är en grundprincip i forskning. Haukuniemifallet är centralt. Alla har kommit till samma resultat. Efter år 2008, när hans avhandling kom ut, har inte en enda kritiserat det resultat som han kom fram till eller varit av en annan uppfattning. Efter publiceringen i den offentliga debatten i Finland hade man intensiva diskussioner om resultatet som han kom fram till. I alla avhandlingar som har publicerats efter hans avhandling har man använt sig av hans resultat. Delvis ligger den forskning som skett efter det inom justitieministeriets uppdrag.

Med uttrycket "kolonial historia" menar han att Lapplands historia är justerad till teorier som rör ursprungsbefolkningar, och i forskningen av ursprungsbefolkningar framträder väldigt starkt koloniseringen av Australien och Nordamerika. Detta används även på Lappland. Alla sameforskare eller en märkbar del av dem har i praktiken vinklat Lapplands historia. Ja, alla sameforskare vinklar avsiktligt historien. Man

försöker hitta de dokument som framhäver kolonial historia. I den bemärkelsen kan man använda ordet avsiktligt. Lappland var inte ett mål för kolonialism på samma sätt som Nordamerika och Australien. Han har inte själv läst forskning som berört dessa områden.

Mauno Hiltonen, som fanns med i forskargruppen, har också uttryckt att forskningen har varit tendensiös. Den finska staten har inte den uppfattningen. Lapplands historia var inte nödvändigtvis kolonial, utan snarare en själslig kolonialism som handlade om uppfostran, utbildning, religion och kultur. Kyrkan var stark, vilket kan beskrivas som tvångskristnande eller väckelse, beroende på hur man väljer att beskriva den. Kyrkan spelade en central roll i administrationen av Lappland. Han förnekar tvångskristnandet. Själskolonialiseringen, livsstilen som renskötarna hade, skulle vara det enda levnadssättet för samer. Med det skapade man ett för tiden typiskt rastänkande. På slutet av 1800-talet skapade man en typisk herdebefolkning. Man skapade en samegrupp – renskötarna och bortsåg från andra samiska grupper, t.ex. Enaresamerna, skoltsamer, Lulesamer. Man glömmer bort att de har funnits och att de har förfinskats eller försvenskats.

Under järnåldern bildades byar i Enontekisområdet. Fjällområdena var inte befolkade före 1500-talet, men intensiv renskötsel erbjöd möjligheter att bo på fjällen. Där det saknades naturliga gränser mellan lappbyarna uppstod ofta tvister. Det var framför allt vid vissa punkter som det uppstod tvister mellan lappbyarnas medlemmar om till vilken lappby rättigheten hörde, bl.a. vad gäller bäverjakt. Det fanns en själv-bestämmanderätt inom deras egna områden. På 1600-talet hade man överenskomna gränsplatser just pga. att lappbyn skulle kunna kontrollera näringarna, nämligen jakt och fiske.

Några tvister om ensamrätt finns inte. Det kan vara möjligt att tvister inte behövdes. Beskattningen ser man som en vinst på det jorden gav, fast det i själva verket inte var det. Ställningen för de som levde på lappskatteland skulle också stärkas. Han har hänvisat till stubbebönder beträffande Jukkasjärvi år 1728 och beslutet i

Kammarkollegiet år 1742. Det tyder på att frågan om stubberättigheten har varit framme och avvisats. Det är en spekulation att man hade kunnat använda stubberättigheten i lappmarker.

På s. 35 (i utlåtandet) sägs att skatten var knuten till vissa gränser och vattendrag och på s. 39 att det som inte brukades tillhörde kronan enligt 1683 skogsordning. I det här hänvisas till hur forskarna tolkat innehållet i skogsförordningarna och att det inte finns utrymme för någon annan tolkning. Den som betalade lappskatten utnyttjade markerna när han jagade. Som han tidigare har konstaterat var lappskatten knuten till individen. Markinnehavet hade ingen betydelse. Samtidigt var gränserna knutna till vissa personer. När han påstår detta har han hänvisat till sekundärkällor, till hur forskarna har tolkat innebörden i skogsordningen. Det finns inget tolkningsutymme i dessa. Det är tydligt definierat i skogsordningen vad som var kronans mark. Kronan hade äganderätt. Det stödjer han på den överhöghet som kronan hade haft sedan medeltiden. Det kan ifrågasättas hur kronan, i första hand kungen, hade fått äganderätten fastställd, men han stödjer det på att kronan sedan medeltiden hade rätt att fastställa gränser och regler. Han har utgått från att skogsordningen behandlades i underrätterna, i lappmarkens ting. Den lästes just för att man skulle informeras och vara medvetna om stadgan, om det hade varit behov av att använda sig av den.

Beträffande uttrycket ”självkolonisering” (s. 49) skulle lapparna kunna bli bofasta och fortsätta med renar. I själva verket anpassades detta, bl.a. beträffande släkten Näkkäläjärvi i Enontekis.

På 1700-talet såg man från kronans håll att all ödemark, de obebodda markerna, skulle anses som allmänningar, ägda av kronan. Vid storskiftet var tanken att man först delade kronans marker och att sedan ödemarkerna var som en allmänning. Allt som var allmänning ägdes av kronan. Detta konstaterade bl.a. Gottard Strijk år 1675 när han jämförde de obebodda markerna med allmänningar.

De personer som var registrerade som lappar på lappskatteland skattade som lappar. När en lapp grundade ett nybygge överfördes han till nybyggare. Inga nybyggare fanns på lappskatteland. Det fanns dock undantag. En lapp kunde sälja av en del av sitt lappskatteland till nybyggare. Haukiniemimålet är ett sådant exempel. Det var alltså en slags äganderätt, men frågan är hur stark den äganderätten var. Nybyggarens ställning var inte särskilt stark. Om man inte betalade skatt övergick landet till kronan. Om man fortsatte att betala skatt fick man behålla landet. Det finns några rättsfall som behandlar frågan i Lule och Torne lappmark. En lapp hade glömt att betala skatt några år. Då fick en annan person bosätta sig på det landet.

Om man betalade skatt på sitt lappskatteland visste man att ingen annan lappby fick fiska och jaga på det området och ingen fick sätta nybyggen där. Men eftersom det bara fanns gränspunkter, inte gränser, fanns det också nybyggen mellan lappskattelanden, framför allt på ängar. Det kunde uppstå tvistar till vilket nybygge dessa ängar hörde. Till nybyggarens rättigheter hörde rätt till fiske och jakt inom 5 km från bygget. Man ville se att nybyggarna inte fick omåttligt mycket fiskevatten till sitt nybygge.

De finska samerna tvistar om huruvida skogssamer har funnits över huvudtaget. Det har hävdats av bl.a. Klemetti Näkkäläjärvi, det finska sametingets ordförande. Man måste då fråga sig vad man menar med skogssamer. Det har funnits många olika samiska språk, som under historiens gång har försvunnit, och de språken kan indikera att det har funnits olika samiska kulturer. Begreppen är ganska komplicerade. Lappskatteland fanns bara under cirka 100 år i den svenska Lappmarken och bröts under början av 1860-talet.

Syftet med Geddas karta kan ses som att man skulle se hur många nybyggen som kunde anläggas på lappskattemarkerna. Han kan inte säga exakt var nybyggena byggdes. Johan Graans skrivelser minns han inte innehållet i. Kaisa Korpijakko-Labba skriver att tillståndsförfarandena vid nybyggen var intimt förknippade med fullsuttenhetsprincipen. Han känner till den diskussionen och håller med Kaisa

Korpijakko-Labba vad gäller 1600-talet. Då behandlades det i tinget och då hade lapparna möjlighet att säga till om nybyggen. Men om man vid tinget såg att det fanns resurser för fler fanns det möjlighet att instifta nybyggen på lappskatteland. Haukiniemimålet (1739) rör bara Haukiniemi, men motiveringen kan utan tvekan ses som en generell ståndpunkt för vad lappskatteland hade för skattenatur.

Med uttrycket "den vinst jorden ger" avses produktion som lappskattelandet omfattade. Marken var värdelös om den inte producerade något, produkter eller näring. Utan tvekan var det snarare näringen än jorden som beskattades.

Lapparna var registrerade som lapp. I mitten på 1700-talet markerade man i skattelängden nybyggare, men efter bosättningsplakatet fick nybyggarna registreras som nybyggare. Det framgår att de förvaltade lappskatteland för att de betalade lappskatt. Detta framkommer från rättegångar, ortsangivelser i jordeböcker och uppgifter om namn. Orterna tolkas som huvudsakliga uppehållsplatser, men inte alltid och inte konsekvent. Det handlar om ett omfattande område. Det är svårt att veta var lappskattelandet har funnits och hur stort det har varit.

Släkten Näkkäläjärvi i Enontekis är en bondesläkt från Tornedalen som bosatte sig i Enontekis lappby. Det var ett nybyggarhushåll, men de hade också renar och så småningom kunde de genom giftemål med samesläkten utöka antalet renar och i praktiken gå över till nomadiserande renskötsel. Släkten blev lappifierad.

Maria Ågren

Hon är professor i historia vid Uppsala universitet sedan år 2002. Hennes specialitet är tidig modern tid, dvs. cirka år 1500 – år 1800. Området ligger i skärningspunkten mellan social historia, ekonomisk historia och rättshistoria. Hon har forskat om olika aspekter av äganderättens utveckling under år 1500 – år 1800, bl.a. om gift kvinnas rätt till egendom, kreditfrågor kopplade till äganderätt till jord och om urminnes hävd. År 1997 kom hennes bok *Att hävda sin rätt*, som handlar om hur urminnes hävd förstods på 1600-talet och tidigt 1700-tal och till viss del på medeltiden och vad institutet kan

berätta om synen på jordägande allmänt under den här perioden. Det utlåtande som hon avgett i målet baseras på innehållet i boken.

Urminnes hävd och sedvänja ca 1350-1750

Landslagen 1350

Mark i enskild ägo reglerades i jordabalken. Det gällde exempelvis gårdars inägor och kronans egendom. Samägd mark reglerades i byggningabalken, och gällde t.ex. gårdars utmarker inom byn, sockenallmänningar och häradsallmänningar. Enskild mark var inte markägande i modern mening. Rätten begränsades av bördsrätt, dvs. en latent rätt till jorden som släkten hade. Släkten kunde t.ex. stoppa en försäljning.

Att äga var inte lika med totalt ägande. Skillnaden var inte så radikal som idag. Samägd mark kan liknas vid föreningar som ägde mark. Den utnyttjades efter andel eller efter husbehov. Mark i enskild ägo kunde bjudas ut till försäljning, men skulle bjudas ut på tinget först.

Rätten till mark som kunde ägas enskilt kunde man få genom arv, köp, gåva, byte, pant samt urminnes hävd. Samägande uppkom genom medlemskap i kollektivet. Det var förbjudet att göra intagor i samägd mark. Förmodligen förekom det ändå på medeltiden. Samägande blev mindre genom avvittringen och jordskiftesreformerna under 1700 – 1800-talet. Bördsrätten begränsades under tidigt 1700-tal och avskaffades under 1800-talets mitt.

Hur höll man då reda på vem som ägde mark före 1560? För enskild mark var det åtkomsthandlingar, markeringar i landskapet och det lokala minnet. För samägd mark var det markeringar i landskapet och det lokala minnet.

I åtkomsthandlingarna stod det inte så mycket, t.ex. "*så som jag själv ärvde*" eller "*med allt det som av härtill legat av ålder*". Det lokala minnet var därför extra viktigt.

Efter 1560, då Gustav Vasa dog, började man förteckna gårdar i jordeböcker. Man började också kalla gårdar för hemman, vilket betyder beskattningsenhet. Jordeböcker innehåller inte kartor eller gränser. Förhållandena blev bättre år 1628 då lantmäteriverket inrättades och användningen av lantmätare ökade. T.ex. Svea hovrätt använde sig på 1600-talet av lantmäteriet.

Fokus låg på skatteuppbörden. Sverige förde kostnadskrävande krig på kontinenten, vilket påverkade det äganderättsliga lagverket. Den skattesats som ålagts en gård på 1560-talet ändrade man inte. Det fanns en ovilja att ändra i jordeböckerna. I stället kunde man anpassa hur mycket jord gården skulle ha. Det var fogden som kunde göra sådana justeringar.

Fullsutten innebar att ha tillräckligt för att leva och kunna betala skatt. Om en bonde inte hade betalat skatt tre år i rad skulle gården i princip återgå till staten som skattevrak. Man vet inte om skattevraksprincipen hade någon praktisk betydelse. När Svea hovrätt år 1615 började sin verksamhet var det ett uttryck för att kungen hade det högsta ansvaret för rättsväsendet. Man ville öka rättskipningens enhetlighet och därmed rättssäkerheten.

Hon har granskat 96 mål om urminnes hävd.

Urminnes hävd och sedvänja är inte synonyma. Båda uppstår genom att omgivningen accepterar det. Men urminnes hävd är ett äganderättsligt krav och sedvänja en kollektiv praktik. Instituten har olika lagrum (JB och KB) och olika beteckningar på latin.

Att hävda betyder att bruka och använda. Marken ska brukas väl och oavbrutet, att hålla marker i hävd kontra att lägga dessa för fäfot. Urminnes betyder att ingen längre minns hur förhållandet uppstått. För urminnes hävd gäller att man måste aktivt försvara marken, tydligt säga ifrån om någon annan ville ha marken. Domstolen gjorde gärna syn, men det stoppades ofta av den som hade marken.

Kraven på att bruket skulle vara oavbrutet och oklandrat ska ses mot bakgrund av den dåliga skriftliga dokumentationen.

Skillnaden mellan enskild äga och samäga kan belysas med en tvist om mark som använts av två byar tillsammans år 1655. Man kunde konstatera att det inte rörde sig om urminnes hävd eftersom marken brukats tillsammans och samtidigt. Urminnes hävd underkändes oftast därför att marken inte var skiftad, t.ex. skogsmark. Mål om urminnes hävd gällde oftast på landsbygden och sällan i städer. De gällde inte nyttjanderätt utan äganderätt. Dock finns bland de 96 mål som hon har undersökt fyra fall av nyttjanderättigheter. Vanligtvis gällde det små områden, t.ex. ett ängsstycke. Urminnes hävd var inte ett vanligt anspråk. Det förekom kanske ett per år i Svea hovrätt. De uppfattades dock som principiellt viktiga mål. De hade ofta en koppling till ödeläggelse. På 1600-talet var det inte ovanligt att gårdar stod obebodda och obevakade, obrukade. Detta skapade tillfällen för andra att expandera. Det var en tydlig koppling om någon var där och kunde protestera.

Sedvänja

Sedvänjan omtalas i Konungabalken år 1350. Vikten av att sedvänjan respekterades betonades av Olaus Petri – det fungerade bättre då. Ofta när man pratar om sedvänja tänker man på arvspraxis, t.ex. en del av ett ställe i Småland där kvinnor och män ärvde lika mycket. Det var en sedvänja som respekterades. Rättspluralism rådde. Det fanns många olika rättskällor, bibeln, prejudikat osv. Det rättsliga systemet var komplext. Därmed blev tvisterna svårbedömda. Man kunde komma till olika slutsatser på olika nivåer. Hon kan ange två exempel:

Det första är från år 1671 och gäller en tvist mellan Skyttehjelm och Fabian Vrede, som företräddes av sin förmyndare. Båda hade egendom i sin by. Skyttehjelm hade röjt och Vrede menade att det hade gjorts på mark som var samägd. Häradsrätten ansåg att samäganderätt inte förelåg och dömde till Skyttehjelms fördel. Lagmansrätten menade att marken var samägd och hänvisade till byggningabalken. Domstolen framhöll att Vredes mor aldrig hade klagat på att Skyttehjelms bonde hade förfarit försumligt,

försummat hävden. Därför uppfattades det som att de tog in mark på nytt. Modern hade inte klandrat i tid pga av att hon hade varit upptagen i en annan tvist.

En tvist år 1683 gällde Nils Brahe och två jordägare sedan en bonde hade huggit ved på Brahes område. Skogen var odelad och därför fick inte någon hugga där menade Brahe. Bönderna menade att skogen redan var upptagen samt att de hade urminnes hävd. Boskapen hade gått klöv om klöv och därför kunde inte urminnes hävd hävdas.

Det är slående att jurister hade en positiv syn på urminnes hävd på 1600-talet. Synen var inte densamma på 1700- och 1800-talet. Man ville skydda de som var på plats och brukade jorden och därmed kunde betala skatt. Det var viktigt att någon var på plats. Man måste visa vigilans, annars fick man respektera att den rätt man hade gled en ur händerna.

År 1680 började staten att visa sig negativt inställt till urminnes hävd. Reduktionen skulle inte ha fungerat då. Staten bestämde sig för att ta tillbaka viss jord som staten hade gett till t.ex. adeln. Man konstaterade att det inte gick att resa anspråk enligt urminnes hävd mot staten. Detta hade att göra med att befolkningen växte och att möjligeterna att få in skatt ökade. Att marken skulle uppfattas som orörd var osannolikt. Marken gick mer och mer över till dem som hade papper på marken.

Man var tvungen att genom t.ex. stängsel visa att marken tillhörde vederbörande. Man kunde överföra hävdetiden till annan om man hävdade över generationer. Att hävda betyder att bruka väl, förkovra. Förkovra och bruka väl är nästan synonymer. Man skulle ta väl vara på naturens resurser. Det var dessa som gjorde att landet kunde blomstra. Oavbrutet innebär att tillfälliga bruk inte kunde grunda hävd.

Befogenheterna var olika på 1600-talet och idag. Äganderätten är en komplex rättighet, ett rättighetsknippe. Det var ett mer begränsat knippe då än idag. Frågan om urminnes hävd kunde ha en preskriberande funktion är lite komplicerad. På latin leder det tankarna till att det har med preskription att göra, men det är egentligen två olika

saker. De regleras i olika lagrum JB 1 respektive 18 kapitlet, och vid den här tiden var inte den treåriga preskriptionen så viktig.

6. DOMSKÄL

6.1 Inledning

Av flera skäl, som framgår i det följande, kan det vara av betydelse att inledningsvis konstatera att samerna hade en egen rättsordning som innehöll bl.a. regler om arv och hur markerna fördelades och användes mellan familjerna och byarna. Eftersom samer i äldre tid inte var skrivkunniga har deras regler och traditioner, såsom Bror Saitton berättat om, i likhet med ursprungligen landskapslagarna, förts vidare muntligt (jfr. Gerhard Hafström i Skattefjällsmålet, NJA 1981 s. 110). Innehållet i samernas rättsordning finns inte bevarad och är således inte känd i någon större utsträckning. Den lär dock i vart fall delvis ha levt vidare när samerna som nämndemän tog plats i de svenska häradsrätterna i början på 1600-talet.

I 1 kap. 2 § första stycket regeringsformen stadgas att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet. I sista stycket samma lagrum slås fast bl.a. att det samiska folkets möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv ska främjas.

Bestämmelsen tar sikte på samernas ställning som urfolk i Sverige. Om en sådan avsiktsförklaring inte ska vara endast tomma ord bör den omfatta ett främjande av de verksamheter som för närvarande kan anses utgöra de främsta kännetecknen för den samiska kulturen. Även om samiskt konsthantverk och samisk musik är viktiga företeelser i detta avseende får renskötseln och den enligt renbeteslagstiftningen därtill hörande jakten och fisket anses vara de företeelser som främst förknippas med samisk kultur.

Framför allt staten har i målet fokuserat på ordet lapp som en i ett historiskt perspektiv korrekt benämning på same. Redan år 1918 uttalade Torkel Tomasson, som tillsammans med framför allt Andreas Vilks var en av de samer som i början på 1900-talet arbetade nationellt för att stärka samernas rätt, att lapp är det ord som svenskar använt, men att folket själva kallar sig "sameh".

Tingsrätten kommer att i största möjliga utsträckning använda det ord som Torkel Tomasson förordade för nästan 100 år sedan.

6.2 Aktuella bestämmelser

År 1886 infördes den första renbeteslagen, vilken därefter följdes av 1898 års och 1928 års renbeteslagar. 1886 års renbetslag var den första lagen som övergripande reglerade samiska förhållanden och rättigheter. Staten har hävdat att lagen på ett för samerna fördelaktigt sätt uttömmande reglerade bl.a. den rätt till renbete, jakt och fiske som samerna hade. Det finns emellertid delade uppfattningar om riktigheten av detta påstående.

För närvarande gäller 1971 års rennäringslag som, till följd av vissa uttalanden som Högsta domstolen gjorde i Skattefjällsmålet, genomgick viss förändring år 1993. Tingsrätten återkommer till denna senare. I rennäringslagen är framför allt följande bestämmelser av intresse.

Under rubriken renskötselrätt föreskrivs i 1 § första stycket rennäringslagen (1971:437) att den som är av samisk härkomst (same) enligt bestämmelserna i lagen får använda mark och vatten till underhåll för sig och sina renar. I andra stycket sägs att renskötselrätten enligt första stycket tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd. Tredje stycket i samma paragraf anger att renskötselrätten får utövas av den som är medlem i sameby.

Av 3 § rennäringslagen framgår att renskötsel får bedrivas hela året (året-runt-markerna) i bl.a. Norrbottens läns lappmarker bl.a. ovanför odlingsgränsen.
Av 6 och 7 §§ framgår att det för renskötseln finns samebyar, att mark inom renskötselområdet fördelas mellan samebyar i särskilda byområden och att (7 §) indelning i byområden görs av Sametinget. I 7 § andra stycket anförs att indelningen ska göras så, att områdena blir lämpade för sitt ändamål med hänsyn till betestillgång och övriga omständigheter.

Enligt 9 § har sameby till ändamål att enligt rennäringslagen för medlemmarnas gemensamma bästa ombesörja renskötseln inom byns betesområde.

I 25 § rennäringslagen anges att en medlem i sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där. Enligt 31 § första stycket får sameby eller medlem i sameby inte upplåta rättighet som ingår i renskötselrätten. Enligt andra stycket får dock sameby åt den som varit medlem i byn upplåta rätt att utan avgift jaga eller fiska på byns område till husbehov.

32 § anger att på sådan kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition och på renbetesfjällen nyttjanderätt får upplåtas endast om upplåtelsen kan ske utan avsevärd olägenhet för renskötseln. Om upplåtelsen avser rätt till jakt eller fiske krävs dessutom att upplåtelsen är förenlig med god viltvård eller fiskevård och kan ske utan besvärande intrång i rätten till jakt eller fiske enligt 25 §.

Enligt 33 § är det regeringen eller myndighet som regeringen bestämmer som prövar frågan om upplåtelse enligt 32 §. I 34 § stadgas att upplåtelse enligt 32 § som inte avser tillgodogörande av naturtillgångar eller skogsavverkning ska ske mot avgift, om inte särskilda skäl till avgiftsfrihet föreligger, samt att avgiften fördelas mellan Samefonden och den sameby som berörs av upplåtelsen.

I 3, 5 – 7 §§ rennäringsförordningen (1993:384) finns bestämmelser om bl.a. länsstyrelsens rätt att upplåta jakt och fiske på mark ovanför odlingsgränsen.

6.3 Parternas talan

6.3.1 Girjas Sameby

Samebyn har yrkat att tingsrätten ska fastställa i första hand att Samebyn i förhållande till staten ensam har rätt till jakt på småvilt och fiske på Samebyns område, i andra hand att Samebyn innehar dessa nyttjanderätter gemensamt med staten.

Som en konsekvens av angivna yrkanden har Samebyn vidare yrkat att tingsrätten ska förklara i första hand att staten inte får upplåta rätt till jakt på småvilt och fiske på Området, och att Samebyn i stället ska disponera över denna rätt, och, i andra hand, för det fall att tingsrätten bifaller andrahandsyrkandet beträffande innehavet av nyttjanderätterna, att rätten till jakt på småvilt och fiske inom Området får upplåtas endast gemensamt av Samebyn och staten.

Som grund för sin talan har Samebyn anfört, att samer under lång tid har brukat Området och att detta bruk har gett upphov till den rätt för Samebyn som yrkandena innehåller, eller i vart fall rättigheter till jakt på småvilt och fiske som Samebyn innehar gemensamt med staten.

Samebyn har vidare som för Samebyns talan alternativa, omedelbart relevanta omständigheter åberopat

dels att Samebyns angivna rättigheter följer direkt av rennäringslagen,
dels att Samebyns rättigheter grundas på att samer som urfolk har bedrivit renskötsel inom Området,
dels att de rättigheter som Samebyns talan avser följer av samernas bruk av fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, oavsett om detta bruk benämns urminnes hävd eller sedvana.

Samebyn har även gjort gällande att den reglering som nu råder gör intrång i Samebyns ensamrätt till jakt på småvilt och fiske, vilket innebär att förfarandet strider mot egendomsskyddet i 2 kap. 15 § regeringsformen och diskrimineringsförbudet i 2 kap. 12 § samma lag samt dessutom mot egendomsskyddet i artikel 1 protokoll nr 1 i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna i förening med diskrimineringsförbudet i artikel 14 konventionen.

6.3.2 Staten

Staten har förnekat de sakförhållanden angående samers bruk av Området som Samebyn har åberopat och har, för det fall att det befinns utrett att någon av dessa omständigheter har förelegat, bestritt att förhållandena har gett Samebyn rätt till Området i de avseenden som Samebyn har yrkat.

Staten har således anfört i huvudsak följande grunder för bestridandet. Staten är ägare till fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1, inom vars gränser Samebyns område är beläget, och innehar därmed rätten till jakt och fiske på Området. Den samiska befolkningen har enligt rennäringslagen, som uttömmande reglerar renskötselrätten, rätt att bedriva renskötsel inom renskötselområdet och har inom ramen för denna rätt att jaga och fiska för sina behov.

Den upplåtelse av rätten att jaga och fiska som kan ske till tredje man enligt vissa bestämmelser i rennäringslagen avser inte, vilket Samebyn påstått, samernas rätt. Inte heller Samebyns påstående att staten först år 1987 har gjort gällande egen jakt- och fiskerätt på marken ovan odlingsgränsen är riktigt.

Varken lagtexten, förarbetena till eller lagstiftningshistorien bakom 1886 års, 1898 års eller 1928 års renbeteslagar ger stöd för påståendet att lagen ger Samebyn ensamrätt till jakt och fiske på Området, eller gemensam sådan rätt. Tvärtom finns det i dessa källor ett starkt stöd för att renskötselrätten innehåller endast en mer begränsad rätt till

jakt och fiske, såväl på enskild mark inom renskötselområdet som på statlig mark. När det från samisk sida har framställts anspråk på ensam rätt till jakt och fiske har lagstiftaren konsekvent avvisat dessa, tydligast i förarbetena till 1971 års lag.

I såväl förarbetena till 1886 års renbeteslag som i en rad offentliga utredningar under tiden 1922 – 1952 rörande jakten och fisket på statens marker finns uttryck för statens anspråk på den jakt- och fiskerätt som tillkommer en fastighetsägare i allmänhet.

I mitten på 1700-talet delades Kaitums sameby i byarna Norra Kaitum och Södra Kaitum. Det saknas anledning att anta att någon nämnvärd samisk aktivitet har förekommit i Området innan dess. I allt fall har samer inte i nämnvärd omfattning uppehållit sig på Området före expansionen av den storskaliga tamrenskötseln omkring år 1600.

Samebyn kan inte ha föreställt sig att staten har varit införstådd med att Samebyn har haft ensamrätt till jakt och fiske på Området, eller en med staten gemensam rätt. Staten har i olika sammanhang avvisat anspråk på ensamrätt.

Samebyns påstående att samer genom tiderna inte har varit utsatta för konkurrens om jakten och fisket på Området är inte riktigt. Lapparna har på renskötselområdet i stort under århundraden varit utsatta för konkurrens om jakten och fisket. Birkarlarna var jägare och handelsmän och konkurrerade i denna egenskap med lapparna. Från 1300-talet och långt in på 1700-talet företog svensk befolkning vid Östersjökusten jakt- och fiskefärder upp längs älvarna, antagligen även inom Området. Från och med mitten av 1700-talet har en viss konkurrens om jakten och fisket funnits mellan lappar och nybyggare.

När det gäller jakten och fisket måste man skilja mellan skogssamer och fjällsamer. Skogssamerna sysslade i viss mån med jakt och fiske. Fjällsamerna däremot var helnomader och sysslade med storskalig tamrenskötsel där jakten och fisket var en binäring som utövades endast i obetydlig omfattning eller i nödfall.

Det saknas anledning att anta annat än att medlemmarna i Kaitums sameby, som var fjällsamer och helnomader med storskalig tamrenskötsel som sysselsättning, endast i obetydlig omfattning ägnade sig åt jakt och fiske.

I den mån renskötarna under senare tid blivit bofasta kan jakten och fisket ha kommit att utnyttjas mer, dock som en relativt modern företeelse.

I svensk rätt finns ingen rättsregel som ger Samebyn de rättigheter som Samebyn har yrkat. År 1886 trädde den första renbeteslagen i kraft. Det bruk som har förekommit därefter måste tolkas som ett utnyttjande av den renskötselrätt som lagen föreskriver. Samebyn har därför inte kunnat upparbeta någon ensamrätt eller med staten gemensam rätt till jakt och fiske på Området.

Den rättsregel som Samebyn utgår från förutsätter att kollektiva förhållanden ska ge Samebyn individuella rättigheter. ”Samernas” brukande kan endast tänkas ge ”samerna” en sedvanerättsligt grundad, kollektiv rätt, inte individuella rättigheter åt enskilda samer.

Samebyns anspråk förutsätter dessutom att urminnes hävd kan åberopas för att ge kollektiva (Samebyns) rättigheter på ett mycket stort, på administrativ grund avgränsat område. Så fungerar inte rättsinstitutet urminnes hävd. Urminnes hävd har kunnat förvärvas endast av enskilda rättssubjekt och endast till mindre, klart avgränsade områden. Vidare saknar Samebyns påstående att samer har bedrivit renskötsel, jagat och fiskat på Området ”under mycket lång tid” betydelse. För uppkomst av urminnes hävd krävs en tid om cirka 90 år. Bruk under längre tid saknar rättslig betydelse. Tvisten gäller ett privaträttsligt förhållande mellan staten som markägare och Samebyn. Såväl grundlagen som Europakonventionen för de mänskliga rättigheterna saknar därför betydelse i målet.

Även Samebyns påstående att samerna är ett urfolk saknar betydelse i målet. Krav på erkännande av ILO-konventionen 169 har konsekvent avvisats av den svenske lagstiftaren. Sverige har inte några internationella förpliktelser att erkänna särskilda rättigheter för samerna, vare sig de anses vara ett urfolk eller inte.

Vidare kan Samebyn inte åberopa någon rätt på grund av att just "samer" har brukat Området. Viss etnicitet ger inte några särskilda rättigheter enligt svensk rätt; att den samiska befolkningen har getts rätt att bedriva renskötsel på annans mark har sin särskilda bakgrund, men kan inte utgöra grund för en analogi. Den etniska aspekten har inte varit relevant i ett historiskt perspektiv, då man skilde mellan nomader (lappar) och bofasta. Av detta följer att hela det arkeologiska material som Samebyn har åberopat i målet saknar betydelse för tvisten.

Lappskattelanden har inte någon omedelbar rättslig betydelse i målet. Staten vill dock anföra att den rätt som lapparna hade till sina lappskatteland var enskild, inte kollektiv och beroende av att vederbörande lapp betalade skatt för sin näring. Samebyns påståenden att lappskattelanden grundades på en ursprunglig samisk indelning av marken och innehades med en rätt som motsvarade skattemannarätt är felaktiga, liksom påståendet att samerna hade ensamrätt till resurserna, dvs. även jakt och fiske, där. Innehavaren av ett skatteland hade där företräde till de resurser som han behövde för att kunna försörja sig, men kunde inte hindra andra från att använda dessa om han inte själv behövde dem. Om han var "fullsutten" kunde han inte hindra att ett nybygge togs upp på lappskattelandet.

- - - - - - - - - -

Parterna har i sina sakframställningar under vissa avsnitt kommit att upprepa samma sakförhållanden. Detta har varit särskilt tydligt beträffande Samebyns anförande. Tingsrätten har emellertid valt att, trots att det innebär upprepningar, redovisa dessa avsnitt som de har framförts under huvudförhandlingen.

6.4 Grunder

6.4.1 Samebyns grunder

Samebyns påståenden att Samebyn, trots att staten är ägare till fastigheten, har rätt till jakt och fiske på Samebyns område före staten grundar sig, som tingsrätten har förstått Samebyns påståenden, på dels att samer under lång tid har bedrivit renskötsel på fastigheten dels att samer, likaledes under lång tid, har brukat fastigheten genom att jaga och fiska där. Vad Samebyn har gjort gällande är således att under lång tid bedriven renskötsel, jakt och fiske med tillämpning av vissa lag- och rättsregler har gett upphov till ensamrätt eller i vart fall en med staten delad rätt till jakten på småvilt och fisket på Området.

Med en processuell grund (ett rättsfaktum) avses en omständighet som är omedelbart relevant för den rättsföljd som en part yrkar. En sådan omständighet utgörs av ett sakförhållande. Mot den bakgrunden har tingsrätten svårt att fullt förstå betydelsen av de tre alternativa grunder som Samebyn åberopat, dvs. ”lagtolkningsgrunden”, hänvisningen till att Samebyns medlemmar i sin ställning som urfolk har bedrivit renskötsel och åberopandet av att bruket har ägt rum på fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1.

Frågan vilken omfattning en tolkning av rennäringslagen ska ge synes avse de rättsliga grunder som domstolen har att tillämpa och utgör därmed närmast för Samebyns del juridisk argumentation. Detsamma torde gälla det andra påståendet. Det tredje påståendet innehåller utöver de grunder som Samebyn inledningsvis har åberopat en hänvisning till rättsinstitutet urminnes hävd och sedvanerätten. Detta påstående synes närmast vara en rättslig kvalificering av det bruk av marken som Samebyn har åberopat till grund för käromålet.

6.4.2 Statens grunder

Även de grunder som staten har åberopat innehåller i stora delar juridisk argumentation.

- - - - -

Trots de invändningar som finns i processuellt hänseende har tingsrätten godtagit de påståenden som parterna har åberopat då de bidragit till att på ett tidigt stadium i målet klargöra parternas talan.

6.4.3 Tingsrättens prövning

Samebyn har inte angett vid vilken tidpunkt eller under vilken period som det på Området utövade bruket har medfört att rätten till jakt och fiske har uppkommit. Med hänsyn till hur parterna har utformat sin talan i målet har tingsrätten att pröva förhållandena under hela den tidsperiod som parterna har hänfört sig till. Eventuellt kan även frågan uppkomma huruvida Samebyn har upparbetat en rätt till jakt och fiske på Området som därefter genom åtgärder från statens sida har upphört.

6.5 Den skriftliga bevisningen

Parterna har åberopat en omfattande skriftlig bevisning. Denna har delvis utgjorts av uttalanden i statliga utredningar och propositioner, dvs. sådant material som är rättskällor i begreppets snäva bemärkelse. I andra delar har bevisningen bestått av avsnitt ur doktorsavhandlingar och annan vetenskaplig litteratur, dvs. information som utgör skriftlig bevisning.

Särskilt staten har i hög grad som bevis åberopat äldre historisk litteratur. De åsikter som har framförts i detta material har inte alltid varit samstämmiga. Det har varit svårt för domstolen att bedöma ett verks vetenskapliga kvalitet och därtill huruvida senare forskning har medfört att verkets innehåll helt eller delvis är inaktuellt, eller t.o.m.

felaktigt, särskilt mot bakgrund av den begränsade forskning som finns angående förhållandena i äldre tid i norra Sverige. Ett exempel på detta är Åke Holmbäcks slutsatser angående 1683 års skogsordning i SOU 1922:6 *Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling,* som har utsatts för kritik av professorn i rättshistoria Gerhard Hafström redan i Skattefjällsmålet, därefter av jur. doktor Nils Arell i dennes avhandling (s. 43) och i detta mål av jur. doktor Nils Johan Päiviö.

Samebyn har förebringat sin skriftliga bevisning i ett separat avsnitt, skilt från sakframställningen med vissa kortfattade kommentarer, vilka inte har återgetts i domen. Staten har förebringat sin skriftliga bevisning i separata avsnitt, som en del av sakframställningen. I många fall har olika delar av samma verk återkommit under flera avsnitt.

Patrik Lantto har hävdat att det inte är förenligt med grundläggande vetenskapliga principer att till stöd för påståenden lägga fram citat ur olika verk på det sätt som har skett i målet. Det har också varit svårt för domstolen att korrekt värdera denna bevisning utan att ta del av hela den publikation ur vilken uttalanden har hämtats. Parterna är också överens om att de aktuella verken i dessas helhet, således inte endast citerade uttalanden, utgör bevismedel i målet. Tingsrätten har således i de allra flesta fall tagit del av de åberopade publikationerna i dessas helhet.

6.6 Vissa grundläggande utgångspunkter

6.6.1 Skilda samiska betingelser

Det område i Sverige som bebos av samer sträcker sig från norra delen av Dalarna till den nordligaste delen av landet. Det är känt att de förhållanden under vilka samer under århundradenas lopp har levt och verkat har skilt sig åt väsentligt mellan olika delar av Lappmarken, i första hand beroende på de naturliga och geografiska betingelser som har förelegat i respektive område. Även inom ett bestämt större område kan levnadsförhållandena ha varierat. I Gällivareområdet finns således såväl

fjällsamer som skogssamer, som bedriver rennäring. I äldre tid har även fiskesamer funnits där, om än i mindre omfattning. Då de förhållanden som ska ligga till grund för den rättsliga bedömningen kan skifta väsentligt inom aktuella delar av landet är det inte givet att en bedömning angående samers rättigheter till ett område är relevant när samma rättigheter avseende ett annat område ska prövas.

Det är också klart att tvisten är av en annan karaktär när en samebys motpart är staten, jämfört med om markägaren är en enskild fysisk eller juridisk person. Det är viktigt att hålla i minnet att utgångspunkten för bedömningen av Samebyns rätt här är de förhållanden som gäller och har gällt i historisk tid för det område som Girjas sameby omfattar.

6.6.2 Tvistens omfattning

Tvisten gäller Samebyns rätt till jakt och fiske på Området. Målet har emellertid i stora delar handlat om grundläggande juridiska förutsättningar för dispositionsrätt till mark och uppkomsten av äganderätt till mark, inte bara i rikets norra delar utan i riket i stort. Detta mål gäller inte äganderätten till Området, utan rätten till jakt på småvilt och fiske på Området. Äganderätten och de aktuella nyttjanderätterna är dock rättsligt förknippade med varandra på ett sådant sätt att de här inte kan behandlas separat.

6.6.3 Samebyns rätt till rättsskydd

Staten har invänt att de rättsregler som Samebyn utgår ifrån, dvs. urminnes hävd och/eller en rätt grundad på sedvana, innebär att vid bifall till Samebyns talan skulle förhållanden som är kollektiva för samer skapa individuella rättigheter för Samebyn.

Enligt statens uppfattning kan emellertid samers bruk av Området endast ge samer en sedvanerättsligt grundad, kollektiv rätt, inte individuella rättigheter för enskilda samer, således de samer som är verksamma i Girjas sameby. Vad staten har anfört innebär, om än framfört som en materiell invändning, i realiteten ett bestridande av Samebyns

talerätt och därmed ställning som part i denna sak. Vilket rättssubjekt som i stället har rätt att uppträda som kärande i målet har staten dock inte angett.

Av 10 § rennäringslagen framgår att en sameby är en juridisk person. Enligt andra meningen samma lagrum företräder samebyn medlemmarna i frågor som rör renskötselrätten eller medlemmarnas gemensamma intressen inom rennäringen. Enligt 25 § rennäringslagen är jakten och fisket knutna till renskötseln. Samebyn är därmed behörig att föra talan angående rätten till jakt och fiske inom Samebyns område. Att därmed en prövning indirekt kommer att ske av enskilda samers rätt till jakt och fiske inom Samebyns område kan inte anses som materiellt eller processuellt oriktigt eller i något avseende stötande. Däremot skulle det vara otillfredsställande om Samebyn skulle vara betagen möjligheten till rättslig prövning av aktuella frågor och därmed berövad tillgången till rättsskydd.

6.6.4 Frågor i målet

Av det hittills anförda framgår att tingsrätten har att ta ställning till ett mycket omfattande och delvis motstridigt material gällande i första hand historiska förhållanden, som avser frågor om rikets uppkomst och utveckling samt ägande- och nyttjanderätt till mark. Utifrån denna utredning ska tingsätten slå fast vilka lagar och andra regler som har gällt i de norra delarna av Sverige alltifrån rikets uppkomst samt tillämpa dessa regler på de förhållanden som har befunnits utredda i syfte att avgöra de frågor om rätt till jakt och fiske som målet gäller.

6.7 Bevisbörda och beviskrav

6.7.1 Allmänt

I allmänna civilmål ankommer det på käranden att styrka sin talan genom att förebringa full bevisning om de omständigheter som denne påstår. Denna princip har sedan den nuvarande rättegångsbalken infördes modifierats på olika sätt, bl.a. genom att de materiella förhållanden som ett mål gäller har kommit att tillmätas betydelse vid

frågor om bevisbördans placering och att större variationer avseende beviskravets styrka har accepterats. Andra förhållanden som har tillmätts betydelse är vem som har haft bäst tillgång till erforderlig bevisning samt parternas ekonomiska resurser.

6.7.2 Detta mål

I detta mål är styrkeförhållandet mellan parterna oändligt stort, en sameby med begränsade ekonomiska resurser har tagit sig an en motpart med i stort sett obegränsade resurser. Huvuddelen av de dokument som ligger till grund för den skriftliga bevisningen, t.ex. jordeböckerna, har dessutom upprättats av företrädare för staten, vilkas uppdrag och uppgifter varit just att ta till vara statens intressen. I sammanhanget förtjänar påpekas att innehållet i jordeböckerna inte alltid torde ha varit korrekt (se t.ex. rättsfallet NJA 1949 s. 696 angående kronan tillhörigt laxfiske). Vidare är staten ansvarig för innehållet i de lagar och förordningar som reglerar de frågor som målet gäller och har kunnat styra de utredningar som har föregått respektive lag.

Vid tillkomsten av de första renbeteslagarna fanns en mycket negativ syn på nomadfolkens levnadsbetingelser och det samiska folkets möjligheter till fortlevnad. Det är uppenbart att detta förhållande starkt begränsade samernas möjligheter att få sina rättigheter beaktade. Först under arbetet med 1928 års renbeteslag har de varit representerade i lagstiftningsarbetet.

Tingsrätten kan emellertid inte se att det till följd av nyss nämnda förhållanden finns skäl att, såsom hävdats i målet, placera bevisbördan i målet generellt på staten. Däremot kan det finnas anledning att i målet tillämpa någon form av bevislättnad för Samebyns del. Med hänsyn till materialets omfattning och komplexitet är det emellertid svårt att bestämma vad en sådan bevislättnad bör omfatta och hur den borde se ut. Utgångspunkten bör därför vara att det får ankomma på respektive part i målet att styrka sina påståenden.

6.8 Området

6.8.1 Områdets omfattning

Samebyns åretruntmarker sträcker sig i ett bälte från odlingsgränsen strax väster om Gällivare upp till gränsen mot Norge. Området omfattar 3 562 kvkm. Det är ett administrativt bestämt område med gränser som fastställdes senast genom beslut den 29 juni 1946. Området utgör med hänsyn till dettas avgränsningar i landskapet en naturlig enhet. Det är i stort beläget mellan två älvar.

Det förhållandet att Området är en administrativt bestämd enhet, vars gränser kan komma att ändras, kan vid den prövning som tingsrätten har att göra inte tillmätas någon särskild betydelse. Indelningen är en följd av lagstiftning med ett statligt organ som administrativ organisatör.

6.8.2 Natur och klimat

Området är i sin östra del bevuxet med barrskog. Den västra delen, upp mot norska gränsen, utgörs av högfjäll med sparsam växtlighet. Däremellan finns lågfjäll. Inom området finns myrmarker och sjöar. Sjöarnas yta uppgår till 236 kvkm. Sommaren infaller i Området som regel i slutet av juni. Hösten kommer i mitten på augusti. Årsmedeltemperaturen för Området överstiger som regel inte noll grader Celsius. Det saknas förutsättningar att inom Området odla någonting annat än potatis.

Under de århundraden som målet gäller har klimatförändringar förekommit. Varmare och kallare perioder har funnits. Bl.a. synes de s.k. stalotomterna ha kommit till under en varmare period. Hur omfattande och långvariga dessa perioder har varit och om några större konsekvenser har uppkommit för växtlighet och djurliv, särskilt renens, inom Området har inte framgått. I avsaknad av andra uppgifter utgår tingsrätten därför från att denna fråga saknar vidare relevans för bedömningen.

Av Lars Östlunds vittnesmål har framkommit att samernas möjligheter att överleva på Området har ställt stora krav på att hänsyn har tagits till att de knappa resurser som har funnits har använts på rätt sätt och att överexploatering av marker, sjöar och djurliv ofelbart har lett till skador på naturen. Bedömningen av uppkomsten av rättigheter enligt urminnes hävd och med sedvana som grund måste ske utifrån dessa förhållanden.

6.9 Samers närvaro på Området

6.9.1 Inledning

Samebyn har hävdat att samer har funnits på Området i vart fall sedan mitten av 400-talet e. Kr. Staten har bestritt att det har förekommit någon egentlig samisk verksamhet på Området före mitten på 1700-talet då Kaitums sameby delades i Norra Kaitum och Södra Kaitum. Såvitt framkommit i målet skedde en uppdelning av de befintliga samebyarna år 1647. Skälet torde ha varit att den samiska befolkningen då ökat så kraftigt i området att befolkningen borde delas upp i två samebyar.

Tingsrätten delar inte statens uppfattning att frågan om samers närvaro på Området i gången tid saknar betydelse för bedömningen av målet. Beträffande nyttjanderätter gäller generellt att ju längre tid en rättighet varit bestående desto starkare bör den anses vara. I konsekvens med detta bör samers rätt att utnyttja de marker som Området omfattar anses vara starkare ju längre tillbaka i tiden som samer har levt på Området och där på ett tydligt sätt utövat näringar som anses som typiskt samiska.

6.9.2 Arkeologiska fynd

Samebyn har till stöd för sina påståenden åberopat att det i Riksarkivets fornminnesregister finns ett 60-tal anteckningar avseende inom Området befintliga arkeologiska fynd av olika slag. Fyndens karaktär tyder på att fråga är om samiska

lämningar. Det förhållandet att fynden har tagits upp i fornminnesregistret visar att de är mycket gamla. Dock framgår inte klart från vilken tid de härrör.

Samebyn har anfört, att den saknar ekonomiska möjligheter att utföra den inventering av arkeologiska lämningar efter samer som enligt Samebyn med stor sannolikhet finns inom Området. Omfattningen av gamla samiska lämningar inom den närmast söder därom belägna Sirkas sameby tyder på att Samebyns påstående att det finns ytterligare platser med samiska fornlämningar inom Girjas samebys område är riktigt.

Ett i Norrbottens kulturmiljöprogram redovisat fynd, av ett 1 400 meter långt fångstgropsystem, är beläget inom Området väster om Nikkaluokta. Detta förhållande visar att det har förekommit samisk verksamhet i Området för länge sedan.

Samebyn har även hänvisat till Inga-Maria Mulks verk *Sirkas - ett samiskt fångstsamhälles förändring*, som gäller i första hand förhållandena i Sirkas sameby. Verket innehåller dock även uppgifter om s.k. stalotomter i Singi, som är en central plats inom Girjas samebys område där det under lång tid har förekommit olika verksamheter som hör till renskötseln. Förutom rester efter boningar har återfunnits bl.a. järnskrapor, knivar, fiskekrokar och ben. Enligt Inga-Maria Mulk har åtskilliga av fynden daterats till yngre järnålder och medeltid.

6.9.3 Stalotomter

Staten har med stöd av Anders Wepsäläinens uppsats *Stalotomterna* hävdat att de stalotomter som Inga-Maria Mulk har angett som samiska i stället har anlagts av folk av annan härkomst än samisk. Ett stort antal stalotomter har upptäckts utmed fjällkedjan från södra delen av Västerbotten upp till Området, på båda sidor om riksgränsen. Frågan om boplatsernas ursprung har under de senaste hundra åren fått ett relativt stort utrymme i den samiska forskningen och varit omstridd.

Namnet Stalo finns i samiska sägner och betecknar ofta en mänsklig gestalt utrustad med stor styrka. Namnet förekommer bl.a. i Ottars berättelse från 800-talet och skildrar då en varelse från Hålogaland, som var beläget i mellersta och norra Norge. Sedan förekomst av stalotomter upptäckts i Vilhelminatrakten runt förra sekelskiftet framfördes olika teorier om dessas ursprung. Torkel Tomasson torde ha varit den förste som i skrift gjorde gällande att de är lämningar efter samiska boplatser.

Anders Wepsäläinen konstaterar i sin uppsats, efter en redogörelse för den forskning som förekommit på senare år, att forskningsläget vid tiden för hans uppsats, år 2011, är att så gott som samtliga forskare, förutom två, hävdar att stalotomterna är rester av samiska boplatser. I målet har framkommit att Anders Wepsäläinens uppsats inte har tillmätts någon nämnvärd vetenskaplig betydelse. Tingsrätten finner att det därför finns anledning att i detta sammanhang bortse från de teorier som Anders Wepsäläinen har framfört.

Den utredning som har förebringats angående stalotomter ger tingsrätten anledning att konstatera att Inga-Maria Mulks påståenden, att stalotomterna i Singi utgör lämningar från samiska bosättningar, är väl belagda.

6.9.4 Ingmar Jansson uppgifter

Staten synes vidare i hög grad ha grundat sitt bestridande av påståendet att de lämningar som finns i Kaitumområdet har härrört från samer på uttalanden från docenten Ingmar Jansson. Denne har på statens anmodan besvarat fem frågor angående omständigheter av för målet central betydelse. Ingmar Jansson är arkeolog med vikingatiden i Norden och Östeuropa som specialitet. Han har i sitt utlåtande uppgett att hans egen forskning i mycket begränsad omfattning har gällt Övre Norrland och att den närmaste beröring med det material som målet gäller har kommit från hans roll som handledare för Anders Wepsäläinen under dennes arbete med uppsatsen Staltomterna. Med hänsyn till den inriktning som Ingmar Jansson har haft i sin

forskning saknas förutsättningar att i detta mål tillmäta hans uppgifter något egentligt bevisvärde.

6.9.5 Lars Östlunds uppgifter

Här finns anledning att även beakta de spår efter gammal samisk närvaro i norra Sverige som Lars Östlund har redogjort för; framför allt är den omfattande förekomsten av barktäkter av intresse. Visserligen avser den forskningen inte förhållandena på Området, utan marker som omger detta. Det finns emellertid inte anledning att utgå från att en inventering av förhållandena på Området inte skulle utvisa att samma aktiviteter har förekommit inom Området som på de marker med likartade förhållanden som omger detta.

6.9.6 Ytterligare forskning

Således finns i målet ett relativt stort antal uppgifter om arkeologiska lämningar efter samisk verksamhet inom Området och i nära anslutning till detta som utvisar att samer har levt på Området i vart fall sedan 500-talet. Den historiska utredning som tingsrätten har tagit del av kan emellertid inte helt utesluta att inte även andra befolkningsgrupper från tid till annan kan ha vistats på Området, även om sannolikheten för detta förefaller att vara mycket liten. Med hänsyn till att det område som ligger närmast söder om Girjas Sameby enligt arkeologisk forskning visat sig innehålla ett stort antal samiska lämningar och områdena framstår som i stort sett likvärdiga finns det, med hänsyn till vad som hittills framkommit, skäl att utgå från att om sådan forskning utförs på Området skulle ytterligare material som visar att samer har funnits på Området komma i dagen.

6.9.7 Samiska förhållanden på Området från 1500-talet

Samebyn har vidare beträffande frågan om samisk verksamhet på Området hänvisat till en redogörelse för förekomsten av samiska byar i Jokkmokks socken, dit Gällivare

tidigare hörde, som utvisar att det på 1500-talet fanns flera samebyar i anslutning till Området.

Av Peter Skölds forskning, som redovisats i bl.a. *Samisk bosättning i Gällivare 1550 - 1750,* framgår att det under perioden 1695 – 1740 fanns sju lappskatteland inom det nuvarande Området, nämligen Nynisjärv, Kieltjaur, Mimitz Kirtz, Hiertavärj, Kondelisvarj, Korievari och Sangopolda. Antalet lappskatteland måste innebära att hela Området har nyttjats av samer för renskötsel, jakt och fiske.

Bror Saitton har uppgett att hans släkt har funnits på Området så länge som det har funnits kyrkböcker, att den förste som enligt denna dokumentation har funnits där var född år 1730 och att släkten i alla tider har varit renskötande samer. Enligt Bror Saitton har även släktena Rikko, Poggats, Marsja och Fankki funnits länge på Området samt fanns där tidigare även familjerna Skorpa och Jovni. Per-Anders Rikko har berättat att hans förfäder har bedrivit renskötsel, jagat och fiskat på Samebyns område sedan 1600-talet och alltjämt är verksamma där. Även Alfred Blind har lämnat betydelsefulla uppgifter om omfattningen av samernas jakt på småvilt och fiske inom Området.

Den skriftliga bevisning som Samebyn har förebringat angående i Området bedrivet fiske visar att detta har varit omfattande och att det under 1900-talets första hälft har skett även yrkesmässigt. Det finns anledning att utgå från att fisket har varit en viktig näringskälla för samerna under lång tid även före 1900-talet.

Genom den utredning som Samebyn förebringat är det styrkt att det har funnits samiska bosättningar och samisk verksamhet på Området även från 1500-talet fram till nutid.

Som Samebyn anfört lämnar jakt och fiske generellt inte några lättfunna och beständiga spår efter sig. Trots detta förhållande finns utredning som visar att samer har bedrivit jakt och fiske på Området under mycket lång tid. Vad som här framkommit ger goda belägg för att samisk verksamhet har funnits på Området under i

vart fall de senaste tusen åren. Det kan hållas för visst att detta har inneburit att samiska familjer har livnärt sig på de resurser som har funnits på Området, innefattande jakt och fiske.

6.10 Fastigheten

Staten har sedan år 1956 lagfart på fastigheten Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 inom vars område Girjas samebys åretruntmarker är belägna. Den kamerala beteckningen kronoöverloppsmark visar att fastigheten har bildats på mark som vid avvittringen blivit över efter det att mark har avskilts till enskilda personer, för att tillgodose behovet av allmänna ändamål eller till kronoparker (B. Elof Andersson, Skogsväsendet, 1924, s. 17). Som överloppsmark betecknades mark som ansågs mindre värd från (jord)brukssynpunkt eller utgjorde fjällområden. Som påtalats torde något annat än möjligen potatis inte ha kunnat odlas där.

Staten har hävdat att staten som ägare till fastigheten är rättmätig innehavare av rätten till jakt och fiske på Området. Samebyn har inte vitsordat att staten är ägare till fastigheten, men har i målet förklarat sig inte heller vilja bestrida statens äganderätt. Genom att staten blivit lagfaren ägare till fastigheten år 1956 kan inte här ifrågasättas att staten äger fastigheten i vart fall sedan den tidpunkten. Detta förhållande ger dock inte svar på frågan om statens innehav av rätten till jakt och fiske på Området.

6.11 När uppkom svensk överhöghet till norra Lappland?

6.11.1 Inledning

För att kunna bestämma vilka rättigheter som har gällt under de perioder som utredningen omfattar måste avgöras när svensk överhöghet (suveränitet) uppkom till norra delarna av det nuvarande riket Sverige. När i gången tid har Sverige haft sådan kontroll över det nuvarande riket att svensk lag har gällt för Området?

6.11.2. Statens påståenden

Staten har påstått att kronan tog kontroll över området Norra Botten år 1340 genom att bekräfta Tälje stadga från 1328 och genom att Hälsingelagen tillämpades. Därmed var enligt statens uppfattning kolonisationen avslutad och Norra Botten blev en del av Sverige.

Staten har vidare hävdat att redan innan kronan genom egna förordnanden tog makten över Norra Botten hade birkarlarna kontroll över området, att dessa var undersåtar till kronan och skötte bl.a. rättskipningen i området, vilket enligt staten innebar att samerna hade tillgång till rättsskydd från den svenska kronan.

Uttrycket Norra Botten avsåg under medeltiden det land som låg närmast Bottenviken och Kvarken, inte de inre delarna av det som numera är Norrbottens och Västerbottens län. De områden som nu är Girjas sameby var en del av Lappmarken och utgjorde vid den tiden en del av stora, av myndigheter, ännu outforskade områden. Att kronan har haft kontroll över Norra Botten innebar således inte att kronan har kontrollerat Området. Statens påstående att Området under medeltiden har varit en del av en stor allmänning som tillhört kronan framstår därmed inte som korrekt.

6.11.3 Kriterier för en statsbildning

Det är inte klart vilka kriterier som under medeltiden och i tidig modern tid måste ha uppfyllts för att en stat eller ett rike har existerat. Exklusiv rätt att utöva makten, genom våld, inom ett område liksom förmåga att försvara området mot yttre och inre fiender är faktorer som generellt har tillmätts betydelse. Till statsbildningsprocessen har även hört förmågan att utöva rättskipning inom området och att ta upp skatt inom detta för att bekosta de funktioner som är nödvändiga för att hålla en stat samman (jfr Hugo Blomberg, Svensk statsrätt, 1904 s. 5 – 11 angående begreppen stat och suveränitet).

De europeiska kolonialländernas faktiska makt i sina kolonier runt om i världen sades under kolonialtiden, något förenklat, ha varit begränsad till slutet av huvudgatan i de städer där de var representerade. På samma sätt hade en medeltida härskare i Norden sällan möjlighet att utöva kontroll över hela sitt rike. Detta innebar att en härskare under medeltiden utövade olika typer av herravälde över olika delar av riket. Kungens makt kunde vara direkt eller delegerad. Att makten var delegerad innebar att personer som kungen utsett utövade makten på hans vägnar. Frågan är emellertid hur en sådan maktutövning, med den tidens färdmedel, fungerade i norra Skandinavien under primitiva förhållanden 100 mil från den stad där kungen regerade.

6.11.4 Sveriges tillkomst

Det anses att Sverige enades i mitten på 1000-talet och då bestod av ett antal områden som av olika skäl knöts till en ledare. Den gemensamme kungen torde ha varit den enda sammanhållande länken mellan de olika landen som riket bestod av. Riket hade närmast karaktären av ett konglomerat. Kungens makt var mycket begränsad. Detta återspeglades inte minst i landskapslagarna när dessa senare nedtecknades.

Vid 1100-talets början var Sverige koloniserat norr om norra Uppland endast efter kusten upp till Umeå och Bygdeå. Enligt Hälsingelagen var dessa områden frikallade från ledungsskyldigheten, dvs. skyldigheten att bidra med män för strid, eftersom de skulle försvara det egna landet.

Samtidigt som staten har påstått att birkarlarna redan på 1300-talet tog upp skatt från samerna på den svenska kungens vägnar, när de idkade handel med samerna, har staten anfört att inte bara Sverige utan även Norge och Republiken Novgorod aspirerade på dessa nordliga områden, och att detta ledde till att samer kunde tvingas att betala skatt till tre överhögheter. Dessa påståenden framstår inte som förenliga med varandra. Överhöghet för en stat över ett område kan knappast föreligga om invånarna där samtidigt är tvingade att betala skatt till tre stater.

6.11.5 Norra Sverige

Frågan är då när riket Sverige kan anses ha uppfyllt de kriterier som uppställs för en statsbildning med avseende på Området. Kolonisationen av det nuvarande Norrbotten var vid denna tid inskränkt till kustområdena och de nedre floddalarna. Ett krig mellan bl.a. Sverige och Novgorod som i perioder pågått under 30 år avslutades år 1323 med freden i Nöteborg. Det är troligt att Sverige efter år 1323 har haft en statlig kontroll över i vart fall kustområdet närmast Bottenviken. Detta är emellertid beläget långt från Området.

Historien visar att ett lands välstånd ofta beror på tillgång till varor och en väl organiserad handel. Enligt Ingela Bergman (i uppsatsen *Kulturarv, landskap och identitetsprocesser*, som staten åberopat som bevisning) spelade handeln en viktig roll i de nordliga delarnas utveckling redan på medeltiden. Samtidigt fanns det, enligt henne, emellertid i norr en kameral och fiskal demarkationslinje där samerna i Ume lappmark och söderut var direkt underställda den svenska kronan, under det att administrationen i Pite, Lule, Torne och Kemi lappmarker följde en inhemsk struktur med hög grad av självständighet. Denna uppfattning stämmer överens med vad Patrik Lantto och Nils Johan Päiviö har gett uttryck för i frågan när Området kan anses ha kommit under svensk överhöghet.

Enligt Patrik Lantto och Nils Johan Päiviö kan de förklaringar som kungen och andra företrädare för kronan uttalat under 1300 – 1500-talet med hänsyn till bl.a. de krig som Sverige var inblandat i under dessa århundraden och den påverkan dessa hade på förhållandena i riket inte ses som något mer än uttalanden om vilka ambitioner som kungen hade för hur de nordliga områdena borde skötas och användas för att på bästa sätt tjäna respektive kungs syften.

På den utredning som har förebringats i målet kan det enligt tingsrättens mening t.o.m. ifrågasättas huruvida Sverige militärt har haft kontroll (suveränitet) över den inre Lappmarken innan gränsen mot Norge bestämdes genom överenskommelsen år 1751. Fram till dess synes företrädare för staten ha varit måna om att hålla sig väl med den

samiska befolkningen för att därigenom vid förhandlingar om gränsens sträckning kunna hänvisa till att samerna i gränsområdena mot Norge var medborgare i det svenska riket och att dessa områden således var svenskdominerade. Utredningen i målet ger belägg för att kronans intresse för samernas förhållanden när denna fråga väl var löst inte längre var detsamma som tidigare och att samiska intressen därefter förlorade i prioritet.

När man bedömer om staten har haft överhöghet över de nordligaste delarna av Sverige måste man emellertid även beakta de kyrkliga förhållandena. Kyrkan var i varje fall sedan reformationen på 1500-talet en del av den svenska statsapparaten och var även under den katolska tiden intimt förbunden med kungamakten och kronan. Efter det att kyrkplatser inrättades i Lappmarken från åtminstone början av 1600-talet måste den svenska kronan anses ha tagit sådan kontroll över dessa territorier att de utan tvekan har ingått i Sveriges rike. Det kan också påpekas att Kautokeino i Finnmarken i Norge torde ha betraktats som en del av Sverige fram till gränsdragningen år 1751 eftersom området i kyrkligt avseende lydde under Sverige.

6.11.6 Höghet över Området

Frågan är då om statens ambitioner att genom birkarlarna beskatta områdena i norr vid denna tid har haft någon betydelse för de samer som levde på Området.

Det finns anledning att ifrågasätta statens påstående att Tälje stadga år 1328 var ett rättsligt avgörande som visar att birkarlarna på 1300-talet har uppträtt som företrädare för riket Sverige och därvid utövat en dömande verksamhet. Tälje stadga redovisar innehållet i en överenskommelse som träffats mellan hälsingar och birkarlar, vilken innebar att vem som helst skulle få bosätta sig på ett område norr om Hälsingland som sträckte sig till Ule älv och Ule träsk, att fogden över Hälsingland skulle skipa rätt samt att ingen skulle få hindra ”lapparna” i deras jakt eller ofreda de birkarlar som besökte ”lapparna”. Fortfarande var det emellertid, som tidigare har konstaterats, i

huvudsak kustområdena och floddalarna närmast havet som var bebodda med människor som hade kontakt med kronan.

6.11.7 Birkarlarna

Förhållandevis lite är känt om birkarlarna, i vart fall innan vissa av dem på 1500-talet övergick till att bli kungens fogdar och inkrävda skatter började bokföras. Uppgifter finns om att de var bönder av finskt ursprung som förutom att idka handel med samerna även beskattade dessa. Vad som framkommit i målet om deras relation till samerna har snarast gett upphov till ytterligare frågor än några säkra svar. Ingela Bergman har anfört (se *Kulturarv, landskap och identitetsprocesser)* att birkarlarna var handelsmän som hörde hemma i kustens agrara samhällen, att de innehade en särställning i handeln med samerna, att de nämns första gången i Tälje stadga år 1328, men att institutionen kan följas till 1200-talet och sannolikt har rötter längre tillbaka än så. Ingela Bergman har sammanfattningsvis konstaterat att kunskapen om birkarlaväsendets sociala, ekonomiska och politiska kontext innehåller många luckor och frågetecken.

Den utredning som har förebringats kan inte anses ge säkra belägg för att birkarlarna, som dessutom var relativt få, har haft en sådan position att de som företrädare för riket Sverige har utövat rättskipning i de områden som målet gäller. Det är däremot klarlagt att birkarlarna har tagit upp skatt för kronans räkning och bedrivit handel. I vilken omfattning beskattning har skett före mitten på 1500-talet, birkarlasystemet torde ha avskaffats år 1553, är dock svårt att klarlägga. Det kan ifrågasättas om birkarlarna har haft en sådan position att de på något avgörande sätt, förutom att de idkade handel, har kunnat påverka samernas liv.

6.11.8 Beskattning

I docenten Lennart Lundmarks bok *Uppbörd, utarmning, utveckling* framgår att hans forskning har gett vid handen att samer i Lule lappmark under perioden 1553 – 1620 har beskattats för en omfattande försäljning av skinn samt för intäkter från fiske.

Uppgifterna bär vittnesbörd inte bara om en tid när näringarna jakt och fiske blomstrade i Lule lappmark och andra områden och därmed utgjorde viktiga inslag i samernas näring, utan även att samerna för att kunna tillgodogöra sig värdet av skinn och fisk som de utvunnit från de områden som de behärskade utsattes för beskattning. Utredningen ger belägg för att kronans skatteuppbörd fungerade. Den beskattning som har skett visar att den samiska befolkningen inom Området vid den tiden har stått under den svenske kungens överhöghet.

6.11.9 Slutsats

Tingsrätten finner att utredningen ger belägg för att de samer som har varit bosatta inom Området genom att de har accepterat att erlägga skatt för de inkomster som de utvunnit från Området genom att jaga och fiska har kommit att lyda under svensk överhöghet i varje fall från mitten av 1500-talet.

6.12 När har staten blivit ägare till Området?

6.12.1 Inledning

Tingsrätten har således funnit att de samer som levde på Området, genom att de erlade skatt till kronan, bör anses ha kommit under svensk överhöghet vid mitten av 1500-talet. Detta innebär emellertid inte att kronan också har varit ägare till Området från den tiden. Nästa fråga som måste avgöras är vid vilken tid som staten har blivit ägare till den del av riket där Området ingår.

6.12.2 Statens ägande av mark

Staten (kronan) uppträder i en rad olika skepnader. En av dessa är rollen som ägare till mark. Det statliga innehavet av skogsmark är numera placerat i det statligt ägda bolaget Sveaskog AB. I historisk tid ägde inte bara kronan mark. Sveakungarna disponerade även mark direkt avsatt för deras försörjning och hovhållning (Uppsala Öd). Särskilt Gustav Vasa tilltvingade sig ett stort jordinnehav.

Regalrätterna hade en särställning. Kronans intresse av att äga mark har beroende på bl.a. olika näringars utveckling och kronans ekonomiska ställning växlat. Tingsrätten kan inte finna att den tidens besittningsrätt, alternativt äganderätt, till mark var så enkelt utformad som staten har beskrivit den i målet. I stället fanns framför allt under medeltiden ett stort antal former av innehav av mark som synes ha korresponderat med modern tids äganderättsbegrepp.

Den äganderätt som nu avses är äganderätten i civilrättslig mening. Innehållet i denna rättighet skiljer sig för statens del i vart fall i modern tid inte i någon högre grad från det äganderättsbegrepp som gäller för annan.

6.12.3 Äganderätt till mark

Ingen äganderätt till mark är utan begränsningar. Detta gällde i än högre grad under historisk tid. Som konstaterats ovan torde den moderna äganderätten ha uppkommit först någon gång på 1800-talet. Dessförinnan har funnits olika former och grader av besittningsrätt och nyttjanderätt till marken, som betecknats som en äganderätt. När tingsrätten i det följande behandlar äganderätten är det i den form och med det innehåll som denna rätt har haft vid respektive tidpunkt (se t.ex. Mauritz Bäärnhielm, Sameland och samerätt, *Ett aktuellt minoritetsproblem i rättshistorisk belysning (Rättshistoriska studier, femte bandet, 1977 s. 53).*

Att kungariket Sverige förvärvade höghetsrätt till ett område innebar inte, såsom tidigare sagts, att kronan därmed var ägare till jorden. Ända sedan riket Sverige bildades har marken besuttits och innehafts av andra än kronan, t.ex. kyrkan, adeln och bönder. Dessutom fanns kollektivt ägda allmänningar. När kyrkans eller adelns innehav av mark enligt de styrandes mening har blivit alltför omfattande har kronan vid vissa tidpunkter i historien genom olika åtgärder korrigerat omfattningen av deras markinnehav. Även överföringar av mark åt motsatt håll har förekommit, t.ex. i anslutning till de historiska händelserna år 1789 som ledde till att bönderna fick möjlighet att förvärva äganderätt till de marker som de brukade.

All mark har från början varit herrelös. Marken har därefter koloniserats av människor. Äganderätt eller besittningsrätt till mark har uppkommit genom att områden har tagits i bruk på olika sätt. Så uppkom t.ex. odalhemmannen genom att ödemark en gång i tiden uppodlades och ansågs därefter, sedan urminnes tid, vara enskilt ägda.

6.12.4 Hur har statligt ägande av mark uppkommit?

Hur har det då framgått att kronan har förvärvat ägandeätt till viss mark? Något slags agerande från kronans sida måste ha skett för att en äganderätt ska ha uppkommit. Rimligen måste även krävas att detta handlande har varit tydligt synbart. Emellertid synes någon uttrycklig och tydlig ägandeförklaring sällan ha ägt rum, förutom vid de tillfällen då kronan genom indragningar har tillägnat sig jord. I stället får frågan då avgöras genom en tolkning av förekommande dokument och kronans agerande över tid.

Sannolikt befann sig all mark inom landskapen Götaland och Svealand vid medeltidens början i någons besittning. Det som utgjorde allmänningsjord ansågs vara kollektivt ägda marker.

6.12.5 Allmänningarna i norra Sverige

I norra Sverige betraktades däremot allmänningarna som herrelöst land. Dock fanns vissa restriktioner som gällde användningen av dem. Så långt norrut som Hälsingelagen gällde, dvs. till Umeå och Bygdeå, reglerade lagen hur mycket mark en nybyggare fick lägga under sig. Vissa områden av allmänningsjorden närmast runt nybyggena hade dessutom delats upp mellan byarna. På samma sätt som i södra och mellersta Sverige accepterades att dessa områden tillhörde byarna.

Som framgått i föregående avsnitt började kronan att i vart fall på 1300-talet hävda höghetsrätt till de områden som låg norr om Umeå och Bygdeå. I vissa uttalanden

förklarade kronan att det fanns en rätt att kolonisera områdena norr om de områden där Hälsingelagen gällde. Viss skattefrihet meddelades i syfte att öka intresset för nybyggare att befolka de vidsträckta områdena i norr. Dessutom utlovades åtgärder mot dem som hindrade nya bosättningar. Det synes dock vara tveksamt huruvida dessa förmåner ledde till någon större inflyttning i norr.

6.12.6 Kronans fiskala intressen gällde

Allt tyder på att det vid den tiden var enbart fiskala intressen som låg bakom kronans agerande. Den skatt som utgick var lika för alla som ansågs vara fullsuttna. Det fanns inget intresse från kronan att därefter öka den enskilde nybyggarens markinnehav. I stället skulle så många nybyggen som möjligt anläggas, så länge som dessa inte inkräktade på befintliga nybyggen.

Den inriktning på kronans nybyggespolitik som gällde kan således inte tolkas som att kronan även gjorde anspråk på äganderätt till mark. För detta förhållande talar även omständigheten att nybyggarna fick skattemannarätt till sina inrymningar. I stället kan den betecknas som ett uttryck för den höghetsrätt som kronan hävdade till områdena (Jan Eric Almquist, Studier i svensk jordrätt. 1. Det norrländska avvittringsverket, 1928 s. 370). Att kronan betraktade allmänningarna i norr som res nullius, dvs. herrelöst land, som kronan hade en höghetsrätt till, innebar alltså inte att marken utgjorde av kronan ägd egendom.

6.12.7 Regalrätterna

När frågor om omfattningen av kronans ägande behandlas är det inte möjligt att förbigå regalrätten. Till regalrätterna hörde bl.a. rätten att ta upp skatt, mynträtten, lagstiftning samt rätten att förfoga över skogar som ingen kunde påstå sig vara exklusiv ägare till. Även jakt, fiske och mineraler har varit föremål för regalrättsliga anspråk.

Regalrätten anses vara svår att definiera. Den placeras i den juridiska systematiken i en ställning mellan privat och offentlig rätt (Gösta Åqvist, Till den svenska regalrättens historia, Rättshistoriska studier, elfte bandet, 1985 s. 177 ff.). De regalrättsliga kraven ökade under slutet av 1500-talet och blev än starkare under 1600-talet. Under denna tid skedde också en uppdelning av regalerna i högre och lägre.

Kronan synes således ha betraktat de norrländska allmänningarna som fanns under kronans höghetsrätt som ingens egendom, res nullius. Den höghetsrätt som kronan hade till detta herrelösa land innebar dock inte att dessa marker var kronojord i betydelsen av kronan ägd mark. De synes i stället ha varit del i en kunglig strategi för att öka kungarikets territorium.

6.12.8 Gustav Vasas brev år 1542

Gustav Vasas brev av den 20 april 1542 har i detta sammanhang tillmätts betydelse såväl för sin tid som senare. I brevet uttalade Gustav Vasa beträffande bygdelagens rätt till de milsvida skogsområdena att någon sådan rätt inte fanns för dessa "*förty att sådana ägor som obygds ligga höra Gud, oss och Sveriges krona till och ingen annan*". Brevets innehåll kan inte tolkas som att avse något mer än en förklaring att intresset för att skapa nybyggen i norra Sverige skulle uppmuntras i syfte att öka skatteintäkterna. Ingenting i brevets lydelse kan uppfattas som att utöver en förklaring av höghetsrätt till området detta har uttryckt även att kronan har haft äganderätt till dessa områden (Jan Eric Almquist, a.a., s. 375).

De förhållanden som gällde under 1500-talet beträffande behandlingen av marken i norr synes ha fortsatt under 1600-talet. De nybyggen som togs upp under 1600-talet blev alltjämt skattehemman.

6.12.9 Bergsbrukets utveckling

Under början av 1600-talet fick bergsbruket en allt större betydelse för landet, vilket ledde till att värdet på skogen ökade i de områden där bergsbruk bedrevs. Kronan

tillägnade sig äganderätt till vissa skogar. Från 1630-talet vidtog även kronan vissa åtgärder för att stävja nybyggesverksamheten, som inte sällan medförde skövling av skog. År 1647 utfärdades en skogsordning. Denna hade emellertid ingen betydelse för de norrländska vidderna.

På 1680-talet hade skogsbruket nått södra Norrland. Frågan om dispositionsrätten till dessa områden kom upp när Bergskollegium behandlade förhållandena angående behovet av bränsle till gruvdriften. I det sammanhanget uppmärksammades Gustav Vasas brev från år 1542. Något annat synes, såvitt framkommit, inte ha funnits att lägga till grund för påståendet att kronan ägde rätt att tillgodogöra sig skogarna i södra Norrland, trots att detta inte varit syftet med brevet.

6.12.10 1683 års skogsordning

Den 19 december 1683 utfärdades således *Kongl. May:tz Nådigste Förordning och Påbud Angående Skogarne och hwad därwid i acht tagas bör*. (1683 års skogsordning). Denna förordning har tillmätts stor betydelse vid bedömningen av samers rättigheter till mark, framför allt för frågan om uppkomsten av äganderätten till allmänningsmarken i norr. Högsta domstolens tolkning av skogsordningen hade stor betydelse för utgången i Skattefjällsmålet.

Vilken rättsverkan som ska tillskrivas 1683 års skogsordning är omtvistat. Matti Enbuske har i sitt vittnesmål anfört att det inte finns några problem att tolka förordningen och att innebörden av förordningen är att den mark som inte brukades av enskilda genom förordningen förklarades tillhöra kronan. Genom förordningen skulle kronan således ha förklarat en exklusiv äganderätt till all mark som inte fanns i enskildas besittning. Vilken statens definitiva ställning i detta mål är synes inte vara helt klar. Såvida statens uppfattning är den som har angetts i slutanförandet skiljer den sig inte bara från vad Matti Enbuske påstått utan även från vad staten hävdade i Skattefjällsmålet.

6.12.10.1. Skogsordningens syfte

1683 års skogsordning utgår från Gustav Vasas brev år 1542. Förordningen kom enligt sin lydelse till som en reaktion på bergsbrukets utveckling och ökade behov av träkol till den näring som bedrevs i Värmland, Gästrikland, Dalarna, Norrland, Finland och flerstädes och särskilt den förstörelse av skog som skedde genom det svedjebruk som framför allt från Finland invandrade nybyggare utövade för att bereda sig mark för odling. Bl.a. sades i skogsordningen följande: *"Altså hafwer Glorwyrdig i åminnelse Konung Gustaf den Förste i des Regementtijd Anno 1542 nödigt funnit, här öfwer ett Placat och Påbud at författa och publicera låta, förklarandes at alle sådane Ägor, som således obygde ligga fierran ifrån Ägoskilnaden och Bygdelagerne, höra Öfwerenheten och Sweriges Chrono til och ingen annan. Hwarföre ehuruwäl i Krafft däraff sådant Missbruk någon Tijd bort åt är wordet Hämmat, så har det lijkwäl åter Åhr ifrån Åhr så småningom inrijtat sig igen, så at nu mehrendels öfwer alt, där stora Skogar finnas, många spörias emot all Skiäl och billigheet under edras Gårdar och Byar willia draga Wåre och Chronans Skogar, offta många Mijhl bort åth, ja ibland, alt til Fiällen" - "Warandes ofelbart Wår och Chronans rätta och enskylte Egendom alt hwad aff slijke store Skogar ligger obrukat, och alt hwad som icke med gode Skiähl kan fultygas at höra någon Gård, By, Sochn eller Härade til; Och emädan Gud fast Rijkeligen hafwer tänkts välsigna Wårt Kiäre Fädernesland med åthskillige Metaller och Bergarter, så at nya Grufwor här och där upfinnas, sampt Bruken märkeligen ökas och förmeras, men Skogarne där igenom minskas och vtödas: Ty bör Wårt BergzCollegium, som öfwer Wåre Skogar och Almenningar äger wård och opsicht at hafwa, serdeles ther Bergwärk och Bruuk äro belägne, vthi Skogsdelningarne Bruken emellan så laga, at en rätt proportion och lijkhet må träffas, och Skogarne, så mycket som nåntzin giörligit är, skonas och besparas til Bergzlagernas stadigwarande tarf och tiänst, och Wår så wäl som Wåre trogne Undersåtares däraff flytande store Nytta och Fördel, den Wij gärna see genom sådant Medel och Menage effter Wåre Skogzordningars innehåld, styrkt och förkofrad, och icke igenom alt för mycket sågande fast mindre genom Swediefall eller annor slijk Wårdzlöshet hindrad och fördärfwad."*

6.12.10.2 Carl Kuylenstierna och Åke Holmbäck

Den förste som tolkade skogsordningen på det sätt som staten gjorde i Skattefjälls-målet var Carl Kuylenstierna. Han följdes av Åke Holmbäck som i sin utredning om lappskattelanden, SOU 1922:6 s. 47 anförde bl.a. "*Å förhållandena i de trakter, där lapparna hade sina hemvist, tager påbudet icke sikte, men enligt sin ordalydelse måste det gälla även i dessa, och det är helt naturligt, att det även för dessa trakter måste få den största betydelse.*" och "*För Lappland måste den tydligen medföra, att varje möjlighet att åt lapparna söka hävda en äganderätt till lappskattelanden blev utesluten. Då icke ens de bofasta, som obestritt hade äganderätt till sina hemman, kunde mot konungens rätt skydda de trakter, de ansågo som sina, är det naturligen uteslutet, att lapparna, vilkas äganderätt till lappskattelanden aldrig varit allmänt erkänd och som brukade sina land blott till renbete, fiske och jakt - detta mångenstädes blott vissa delar av året - skulle kunna trots den kungliga rätten få äganderätt till lappskattelanden. Lappland blev, med undantag av de skattehemman, som därstädes funnos, konungens och kronans land.*" Denna uppfattning blev ledande under många år, bl.a. anslöt sig Högsta domstolen i Skattefjällsmålet i stort till Åke Holmbäcks uppfattning, trots de tungt vägande argument mot Åke Holmbäcks uppfattning som Gerhard Hafström presenterade i målet.

6.12.10.3 Gerhard Hafström i Skattefjällsmålet

Gerhard Hafström pekade i Skattefjällsmålet bl.a. på att 1683 års författning varken med hänsyn till anledningen till dennas tillkomst, nämligen bergsbrukens stora skogsbehov, eller enligt sin ordalydelse är användbar som rättsgrund för att Lappland skulle ha blivit konungens och kronans land. 1683 års förordning och påbud är, uttalade Gerhard Hafström, icke rättsgrunden för något Lapplands- eller fjällregal utan utgör grunden för avvittring för ett bestämt angivet ändamål, nämligen bergsbrukets behov av skog. Gerhard Hafström anförde vidare att de enda ordalagen i påbudet som skulle föranleda att Lappland har blivit konungens och kronans land är de från 1542 års brev hämtade ordalagen "*alt till Fiällen*". *Dessa* kan emellertid lika litet genom

påbudet som genom 1542 års brev vara rättsgrunder för ett fjällregale eller för att Lappland skulle ha blivit konungens eller kronans land (NJA 1981 s. 52 ff.).

6.12.10.4 Högsta domstolen i Skattefjällsmålet

Högsta domstolen uttalade (NJA 1981 s. 199), att "*Författningen får anses innebära att kronan, med formellt stöd av Gustav Vasas brev, framställde privaträttsliga anspråk på sådana avlägset belägna ägarlösa områden, som var att anse som skogsmarker.*" samt "*Oavsett författningens disposition är det dock ofrånkomligt, att den innefattar en förklaring om äganderätt för kronan till viss mark. Till en början bör understrykas att kronans anspråk inte avsåg mark som fanns inom rågångar för skattebönders hemman och byar. Där rågång saknades, skulle varje hemman få så mycket skog som behövdes för att hemmanet skulle bli fullsuttet. Den skogsmark som bönderna hävdade utöver detta mått skulle däremot avvittras såsom varande kronans egendom.*"

Beträffande formuleringen "*alt till Fjällen*" uttalade Högsta domstolen att "*denna beskriver dock de faktiska förhållanden som rått före författningens tillkomst och kan därför i det sammanhang den förekommer inte tillmätas väsentlig betydelse för tolkningen.*" – Författningen tar sikte på skogsmarker, och något kronans anspråk på fjällvidderna framträder inte (s. 200). Frågan om äganderätten till den omtvistade marken, dvs. skattefjällen, kan inte anses ha blivit slutgiltigt löst redan genom utfärdandet av 1683 års påbud. Avgörande blev emellertid, enligt Högsta domstolen, den fortsatta utvecklingen och den tolkning som påbudet fick. Högsta domstolen hänvisade därefter till vad som hade framhållits i den rättshistoriska litteraturen, varmed bör ha avsetts i första hand Åke Holmbäck, och uttalade att författningen byggde tydligen på grundsynen att all mark i Sverige hade en ägare – om inte någon annan så i vart fall staten. Bl.a. härigenom hade påbudet gjort det svårare för samer att genom fortsatt bruk av mark förvärva skattemannarätt eller liknande i förhållande till kronan.

6.12.10.5 Lennart Lundmarks uppfattning

Frågan om skogsordningens tolkning har därefter behandlats av Lennart Lundmark i uppsatsen *Skogsordningen 1683 och äganderätten till Lappmarken* (Mark och rätt i Sameland, s. 13). Lennart Lundmark har här pekat på bl.a. den korta tid som Åke Holmbäck använt för att ta ställning till det omfattande och komplicerade material som utredningen avsåg samt ofullständigheter i tolkningen av centrala avsnitt i skogsordningen. Lennart Lundmark har betecknat Åke Holmbäcks tolkning som en fri konstruktion.

Som anförts ovan har även Nils Arell och Nils Johan Päiviö ifrågasatt grundligheten i arbetet.

De förhållanden som Lennart Lundmark har pekat på innebär att det finns skäl att ifrågasätta riktigheten av de slutsatser som Åke Holmbäck redovisat och som sedan påverkat Högsta domstolens bedömning i Skattefjällsmålet.

6.12.10.6 Ytterligare skogsordningar

Beträffande den fortsatta utvecklingen, som Högsta domstolen har hänvisat till och som enligt domstolen varit av betydelse, kan konstateras att 1683 års skogsordning ersattes av 1734 års skogsordning. Varken då eller senare under 1700- eller 1800-talet synes emellertid 1683 års skogsordning ha tolkats som något annat än en avvittringsstadga, dvs. en reglering som för att kunna genomföras har krävt ytterligare åtgärder i form av lantmäteriförrättningar. Senare skogsordningar ger således inte stöd för att 1683 års skogsordning bör tolkas på det sätt som Högsta domstolen har funnit i Skattefjällsmålet.

6.12.10.7 Skogsordningens innebörd

Av det anförda följer att 1683 års skogsordning inte kan tolkas som något mer än en förordning som syftat till att säkra bergsbrukets behov av bränsle till ugnarna. Den kan således inte ligga till grund för uppfattningen att Lappmarken genom uttalandena i

förordningen har kommit under kronans äganderätt. Detta kan med säkerhet slås fast särskilt beträffande Området, som i vart fall då inte var av något intresse när det gällde möjligheten att säkra bränsle till gruvnäringen.

Det kan vidare framhållas att det fortfarande i 1793 års skogsordning inte framgick vilken slags rätt kronan gjorde gällande när det i förordningen uttalades att större skogar utanför byalagen i Finland, Norrland, Dalarna och Värmland tillhörde "*oss och kronan*".

Som en sammanfattande bedömning av betydelsen av 1683 års skogsordning kan sägas att den innebar att kronan uttalade ett intresse för att i vart fall så småningom genom vidare åtgärder träda in som ägare till markerna.

6.12.10.10 Skattebondens rätt

Det moderna institutet äganderätt till fast egendom torde ha varit fullt utvecklat först någon gång på 1800-talet. Äganderätt i denna mening fanns under medeltiden möjligen för frälset. För andra innehavare av jord, främst skattebönder, var fråga om en rätt att ensam bruka sin jord och tillgodogöra sig avkastningen av denna. Bonden hade rätt att förfoga över jorden genom att överlåta eller pantsätta den. Han hade rätt att testamentera jorden, men om den överläts utom släkten hade släktingarna rätt att efter anmälan vid tinget lösa jorden åter. Om bonden avstod från att betala den skatt han ålagts att betala tre år i rad kunde jorden som s.k. skattevrak tillfalla kronan.

Skattebondens ställning förutsatte således att han brukade den mark som fanns i hans besittning och betalade skatten. Det var denna rätt som genom lagstiftning efter 1789 års reformer utvecklades till de nuvarande reglerna om äganderätt till mark. Samerna har under lång tid gjort gällande att den rätt de hade till sina lappskatteland var att jämställa med böndernas skattemannarätt.

6.12.10.11 Avvittringen

Avvittringen påbörjades för Norrbottens del år 1873 eller 1874. Avvittringsutslaget för Gällivare meddelades dock först den 31 oktober 1887. Den första renbeteslagen hade således då redan trätt i kraft.

I utslaget antecknades för Norra Kaitum, förutom den skatt som samebyn skulle betala, att samebyarna inte omfattats av någon avvittringsåtgärd. De nybyggen som var införda i jordeboken som "*krono*", "*under enskild disposition*" och "*jordlägenhet*" avvittrades med enskild äganderätt. Lappbyarna var införda under samma beteckningar, men avvittrades inte utan hänfördes till kategorin kronoöverloppsmark.

I den sista jordeboken för lappmarken som upprättades år 1896 betecknades Norra Kaitum som ett lappskatteland med en viss skattesumma. Samebyn var forfarande införd under huvudrubriken "*Krono. Under enskild disposition.*"

Med utgångspunkt i de uttalanden som skett i 1683 års skogsordning kan en äganderätt för staten till de områden där Girjas sameby är belägen ha uppkommit först genom avvittringen som slutfördes år 1887.

6.13 Vilken rättsordning har gällt på Området?

6.13.1 Landskapslagarna

Staten har hävdat att principerna om behov och fullsuttenhet under medeltiden låg till grund för den gällande rättsordningen och styrde rätten till hur stort landområde som var och en hade rätt att tillgodogöra sig. Omfattningen av besittningen styrde storleken på den skatt som var och en, efter en inledande period av skattefrihet, skulle betala.

De svenska landskapslagarna levde till en början i muntlig tradition, var och en inom sin lagsaga, och nedtecknades under 1200-talet och början av 1300-talet.

Hälsingelagen, som staten särskilt hänvisat till, sägs ha fått skriftlig form omkring år 1326. År 1340 påbörjade Magnus Eriksson ett arbete med att sammanställa de olika landskapslagarna till en landslag. Magnus Erikssons landslag började tillämpas i vissa lagsagor på 1350-talet. Det är tveksamt om landslagen över huvud taget infördes i Hälsingland och bygderna norr därom innan Kristoffers landslag kom till. Ännu år 1436 tillämpades Hälsingelagen av en domstol i Hälsingland (se Åke Holmbäck och Elias Wessén, *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*, 1962, s. XL).

6.13.2 Landslagarna

Kristoffers landslag kom till år 1442 och var en revidering av Magnus Erikssons landslag. Kristoffers landslag var i bruk fram till dess att 1734 års lag trädde i kraft, men landskapslagarna torde alltjämt ha tillämpats i den mån som landslagen saknade bestämmelser i visst avseende.

6.13.3 Sveriges lagfarenhet på 1400-talet och 1500-talets första hälft

Av det anförda framgår att en gemensam rättsordning knappast kan ha existerat för riket på 1500-talet. Samfärdseln var långsam. Digerdöd och pest hade härjat riket under 1400-talet och på 1500-talet var landet genom Gustav Vasa och hans söner indraget i en rad krig. Fördraget med Danmark i Brömsebro år 1541 gav viss ro för inhemska frågor. Den katolska kyrkan hade en stark ställning i riket och förde genom den kanoniska rätten med sig influenser från romersk rätt. Även de rådgivare från nuvarande Tyskland som Gustav Vasa knöt till sig tillförde influenser från de rättsordningar som tillämpades på den europeiska kontinenten. Inom dessa var billighet och rättvisa viktiga moment. Även den inom den romerska rätten vid sidan av den skrivna lagrätten accepterade sedvanan hade en viktig funktion i det medeltida rättslivet. Reglerna om urminnes hävd tillämpades.

Att de principer för ägande och nyttjande av marken som staten har åberopat gällde inom det agrara bysamhället i de södra och mellersta delarna av riket är klart. Det är också klart att dessa regler byggde på att marken odlades och brukades.

Vilka rättsregler som faktiskt tillämpades på 1400-talet och 1500-talet i de nordligaste delarna av det blivande riket Sverige finns det ingen egentlig utredning om. Anledningen till detta kan vara att de samer, vilka som halvnomader under denna tid utnyttjade de områden som ligger väster om nuvarande Gällivare, sannolikt betraktade landet som sitt. Området stod i vart fall ännu inte odiskutabelt under den svenske konungens höghetsrätt.

6.13.4 Svensk lagfarenhet på 1600-talet

Fr.o.m. 1600-talet ökade inflytandet från främmande rätt i riket. Från romersk rätt hämtades olika dominiumbegrepp, som speglade olika grader av herravälde över egendom (Stig Jägerskiöld, Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige, Under den yngre landslagens tid, 1963, s. 136 f.). Rätten att uppbära räntan av jorden betecknades som dominium directum medan rätten att besitta, bruka och överlåta genom arv betecknades som dominium utile. Dominium plenum innebar att dessa båda rättigheter var samlade hos samme ägare. Detta gällde endast jord som tillhörde kronan och frälset. När jorden och räntan tillhörde olika innehavare rådde en delad äganderätt, dominium divisum.

6.13.5 Jordeböckerna

I de jordeböcker som började föras på 1500-talet användes tre kategorier för att beteckna fastigheternas status. Kronojord visade att marken tillhörde kronan. Frälsejord och skattejord var mark i enskild ägo. Alla tre ägoslagen brukades av bönder som arrenderade marken och betalade ränta för jorden. Frälsemannen ägde både jorden och räntan av jorden. Skattebonden ägde jorden, men inte räntan. I stället ägde kronan räntan. För kronojorden ägde kronan både jorden och räntan. För skattehemmannet gällde principen om fullsuttenhet, vilket innebar att hemmanet skulle vara lagom stort för att försörja ett hushåll och klara av att betala skatten. Som ovan anförts var innehållet i jordeböckerna inte alltid korrekt (se rättsfallet NJA 1949 s. 696).

När Gustav III den 21 februari 1789 genomdrev förenings- och säkerhetsakten och den nya skatteköpsförordningen anses bondens individuella äganderätt till jorden ha införts. I förordningen sades bl.a. att alla skattemän ägde lika orubblig ägande- och lika fri dispositionsrätt över skattehemmanet som frälsemannen över frälsehemmanet.

6.14 Har samerna ägt "sina" marker?

6.14.1 Lappskattelanden

Samebyn har hävdat att samerna genom innehaven av lappskattelanden hade en ställning som var jämförbar med skattebondens och därmed innehade lappskattelanden med en rätt som för den tiden utgjorde äganderätt. Parterna har uppehållit sig ingående vid denna fråga, varvid Samebyn har åberopat bl.a. vad Kaisa Korpijakko-Labba anfört i sin avhandling samt vad Nils Johan Päiviö uttalat i sin egenskap av s.k. sakkunnigt vittne. Även statens sakkunniga vittne Matti Enbuske har uttalat sig i frågan.

I norra Sverige synes lappskattelanden ha existerat under mer än 200 år, olika länge i olika delar av Lappmarken. Med hänsyn till de svårigheter som måste ha förelegat att göra dessa indelningar på ett funktionellt sätt kan det hållas för visst att indelningen av marken gjordes av samerna själva för att kunna bedriva en för sin tid effektiv renskötsel.

6.14.2 Åke Holmbäcks uppfattning i äganderättsfrågan

Åke Holmbäck har före den utredning som han lämnade år 1922 i en uppsats två år tidigare anfört följande i frågan om innebörden av samernas rättsliga disposition av lappskattelanden (Studier över de svenska allmänningarnas historia i Uppsala universitets årsskrift 1920 s. 32): "*men från 1600-talet känna vi en organisation, som sedermera gått förlorad men som då ägde synnerlig styrka och med stränghet hölls uppe. Varje lapp ägde sitt särskilda skattland, vars gränser voro noga bestämda; endast inom sitt land fick han beta sina renar samt driva fiske och jakt, men ingen fick*

ej heller där tränga in." År 1920 ansåg Åke Holmbäck således att samerna ägt sina lappskatteland och där ensamma hade rätten till jakt och fiske.

Enligt Peter Sköld fanns i Kaitums lappby under åren 1695 – 1740 26 lappskatteland. Av dessa lappskatteland låg sju inom den nuvarande Samebyns område. Samerna innehade således lappskattelanden och betalade skatt för dem. Fram till år 1695 var skatten individuell. Därefter betungades samebyarna av en kollektiv skatt som fastställdes för varje by, varefter skatten fördelades inom respektive by.

Det får betecknas som uppenbart att de samer som brukade de marker som utgjorde lappskatteland ensamma ägde rätten till jakt och fiske på de områden som de innehade.

6.14.3 Äganderättsfrågan på 1600- och 1700-talet

Enligt vad som framgår av domböcker från mitten av 1600-talet jämställde både häradsrätterna och länsmyndigheterna lappskattelanden med skattejord. Vid tvister angående rätten till jakt och fiske inför häradsrätter uppträdde samer som ägare till lappskattelanden när de försvarade sin rätt. På 1600-talet var det alltså häradsrätterna som utfärdade inrymningar och dömde i marktvister gällande lappskattelanden. En av häradsrätten beviljad inrymning innebar att innehavaren hade ensamrätt till området och att det kunde säljas, skänkas, ärvas, pantas och arrenderas ut.

6.14.4 Länsstyrelserna agerar

Vad som därefter skedde är väl dokumenterat och relativt väl känt. Mot slutet av 1600-talet började länsstyrelserna hävda att de var rätt instans att hantera frågor gällande lappskattelanden. Det har inte framkommit att detta skedde med stöd i lagstiftning eller grundades på något formellt beslut. Kronans tjänstemän synes ha agerat på eget bevåg.

En maktkamp uppstod på vissa orter, bl.a. i Jokkmokk, mellan häradsrätten och länsstyrelsens representant. Vissa häradsrätter fortsatte under hela 1700-talet att besluta gällande lappskattelanden, men måste till slut kapitulera. I och med detta kom

under andra delen av 1700-talet uppfattningen angående lappskattelandens status att förändras så att dessa i fortsättningen betraktades som kronojord. Denna förändring innebar att samerna i fortsättningen ansågs inneha en nyttjanderätt till marken. Därmed försvann rätten att sälja marken och möjligheten att låta den gå vidare genom arv.

6.14.5 Lappskattelanden upphör

I mitten på 1800-talet hade lappskattelanden nästan helt försvunnit, i första hand till följd av kronans agerande, men även då denna indelning inte lämpade sig för den sorts renskötsel som fjällsamerna utövade. 1850 års avvittringsstadga, som elva år senare upphävdes, föreskrev att lappskattelanden skulle avskaffas.

I 1886 års renbeteslag förekom inte begreppet lappskatteland. I stället användes som beteckning på de markområden som lagen avsåg "de för lapparna avsatta land". Lagen föreskrev att dessa skulle delas in i lappbyar.

Det står således klart att de lappskatteland som funnits på Området har upplösts någon gång under 1800-talet. Ingenting har framkommit som visar att samernas bruk av Området har förändrats till följd av detta eller att deras rättigheter har inskränkts. Renskötsel, jakt och fiske har förekommit på samma sätt som tidigare.

6.14.6 Lappmarksgränsen och odlingsgränsen

För att öka uppodlingen av Norrlands inland och utveckla den spirande gruvdriften där utfärdade kronan i slutet av 1600-talet ett antal förordningar. Enligt den av Johan Graan förespråkade parallellteorin kunde samer och nybyggare genom att utnyttja olika delar av ett områdes resurser samverka inom ett område. Denna teori visade sig emellertid inte fungera. I stället uppkom konflikter mellan samer och nybyggare angående betesmark, jakt och fiske.

Här kan påpekas att den dokumentation som presenterats i målet angående kustböndernas fiskefärder inåt landet inte visar att dessa nått så långt som till det

område som nu är Girjas samebys åretruntmarker. Andra än samer har således i äldre tid inte fiskat på Området. Redan Områdets avsides belägenhet talar emot att fiskefärder till Området i någon utsträckning har företagits från kustlandet.

För att minska angivna konflikter om jakt, fiske och betesmarker drogs år 1751 den s.k. lappmarksgränsen upp. Syftet med gränsen var bl.a. att sätta stopp för de fisketurer som kustbönder företog in på lappskattelanden. Tanken var också att nyodlingar väster om lappmarksgränsen skulle få förekomma endast om de inte störde samiska verksamheter, dvs. renskötsel, jakt och fiske. Dessa planer kom emellertid inte att fungera som det var tänkt. Det förekom dels att samer slog sig ned som nybyggare dels att en del nybyggare hellre ägnade sig åt jakt och fiske än odling. Nybyggarna tilläts därför att jaga inom en halvmil från nybygget, utan att för den sakens skull den same som innehade lappskattelandet förlorade sin jakträtt där.

När det således visat sig att lappmarksgränsen inte fungerade beslöt staten att en ny gräns med samma ändamål som lappmarksgränsen skulle dras i samband med avvittringen. Odlingsgränsen beslutades år 1890. Den skulle skilja mark som kunde avvittras, dvs. avstyckas för jordbruksändamål, från mark som inte lämpade sig för jordbruk, och därför kunde avsättas för samernas bruk. Redan när odlingsgränsen drogs förekom dock nybyggen ovanför gränsen.

Odlingsgränsen utgör den östra gränsen för Samebyns åretruntmarker. Inom Området torde under all tid endast två nybyggen av betydelse ha förekommit.

6.14.7 Avvittringen

Såsom beskrivits ovan avskildes genom avvittringen de marker som tillhörde kronan från de marker som ägdes av enskilda. Enligt 1850 års avvittringsstadga skulle ändamålet med avvittringen vara att skilja Lule lappmark från angränsande svenska lappmarker samt att fastställa de delar av Lappmarken, inom vilka nybyggen tills vidare inte fick anläggas. På markerna i Lappmarken skulle samerna oinskränkt äga

rätt till bete för sina renar (Jan Eric Almquist, Studier i svensk jordrätt, 1. Det norrländska avvittringsverket, 1928 s. 478). Denna stadga upphävdes visserligen och ersattes år 1873 av en ny stadga. Syftet med den nya stadgan var dock detsamma som tidigare.

I Norrland pågick avvittringen ända in på 1900-talet. I Norrbotten avslutades det omfattande arbetet först år 1925. De skogsområden som nybyggarna tilldelades var med dagens mått mätt mycket omfattande. Ett mantal kunde inklusive impediment uppgå till 4 000 hektar (a.a. s. 486), varvid det som angetts som impediment i vissa fall kunde vara fullgod skogsmark. Skälet till detta var naturligtvis att en nybyggare p.g.a. den magra avkastning som naturen gav behövde stora områden för att kunna försörja en familj.

Enligt förarbetena till 1886 års renbeteslag skulle trakterna väster om odlingsgränsen vara reserverade för lapparnas uteslutande begagnande (prop. 1886:2 s. 35). Samma sak uttrycktes i 1898 års renbeteslag som säger att upplåtelser av kronan på "*områden, som blifvit till lapparnas uteslutande begagnande anvisade*" inte fick ske "*utan att de lappar, vilka äga rätt att å området uppehålla sig med sina renar, blifvit i ärendet hörda samt, då fråga är om upplåtelse af bete, slåtter eller inegor, därtill lämnat sitt samtycke*". Dessa uttryck upprepades även i senare propositioner (prop. 1928:43 s. 171 och 1971:51 s. 131).

Dessa förklaringar har emellertid inte hållits. Således har såväl gruvor som vattenkraftverk anlagts ovanför odlingsgränsen på marker som varit viktiga för den samiska näringen och kulturen.

Den genomgång som gjorts i detta avsnitt har visat, att någon reglering av samernas rätt till jakt och fiske inte skedde genom avvittringen och att bestående rättigheter således därefter fanns kvar.

6.15 Jakt och fiske

6.15.1 Jakten

6.15.1.1 Jakträtt

Med jakträtt i subjektiv mening torde avses den rättsligt skyddade befogenheten för någon att råda över jakten på ett visst område. Från jakträtten är att skilja rätten att utöva jakten. Dessa två rättigheter behöver inte sammanfalla. Den som jagar på ett visst område behöver inte inneha jakträtten till detta. I doktrinen har som exempel på detta nämnts samer på de områden där de har ägt jaga (Pehr von Seth, Svensk jakträtt, 1940 s. 13).

6.15.1.2 Jakträtten i äldre tid

Så länge som människan levde som nomader gällde den regel som tillämpades i den romerska rätten, att de vilda djuren var ingens egendom, res nullius. Var och en kunde förvärva äganderätt till dessa djur genom ockupation, dvs. ta dem i sin besittning. Säkerligen gällde detta även efter det att de olika människogrupperna blivit något så när bofasta, möjligen med de inskränkningar som följde av att en grupp ansåg sig ha rätt till ett visst område. Det var först sedan folken i Europa slagit sig ned på bestämda områden som frågan om en verklig jakträtt började uppstå. (Per von Seth, Jakträttsliga frågor i kortare uppsatser, 1936 s. 7 ff.). Dessa principer gällde i en rad länder.

6.15.1.3 Äldre tysk reglering

I Tyskland hade tidigt en uppdelning av jorden ägt rum så att enskilda samhällsmedlemmar blivit ägare till bestämda områden. Så småningom uppstod genom sedvanerätt en ordning som innebar i huvudsak att jakträtten tillhörde jordägaren som tillbehör till den fria jordäganderätten. Denna rätt till jakt kom därefter att brytas av furstarnas jaktregal, som kom att bestå till mitten av 1800-talet då åter jakträtten kom att bli accessorisk till jordäganderätten.

6.15.1.4 Jakträtten i äldre svensk lag

I landskapslagarna stadgades att jakträtten i huvudsak tillhörde jordägaren. Redan i Östgötalagen hade emellertid kungen en priviligerad ställning så till vida att jakt på rådjur fick utövas endast av kungen. Samma regel fanns i landslagarna. Detta synsätt kom därefter att gälla under ett par århundraden. Jakt på nyttigt villebråd och särskilt ädelt villebråd fick utövas endast av de högre samhällsklasserna, dvs. kungen och adeln. Principen kodifierades i jaktstadgan den 22 mars 1647.

I stadgan uppehölls dock grundsatsen att jakträtten tillhörde jordägaren. Denna grundsats torde emellertid ha gällt endast i Värmland, Dalsland, Dalarna och Finland samt norr därom. I Götaland och Svealand gällde privilegierna. För en jordägare som inte var adelsman medförde detta att han hade endast en mindre jakträtt och i övrigt kunde hindra andra från att jaga på de marker som han disponerade. Särskilda regler, bl.a. om fridlysning av vissa djur, samt vissa andra bestämmelser till skydd för djuren gällde. För rovdjuren gällde emellertid en allmän jakträtt och även en skyldighet att delta i jakten för att skydda landet mot dessa djur.

1647 års jaktstadga ersattes av 1664 års jaktstadga som berövade den ofrälse jordägaren nästan all rätt att utöva jakt. Strider runt adelns jaktprivilegier medförde att enighet inte kunde uppnås beträffande förslaget till bestämmelser om jakt i byggningabalken i 1734 års lag.

6.15.1.5 Jordägarens jakträtt

Stridigheterna fick sitt slut först i 1789 års förordning angående kronohemmanens försäljande till skatte m.m. Där stadgades att alla skattemän skulle ha samma rätt över sina hemman som frälseman över sitt hemman, även beträffande fiske, jakt och djurfångst. Dessa bestämmelser infördes i 1808 års jaktordning, som således avlöste 1664 års jaktordning. I 1808 års jaktordning fanns inte några hänsyn till privilegier. Även kungens jakträtt var inskränkt i förhållande till tidigare. Jordägarens rätt till jakt

var således erkänd. Det slogs fast att var och en som äger och besitter jord "*eger att därstädes jagt idka*".

1808 års jaktordning ersattes av en ny jaktstadga år 1864, vilken i sin tur följdes av 1912 års jaktlag. Den grundläggande principen i dessa regleringar var att rätten till jakt tillhörde jordägaren. I § 5 i 1864 års jaktstadga infördes en bestämmelse om bl.a. urminnes hävd av följande lydelse: "*Är genom urminnes hävd, eller särskildt stadgande, aftal, dom eller skattläggning eller på annat sätt annorledes bestämdt om jakträtten å ett eller annat ställe, än i denna stadga sägs, ware det gällande.*" Samma regel upprepades i 8 § jaktlagen.

von Seth sammanfattade den svenska rättens ståndpunkt vid denna tid som att någon särskild äganderätt inte kan finnas till det enskilda djuret innan det ockuperas, men att det bestånd av villebråd som finns på ett område måste anses som ett kollektiv som omfattas av jordägarens äganderätt till marken. Från att ha varit en omstridd fråga kom i slutet på 1800-talet så småningom rättsläget att klarna gällande spörsmålet huruvida rätt till jakt genom avtal kunde skiljas från äganderätten till denna och besvaras jakande (von Seth, a.a. s. 42 f.f., särskilt s. 56). Detta ger ett tydligt belägg för att jakträtten kunde separeras från äganderätten till marken.

År 1938 utfärdades en ny jaktlag som innehöll bl.a. en definition av vad som avses med jakt. Någon anledning att här närmare gå in på denna fråga finns emellertid inte.

6.15.1.6 Nu gällande jaktlag

Nu gällande jaktlag är från år 1987. Enligt 10 § har fastighetsägaren jakträtten på den mark som hör till fastigheten med vissa undantag. I 10 § tredje stycket sägs att "*Om samernas rätt att jaga finns särskilda bestämmelser*". Här kan erinras om den ovan konstaterade skillnaden mellan jakträtt och att utöva jakt. Enligt punkt 4 i övergångsbestämmelserna till jaktlagen inskränker denna inte de rättigheter som nämndes i 8 § 1 stycket lagen (1938:274) om rätt till jakt. Med detta avses bl.a. rätt till jakt på grund av urminnes hävd.

Rätten till jakt följer således enligt svensk rätt i princip äganderätten till jord. Ett undantag från denna princip utgör bestämmelserna om bildandet av ett jaktvårdsområde enligt vilka under vissa förutsättningar en markägare kan tvingas att avstå rätten till jakt på sin fastighet till det bildade jaktvårdsområdet.

6.15.2 Fisket

6.15.2.1 Fisket i äldre tid

Liksom jakten har fisket fram till modern tid varit av stor betydelse för människans överlevnad. Till följd av att fisket varit mer utbrett och av skilda slag har regleringen av fisket varit mer omfattande än regleringen av jakten.

Medan ett folk ännu befann sig på jägar- och nomadstadiet var fisket vanligen tillgängligt för alla. Redan innan folket blivit fast bosatt har vissa grupper brukat lägga beslag på rätten till fisket i sjöar och älvar. När gällande regler upptecknades i Norden på 1100-talet fanns en rätt för vissa enskilda till visst fiske och i andra fall en kollektiv rätt till visst fiske. Grunden för denna rätt blev med tiden äganderätten till stranden. I vissa fall uppkom dock rätt till fiske genom att en fiskeplats användes utan något fastighetsrättsligt sammanhang. Den som ockuperade ett fiskeställe kunde förvärva ensamrätt till fisket på platsen.

6.15.2.2 Fisket på 1500- och 1600-talet

Under 1500- och 1600-talen förordade många en fri fiskerätt. Även kungarnas regalrättsliga anspråk på fisket hävdades med kraft. Dessa gällde främst de stora vattendragen. I dessa sammanhang fördes utan någon egentlig grund ett stort antal fisken i jordeböckerna in under rubriken krono.

6.15.2.3 Fiskerätten i 1734 års lag

Utgångspunkten i 1734 års lag var att strandägaren hade rätt till fisket. Något fiskeregal nämndes inte. I byggningabalken fanns dock regler som skyddade kungens enskilda rätt till vissa fiskevatten. Lagstiftaren synes generellt ha undvikit att tillskapa alltför omfattande och ingående regleringar för att i stället överlåta till domstolarna att med tillämpning av sedvanerätten fatta erforderliga avgöranden. Om sedvanan tilläts råda skulle sannolikt färre tvister uppkomma.

6.15.2.4 Fiskerätten i nu gällande lag

Enligt 9 § fiskelagen (1993:787) framgår att fisket i enskilda vatten som huvudregel tillhör fastighetsägaren. I 3 § tredje stycket anges att om samernas rätt till fiske i vissa delar av landet gäller särskilda bestämmelser. Här sägs således rätt till fiske, inte rätt att fiska. Enligt punkt 2 i övergångsbestämmelserna till fiskelagen inskränker denna inte de rättigheter som kan följa av bl.a. 5 § lagen (1950:596) om rätt till fiske. I lagrummet föreskrevs att utöver jordägaren får bl.a. den fiska som har rätt till det enligt urminnes hävd.

6.15.2.5 Fiskevårdsområden

Enligt 2 § lagen (1981:533) om fiskevårdsområden får ett sådant område inte omfatta områden där samer har rätt till fiske enligt rennäringslagen, såvitt det är fråga om kronomark ovanför odlingsgränsen som står under statens omedelbara disposition eller renbetesfjällen. När det gäller andra områden där samerna har fiskerätt enligt rennäringslagen får inskränkning inte ske i denna rätt genom att ett fiskevårdsområde bildas.

6.15.3 Jakten och fisket i norr

På 1600- och 1700-talet hade den same som var innehavare av ett lappskatteland ensamrätt till jakt och fiske på skattlandet. Varken i 1673 eller 1695 års nybyggesförordningar gavs någon jakt eller fiskerätt för de nybyggare som skulle

lockas att bosätta sig i Lappmarken som odlare. Bl.a. uttalade landshövdingen i Västerbottens län i en resolution den 10 september 1722 att nybyggaren inte fick "*utan lappmannens vilja bruka mera, än vad han som till åker och äng upprödjat och det som skattelappen dessutom i skog och vatten honom tillåter*", eftersom lappens näring enkannerligen bestod i fiske och skogsvånor (Gustaf Göthe 1929 s. 327).

År 1742 uttalade landshövdingen i Västerbotten när frågan om överloppsmanskap på nybyggen i Lappmarken behandlades bl.a. att var och en skulle hålla sig till sin näring samt "*att lapparna ej finge störas i deras näringsfång*" (a.a. s. 424).

Även i den nybyggesförordning för Lappmarken som utfärdades år 1749 betonades samernas rätt till jakt och fiske. Rätten för nybyggaren att jaga var inskränkt till ett område inom en halvmil från nybygget. Om nybygget låg vid vatten hade nybyggaren rätt att fiska där till husbehov. Jakten och fisket skulle emellertid ske utan intrång i samernas rätt. I takt med att intresset för att uppodla marken ökade kom dock nybyggarnas sak att stärkas under slutet av 1700-talet.

Under beredningen av 1864 års jaktlag uttalades att kronan hade jakträtten på de stora oavvittrade skogarna i norr och efter avvittringen på den överloppsmark som hade tillfallit kronan. Emellertid hade jakt kommit att utövas utan tillstånd på dessa marker i en sådan omfattning att den var ett viktigt tillskott till invånarnas näring. Det beslutades därför att jakten skulle släppas fri för var och en. I 4 § jaktstadgan från 1864 stadgades att "*På oavvittrad skog samt Oss och Kronan vid avvittring i de norra länen tillfallen öfwerloppsmark ware jagten, med de inskränkningar, som här nedan stadgas, tillswidare fri för hwarje svensk man.*"

År 1873 utfärdades avvittringsstadgan för Lappmarken. I denna sades ingenting om jakt och fiske eftersom dessa rättigheter var reglerade på det sätt som beskrivits ovan och det där framgick vad som skulle gälla för jakt och fiske på avvittrad mark. På oavvittrad mark var jakten och fisket fritt. När 1886 års renbeteslag trädde i kraft hade

emellertid endast Arvidsjaurs socken i Norr- och Västerbottens lappmark blivit avvittrad. Hela socknen låg nedanför Odlingsgränsen.

I 1912 års jaktlag angavs i 7 § att jakten endast var fri *"på oavvittrad mark, som ej blivit till lapparnas uteslutande begagnande anvisad."*

När samernas rätt till renskötsel lagfästes genom 1886 års renbetslag angavs även innehållet i samernas rätt till jakt och fiske. Rätten till jakt och fiske knyter an till renskötselrätten och får utövas där renskötsel utövas. Rättigheterna bygger enligt 1 § rennäringslagen på urminnes hävd. För att fastställa innehållet i samernas rätt till jakt och fiske måste det således klarläggas vad som har gällt under gången tid. Härvid måste beaktas, såsom Högsta domstolen påpekat i Skattefjällsmålet, att förhållandena för samer kan ha varierat mellan olika delar av riket, vilket inte minst har framkommit i detta mål.

6.16 Urminnes hävd och sedvanerätt

6.16.1 Inledning

Samebyn har till stöd för sitt krav på rättsskydd som en alternativ omständighet åberopat att samerna brukat Gällivare kronoöverloppsmark 2:1 och att detta bruk har gett upphov till den yrkade rätten oavsett om bruket betecknas som urminnes hävd eller sedvana.

Staten har bestritt att det finns någon rättsregel i svensk rätt som leder till uppkomsten av de rättigheter som Samebyn kräver och att institutet urminnes hävd har kunnat förvärvas endast av enskilda rättssubjekt och endast till mindre, klart avgränsade områden, dvs. i enlighet med den tillämpning som skett i södra eller mellersta Sveriges byar.

6.16.2 Institutet urminnes hävd

Urminnes hävd har funnits i den svenska rättsordningen under lång tid. Det har inte alltid rått enighet om institutets innebörd och rättsverkan. Under vissa tider har det ansetts grunda äganderätt, andra tider har det endast ansetts vara en legal bevispresumtion för att äganderätt till ett område har förelegat.

I landskapslagarna fanns ett institut som kan kallas lång tids hävd. En bestämmelse i 28 kap. 4 § Östgötalagens byggningabalk gav tillstånd att försvara äganderätten till en intaga på en allmänning utan att behöva visa laga fång, men genom att styrka att man hade brukat intagan under ungefär en mansålder (så lång tid att två gärdsgårdar efter varandra hunnit ruttna och en tredje blivit uppsatt).

I Magnus Erikssons landslag Jordabalken stadgades följande.
1. Hurusom fem äro laga jordafång.
Fem äro laga jordafång i Sveriges lag. Ett är arv, om lagligen ärvt är, det andra är byte, om lagligen bytt är, det tredje är köp, om lagligen köpt är, det fjärde är gåva, om lagligen givet är, det femte är pantsatt jord, om den lagligen pantsatt är och panten har stått för länge.
§ 1. Detta är fulla jordafång, likaså i fråga om vatten och vattenverk och alla tillagor, efter som klart står skrivet i vår lagbok, huru vart och ett är lagligt eller olagligt, på sin plats. Lagligt skall bestå, olagligt skall återgå. Ty lagligt fång är rätt fånget, och allt olagligt fånget är såsom icke fånget, till dess att urminnes hävd kommer till.

I Kristoffers landslag lades till "*Då urminnes hävd kommer till, då är det laga fånget, och det må ingen klandra.*" (Åke Holmbäck, Elias Wessén, Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning, 1962 s. 85).

Under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet uppkom stridigheter mellan adeln och kungen gällande innebörden av urminnes hävd. Adeln åberopade reglerna om urminnes hävd för att freda sig mot hertig Karls (senare Karl IX) anspråk på jord som adeln tidigare hade lagt under sig. Adeln hävdade att de innehade jorden genom

urminnes hävd, som var ett laga fång och därför inte kunde motbevisas. Hertig Karl däremot hävdade att urminnes hävd endast utgjorde ett bevismedel. Karls försök att genom lagstiftning slå fast den uppfattning som han hävdade misslyckades, bl.a. till följd av hänvisningar i doktrinen till innehållet i den romerska rätten.

Hänvisningar till uttryck i vissa offentliga handlingar har ansetts kunna läggas till grund för uppfattningen att urminnes hävd under 1600-talet i praxis behandlades som ett laga fång.

I 1734 års lag infördes bestämmelserna om urminnes hävd i 15 kapitlet jordabalken, där 1 § hade följande lydelse.
Det är urminnes häfd: där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och ohindrad besuttit, nyttjat och brukat hafver, att ingen minnes eller af sanna sago vet, huru hans förfäder eller fångesmän först därtill komne äro.

Av lagtexten framgår att institutet omfattade inte bara mark utan även begränsade rättigheter såsom rätt till jakt eller fiske.

Striden huruvida institutet var rättskapande eller endast en bevispresumtion fortsatte under 1800-talet och början av 1900-talet. Av intresse kan vara att konstatera att Knut Olivecrona, Förmögenhetsrätten s. 48 ff., E. V. Nordling, Präskription, s. 70 och Wrede, Sakrätt s. 151 ansåg att urminnes hävd utgjorde ett sätt att förvärva mark. Enligt E.V. Nordling var det dock, såsom staten hävdat i målet, endast klart avgränsade områden som kunnat bli föremål för tillämpning av reglerna om urminnes hävd.

För att urminnes hävd skulle kunna föreligga till mark krävdes således att en viss jordegendom förelåg, att detta markområde var avgränsat samt att det brukats intensivt av någon ostört och utan protester från annan under en viss tid, vilken har ansetts uppgå till cirka 90 år.

6.16.3 Skattefjällsmålet

I Skattefjällsmålet konstaterade Högsta domstolen att de regler, som under äldre tider gällde om förvärv av herrelös mark genom att den togs i besittning, i princip utgick från att marken uppodlades. Domstolen fann att genom att den för samer karakteristiska markanvändningen det brukade områdets värde inte kunde anses ha ökat nämnvärt kunde det inte bli tal om specifikation. När det gällde möjligheten att förvärva herrelös fjällmark genom ockupation utan uppodling eller fast bosättning på området var det tveksamt vilka krav som gällde i fråga om användning av marken. Högsta domstolen uttalade, att ledning närmast torde kunna hämtas från reglerna om ägarbesittning vid urminnes hävd. Det fick antas att minst lika mycket fordrades i fråga om markens utnyttjande vid ockupation. Även vid ockupation måste en viss avgränsning av marken ha varit betydelsefull.

Högsta domstolen fann vidare, att det inte gick att klart hålla isär förutsättningarna för ockupation och för urminnes hävd. Beträffande Skattefjällen var det emellertid inte fråga om den typiska situationen där reglerna om urminnes hävd aktualiseras eftersom Skattefjällen var herrelöst land när samer började nyttja dem.

Högsta domstolen fann avslutningsvis att äganderätten till Skattefjällen tillkommer staten och att samernas bruksrätt är uttömmande reglerad i rennäringslagen. Dock har samerna, enligt Högsta domstolen, på grund av sin långvariga användning av fjällområdena en starkt skyddad bruksrätt av speciellt slag som ytterst är grundad på urminnes hävd.

6.16.4 Lagändringen år 1993

Högsta domstolens uttalanden i Skattefjällsmålet ledde till att det genom en ändring i 1 § rennäringslagen år 1993 angavs att renskötselrätten tillkommer den samiska befolkningen och grundas på urminnes hävd. I propositionen (1990/91:4) föreslogs att det även skulle anges att urminnes hävd utgör en särskild rätt till fastighet. Detta konstaterande infördes dock inte i lagtexten.

Lagrådet konstaterade att Högsta domstolen hade lämnat öppet huruvida 1886 års lag innebar en kodifiering av faktiskt gällande rättsläge i andra delar av landet än Skattefjällen. Lagrådet uttalade även, att om nya processer rörande renskötselrätten inom andra delar av landet skulle bli aktuella och leda till andra bedömningar av renskötselrättens natur kan det förutsättas att lagstiftningen prövas om i den mån det är påkallat (prop. 1990/91:4 s. 138).

6.12.5 Rätt till jakt och fiske i Skattefjällsmålet

Samebyarna hade i Skattefjällsmålet i andra hand, efter yrkandet om äganderätt, yrkat rätt till jakt och fiske på Skattefjällen. Beträffande dessa och andra befogenheter uttalade Högsta domstolen att de befogenheter som samer hade enligt 1886 års lag i huvudsak stod kvar enligt gällande rennäringslagstiftning. De ingår nu i eller är förenade med den i rennäringslagen stadgade renskötselrätten. Visserligen hade vissa ändringar skett i lagstiftningen som var betingade av ändrade förhållanden, men den grundläggande principen stod kvar oförändrad: rätten för samer att inom områden som lagen anger begagna mark och vatten till underhåll för sig och sina renar. Kvar stod också principen att lagstiftningen uttömmande reglerar de rättigheter och skyldigheter som renskötselrätten innebär, alltså utom rätten till renbete också rätten till jakt och fiske. Käromålet lämnades utan bifall även i den delen.

6.16.5 Ytterligare rättsfall gällande urminnes hävd

Av bl.a. rättsfallen NJA 1941 s. 1 (ålfiske vid ett grund i Kalmarsund), NJA 1942 s. 336 (Killingemålet, gällande jakträtt) och NJA 1984 s. 148 (rätt till fiske i del av sjön Torringen) framgår att det inte föreligger något hinder mot att tillämpa urminnes hävd vid tvister om jakt och fiske. Inte minst NJA 1984 s. 148 ger stöd för att urminnes hävd kan gälla även fiske på relativt stora områden, utan att strandrätt finns. Jfr. även NJA 1967 s. 521 angående rätt till laxfiske i Torne älv, särskilt justitierådet Peter Westerlinds skiljaktiga mening.

6.16.6 Sedvanerätt

Samebyn har som alternativ rättsregel till urminnes hävd hänvisat till att samers bruk av Området har skett av sedvana och därmed gett upphov till en nyttjanderätt.

Vad sedvanerätt är och sedvanerättens ställning som rättskälla torde tillhöra de stora rättsteoretiska frågorna under det senaste århundradet (för en ingående redogörelse för sedvanerätten se Lars Björne, Nordisk rättskällelära, 1991 s. 59 - 112). I äldre doktrin användes ofta sedvana och sedvanerätt som synonyma begrepp för att beteckna inte formellt stiftade regler som finns i ett samhälle och accepteras av de rättstillämpande organen (Stig Strömholm, Rätt, rättskällor och rättstillämpning, femte uppl., 1996 s. 235). Begreppet åsyftade sådana regler som i mer eller mindre stor omfattning låg till grund för människors beteenden och som inte var lagfästa.

Man brukar säga att sedvana är en beskrivning av ett faktiskt tillstånd. För att detta tillstånd ska upphöjas till sedvanerätt brukar krävas att tillståndet är öppet, känt, någorlunda utbrett och av viss varaktighet. Det brukar också krävas att sedvanan, för att uppnå status av sedvanerätt, ska utövas. Det torde vidare krävas att sedvanan varit nödvändig, i betydelsen bindande. *Opinio necessitatis* måste föreligga. Fastighetsrätten är ett av de rättsområden där sedvanerätten har beaktats och fått utrymme.

Sedvanerätten torde huvudsakligen vara att söka i domstolarnas praxis (Wilhelm Sjögren i Tfr 1916 s. 341). Enligt Wilhelm Sjögren var det vid förra sekelskiftet en allmänt erkänd grundsats att gammal lag kan sättas ur kraft genom sedvanerätten även i det fallet att lagstiftaren genom ett direkt förbud försöker hindra sedvanerättens uppkomst.

När det gäller *opinio necessitatis* menade Wilhelm Sjögren att enligt nyare teori gäller att domstolens konfirmation av sedvanan är ett gott kriterium för att opinio necessitatis förelegat, låt vara att det fanns ett utrymme för andra kriterier. Även på detta sätt har domstolarna andel i uppkomsten av sedvanerätt (a.a. s. 342).

I SOU 1999:25 *Samerna - ett ursprungsfolk i Sverige* anförs att samernas lagliga rättigheter är grundade på samiska sedvänjor. I utredningen sägs att det inte finns någon regel i svensk lagstiftning som uttryckligen anger att samisk sedvänja ska beaktas vid tillämpningen av svensk lag. Vidare konstateras att enligt svensk rätt betraktas sedvänjor eller sedvanerätt som en av flera rättskällor (s. 104). Därefter anförs att när det gäller tillämpning av lagstiftningen, såväl rennäringslagens regler om renskötselrätt som annan lagstiftning, kan samiska sedvänjor beaktas i samma mån som sedvanerätt i allmänhet kan beaktas.

Sedvanerättens betydelse har framträtt i Nordmalingmålet, NJA 2011 s. 109, där Högsta domstolen i en tvist mellan markägare och två samebyar gällande rätt till vinterbete fann att rätten till renbete har olika grund på året runt-markerna och vinterbetesmarkerna. Av domen i Skattefjällsmålet och 1 § rennäringslagen framgår att rätten på året runt-markerna vilar på urminnes hävd, möjligen i förening med ockupation, medan avgörande beträffande vinterbetesrätten är sedvanerätten. Högsta domstolen uttalade i Nordmalingmålet att *"Sammanfattningsvis måste det anses att det inte finns stöd i någon lagtext eller några förarbeten för att gamla jordabalkens regler om urminnes hävd ska tillämpas på rätten till vinterbete."* När det gällde att fastställa vad som karakteriserar en samisk sedvana att bedriva renskötsel fann Högsta domstolen att viss vägledning kan hämtas från institutet urminnes hävd, fastän gamla jordabalkens bestämmelser om urminnes hävd inte ska tillämpas. En friare bedömning fick göras, med utgångspunkt i hur renskötsel faktiskt bedrivs. Högsta domstolen slog i Nordmalingmålet även fast, att renskötselrättens kollektiva natur medför att det inte behöver utredas vilka samer som från tid till annan har bedrivit renskötsel inom det område där sedvanerätt görs gällande. Således kan samer från olika samebyar medverka till att sedvanerätten upparbetas och vidmakthålls.

6.16.7 Urminnes hävd eller sedvanerätt

När det gäller att beskriva hur samernas rättigheter har uppkommit används termerna *urminnes hävd, gammal sedvana* eller *av ålder*. Enligt Högsta domstolens uttalanden i Nordmalingmålet är den faktiska innebörden i begreppen till stora delar densamma.

Det som skiljer urminnes hävd från sedvanerätten är i första hand att urminnes hävd är ett rättsinstitut som fanns i äldre lagstiftning, senast i gamla jordabalken och numera omnämnd i 1 § rennäringslagen, medan sedvanerätten består av inte kodifierade regler som har ansetts vara rättsligt förpliktande. Den rättsliga följden av instituten kan skilja sig åt.

Nordmalingmålet skiljer sig från förevarande tvist framför allt genom att Nordmaling-målet gäller rätt till renbete vintertid på fastigheter som ägs av enskilda där någon diskussion om äganderätten inte förekommer, medan här är fråga om rättigheter av annat slag på Samebyns åretruntmarker. Vad Högsta domstolen anfört i Nordmaling-målet synes inte ge något stöd för att reglerna om sedvanerätt ska tillämpas före reglerna om urminnes hävd beträffande Samebyns rätt till jakt och fiske på Området. Av intresse i Nordmalingmålet är dock att Högsta domstolen där har slagit fast att för att en rätt av aktuellt slag ska upprätthållas det inte kan krävas att rätten utövas varje år. Samma uppfattning synes ligga bakom vad Högsta domstolen uttalat i Skattefjälls-målet och den därpå följande ändringen i 1 § rennäringslagen. Det står även klart att det inte måste vara samma samer eller samer från samma släkt eller by som har utövat bruket.

6.16.8 Prövning enligt urminnes hävd

Som tidigare konstaterats anses samers rätt till jakt och fiske enligt rennäringslagen ingå som en del i renskötselrätten. Enligt Högsta domstolens uttalande i Skattefjällsmålet och enligt vad som sedan år 1993 är föreskrivet i 1 § rennäringslagen bygger denna rätt på urminnes hävd. Frågan huruvida Samebyns rätt till jakt och fiske i

förhållande till staten är en ensamrätt bör därför prövas enligt reglerna om urminnes hävd.

I 1734 års lag definierades institutet som att någon utan protester och hinder har nyttjat rättigheten under längre tid än någon kan minnas.

Innehållet i rätten innebär att ett långvarigt bruk av Området, som har bestått i jakt och fiske, även oberoende av renskötsel genom reglerna om urminnes hävd kan grunda en uppkomst av dessa rättigheter.

6.16.8.1 Brukets kvalitet

Beträffande bruket av Området har tingsrätten funnit det styrkt att samer har brukat Området alltsedan 450-talet e.Kr. Det står klart att samer var de första människorna där och att de har jagat och fiskat på Området genom århundradena. Jakten och fisket hade stor betydelse för möjligheten att överleva innan renskötseln på 1600-talet blev den huvudsakliga näringen och låg till grund för stora skatteuttag från samerna på 1500-talet. Skatten betalades med skinn och torkad fisk.

Av Alfred Blinds och Bror Saittons vittnesmål framgår att jakten och fisket har haft mycket stor betydelse för möjligheterna att överleva på Området även efter det att renskötseln blivit den viktigaste näringskällan, särskilt under de nödår som inträffade med jämna mellanrum då renstammen kraftigt decimerades på kort tid och vissa samer blev helt utan renar. Annan utredning visar att flera familjer på 1900-talet bedrivit fiske yrkesmässigt på Området.

Staten har gjort gällande att det enligt den i äldre tid gällande behovsprincipen inte varit möjligt att samerna har kunnat upparbeta en rätt till jakt och fiske på Samebyns område. Emellertid måste det anses vara i högsta grad osäkert hur någons behov ska definieras och bestämmas. Begreppet är i högsta grad subjektivt. Vidare är det uppenbart att behoven av mark i norr för att nå upp till nivån fullsutten har skilt sig väsentligt från vad som har behövts i jordbruksbygderna i rikets södra och mellersta

delar. Ett tydligt belägg för detta utgör omfattningen av de marker som nybyggarna vid framför allt avvittringen tilldelades för att kunna överleva i Västerbotten och Norrbotten. Dessa uppgick, som tidigare nämnts, inte sällan till 4 000 hektar skogsmark.

Lars Östlund har ingående beskrivit förhållandena i den del av Norrbotten där Området är beläget. Det är ett kargt landskap som är fattigt på kväve och näringsämnen. Medeltemperaturen är låg. Möjligheterna att odla grödor är i stort sett obefintliga. De människor som har överlevt där har varit kunniga, uppfinningsrika och av nöd rädda om naturen. Samtliga resurser, även t.ex. barktäkter, har måst tas om hand och utnyttjas på ett omsorgsfullt sätt. För att kunna leva där har, som nyss nämnts, krävts tillgång till stora områden. Det har varit nödvändigt för innehavarna av lappskatte-landen och medlemmarna i samebyarna att disponera stora ytor för att kunna överleva.

Vid en tillämpning av institutet urminnes hävd i de norra delarna av riket måste ett annat synsätt gälla än det som har tillämpats vid prövning av urminnes hävd på förhållandena i bysamhällena i södra och mellersta Sverige. Genom att jaga och fiska på Området under århundradenas gång har de samer som har använt Området, oavsett om detta har skett i samband med eller skilt från renskötsel, nyttjat Området på ett sätt som medför att de har uppfyllt det krav på bruk som institutet urminnes hävd uppställer.

6.16.8.2 Konkurrens inom Området

För att en rätt enligt urminnes hävd ska ha uppkommit krävs att bruket, dvs. i detta fall jakten och fisket, ska ha skett ostört, utan konkurrens från annan. Som tingsrätten har anfört tidigare har birkarlarnas ställning under 1300 – 1550-talet knappast varit så stark att de på något påtagligt sätt har kunnat inkräkta på samers jakt och fiske på Området, förutsatt att de över huvud taget har besökt detta, vilket staten inte har kunnat styrka. Inte heller är det visat att de fiske- och jaktfärder som kustbönder senare än birkarlarna har företagit inåt landet har nått Området. Det står således klart att någon beaktansvärd konkurrens beträffande jakten och fisket på Området inte har förekommit under dessa

århundraden, även om det inte helt kan uteslutas att jakt och fiske i liten omfattning från tid till annan kan ha utövats av andra.

Under 1600- och 1700-talet, då den extensiva renskötseln uppkommit och ökat i betydelse och samernas organisation i lappskatteland varit i bruk, har samernas ensamrätt till jakt och fiske varit erkänd och starkt hävdad. Inte heller under denna tid har samer haft någon konkurrens värd att beakta på det vidsträckta Området när det har gällt rätten till jakt och fiske.

Vad gäller senare tid framgår av utredningen att det inom Området på 1800-talet har funnits i huvudsak två nybyggen, Killinge och Neitisuando. Emellertid har nybyggarens rätt till jakt och fiske under den tiden varit begränsad till marken närmast nybygget, där samerna dessutom varit oförhindrade att jaga. Någon konkurrens om rätten till jakten och fisket på övriga delar av det mycket vidsträckta Området har således inte funnits.

Beträffande nutid framgår av Bror Saittons och Alfred Blinds utsagor att före det att snöskotern fick sitt genombrott i början av 1970-talet besökte få utomstående personer Området, men att i tiden därefter antalet utifrån kommande jägare har blivit allt större. Det kan emellertid anmärkas att vandringsleder för turister genomkorsar Området, bl.a. Kungsleden, och att det länge har funnits turiststugor i Området, t.ex. vid Singi, i närheten av Samebyns tidigare sommarviste, och vid Kaitumjaure. Staten har som ägare till Området först efter mitten av 1900-talet gett uttryck för ett intresse för Området och då för att upplåta marken där för jakt och fiske till andra än samer, trots de olägenheter som detta enligt vad som framgått av Ingemar Blinds vittnesmål medfört för renskötseln och ripjakten. Det är tydligt att Området nu under vissa tider av besökande används på ett sätt som inte är förenligt med ett bruk som enligt Lars Östlunds vittnesmål måste gälla för att naturen i Lappmarken ska kunna användas för ändamålsenlig renskötsel och bevaras till efterkommande generationer.

Samer har alltså ostört och utan egentlig konkurrens utövat jakt och fiske på Området i vart fall från 1400-talet till mitten på 1900-talet, dvs. under en väsentligt längre tid än den kvalifikationstid om cirka 90 år som krävs för att en rättighet som grundas på urminnes hävd ska uppkomma. Detta innebär att de samer som var bosatta på Området när gamla jordabalken trädde i kraft år 1734 innehade en rätt till jakt och fiske som var grundad på reglerna om urminnes hävd. Någon omständighet som har medfört att denna rätt därefter kan ha upphört har inte inträffat.

Frågan är då huruvida detta innebär att Samebyn har innehaft ensamrätt till jakt och fiske på Området.

6.17 Har samerna ensamrätt till jakt och fiske på Området?

6.17.1 Rättighet enligt urminnes hävd

Av justitierådet Wilhelm Sjögrens särskilda yttrande i rättsfallet NJA 1911 s. 257 framgår att en rättighet som tillkommit med stöd av urminnes hävd utesluter annans senare tillkommen rätt. Ett i Högsta domstolen vid den tiden avgivet särskilt yttrande omfattade även majoritetens gillande. Wilhelm Sjögrens yttrande är således en mycket tungt vägande rättskälla. Det måste innebära att åtgärder som staten därefter har vidtagit inte utan vidare har kunnat påverka Samebyns rätt till jakt och fiske på Området.

Det förhållandet att staten genom avvittringen, som slutfördes först år 1887 kan anses ha blivit ägare till Området, har således inte inkräktat på Samebyns rätt till jakt och fiske.

6.17.2 Rättigheter enligt 1886 års renbeteslag

1886 års renbeteslag ansågs innebära en kodifikation av de rättigheter som samer vid den tiden innehade. Det utredningsarbete som föregick lagen synes ha varit begränsat. Innehållet i förarbetena och andra källor som fanns vid den tiden gör att det finns skäl

att ifrågasätta huruvida tillräcklig kunskap fanns om de olika betingelser som under långa tider gällt för olika grupper av samer inom Lappmarken. Dessutom fanns vid den tiden åsikter som grundade sig på socialdarwinistiska idéer, vilket framför allt kommit till uttryck i Knut Olivecronas (se Högsta domstolens remissbetänkande, Bihang till Riksdagens protokoll 1885 1 samkl. 1 1 avd. s. 8 – 9) ofta citerade ord "*Ett för allt framskridande till högre civilisation gällande, oföränderligt villkor hos varje folk är, att detsamma äger fasta bostäder. De folkstammar, vilka icke vilja lämna nomadlivet, måste med nödvändighet stanna på lägre kulturgrad, giva vika för de mera civliserade, bofasta stammarna och slutligen, efter ett avtynande liv, utdö...Staten vars intresse det måste vara att befrämja en högre civilisation, kan icke annat än med rätta gynna åkerbruket.*" Detta uttalande medverkade säkerligen till spridningen av en osund syn på samer som människor och till att samernas rättigheter inte togs till vara på ett rättsenligt sätt.

Inte heller senare lagar gällande samisk rätt har i tillräcklig grad beaktat de rättigheter som har funnits för samer inom olika områden av Lappmarken. Först genom den prövning som skedde i Skattefjällsmålet år 1981 och lagrådets yttrande vid beredningen av lagändringen år 1993, som ledde till att begreppet urminnes hävd infördes i 1 § rennäringslagen, har det uppmärksammats att det kan finnas samiska rättigheter utöver de som har formulerats i renbeteslagarna och rennäringslagen.

Samebyn har hävdat att Samebyns rätt följer direkt av rennäringslagen, att samer som urfolk har bedrivit renskötsel inom Området alternativt att Samebyns rätt följer av bruket av Området. Som framgått ovan har tingsrätten funnit att samers bruk av Området enligt reglerna om urminnes hävd har inneburit att en ensamrätt till jakt och fiske på Området har uppkommit för Samebyn. Frågan är huruvida detta framgår av rennäringslagen.

6.17.3 ” Lagtolkningsgrunden”

Alltsedan motsvarigheten till bestämmelsen i nuvarande 25 § rennäringslagen, angående medlems i sameby rätt till jakt och fiske på utmark, infördes i 1886 års renbeteslag har diskussioner förekommit om samerna har haft en ensamrätt till jakt och fiske och huruvida detta kan utläsas av lagens ordalydelse.

En språklig analys av bestämmelsen ger inte något svar på frågan huruvida staten ensam eller Samebyn ensam har rätt till jakt och fiske på Området, eller huvuvida dessa rättigheter är delade. Svårigheten att tolka bestämmelsen i detta avseende kan bero på att den ska omfatta i stort sett samtliga områden där samer kan bedriva renskötsel.

Det kan således utifrån en språklig tolkning inte uteslutas att staten som markägare har del i rätten till jakt och fiske ovanför odlingsgränsen. Om 25 § rennäringslagen emellertid tolkas i förhållande till anslutande bestämmelser i lagen gällande framför allt platser, tider och upplåtelser framträder en ordning som innebär att staten inte har någon egen rätt att disponera de områden som samer eventuellt vid någon tid inte skulle nyttja. Detta innebär att statens eventuella rätt till jakt och fiske på dessa marker inte har något egentligt innehåll, vilket talar emot en rätt för staten i dessa hänseenden.

I 25 § första stycket rennäringslagen anförs att en medlem i en sameby får jaga och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna när renskötsel är tillåten där. Bestämmelsen säger således inte heller att samerna har ensamrätt till jakt och fiske.

Enligt 31 § andra stycket rennäringslagen ska alla upplåtelser på kronomarken ovanför odlingsgränsen och renbetesfjällen i Jämtland och Härjedalen ombesörjas av staten och de avgifter som kommer från dessa upplåtelser tillfalla samerna. Möjligheterna att göra upplåtelser begränsas emellertid av vissa förhållanden som syftar till att tillvarata rennäringens intressen. Rätten till avgifterna tillkommer samerna även för områden som samerna till äventyrs inte nyttjar, utan möjlighet för staten att på något sätt

använda dessa områden. Detta förhållande talar mot att staten har någon rätt till jakt och fiske på året runt-markerna.

Tingsrätten kan konstatera att med bestämmelsens nuvarande utformning finns det utrymme för att tolka innehållet i denna som att det i förhållande till staten finns en ensamrätt för Samebyn att jaga och fiska på Området.

25 § rennäringslagen strider således inte mot vad tingsrätten ovan funnit, dvs. att Samebyn ensam innehar rätten till jakt och fiske på Området.

6.18 Upplåtelserätten

6.18.1 Girjas sameby disponerar över rätten till jakt och fiske

Genom sitt bruk av Området under mycket lång tid har det uppkommit en rätt för de samer som nu nyttjar området, dvs. Girjas sameby, att ensamma jaga och fiska på Området. Denna rätt har gällt när 1886 års renbeteslag infördes och gäller alltjämt.

Av detta följer att det är Girjas sameby, inte staten, som äger rätten att upplåta jakt och fiske på Området till utomstående.

6.18.2 Länsstyrelsens upplåtelserätt

Som tingsrätten konstaterat ovan har staten enligt 31 § andra stycket rennäringslagen rätt att upplåta jakt och fiske på Samebyns område. Lagrummet kompletteras av 2 – 8 a §§ rennäringsförordningen (1993:384) som behandlar "Upplåtelse av statens mark ovanför odlingsgränsen och på renbetesfjällen." Enligt 7 § förordningen får länsstyrelsen som upplåtande myndighet ta ut en avgift för administration, fiskevård, viltvård och bevakning. Dessa bestämmelser är inte förenliga med Samebyns rätt att ensam disponera över nyttjanderätten.

6.18.3 11 kap. 14 § regeringsformen

Fråga uppkommer huruvida reglerna om upplåtelse av rätten till jakt och fiske strider mot bestämmelsen i 11 kap. 14 § regeringsformen. Där stadgas att om en domstol finner att en föreskrift står i strid med en bestämmelse i grundlag eller annan överordnad författning får föreskriften inte tillämpas. Bestämmelsen ska tillämpas ex officio. Prövningen ska ske utifrån de förhållanden som gällde när bestämmelsen i fråga kom till. Senast förnyades bestämmelsen när renäringslagen trädde i kraft den 1 juli 1971, varvid 1928 års renbeteslag upphörde att gälla.

Enligt 2 kap. 15 § regeringsformen är var och ens egendom tryggad genom att ingen kan tvingas att avstå sin egendom till det allmänna eller till någon enskild genom expropriation eller något annat sådant förfogande eller tåla att det allmänna inskränker användningen av mark eller byggnad utom när det krävs för att tillgodose angelägna allmänna intressen. Av Högsta domstolens senaste avgörande gällande laxfiskarnas i Torne älv rättigheter (NJA 2014 s. 332) framgår att bestämmelsen omfattar även nyttjanderätter. Även om rätten till renbete har ansetts närmast ha karaktären av servitut, eller en rättighet av eget slag (sui generis), finns inget hinder mot att rättsligt definiera rätten till jakt och fiske som nyttjanderätter.

Bestämmelsen om statens rätt att upplåta jakt och fiske infördes i 1886 års renbeteslag och har därefter funnits med i berörda lagar i stort sett oförändrad. Av förarbetena till 26 § i denna lag framgår att skälet till bestämmelsen var att "*Betänker man, huru föga engnadt ett lappsamfund är att förhandla till gemensamt beslut och att ingå aftal samt till samfäldt gagn använda inflytande medel, så torde det finnas lämpligast att åt Konungens Befallningshavande uppdrag ärenden af dylik art; och synes Konungens Befallningshavandes rätt i förevarande fall böra sträcka sig derhän att, äfven om samtliga Lappar kunde finnas villige medgifva upplåtelse, Konungens Befallningshafvande dock må pröfva, huruvida sådan må ega rum.*" Således ansågs lämpligast att uppdra år länsstyrelsen att sköta ärenden av detta slag samt att låta denna rätt omfatta även fall där samtliga samer hade en annan uppfattning än länsstyrelsen (prop. 1886:1 s. 106).

De överväganden som låg bakom dessa bestämmelser framstå i dag som mycket föråldrade och djupt kränkande för samer. Det är uppenbart att Girjas sameby, i likhet med styrelsen i ett viltvårdsområde, ensamt kan administrera rätten till jakt och fiske på Området.

Bestämmelsen i 31 § rennäringslagen och bestämmelserna i rennäringsförordningen om länsstyrelsens rätt att disponera över upplåtelse av jakt och fiske innebär att staten inskränker Samebyns rätt att förfoga över rätten till jakt och fiske på Området. En sådan inskränkning är inte förenlig med bestämmelsen i 2 kap. 15 § regeringsformen om rätt för en nyttjanderättshavare att använda mark. Något befogat allmänt intresse att, på sätt nu sker, förfoga över upplåtelsen av rätten till jakt och fiske kan inte anses föreligga. Bestämmelsen i 31 § rennäringslagen och 2, 3, 5 – 7 §§ rennäringsförordningen ska således lämnas utan avseende.

6.19 Sammanfattning

Tingsrättens prövning av den utredning som parterna har förebringat har inneburit bl.a. följande. Den arkeologiska utredning som Samebyn har lagt fram ger stöd för antagandet att samer under i vart fall de senaste tusen åren har uppehållit sig på Området och att de därvid har använt Områdets resurser till att där bedriva jakt och fiske för sitt uppehälle. Svensk suveränitet över den del av norra Sverige där Området är beläget har uppkommit i mitten på 1500-talet, dvs. under den tid då Gustav Vasa styrde Sverige, genom att samerna enligt tillgänglig dokumentation har accepterat att till den svenska kronan erlägga skatt på sina inkomster från jakt och fiske. Emellertid har staten blivit ägare till Området först efter det att avvittringen genomförts i den delen av landet, vilket skedde år 1887, dvs. efter det att den första renbeteslagen införts år 1886.

Tingsrätten har vidare funnit att de rättsliga följderna av samernas mycket långvariga bruk av Området ska bedömas enligt reglerna om urminnes hävd, dock inte i den form som använts vid bedömningen av institutet på de förhållanden som gällt i södra och mellersta delarna av landet, utan i en form som tar hänsyn till de särskilda villkor som gäller för Området, dvs. det hårda klimatet och de knappa resurserna som ställer stora

krav på skonsamhet. Av detta följer att de samer som var bosatta på Området när 1734 års lag trädde i kraft enligt den då gällande jordabalken innehade en rätt till jakt och fiske som var grundad på reglerna om urminnes hävd. En sådan rätt är svår att rubba. Någon omständighet som har medfört att denna rätt därefter har upphört har inte inträffat. Uppkomsten av statens äganderätt till Området genom avvittringen år 1887 har således inte inskränkt Samebyns nyttjanderätter.

Lydelsen av reglerna i rennäringslagen motsäger inte att det finns en ensamrätt till jakt och fiske för Girjas sameby på Området. Av denna rätt följer att Samebyn, inte staten, innehar rätten att upplåta rätt till jakt och fiske på Området till annan. Den lagreglering som nu finns i detta avseende strider mot 2 kap. 15 § och 11 kap. 14 § regeringsformen och ska därmed inte tillämpas.

Av det anförda följer att Samebyns yrkande att tingsrätten ska förklara att Samebyn ensam innehar rätten till jakt och fiske på Området ska bifallas och att tingsrätten förklarar även att Samebyn ensam har rätt att upplåta dessa nyttjanderätter.

6.20 Rättegångskostnader

Staten ska som förlorande part ersätta Samebyns rättegångskostnader. Staten har vitsordat Samebyns yrkande som skäligt. Yrkandet ska därmed bifallas.

HUR MAN ÖVERKLAGAR; se bilaga (DV 401)
Överklagande ställt till Hovrätten för Övre Norrland ska ges in till tingsrätten senast den 24 februari 2016.

Niklas Lind Jan Erik Oja Christer Thornefors

I avgörandet har deltagit lagmannen Niklas Lind (ordförande), f.d. lagmannen Jan Erik Oja och f.d. rådmannen Christer Thornefors (referent). Enhälligt.

Bilaga 1

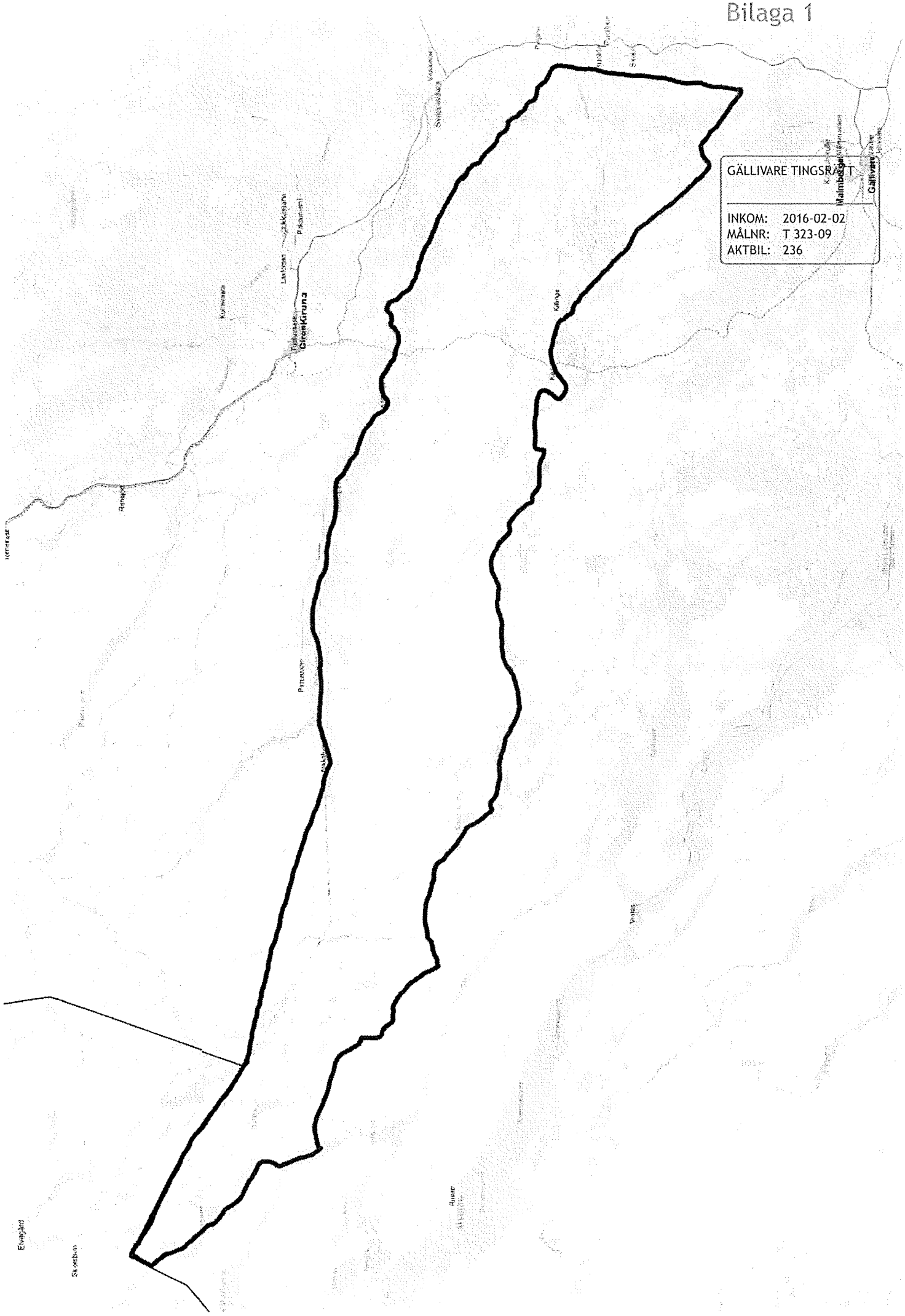
GÄLLIVARE TINGSRÄTT
INKOM: 2016-02-02
MÅLNR: T 323-09
AKTBIL: 236
Malmberget
Gällivare
Kiruna
Kiruna
Svappavaara
Kurravaara
Luossavaara
Jukkasjärvi
Rensjön
Porjus
Vittangi
Pajala
Övertorneå
Överkalix
Kalix
Töre
Piteå
Arvidsjaur
Arjeplog
Jokkmokk
Storuman
Sorsele
Dorotea
Vilhelmina
Åsele
Lycksele
Vindeln
Robertsfors
Skellefteå
Norsjö
Malå
Storuman
Sorsele
Arvidsjaur
Arjeplog
Jokkmokk
Vilhelmina
Åsele
Lycksele
Vindeln
Robertsfors
Skellefteå
Norsjö
Malå

SVERIGES DOMSTOLAR

ANVISNING FÖR ÖVERKLAGANDE - DOM I TVISTEMÅL

Den som vill överklaga tingsrättens dom, eller ett i domen intaget beslut, ska göra detta skriftligen. **Skrivelsen ska skickas eller lämnas till tingsrätten.** Överklagandet prövas av den hovrätt som finns angiven i slutet av domen.

Överklagandet ska ha kommit in till tingsrätten **inom tre veckor** från domens datum. Sista dagen för överklagande finns angiven på sista sidan i domen.

Har ena parten överklagat domen i rätt tid, får också motparten överklaga domen (s.k. **anslutningsöverklagande**) även om den vanliga tiden för överklagande har gått ut. Överklagandet ska också i detta fall skickas eller lämnas till tingsrätten och det måste ha kommit in till tingsrätten **inom en vecka** från den i domen angivna sista dagen för överklagande. **Om det första överklagandet återkallas eller förfaller kan inte heller anslutningsöverklagandet prövas.**

Samma regler som för part gäller för den som inte är part eller intervenient och som vill överklaga ett **i domen intaget beslut** som angår honom eller henne. I fråga om sådant beslut finns dock inte någon möjlighet till anslutningsöverklagande.

För att ett överklagande ska kunna tas upp i hovrätten fordras att **prövningstillstånd** meddelas. Hovrätten lämnar prövningstillstånd om

1. det finns anledning att betvivla riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till,
2. det inte utan att sådant tillstånd meddelas går att bedöma riktigheten av det slut som tingsrätten har kommit till,
3. det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av högre rätt, eller
4. det annars finns synnerliga skäl att pröva överklagandet.

Om prövningstillstånd inte meddelas står tingsrättens avgörande fast. Det är därför viktigt att det klart och tydligt framgår av överklagandet till hovrätten varför klaganden anser att prövningstillstånd bör meddelas.

Skrivelsen med överklagande ska innehålla uppgifter om

1. den dom som överklagas med angivande av tingsrättens namn samt dag och nummer för domen,
2. parternas namn och hemvist och om möjligt deras postadresser, yrken, personnummer och telefonnummer, varvid parterna benämns klagande respektive motpart,
3. den ändring av tingsrättens dom som klaganden vill få till stånd,
4. grunderna (skälen) för överklagandet och i vilket avseende tingsrättens domskäl enligt klagandens mening är oriktiga,
5. de omständigheter som åberopas till stöd för att prövningstillstånd ska meddelas, samt
6. de bevis som åberopas och vad som ska styrkas med varje bevis.

Har en omständighet eller ett bevis som åberopas i hovrätten inte lagts fram tidigare, ska klaganden i mål där förlikning om saken är tillåten förklara anledningen till varför omständigheten eller beviset inte åberopats i tingsrätten. Skriftliga bevis som inte lagts fram tidigare ska ges in samtidigt med överklagandet. Vill klaganden att det ska hållas ett förnyat förhör eller en förnyad syn på stället, ska han eller hon ange det och skälen till detta. Klaganden ska också ange om han eller hon vill att motparten ska infinna sig personligen vid huvudförhandling i hovrätten.

Skrivelsen ska vara undertecknad av klaganden eller hans/hennes ombud.

Ytterligare upplysningar lämnas av tingsrätten. Adress och telefonnummer finns på första sidan av domen.

Om ni tidigare informerats om att förenklad delgivning kan komma att användas med er i målet/ärendet, kan sådant delgivningssätt också komma att användas med er i högre instanser om någon överklagar avgörandet dit.

DV 401 • 2014-01 • Producerat av Domstolsverket

SVERIGES DOMSTOLAR
www.domstol.se

Bilaga

Hur man överklagar hovrättens avgörande

Den som vill överklaga hovrättens avgörande ska göra det genom att skriva till Högsta domstolen. Överklagandet ska dock skickas eller lämnas till hovrätten.

Senaste tid för att överklaga

Överklagandet ska ha kommit in till hovrätten senast den dag som anges i slutet av hovrättens avgörande.

Beslut om häktning, restriktioner enligt 24 kap. 5 a § rättegångsbalken eller reseförbud får överklagas utan tidsbegränsning.

Om överklagandet har kommit in i rätt tid, skickar hovrätten överklagandet och alla handlingar i målet vidare till Högsta domstolen.

Prövningstillstånd i Högsta domstolen

Det krävs prövningstillstånd för att Högsta domstolen ska pröva ett överklagande. Högsta domstolen får meddela prövningstillstånd endast om

1. det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas av Högsta domstolen eller om

2. det finns synnerliga skäl till sådan prövning, så som att det finns grund för resning, att domvilla förekommit eller att målets utgång i hovrätten uppenbarligen beror på grovt förbiseende eller grovt misstag.

Överklagandets innehåll

Överklagandet ska innehålla uppgifter om

1. klagandens namn, adress och telefonnummer,
2. det avgörande som överklagas (hovrättens namn och avdelning samt dag för avgörandet och målnummer),
3. den ändring i avgörandet som klaganden begär,
4. de skäl som klaganden vill ange för att avgörandet ska ändras,
5. de skäl som klaganden vill ange för att prövningstillstånd ska meddelas, samt
6. de bevis som klaganden åberopar och vad som ska bevisas med varje bevis.

Förenklad delgivning

Om målet överklagas kan Högsta domstolen använda förenklad delgivning vid utskick av handlingar i målet, under förutsättning att mottagaren där eller i någon tidigare instans har fått information om sådan delgivning.

Mer information

För information om rättegången i Högsta domstolen, se www.hogstadomstolen.se

Anvisning för överklagande HR, avgörande, med pr • Producerat av Domstolsverket • 2017-07